

Révész Ágota

A koronavírus értelmezési kerete a kínai belföldi médiában – és kínai elképzelések egy új világrendről

A kínai belföldi tömegtájékoztató média alapvetően az erkölcs, a felelősség és a konfliktus értelmezési kereteiben mozog. Kína „erkölcsi felsőbbrendűsége” és az, hogy Kína „felelős” nagyhatalom, a leggyakrabban az amerikai-kínai vetélkedés kontextusában jelennek meg. Ez adja a háttérret Kína jövőről alkotott elképzeléseikhez. A mélyben két tradíció munkál, egy történelmi és egy modern: az egyetemes rend, azaz az „Égalatti” (*tianxia*)¹ koncepciója, valamint a kommunista utópia – a kettő kölcsönösen kiegészíti és támogatja egymást. Bár ezek az elképzelt világok nyitott struktúrák, mégis van egy politikai-szellemi-adminisztratív középpontjuk, és Kína egy új világrendben ezt a szerepet látja a magáénak. E tanulmányban azt igyekszem feltárni, hogyan láttatta a kínai sajtó Kína mai és majdani szerepét a világban a koronavírus kezdeti időszaka alatt. A kínai tömegmédiából válogattam szövegeket: reakciókat nyugati (többnyire amerikai) cikkekre vagy politikai nyilatkozatokra. Azt vizsgálom, hogyan értelmezik a kínai szerzők ezeket a saját olvasóközönségük számára, ezért kizárólag kínai nyelvű szövegekkel dolgozom. Igyekeztem reprezentatív cikket válogatni a legnagyobb kínai internetes hírportálokról egy tízhetes időszak alatt (2020. február elejétől április közepéig), ezekben nézem meg, milyen értelmezési kereteket használ a kínai média. A legfőbb szempontom az a folyamat, ahogyan a globális tér és a globális hatalmi viszonyok észlelete változott a koronavírus-járványnak ebben a kezdeti időszakában.²

Kulcsszavak: geopolitika, keretezés, kínai média, koronavírus-járvány

Bevezető

Beletelik egy időbe, mire a világ feldolgozza, ami történt 2020-ban – ezt a tanulmányt 2020. április végén írom, és még mindig nem látni a koronavírus-járvány végét. Épp ezért meglehet, hogy tudományos kalandozásom a témában kissé korai. Azt tapasztalom azonban, hogy a kínai médiadiskurzus már a járvány kezdeti időszakában nagyon sokat elárul arról, hogyan látja Kína saját jövőbeli szerepét a világban.

A jelen tanulmány a koronavírus-járvány médiakeretezésére összpontosít. Elsősorban a kínai tömegtájékoztatót vizsgálja a 2020 februárjától április közepéig terjedő időszakban. Ekkor tevődött át a járvány központja Kína Hubei tartományából először Európába, majd az Egyesült Államokba. A hírek „értelmezési keretén” azt értem, amit William A. Gamson és Andre Modigliani (1987: 143) így fogalmaz meg: ...egy központi szervező gondolat vagy történet, amely értelmet ad egy esemény-folyamnak [...] A keret megmutatja, miről szól a vita, mi az ügy lényege.

1 A kínai tulajdonneveket és fogalmakat a nemzetközileg használatos *pinyin* átírásban közlöm, hogy az olvasónak alkalma legyen utánakeresni ezeknek. Kivételt csak azok a tulajdonnevek jelentenek (például: Peking, Sanghaj), ahol a magyar átírás már teljesen meghonosodott.

2 E tanulmány korábbi, angol nyelvű változata a következő kötetben jelent meg: Klenk, Johannes & Franziska Waschek, eds. (2020): *Chinas Rolle in einer neuen Weltordnung. Wissenschaft, Handel und internationale Beziehungen*, pp. 191–216. Baden-Baden: Tectum Verlag.

Szinte minden kommunikációs eseménynél jelen van egy keret, amely tágabb kontextusba ágyazza, struktúrákba rendszerezi, mintegy felcímkezi az üzenet elemeit, és segít abban, hogy meglévő tudástérképünkön elhelyezzük őket. Keretezés nélküli hír szinte nem is létezik ma – és a keretezés soha nem semleges. Ezért is beszélnek a kutatók egyre inkább „médiával konstruált” valóságról (Callaghan & Schnell 2001: 184). A keret kezdetben kognitív nyelvészeti szempontú elemzését követően (Lakoff & Johnson 1980) egyre több szerző vizsgálta és vizsgálja a keret és a cselekvés összefüggését, valamint a keretezés politikai szerepét (Entman 1993, Lakoff 2004 & 2008, Wehling 2018; de Bruijn 2019). A keret – akár tudatosan használt, akár nem – mindenképpen jó jelzője a mélyben húzódó értékeknek, szándékoknak, vélt pozícióknak.

Módszerek

A keretelemzés tűnt ezért a megfelelő eszköznek arra, hogy kibontsam a koronavírus-járványhoz kapcsolódó diskurzust – a járvány értelmezési terét – annak egy ilyen korai fázisában. Nem tudhatjuk, mely tények valóságosak és melyek nem, de a jelen kutatás során *nem* az igazságtartalmat vizsgálom. Azt igyekszem felfejteni, mit mutat meg a járvány kommunikációja a globális hatalmi viszonyokról, vagy még pontosabban szólva: arról, Kína hogyan észleli a globális hatalmi viszonyokat és a globális teret. Elemzésemben kronológiai rendben vizsgálom, mi történt a kínai hírsajtóban ez alatt a tíz hét alatt. A leghangsúlyosabb eseményeket kiemelve igyekszem rávilágítani arra, hogyan látja ma Kína saját szerepét a világban.

Az elsődleges vizsgálati területem a kínai belföldi írott (online) tömegtájékoztatás. Azokban az esetekben tehát, amikor az angol (esetenként a német) hírsajtót idézem, ezt azért teszem, mert muszáj bemutatnom a kialakult dinamikát. Az adott időszak jellemzője, hogy a kínai hírsajtó gyakran valamely, a nyugati médiában megjelent hírre reagált közvetlenül – ám ismét hangsúlyozom, hogy elemzésem a kínai nyelvű, tehát belföldi közönségnek szánt cikkekre fókuszál, nem a külföldi olvasóknak szánt angol nyelvű reakciókra. Kizárólag eredeti szövegekkel dolgozom: igyekeztem kiválogatni az átfogó, elemző cikkeket és szakértői véleményeket a kínai állami média legnagyobb olvasótáborral rendelkező online felületeiről.

A kínai állami média nagyon erősen központosított, a mindenkori pártnarratívának alárendelt. Az alapvetően irányadásra épülő hierarchikus médiastruktúra egyáltalán nem új keletű, de Xi Jinping 2016-ban kifejezetten utasította az újságírókat, hogy „családnevük a Párt legyen” (Qian 2016: 9. bek.). A központi Xinhua hírügynökségtől nagyon sok napilap szinte változtatás nélkül vesz át cikkeket, a saját újságíróiktól származó szövegeket pedig a mindenkori szerkesztők cenzúrázzák. Az igen sokrétű kereskedelmi média politikai kérdésekkel gyakorlatilag nem foglalkozik, az oknyomozó újságírás pedig elsősorban kisebb, helyi közösségeket érintő esetekre és jelenségekre korlátozódik. Mindezek miatt az online hírsajtó alább idézett szövegei reprezentatívnak tekinthetők, hiszen maga a tény, hogy a nemzeti szintű állami médiában jelentek meg, egyértelműen jelzi a központi jóváhagyást, sőt szándékot.

A jelen tanulmány terjedelmi korlátai okán csak néhány esetben tudok részletes szövegelemzést végezni. Válogatásom óhatatlanul némiképp önkényes, bár törekedtem arra, hogy olyan szövegeket mutassak be, amelyek 1. az adott hírsajtó fajsúlya alapján reprezentatívnak számíthatnak, és 2. következtetni engednek arra, Kína hogyan látja saját globális pozícióját. Minden idézett szöveget magam fordítottam. A keretek azonosításához elsősorban a Holli A. Semetko és Patti M. Valkenburg (2000) által kifejlesztett tipológiát használom.

A beteg ember

Február legelején, amikor a járvány épp a tetőpontján volt Kínában, a Global Times³ (Huanqiu Shibao) közölt egy véleménycikket az Amerika-szakértő Dong Chunlingtől. A cikkben, amelynek címe „Kína harca a járvány

³ Az újságra a mai magyar sajtó is rendszerint angol címen (Global Times) hivatkozik (mivel létezik angol nyelvű kiadása is), ezért a címet nem magyar fordításban közlöm.

ellen ne legyen nulla összegű játék”, a szerző kifejti, hogy a „kínai vírus” szóhasználatával az amerikai kormány és számos amerikai hírcsatorna újraélesztette a „kínai fenyegetés elméletét”. (Ugyan Donald Trump a „kínai vírus” kifejezést akkor még nem használta, az amerikai média már igen.)

...a mostani koronavírus-járvánnyal az USA sorozatosan kihasználja [Kína] gyengeségét, köveket dobál arra, akit nehézség sújt. Ez nemcsak ellentétes a nemzetközi erkölccsel, de azt is megmutatja, milyen valós indítékok rejlenek az amerikai Kína-stratégia mögött.

Sok amerikai szemében – mondja a szerző – a mostani járvány „alkalom” arra, hogy az USA biztosítsa fölényét Kínával, „első számú stratégiai versenytársával” szemben. Elemzésem szempontjából a cikk legrelevánsabb része az a szempont, amelyet a szerző utolsóként említ:

A „kínai fenyegetés elmélete”, amely a nemzetközi szintéren most új életre kelt, a koronavírus keltette aggodalmat használja ürügyként arra, hogy „izolálja Kínát”, és „puha elszigetelést” alkalmazzon. Teljesen nyilvánvaló, hogy az USA az utóbbi néhány évben nemzetköziség-ellenes irányt és gyakorlatot kezdett a külkapcsolatokban, nem világitótorony többé, örökösen meg-megújított „kínai fenyegetés elméletei” hiteltelenek. A mostani járványban az USA közvéleményt befolyásoló támadásba kezdett, Kínát hibáztatja, és ezt egészen ideológiai szintig viszi, hiszen támadja Kína [politikai] rendszerét. Ezzel arra ösztönzi, sőt csábítja a többi országot, hogy együttesen szigeteljék el Kínát – a rejtett indíték e mögött kristálytisztá (Dong 2020).

A szöveg szervező ereje a (visszatérő) félelem attól, hogy Kína elszigetelődik a globális szintéren. A szerző kétpólusú világot lát. Az egyik oldalon ott áll Kína, mint a nemzetközi közösség képviselője mind erkölcsi téren (hiszen az USA cselekedetei „ellentétesek a nemzetközi erkölccsel”), mind a jövőbeli szándékok terén (az USA „nemzetköziség-ellenes irányt [...] kezdett”). Ezzel szemben áll a hanyatló USA („nem világitótorony többé”), amely a Kínával folytatott versenyt nulla összegű játéknak tekinti, és igyekszik kirekeszteni Kínát a nemzetközi közösségből. A globális teret a szerző kétpólusú térnek észleli, ahol bennfentesek és kívülállók állnak szemben egymással – és Kína a történelemnek ebben a pillanatában a küszködő (ám erkölcsi fölényrel bíró) kívülálló.

Az amerikai külügyi szakértő Walter Russell Mead cikke szinte hajszálpontosan ugyanekkor, február 3-án jelent meg a Wall Street Journalban ezzel a címmel: „Kína Ázsia igazi beteg embere: pénzügyi még veszélyesebbek lehetnek, mint vadhús-piacai”. A cikk erős képpel és gyors ítélettel kezdődik:

A hatalmas kínai gépezet [*juggernaut*] elcsitult erre a hétre, mégpedig egy emberre átugró denevérvírus miatt. Míg a kínai hatóságok küszködnek, hogy féken tartásuk a járványt, és újraindítsák a gazdaságukat, a világ, amely már hozzászokott a gondolathoz, hogy Kína növekedése feltartóztathatatlan, most hirtelen ráeszmélt, hogy semmi, még Peking hatalma sem tekinthető adotttnak (Mead 2020).

A Merriam–Webster szótár a *juggernaut* szót így határozza meg: „súlyos, feltartóztathatatlan erő, kampány, mozgalom vagy tárgy, amely mindent elpusztít, ami az útjába kerül.”⁴ A Marvel-univerzumban a magyarul „Buldózer” nevű szupergonosz neve is Juggernaut. Kína ebben a nyitó bekezdésben romboló, könyörtelen és embertelen, mint egy óriás, aki már felénk tartott, de váratlanul legyőzte egy aprócska teremtmény. Kép egy thrillerből: a világ nézi az óriás harcát a denevérral (a vírussal). A földgolyó két táborra oszlik: az egyik (az emberi? a nyugati?) „világ”, amely jórészt tehetetlen a feltartóztathatatlan erővel szemben; a másik a „kínai gépezet”, amely a sors különös kegyéből hirtelen megállásra kényszerül bármilyen (emberi? nyugati?) beavatkozás nélkül.

4 Lásd: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/juggernaut>.

Az erős indító kép után a cikk nem használ éles szavakat Kínára, és csaknem kizárólag a járvány gazdasági és pénzügyi vonatkozásaival foglalkozik, figyelmezteti a világot egy kínai gazdasági összeomlás lehetséges következményeire. Utal arra, hogy a vírusból „világméretű járvány” is lehet, drámai következményekkel, de a fő szempont végig Kína pozicionálása marad:

Meglepő globális következményei lehetnek annak, ha Peking geopolitikai hatása zsu-gorodik. Akad, aki már az egyipólusú világrendhez való visszatérést látja, ha az USA egyetlen nagyhatalmi riválisa kivonul a játékból.

A szerző szerint az forog tehát kockán, vajon az óriás túléli-e a krízist, és marad-e az USA kihívója a globális hatalmi harcban.

Vessünk egy pillantást a címben lévő kifejezésre is, amely különböző formákban és különböző diskurzusokban a késő XIX. század óta elő-előkerül. Sok ország volt már „Európa beteg embere”: Németország, Olaszország, Franciaország, Finnország stb., attól függően, éppen hol volt a gazdaság az összeomlás szélén. Ázsiának is több „beteg embere” volt már az idők folyamán, a kifejezést mégis elsősorban Kínára használták a nyugati hatalmak az ópiumháborúk után, a káosz és a megaláztatás időszakában, amelyet épp ezek a hatalmak idéztek elő.

Nem meglepő tehát, hogy a cikk dühödt reakciót váltott ki Kínában. A megjelenő válaszok azonban igen különböző keretbezárással éltek. Egy nagyon korai (február 5-ei) válasz a Phoenix New Mediában (ifeng.com) a történetet elsősorban gazdasági keretben látja. Nyitó kérdése: Azt már megszokhattuk, hogy a nyugati média negatív színben tünteti fel Kínát – de miért szítja fel a Wall Street Journal ismét a „Kína összeomlása elméletet” a járvány alatt? A kérdés egyenes választ kap a cikk végén:

...úgy tűnik, az új fenyegetés-elmélettel az Egyesült Államok viszályt akar szítani Kína kereskedelmi partnerei között, azt reméli, hogy át tudja szervezni a kereskedelmet, amelyet Kína már épp a helyes vágányra terelt, új lehetőségekhez akar jutni, visszakerülni a nemzetközi kereskedelem középpontjába, és ellenőrzése alá vonni a dolgokat (Bing 2020).

A szerző számára az Egyesült Államok már nem versenytárs többé: az USA a kereskedelmi versenyt elvesztette, és csupán szeretné, hogy visszanyerje korábbi pozícióját. A „helyes vágány” képe egy valós vágányt (*gui*) idéz eléink, amely a jövőbe vezet, kínai vezénylettel – még az Új Selyemút képzetét is előhívja.

A Kínai Külügyminisztérium hivatalos válasza a 6-ai napi sajtótájékoztatón érkezett, ahol a minisztériumi szóvivő Hua Chunying a következő választ adta a Wall Street Journal cikkével kapcsolatos kérdésre: „Ismerem a cikket. Walter Russell Mead, szégyelld magad a szavaidért, az arroganciáért és a tudatlanságodért” (KKM 2020a). A szóvivő kilép a sajtótájékoztató adott kommunikációs helyzetéből, és hangsúlyosan, közvetlenül szólítja meg a cikk szerzőjét. Drámát látunk, hiszen a szóvivő dialógusa a (távol lévő) ellenféllel személyes és konfrontatív: mintha a két fél szemtől szembe állna egymással a harctéren. A mondatot a Global Times nagyon rövid híradása is idézi (Bai 2020), még ugyanaznap.

Shen Yi politológus hosszú véleménycikke szintén 6-án jelent meg a Figyelőben (Guanchazhe), egy sanghaji székhelyű, nemzeti érzelmű website-on. A Wall Street Journal-cikk címére reagálva a szerző a cikk első részében az áldozati narratívát (az ópiumháborúk alatt és után elszenvedett sérelmeket) veszi alapul, majd erre a következtetésre jut:

Az amerikai kormányzat és elit sok tagja lelke legmélyén még mindig azt hiszi, hogy a világ urakból és gyarmatokból áll. Amerika hatalma azonban relatíve megcsappant, míg Kína gyorsan megerősödött, és ezért Amerikának most sürgősen szüksége van arra, hogy még mindig úgy lássa és láttassa magát, mint a világ ura.

A szerző ezután arról beszél, hogy Kína felemelkedése olyan stresszfactor, amely „az amerikai elitet idegessé, frusztrálttá és »nyerssé« tesz. Ami az amerikai véleménycikket kiemeli, az a szerző szerint nem a tartalma, hanem a megjelenés helye:

Hiszen ez a hangnem, ami általában nem szalonképes, most mégis bekerült a Wall Street Journalba, és így láthatólag olyan dolog mondódott ki, amelyet az emberek kényelmetlenül tartottak, és sokáig inkább magukba fojtottak. Ez az, ami leginkább figyelmet érdemel.

A fő szempont az – mondja a szerző –, hogy az európai-amerikai elitből sokan erősen diszkriminatív vulgaritás-hoz folyamodnak, minden rosszat mondanak Kínára, csak azért, mert saját csillaguk lassan leáldozik. Nézzük csak meg a fő nyugati sajtóorgánumokat, mondja, akik mind azt állítják magukról, hogy:

„erkölcsösek”, „civilizáltak”, „racionálisak”, „egyetemesek” [...] holott a csillogó felszín alatt a meztelen igazság máshogy fest: diszkrimináció, provokáció, kontrollvesztés, rágalmozás...

A következőket így szól:

Kína számára az igazi cél sosem az, hogyan tessék a külföldi médiának vagy elitnek. Kína a kormányzás hatékonyságát próbálja javítani, a kormányzati rendszeren dolgozik, hogy az emberek, a világ javát szolgálja. A történelem fel fogja jegyezni Kína felemelkedésének minden részletét – sok a káröröm most, hogy Kínát balszerencse sújtja, de mindezt a jövőben egyetlen szó foglalja majd össze: „hiába” (Shen 2020).

A cikk meghatározó kerete a szembenállás, de a szerző végig erős erkölcsi keretet is használ, csaknem a jó és a gonosz ellentétpárig menően. Egy olyan Kínát látunk, amely hősiiesen harcol minden nehézséggel és rosszakkal szemben a saját – és a világ – boldogulásáért. Az igazságtételt a szerző nem a jelenbe, hanem a jövőbe helyezi: egy utópista képet látunk, amelyben a győztes (már-már messianisztikus) Kína minden nehézséget legyűr, hogy beköszönthessen egy jobb élet. Gonosz teremtményekkel kell szembeszállnia, akik a „csillogó felszín” alatt rejtőznek – ezek a teremtmények némiképp hasonlítanak a Wall Street Journal-cikk nem-emberi óriására: ők is fenyegetőek, idegenek és kontrollálhatatlanok. Ezeknek az erőknek a szorításában kell Kínának minden energiáját sürgős, gyakorlati, globális jelentőségű feladatokra fordítania. Ismét egy thrillert látunk, mégpedig egy hollywoodi filmet, csak épp a szereposztás más. A jó és a gonosz morális ellentétpárja és a mi és ők ellentétpár itt egymásra vetül, és a szerző ezzel mintegy felszólítja a nemzetet (a „mi”-t, a belső kört), hogy fogjon össze a gonosz („ők”, a kívül lévők) erők ellen: ez nem más, mint a mai kommunista-nacionalista pártretorika alapvető eszköze.

A sors iróniája, hogy a 2020-as Müncheni Biztonsági Értekezlet, amelyet február 14-e és 16-a között tartottak meg, a „Nyugattalanság” („Westlessness”) címet viselte. A *Müncheni Biztonsági Beszámoló*hoz írott előszavában Wolfgang Ischinger nagykövet így ír:

...néhányan ezt már a Nyugat-projekt hanyatlásának észlelik: ma a Nyugat, ahogy azt ismerjük, belülről és kívülről egyaránt megkérdőjeleződött. A gond azzal kezdődik, hogy nincs többé közös értelmezésünk arról, mit is jelent a Nyugat részének lenni. Történik pedig mindez épp akkor, amikor a nem-nyugati világ felemelkedik, és egyre több olyan globális kihívás és krízis jelentkezik, amely egységes nyugati választ igényelne (*Munich Security Report 2020*: 5).

Miután a nyilvános bocsánatkérésre vonatkozó hivatalos kínai követelést a Wall Street Journal elutasította, Peking 19-én visszavonta három Kínába akkreditált Wall Street Journal-újságíró sajtóengedélyét, akiknek így el kellett hagyniuk az országot. Zhao Lijian külügyminisztériumi szóvivő az esethez ennyit fűzött hozzá: „Rosszindulat, bántalmazás és rágalmozás esetén Kína nem lesz »néma bárány«” (Zheng & Wang 2020). Az ártatlan áldozat egyértelműen keresztény ikonját látjuk itt – aki viszont tudatában van saját erkölcsi tartásának, és készen áll a harcra.

Március legelején, amikor a kínai országos járvány világméretűvé nőtt, és a vírus rohamosan terjedni kezdett Európában és az Egyesült Államokban, a kínai központi Xinhua Hírügynökség hosszabb idézetet közölt a pénzügyi blogger Huang Shengtől a Wall Street Journal-cikkre vonatkozóan:

...az amerikai gyógyszerimport 90 százaléka Kínához kötődik. Tegyük fel, Kína bejelenti, hogy gyógyszerei csak belföldi szükségletre elegendők, és betilt minden exportot. Amerika a koronavírus-járvány poklában fogja találni magát. [...] A Wall Street Journal szégyenteljes cikkével [...] és az amerikai kultúra azzal, hogy köveket dobál arra, akit nehézség sújt, egyszerűen gusztustalan. De most fordul a szél, Amerika lett a koronavírus áldozata. És Kína nem dobál köveket, nem ítéli el az Egyesült Államokat, így az Egyesült Államoknak kellene végre bocsánatot kérnie Kínától összes korábbi hibás viselkedése miatt (Huang 2020).

Az utóbbi kifejezés, „*cuowu xingwei*”, amelyet hibás vagy helytelen viselkedésnek lehet fordítani, gyakran fordul elő iskolai kontextusban is. Kína mint erkölcsi tekintély leszidja az Egyesült Államokat, ahogy a tanár szidja le a rossz diákot – akinek a létezése, ahogy fent megtudtuk, ugyanettől a tanártól függ. Kína azt állítja, hogy nem dobál köveket, ugyanakkor azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy igencsak erős fegyvere van. De ekkorra már megérkeztünk a márciusba.

Háborús diskurzus: az USA és Kína

Xi Jinpingnek már a korai időszakától kezdődően volt egy „hajónaplója” a járvány elleni harchoz, amit a Zsenmin Zsipao⁵ (Renmin Ribao) „A Kínai Kommunista Párt hírei” című al-weboldalán közölte. A „hajónapló” január 7-én kezdődik, amikor a Politbüro Állandó Bizottsága először tűzte napirendre az új vírust, majd hosszú szünet után, január 20-ától folytatódik tovább, és számol be Xi Jinping „járványmegelőzési és -visszaszorítási intézkedéseiről” (Xi Jinping „hajónaplója” 2020). (A Zsenmin Zsipao hubei-i kiadása következő nap, tehát január 8-án említi először a koronavírust.) Január 20-ától kezdődően a „hajónapló” az összes fontosabb tevékenységét felsorolja a főtitkárnak, aki – ahogy a lead állítja – „személyesen telepített [erőket], személyesen irányított [akciókat], számos értekezletet hívott össze, beszámolókat rendelt el, fontos utasításokat adott ki”. Ez nem csupán politikai retorika, sokkal inkább háborús retorika, egyetlen vezetővel (parancsnokkal) a középpontban.

Az esetek száma Amerikában is egyre nőtt, és Trump elnök egy március 16-ai tweetben először maga is „kínai vírusnak” titulálta a Covid-19-et. Csupán két nap telt el, és március 18-án már „háborús elnöknek” nyilvánította magát. A vírus „kínai” megjelölése és a feladathoz rendelt háborús keret nem kapcsolódott össze a hivatalos kommunikációban, de párhuzamos megjelenésük aligha pusztán egybeesés.

A hivatalos kínai reakció már másnap, március 17-én megérkezett a Kínai Külügyminisztérium napi sajtótájékoztatóján azzal a kijelentéssel, hogy Kína „erősen ellenzi és határozottan elutasítja” a „megbélyegzést”.

⁵ Itt kivételesen a korábbi, népszerű magyar átírást használom a Zsenmin Zsipao-ra, hiszen ez a napilap már így vált ismertté Magyarországon. Ennek a lapnak is van már angol nyelvű változata: a People's Daily. (A kínai napilapok angol nyelvű kiadásai azonban nem azonosak a kínai nyelvű kiadásokkal.)

Felszólítjuk az Egyesült Államokat, hogy azonnal igazítsa ki a hibáját, és azonnal hagyjon fel a Kína elleni alaptalan vádaskodással. [...] Az Egyesült Államok jobban teszi, ha magára figyel, és amellet konstruktívan lép fel a járvány elleni harc és a világszintű közegészségügyi biztonság körüli nemzetközi összefogásban (KKM 2020b).

Kína tehát ismét az erkölcsi tekintély pozíciójából beszél, és megrója az Egyesült Államokat, ezúttal az egész nemzetközi közösség képviselőjeként. A szóhasználat egy hasonló, március 24-ei sajtótájékoztatóján még egyértelműbb:

Amerika törődjön csak elsősorban a saját feladatával, és működjön együtt Kínával és a nemzetközi közösséggel, hogy hasznára lehessen a nemzetközi együttműködésnek a járvány elleni harcban (KKM 2020c).

Kína a nemzetközi közösség szóvivőjének szerepét veszi itt magára, aki a nemtörődöm „rosszdiák” Amerikától várna végre valami „hasznos” hozzájárulást.

Miután számos amerikai és nemzetközi forrás is elítélte a „kínai vírus” elnevezést, a fenti kép még hangsúlyosabbá vált a Kommunista Párt kommunikációjában:

Reméljük, hogy az amerikai politikusok végre meghallják, mit kér a világ politikai pártjainak többsége, elutasítják a előítéletet és a diszkriminációt, és csatlakoznak a világhoz a járvány elleni közös harcban (A világ véleménye, 2020).

Itt már Amerika a kívülálló, és Kína ajánlja fel neki, hogy csatlakozzon a világhoz. A „*jiarudao... hezuozhong lai*” szerkezet (szó szerint: „belépni... az együttműködés központjába, gyere”) egyúttal Kínát helyezi a középpontba, amelynek ráadásul még arra is felhatalmazása van, hogy behívjon kívülállókat. Egy új *tianxia* („Égalatti”) felfogással találkozunk itt, vagyis egy új központosított világrenddel, ahol Kína (és a kínai vezetés) a civilizáció és a harmonikus együttélés forrása.⁶

Ugyan március 24-én Trump elnök visszavonta a „kínai vírus” kifejezést, a téma továbbra is foglalkoztatta a kínai médiát. A következő nap a Hírfigyelő (Cankao Xiaoxi) website közölt egy véleménycikket, amely mintha záróakkordja lenne az eseménynek. A Hírfigyelőt a központi Xinhua Hírügynökség működteti, az ott megjelenő cikkek tehát hivatalos (vagy legalábbis jóváhagyott) véleményeknek minősülnek. Xiang Yang újságíró szerint természetesen jó dolog, hogy az USA tudja, „miként javítsa ki a hibáit”, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy „feladta volna ellenséges politikáját Kínával szemben”. Csupán annyit jelent, hogy az amerikai kormány nehéz helyzetben van: a koronavírus-járvány egyre súlyosabb, és a gazdasági kilátások is rosszak.

Nem kell több konfrontáció, legyen inkább együttműködés Kínával – ezek a hangok egyre erősebbek az amerikai közvéleményben. Kína nagy gyártó ország, gyógyszeripari és járványellenes termékek fontos exportőre. Most, hogy a járványt hazai területen egyelőre sikerült megfékeznie, Kína természetesen hajlandó kitekinteni, és kézen fogni Amerikát, ha annak szüksége van erre.

[...]

6 Számos kutató foglalkozott már azzal, hogyan értelmezendő a *tianxia*, vagyis „Égalatti” fogalma. Ez az eszmerendszer a világot koncentrikus körökben látja, amelyek a király (császár, *wang*, az Ég fia) köré rendeződnek. A középpont kifelé sugározza a kultúrát és a civilizációt, míg nem a sugárzás a barbárok világába érve lassan elhal. A *tianxia* filozófiát egyúttal a kínai császárkori diplomácia alapjának is tekinthetjük, ahol a „hűbéres államok” – gyakorlatilag vazallusok – rendszeresen kifejezték hódolatukat a császárnak. Ugyan a központ–periféria-kapcsolat nagyon összetett volt és állandóan változott, a rendszer legközepe mindig is a kínai császári udvar maradt, mint a rend forrása. A világ nemzetállami berendezkedésének látható válságával párhuzamosan feléledt a *tianxia* filozófiája. Néhány kínai szerző ebben látja a lehetőséget egy nemzetállamokat meghaladó, jobb, globális kormányzási rendszerre, amely erkölcsi alapokon nyugszik. (Az új gondolattal a legnépszerűbbé vált filozófus, Zhao Tingyang 2005-ös kötete németül tavaly jelent meg, angolul vélhetően az idei évtől lesz elérhető. Egy rövidebb összefoglalóért lásd: Zhao 2019.)

Jó kiindulópont, hogy Amerika nem használja többé a „kínai vírus” kifejezést, segít egy olyan légkör kialakításában, amely lehetővé teszi az együttműködést. Kína és az Egyesült Államok között sok lehetőség van az együttműködésre a koronavírus elleni harcban és a globális gazdaság stabilizálásában – amit a nemzetközi közösség el is vár.

A történelem ma felkínálja Amerikának a lehetőséget, hogy teljesen újragondolja kapcsolatait Kínával. Mit fog választani Amerika? Meglátjuk (Xiang 2020).

A konfliktus-keret még mindig jelen van, de a cikk rendkívül megengedő, sőt leereszkedő: Kína megnyerte a harcot. A segítségnyújtás gesztusával igazolja, hogy hatalma és kontrollja van az események felett. Ráadásul keretet ad a felelősség, hiszen a szerző végig abból az álláspontból beszél, hogy Kína minden tőle telhetőt megtett, és most Amerikán a sor, hogy úgy cselekedjen, ahogy a nemzetközi közösség és – a szerző utalása szerint – saját állampolgárai elvárják tőle. Visszatér a gondolat, hogy a történelem Kína oldalán áll, és bármi, ami ezután történik, kizárólag az Egyesült Államok felelőssége.

Három nappal később a Zsenmin Zsipao véleményrovatóban Wang Zhen külügyi szakértő és volt nagykövet ugyanezt a gondolatot fejt ki még ékeesszólabban. Trump visszavonulása mögött három okot lát: 1. a járvány rohamosan terjed, és Trump „súlyos teszt előtt áll”, 2. Kína képes arra, hogy segítsen, amikor a többi ország ezt nem tudja megtenni, és 3. a nemzetközi közösség és az amerikai közvélemény elítéli „a járvány átpolitizálását, a vírus felcímkézését, Kína megbélyegzését és azt, hogy [Trump] köveket dobál arra, akit nehézség sújt”. A szerző így zárja a cikket:

Kína örül annak, hogy Trump elnök már pozitívabban áll hozzá Kínához. De ne felejtjük el, mit tanít a történelem: a Kína–USA-kapcsolatok hullámváltozásai az utóbbi években az USA szeszélyességének köszönhetőek. Kína kitartóan és elszántan igyekszik, hogy egészséges és stabil kapcsolatokat építsen ki Amerikával. Hiszünk az emberiség sorsközösségében, ezért hirdetjük a nemzetközi összefogást a járvány ellen, ami természetesen Amerikára is érvényes.

Kiderül, vajon cselekedeteik összhangban lesznek-e szavaikkal (Wang 2020).

A szöveg – akárcsak az előző – a témát a felelősség-keretben tárgyalja, amely nem ad teret az önreflexióra. Kína egyértelműen Amerikára mutogat, azt teszi felelőssé a sok „hullámváltozásért” a kapcsolatban, amelyen Kína olyan konokul igyekszik javítani. Ez a törekvés egyúttal identitást is ad Kínának: „egészséges és stabil”.

Az „emberiség sorsközössége” (*renlei mingyun gongtongti*)⁷ kifejezés az utóbbi időben központi szerepet kapott a kínai külügyi diskurzusban. Először Hu Jintao használta 2012-ben, majd Xi Jinping adott neki olyan súlyt, hogy még egy ENSZ-határozatba is bekerült 2017-ben (így járult hozzá először Kína az ENSZ-dokumentumok fogalomkészletéhez). Wen Yang (2019), a Fudan Egyetem kutatója a fogalmat a *tianxia* egyenes leszármazottjának tekinti: a globalizáció új feltételeire érvényes, de Kína sajátos háromezer éves történelmében gyökerezik. A fenti cikk szerzője a nemzetközi teret valóban a *tianxia*-struktúrához hasonlóan látta: Kína a központi szereplő, a rend forrása. Az Egyesült Államok a civilizált világ határain kívül áll, de van esélye, hogy bekerüljön, hiszen Kína igyekszik megszólítani, és a fogalmat, valamint a mögötte húzódozó politikát vetélytársára is „érvényesíteni”. Az így felépített gondolatbeli modell Kínát középpontban álló, stabil és stabilizáló erőnek tételezi, míg a globális környezet számára a választás: vagy a részvétel, vagy a szándékos kívülmaradás.

A „kínai vírus” szóhasználatra adott legtöbb amerikai és európai reakció rassz-keretben értelmezte a fogalmat, például azt emelte ki, milyen hatása lehet az ázsiai-amerikaikra nézve. Az ellenvetés tehát elsősorban antirasszista értékeken alapult. A kínai reakciók ezzel szemben inkább a globális geopolitikai konfliktus keretét használták.

⁷ „A *mingyun* fogalma [...] a sors és a szerencse, valamint az előre elrendeltség és a szabad akarat közötti térben mozog” (Woolley 2014: XII).

A kínai szerzők értelmezésében a „kínai vírus” fogalma fegyver a harcban a nemzetközi térért – egyrészt a tér birtoklásáért, másrészt a tér definíciójáért: ki van kint, ki van bent, ki izolál kit, ki állapítja meg az erkölcsi, a fizikai, az értékbeli határait annak, amit „nemzetközi közösségnek”⁸ nevezünk?

Ezzel a kínai cikkek szerzői bekapcsolják a témát a már bő húsz éve folyó nemzeti tudományos diskurzusba arról, hogyan kellene újrendezni a nemzetközi teret, és milyen szerepet játszon ebben Kína. Rendkívül sokféle elképzelés alakult ki: a kutatók vagy a konfucianizmushoz fordulnak (Yan 2011, Tu 2002), és/vagy a már említett *tianxia*-rendszer veszik alapul (Zhao 2019, kínaiul 2005, mellette Qin 2012), vagy kifejezetten nacionalista ideológiát fogalmaznak meg, még ha annyira eltérő szempontból is, mint Liu Mingfu ezredes (2015, kínaiul 2008) vagy a közgazdász Hu Angang (2011). Kína nemzetközi útkeresését több külföldi kutató is elemzi, itt két összefoglaló tanulmánykötetet emelnék ki: Zhang és Chang (2016), Dallmayr és Zhao (2012), valamint egy igen széles perspektívájú tanulmányt: Noesselt (2012). Wang Gungwu 2013-as munkája abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy Kína nemzetközi kapcsolatait a nemzetállam–pártállam-dinamika szempontjából vizsgálja. Azt mindenképpen látnunk kell – és erre a nemzetközi közösség csak rendkívül későn ébredt rá –, hogy Kína teret és szerepet követel magának, és ez nem feltétlenül a nyugati *status quo*ba csatlakozást jelenti (Vukovich 2012, Agnew 2010).

Csata-diskurzus: EU és Kína

A jelen elemzés relevanciáját mi sem bizonyítja jobban, mint a szintén március közepétől indult csata Európáért, legalábbis az észlelet szintjén. Ugyanaznap, amikor Donald Trump először tweetelt a „kínai víusról”, azaz március 16-án, Xi Jinping telefonbeszélgetést folytatott Giuseppe Conte olasz miniszterelnökkel. Kínai segítséget ajánlott Olaszországnak, és felvázolt egy Egészségügyi Selyemutat. A kezdeményezés, amely még 2017-ben indult, de sosem kapott jelentőséget, most, a koronavírus európai terjedésével új életre kelt – és új politikai lehetőséget kapott. Emmanuel Macronhoz intézett március 21-ei üzenetében Xi Jinping szolidaritását fejezte ki, és felvázolta az „emberiség egészségügyi közössége” (*renlei weisheng jiankang gongtongti*) kiépítését (Xi telefonbeszélgetései 2020). Kína rendkívül gyorsan a saját javára tudta fordítani a helyzetet, és központi szerephez helyezte magát a járvány elleni harcban. Az „Egészségügyi Selyemút” megfordítja a „kínai vírus” sugallta képzetet: Kína felől nem a betegség sugárzik, hanem az egészség. Az „emberiség egészségügyi közössége” gondolat egyértelmű refrén a korábbi „emberiség sorsközössége” javaslatra, amelyet szintén Kína terjesztett elő. A sugallt struktúra nem a „Kína a világgal szemben”, hanem a világ Kínával mint központi egységesítő erővel, amely megadja a jövőképet. A „sors” és az „emberiség” képzeteivel a fogalom a tér és az idő legszélesebb fesztávjait öleli fel, és alapvetően utópisztikus. Szinte mindig az „építeni” igével együtt fordul elő, hiszen az építkezés nagyon fontos eleme a kommunista retorikának: tervezést és tömeges mozgósítást igényel, és könnyen alkalmazható a társadalomra, de akár egyénekre is.

A fogalmat a befolyásos Guangming napilap magyarázta el egy cikkben, amely az „Értsük meg az »emberiség egészségügyi közössége« logikáját” címmel jelent meg. Szerzői; Li Chungun and Luo Jiawei, mindketten egyetemi professzorok, még a cikk elején leszögezik:

A vírus nem ismer határt, a járványnak semmi köze a rasszhoz. A nemzetközi közösség csak egységben, kéz a kézben tudja legyőzni a járványt, és megvédeni az emberiség közös otthonát.

8 A „nemzetközi” fogalmának használata a kínai diskurzusban külön figyelmet igényelne: kínai szerzők gyakran tiltakoznak a fogalom ellen a nyugati dokumentumokban, mondván, azok a „nemzetközini” valójában „nyugati” értenek, azaz a fogalom a Nyugat dominanciáját biztosítja a nem-nyugati világ felett. Ugyanakkor a kínai politikusok és a média maguk is gyakran a „nyugati” szinonimájaként használják a „nemzetközit”, vagyis Európára, Észak-Amerikára és Ausztrália–Új-Zélandra hivatkoznak vele.

A cikk további részében kibontják a kapcsolatot Kína és a nemzetközi közösség között:

A hirtelen jött globális közegészségügyi válsággal szembesülve Xi Jinping főtitkár új fontos kezdeményezést adott ki az „emberiség egészségügyi közössége kiépítésére”. A kezdeményezés megmutatja Kína tudományos hozzáállását a nemzetközi együttműködés erősítésére a járványmegelőzésben és járványelhárításban; láthatóvá teszi egy felelős nagyhatalom tudatosságát és viselkedését gyakorlati szinten; és egybefogja a világ erejét és tudását a járvány elleni harcban, amivel kihívja a nemzetközi közösség széleskörű tetszését is (Li & Luo 2020).

A szöveg a legelején erősen hangsúlyozza a személyes szintet: „kéz a kézben” és „közös otthon” (*jiayuan*): ezek a képek a közelséget és az emberi érintés biztonságát sugallják. A tudományra való hivatkozás („tudományos hozzáállás”) a stabilitás és az objektivitás érzetét adja a kezdeményezésnek: megbízható, átlátható, nem-részrehajló. A „tudományos racionalizmus” és a „tudományos materializmus” egyébként is lényegi része a kommunista retorikának, hiszen mindkettő arra enged következtetni, hogy a politika valami még sokkal hatalmasabbnak veti alá magát: a tudománynak. A tudomány pedig jelen esetben a „felelős nagyhatalmat” támogatja, amely képes szembenézni a kihívással, tudatában van nemcsak cselekedeteinek, hanem a felelősség által rá rótt kötelezettségeinek is (*fu ziren daguode dandang*). Ez a nagyhatalom képes és hajlandó arra, hogy egyesítse a világ haladó erőit – méghozzá ezen erők kifejezett kívánságára.

A Zsenmin Zsipao március 24-én megerősítette ezt egy cikkben, amelynek a címe „»Egészségügyi Selyemút« az élet védelme érdekében – A járvány elleni harcban el kell fogadnunk az emberiség sorsközösségét”. A szöveg mint központi véleménycikk jelent meg (szerző feltüntetése nélkül), majd azonnal újraközölte a website Kommunista Pártnak szentelt al-weboldala. A végkövetkeztetése így hangzik:

Hogy az „Egészségügyi Selyemúttól” el tudjunk jutni az emberiség sorsközösségéig, Kína kész arra, hogy kezét fogjon partnereivel világszerte a globális közegészségügyi kormányzás fejlesztése és a [globális] egészségügy javítása érdekében. Most, hogy a járvány terjed, és szólnak a vészharangok, minden országnak meg kell hoznia a helyes döntést: kiáll-e az egység mellett, a cselekvés mellett, a megoldások, a munka és az eredmények megosztása mellett, hogy védhessük az [összes] életet (Egészségügyi Selyemút 2020).

A kézfogás képzete ismét jelen van. Ezekben a sötét időkben Kína kinyújtja kezét a többiekhez ott kint, egyesíti az erőket a világ megmentésének, azaz az életek védelmének nagy feladatára. A háttérben a jó és a gonosz paradigmája működik: csak egy helyes döntés van. Csak azok az országok részesülhetnek később az örömből és a védelemből, amelyek ennek tudatában vannak, a jó oldalra állnak, és ezért tesznek is.

A hazai sajtó retorikája mellett Kína ténylegesen is dolgozott ennek az elképzelésnek a megvalósításán. Szakértőket és egészségügyi felszerelést küldött Európába – és komoly médiakampányt kerített a segély köré. Ezzel szemben Ursula van der Leyen és Angela Merkel egyaránt a segítség kölcsönösségét hangsúlyozta. Amikor Josep Borrellt, az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjét egy március 23-ai sajtótájékoztatón arról kérdezték, hogyan látja a kínai és az orosz befolyást, a válasz így hangzott: „Minden segítséget szívesen fogadunk. Nem kell ezt megkérdőjelezni. Előbb Kína kapott segítséget tőlünk, most mi kapunk segítséget Kínától” (Borrell 2020a). Másnap a Xinhua Hírügynökség ezt a címet adta beszámolójának: „Vezető európai politikai véleménye: csak együttműködéssel tudjuk legyőzni a koronavírust” (Yu & Wang 2020). A cikket csakhamar számtalan más kínai hírcsatorna is leköszölte. Pedig Borrell még ugyanaznap kiadott egy nyilatkozatot is, amelyben a „narratívák globális csatájára” figyelmeztet. Ott ezt mondja:

Kína agresszívan erőlteti azt az üzenetet, hogy – Amerikával ellentétben – ő a felelős és megbízható partner. [...] Tudatában kell lennünk, milyen geopolitikai tartalma van ennek, hiszen a pozitív hírekkel és a „nagylelkűség politikájával” Kína befolyást igyekszik

szerezni. A tények ismeretében védenünk kell Európát a megosztással szemben (Borrell 2020b).

Erről nem számolt be a Xinhua, de a Global Times egy médiafigyelő cikke megemlíti. Itt a kínai szerzők idézik Borrell fenti mondatait, de mellette még Borrell és van der Leyen pozitív megjegyzéseit és több más sajtóorgánomot is. Különös figyelmet szentelnek egy Le Monde-vezércikknek, amely azt állítja, hogy Európa egysége már sokkal korábban, még a 2015-ös bevándorlási válság idején megrendült. A cikk Geng Shuang kínai külügyminisztériumi szóvivő mondataival zárul: „Gondolkodás nélkül viszonzzuk a kedvességet azoknak az országoknak, amelyek segítették Kínát a járvány elleni harcban.” Végül egy lista következik a kínai segítségnyújtás számadataival (Pan & Qing 2020). A beszámoló megbízhatónak ítélt európai forrást (Le Monde) használ Borrell megcáfolására, majd a végső szót Kína saját politikai képviselőjének adja.

Sokkal harciasabb véleménycikket jelentetett meg a Hírfigyelő március 31-én „Abszurdum! Kína segít Európának, és cserébe vádaskodást kap” címmel. A szerző Zou Lu érvek egész sorozatával tagadja Borrell állításait. Felsorolja azokat az országokat, amelyek hálájukat fejezték ki Kínának (Szerbia, Csehország, Olaszország), az „emberiség sorsközösségére” hivatkozik mint „a globalizáció kontextusában” elengedhetetlen gondolkodásmódra, és reagál az Európa egységével kapcsolatos félelmekre. A szerző szerint

...egyáltalában nem arról van szó, hogy „Kína megosztja” az Európai Uniót, az okok az EU-n belül keresendők. [...] A tagállamokkal folytatott kétoldalú kapcsolatokon kívül Kína az EU-val is keresi a kapcsolatot. A kettő nem zárja ki egymást, és nem is vezethet az EU felbomlásához, az EU még nem olyan gyenge (Zou 2020).

Ez a cikk szintén elhárítja tehát a vádakat, és azzal érvel, hogy az EU problémái belső problémák.

A Kína ma weboldalán Qiu Jing szociológus ugyancsak Borrell nyilatkozatából indul ki, és véleménycikkből sorolja fel ellenérveit:

Először is [az Európának nyújtott segítség] a nemzetközi humanitárius szellem megtestesülése. [...] Másodsor, a bajtársiasság érzése, amely mélyen benne lakozik a kínaiakban: mi viszonzjuk mások kedvességét. [...] Harmadsor, ez olyan kötelezettség, amely azzal jár, hogy Kína felelős nagyhatalom. [...] Negyedszer, ez kísérlet arra is, hogy elkezdjük építeni az „emberiség sorsközösségét”.

[...]

A vírus nem ismer országhatárokat, nem ismer rasszot, a vírus a világ közös ellensége. Kína Franciaországnak is küldött egészségügyi segélyszállítmányt, és a dobozokra a francia író, Victor Hugo szavait írta: „Közösen győzni fogunk” (Unis nous vaincrons). Ideje lenne, hogy a világ e két nagyhatalma, Kína és Európa túllépjen a nézeteltéréseken, és vált vállnak vetve harcoljon a járvány ellen ezekben a nehéz időkben, a többi országnak is példát mutatva. Egyesüljenek a világ országai, cselekedjünk az emberiség sorsközössége szellemében, és segítsük őszintén egymást – és akkor hamarosan eljön a nap, amikor az emberiség győz a járvány felett (Qiu 2020).

Mind a három fent idézett cikk a globalizáció kontextusába helyezi a jelen válságot. Az utóbbi kettő, amely részletesebb elemzést ad, az „emberiség sorsközössége” fogalmat is érveként használja. A harmadik szöveg különösen erős erkölcsi keretbe helyezi a tartalmat: nemzetköziség, bajtársiasság, a felelős nagyhatalom kötelezettségei előzik meg a „sorsközösség” fogalmát. A Victor Hugo-mondással a szerző azt bizonyítja, hogy Kína javaslata nem más, mint Franciaország legjobb saját hagyománya – azaz érdeke. A cikk zárómondata ismét a már említett utópisztikus képet vetíti elénk: a történelem haladás, amely feltételezi egy végső, vágyott cél

elérésének lehetőségét. A vírus „egalitárius” tulajdonságai („nem ismer országhatárokat, nem ismer rasszot”) tovább erősítik az országok és nemzetek nélküli kommunista utópiát.

A kínai szövegek erős ellentétben állnak azzal, ahogyan az európai média tárgyalta a kínai segélyeket. Az európai tömegtájékoztatók döntő hányada hitetlenségét fejezte ki a kínai altruizmussal szemben. A visszatérő kifejezések: Kína „beveti a soft power” (Walker 2020), igyekszik „megváltoztatni a narratívát” (Zhai & Wu 2020), „javítani nemzetközi image-ét” (Yang 2020), „átírja a járvány történetét” (Heide et al. 2020), „megmentőként tünteti fel magát” (Deuber 2020).

A nyilvánvaló bizalmatlanság, amely a „maszkdiplomácia” kifejezés iróniájában is tetten érhető, még további megerősítést kapott, amikor érkeztek a hírek, hogy a kínai egészségügyi termékek nem felelnek meg az európai minőségi szabványoknak. A kínai reakciók is egyre sértődöttebbek lettek, a szerzők kezdtek arról beszélni, hogy az európai országok is elkezdtek a „sárdobálást” (Ai et al. 2020), és olyan címeket találunk, mint „A ti ellenségeitek a vírus, nem Kína” (Zhou 2020) vagy „Még mindig szapuljátok Kínát? A kínai maszkok nélkül valószínűleg már sehol sem lennétek” (Zhang 2020).

Mindenképpen említésre érdemes itt, hogy a Hírfigyelő, amelynek az a hivatalos szerepe, hogy külföldi hírek kínai fordításait közölje, előszeretettel idézett (és idéz) orosz kormányközeli sajtóorgánumokat. A Hírfigyelő természetesen erősen tudja befolyásolni a kínai közvéleményt azzal, hogy eleve kiválogatja, mely külföldi hírek kerüljenek lefordításra – a kínai közönség a külföldi véleményekre rendkívül érzékeny. (Részletes elemzés olvasható a Hírfigyelőről Liang Xia könyvében [Xia 2019]). A téma további elemzést igényelne, itt csupán egy rövid szemléltetőt tudok adni a Hírfigyelő cikkeiből forrásaikkal együtt:

- „Az orosz média szerint Kína nyugodt reakciója a járvány kitörésére nagyhatalmi felelősséget mutat” (Tang 2020) (március 22., az idézett forrás a Szputnyik, egy erősen kormánypárti orosz propagandaoldal).
- „Orosz média: Szerbia elköszön az »európai tündérmesétől«” (Yan, 2020) (április 7., az idézett forrás a Nyezaviszimaja Gazeta, egy orosz kormánypárti újság).
- „Az orosz média azt mondja: a Nyugat, hogy másra mutogathasson, kártérítést követel Kínától – szegénygalázat” (Xu 2020) (április 10., az idézett forrás a RIA Novosztyi, amelynek tulajdonosa a Roszszija Szevodnya, amelyet az orosz kormány üzemeltet).
- „Az orosz média összeveti a kínai és az amerikai modellt a járvány elleni harcban: a különbség óriási” (Dong 2020) (április 13., az idézett forrás a Szvobodnaja Pressza, egy erősen kormánypárti orosz propagandaoldal, amelyet a Russia Insider üzemeltet).

Az orosz média tehát fontos támaszt jelent. Kína egy táborban érzi magát Oroszországgal, elvárja és örömmel el is fogadja a saját narratíváira érkező orosz legitimációt. Ha tehát összehasonlításban nézzük a kapcsolatok kínai észleletét, azt látjuk, hogy Kína és az USA között egyértelmű a konfrontáció, és ugyanilyen egyértelmű a bajtársiasság Kína és Oroszország között. Kína viszonya az EU-val azonban meglehetősen bizonytalan, bár az egyes tagállamok esetében már sokkal egyértelműbb pozitív-negatív irányokat lehet látni.

Forgatókönyvek: mi lesz a járvány után?

Utolsó esettanulmányként eredetileg azt terveztem megvizsgálni, miként reagált a kínai média arra, hogy Donald Trump befagyasztotta a WHO-nak folyósított hozzájárulást, hiszen az április 14-ei bejelentés tökéletesen zárja ennek a meghatározó tíz hétnek a történetét onnan kezdve, hogy Kína a periférián találta magát, addig, hogy az USA lett az az ország, amely kivonult egy központi világszervezetből. Végül mégis úgy döntöttem, inkább egy szakértői véleményt ismertetek, mert ez sokkal tömörebb és szabatosabb összefoglalóját nyújtja annak, milyen szerepben látja magát Kína a jövőben. A Kínai Társadalomtudományi Akadémia (Chinese Academy of Social Sciences, CASS) „Új Selyemút” nevű nemzetközi kutatóközpontja online konferenciát tartott „Kína és a világ a járvány utáni időkben” címmel. Az eredményeket a China Daily közölte április 20-án. A számos fókusz közül csak azt az egyet ismertetem itt, amely témámhoz leginkább kapcsolódik: Zhang Yuyan, a CASS Világgazdasági és Világpolitikai Intézetének igazgatója hozzájárulását. A „Négy forgatókönyv egy jövőbeli világrendre” című szövegnek bizonyos részeit összefoglalom, a lényeges gondolatokat idézem:

1. forgatókönyv: „Dzsungelháború. Az országok elszakadtak egymástól, a globalizáció visszafordult, a világ apró darabokra hullott. Ez a világrend valószínűtlen a jövőben.”
2. forgatókönyv: „A nemzetközi multilaterális rendszer egy szétesés-újjaépülés szakaszba lép, a regionális gazdasági integráció együttműködési mechanizmusai erősödnek fel, és a multilateralizmus és a globalizáció alternatívájaként jelentkeznek.” Az USA elhagyja a nemzetközi rendszert, „a globális problémák egyre súlyosbodnak, ami azt mutatja, hogy egyre erősödik a globális kormányzás hiánya – objektíven nézve óriási az igény egy nemzetközi rendszer újbóli kiépítésére.”
3. forgatókönyv: A Kína és a BRICS-államok körüli új gazdaságok egy rendszert alkotnak, míg egy másik csoport a nyugati G7 államok vezetésével egy párhuzamos rendszert alkot. „A [...] lekapcsolódás egyre nagyobb lendületet kap, egyre nagyobb a reális lehetősége annak, hogy két párhuzamos rendszer jöjjön létre.”
4. forgatókönyv: „A globalizáció tovább konszolidálódik, az emberiség sorsközössége gondolat utat talál az emberek szívéhez.” A koronavírus nyilvánvalóvá teszi, hogy „az emberiség csak kéz a kézben tud tovább élni. Az emberiség valódi sorsközösségét nem egyszerű elérni, de ez az emberiség egyetlen kiútja” (Zhang 2020).

Bár a szerző nem nevezi néven, hogy az erő, amely a 4. forgatókönyvben az egyesítést és így az emberiség életben maradását biztosítja, maga Kína, a fenti gondolatmenetből és a kínai „emberiség sorsközössége” fogalom ismételt használatából ez könnyen kikövetkeztethető. A 2. forgatókönyv (amely szerint a világ regionális egységekre bomlik, és megjelenik a „globális kormányzás hiánya”) már előkészíti a végkövetkeztetést: azt sugallja, hogy valakinek (egy új szereplőnek, amely *nem* az USA) fel kell lépnie végre, és újraszerveznie a világot. Az elvárás nem a régi rekonstrukciója, hanem valami új megteremtése, egy olyan világ, amely egyelőre csak úgy létezik, mint jövőkép, azaz utópia. A szerző szóhasználata hangsúlyozza, hogy ez az utolsó forgatókönyv az egyetlen emberi verzió: a szövegben megjelenik a „szív” és a „kéz”, és ezzel a globalizáció és a közösségteremtés új formája lesz az egyetlen kívánatos választás. A 4. forgatókönyv egyértelműen leírja, hogyan látja Kína a jövő világát és saját szerepét ebben a világban.

Ez gyakorlatilag megerősíti azt, amit elemzők korábban már megfogalmaztak vagy a *tianxia*-elmélet folytatásaként (Matten 2016, Wang 2017, Hueckel 2012), vagy egy lehetséges forgatókönyvként (Callahan 2013). Zhang Yuyan elképzelése nem egyedi, hanem egy erős és széles támogatottságú irányvonal, amellyel mindenképpen számolnunk kell. Ahogy de Graaff, ten Brink és Parmar rámutat (2020: 202): „Egyáltalán nem egyértelmű, hogy Kína merre fog mozdulni a liberális világrendhez képest”, ez folyamatos alapos, kritikai (és önkritikus) elemzést igényel.

Összegzés és további kérdések

Bár a tanulmányomhoz felhasznált minta rendkívül kicsi, a szövegek mégis bepillantást nyújtanak a kínai belföldi diskurzus két olyan aspektusába, amely mindenképpen figyelmet érdemel:

1. A járvány kezdetekor az erőtlenség érzése párosult azzal az észlelettel, hogy Kína kivülálló. Ám ahogy Kína úrrá lett a járványon, a kínai véleményformálók és médiumok rendkívüli sebességgel és rugalmassággal tértek magukhoz, és fordította át a helyzetet annak bizonyítására, hogy Kínának igenis megvan a nagyhatalmi kompetenciája – és Kínát azonnal a képletes középpontba helyezte. A kettő közötti zökkenőmentes átmenetet az erkölcsi felsőbbrendűség kerete biztosította. A fenti szövegekre általánosan jellemző az erkölcsi keret, azaz a szerzők Kínát erkölcsileg felsőbbrendűnek látják a Nyugatnál, leginkább az Egyesült Államoknál. Ehhez gyakran hozzájárul a felelősség kerete, elsősorban a „nagyhatalmi felelősség” (*daguo dandang*) fogalom ismételt használatán keresztül. Ez azt sugallja, hogy Kína felnőtt a feladathoz, és kész arra, hogy leváltsa az Egyesült Államokat – a kinyilatkoztatások akár reakcióknak is tekinthetők a Thuküdidész-csapda elméletre. Kína azonban egy másképp strukturált világot kíván vezetni (bevezetni?). Az erkölcs és a felelősség tehát mindig egy még tágabb keretben, a konfliktuskeretben kap helyet. A három keret: a konfliktus, az erkölcs és a felelősség kölcsönösen egymást erősíti, gyakorlatilag

egymástól függ. Az ellentétpár, amelyet ez a keretezés létrehoz, a világ többi részét választásra kényszeríti: ki mellé állnak ebben a helyzetben?

2. A Kína jövőbeli szerepéről folytatott kínai diskurzus mélyen gyökerezik: a világrendről alkotott ősi és modern kínai elképzelések ötvözetében. Ez a jövőbeli világot határok nélkül látja, ahol azonban létezik egy központi szervező erő: Kína. A rendezett, jól szervezett, de államok/nemzetek nélküli világ a jelenlegi (és a kínai narratíva szerint hanyatló) nyugati nemzetállami berendezkedés ellenpontjaként jelenik meg. Bár ez a jövőkép arra szolgál, hogy megoldást kínáljon a globális/nemzetközi gondokra, belső logikája szerint mégiscsak arról van szó, hogy Kína és a (nyugati) világ más, és konfliktusban áll egymással.

Számos kérdés kínálkozik további kutatásra, hadd soroljak itt fel csupán hármat:

1. A kínai nacionalizmus kérdése természetesen rendkívül releváns, már kapott is jócskán figyelmet. Nagyon fontos lenne azonban olyan kutatást indítani, amely megvizsgálja a jelenlegi kínai nacionalista diskurzust és azt, hogyan különbözik ez a járvány előtti időszak nacionalista diskurzusától.
2. Gyakran lehet hallani, hogy „új hidegháború” küszöbén állunk, és a mostani retorika valóban megdöbbentően hasonlít az USA és a Szovjetunió közötti hidegháborús retorikára. Még szerkezeti hasonlóságok is vannak: napjaink amerikai-kínai „szóháborúja” szintén olyan politikai tereken zajlik, amelyek egy-egy (idős) vezető köré szerveződnek, alapvetően férfidominanciájúak, és retorikájuk elsősorban a hazai támogatók körét szólítja meg.
3. Az előző kérdés kiterjesztése vagy inkább átvitele a filozófiai-pszichológiai szintre: mindkét oldalon (az Egyesült Államok esetében kormányzati szinten és a legtöbb *think tank*nél) látható az önreflexió teljes hiánya, ami szintén kutatást érdemelne. Mondhatjuk persze, hogy a reflektátlanság a propaganda alapvető jellemzője. Így viszont ideje lenne kiderítenünk a jelen propaganda mélyen fekvő eredőit, és még inkább azt, miért annyira sikeres – hiszen a legfrissebb közvélemény-kutatási adatok szerint mindkét oldalon nagyon felerősödött a másik negatív értékelése (Liu et al. 2020, Yokley, 2021).

Végül, ha a koronavírus-járvány kezdeti időszakát lakmuszesztnek tekintjük arra nézve, hogy tudunk-e hatékony globális párbeszédet folytatni veszély esetén, akkor be kell vallanunk: a teszten elbuktunk. További elemzésre (és vélhetőleg némi időbeli távolságra) van szükség ahhoz, hogy felfedjük ennek a hátterét. Egy ok azonban máris látható: egyik oldal sem volt képes kilépni azok közül az értelmezési keretek közül, amelyek észlelt világát strukturálják. Az EU számára fontos tanulság, hogy amíg engedi magát választás elé állítani, azaz amíg elfogadja a Kína (és az USA) létrehozta kereteket, addig csapdában marad. Az EU-nak tehát az lenne a feladata, hogy igyekezzen megváltoztatni a kereteket – és ezzel egyúttal a Kína-kapcsolatok terén is betöltené a nemzetközi politikában kialakított szerepét: úgy működne, mint egy „normatív hatalom”.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom kollégámnak, Lee He-Fangnak, aki segített a kínai szövegek értelmezésében azokon a helyeken, ahol bizonytalan voltam.

Az elemzett szövegek forrásai

Ai Yiqing, Zhao Fengying & Qing Mu (2020): 'Has Europe also started shifting the blame on China for the epidemic? Expert: they are trying to divert [the attention] from their own irresponsible behaviour in epidemic prevention', ('Ouzhou guojia ye chuxian jiu yiqing "shuaiguo" Zhongguo yanlun? Zhuanjia: xiang zhuanji benguo fangyi buli zeren'), *Global Times*, 31 March, <https://world.huanqiu.com/article/3xdj1kGPeFh> (letöltés: 2020. V. 11.).

Bai Yunyi (2020): 'US media calls China "the real sick man of Asia" – Hua Chunying: author should be ashamed of his arrogance, prejudice and ignorance', ('Mei mei cheng Zhongguo wei "zhenzheng de Yazhou bingfu" – Hua Chunying: zuozhe ying wei qi aoman, pianjian he wuzhi gandao xiukui'), *Global Times*, 6 February, <https://world.huanqiu.com/article/3wvEBoIaxDd> (letöltés: 2020. IV. 24.).

Bing Meng (2020): 'Foreign media analysis of the epidemic comes up with the "sick man of Asia" label, says if China collapses, the whole world will suffer', ('Waimei fenxi yiqing jing banchu "Yazhou bingfu" zhaopai cheng ruo Zhongguo bengkuai quanqiu yao zaoyang'), *Phoenix New Media*, 5 February, <https://ishare.ifeng.com/c/7tmhURgUAQJ> (letöltés: 2020. IV. 24.).

Borrell, Josep (2020a): 'Video conference of Foreign Affairs Ministers: Remarks by the High Representative Josep Borrell at the press conference', *EEAS*, 23 March, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76381/video-conference-foreign-affairs-ministers-remarks-high-representative-josep-borrell-press_en (letöltés: 2020. V. 10.).

Borrell, Josep (2020b): 'The Coronavirus pandemic and the new world it is creating', *EEAS*, 23 March, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76379/coronavirus-pandemic-and-new-world-it-creating_en (letöltés: 2020. IV. 14.).

Deuber, Lea (2020): 'Peking Propaganda-Virus', *Süddeutsche Zeitung*, 27 March, <https://www.sueddeutsche.de/politik/china-pekinger-propaganda-virus-1.4859404> (letöltés: 2020. V. 13.).

Dong Chunling (2020): 'China's fight against the epidemic should not be taken for a zero-sum game' ('Moyong linghe siwei duidai Zhongguo "zhanyi"'), *Global Times*, 4 February, <https://opinion.huanqiu.com/article/9CaKrnKpbg8> (letöltés: 2020. V. 1.).

Dong Lei, ed. (2020): 'Russian media compares Chinese and US models of combating the epidemic: the results are very different' ('E mei duibi Zhong-Mei kangyi moshi: chengxiao jiongyi'), *Reference News*, 13 April, <http://column.cankaoxiaoxi.com/2020/0413/2407375.shtml> (letöltés: 2020. V. 14.).

Global View (2020): 'The world's political parties call to jointly oppose the "politicization of the virus"' ('Huanqiu shijiao zhi shier: shijie zhengdang huyu gongtong dizhi "zhengzhi bingdu"'), *News of the CPC on People's Daily*, 25 March, <http://cpc.people.com.cn/n1/2020/0325/c419242-31648001.html> (letöltés: 2020. IV. 14.).

Health Silk Road (2020): '"Health Silk Road" to protect life – Fighting against the epidemic we need to accept the community of destiny' ('"Jiankang Sichou zhi Lu" wei shengming huhang – kangyi yiqing libukai mingyun gongtongti yishi'), *News of the CPC on People's Daily*, 24 March, <http://theory.people.com.cn/n1/2020/0324/c40531-31645276.html> (letöltés: 2020. V. 10.).

Heide, Dana, Till Hoppe, Moritz Koch & Torsten Riecke (2020): 'China will die Geschichte der Pandemie umschreiben', *Handelsblatt*, 23 March, <https://www.handelsblatt.com/politik/international/geopolitische-folgen-china-will-die-geschichte-der-pandemie-umschreiben/25666474.html?ticket=ST-2436696-3UA1bvZkEc2eDiQbiLPI-ap5> (letöltés: 2020. V. 13.).

Huang Sheng (2020): 'Justice on our side, the world should thank China' ('Lizhi qizhuang, shijie yinggai ganxie Zhongguo'), *Xinhua*, 4 March, http://www.xinhuanet.com/2020-03/04/c_1125660473.htm (letöltés: 2020. IV. 14.).

Li Chungeng & Luo Jiawei (2020): 'Understanding the logic of "community of common health for mankind"' ('Shenru lijie "renlei weisheng jiankang gongtongti" de luoji lilu'), *Guangming Daily*, 21 April, https://news.gmw.cn/2020-04/21/content_33755475.htm (letöltés: 2020. V. 10.).

Mead, Walter Russell (2020): 'China is the Real Sick Man of Asia', *Wall Street Journal*, 3 February, <https://www.wsj.com/articles/china-is-the-real-sick-man-of-asia-11580773677> (letöltés: 2020. II. 19.).

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2020a): 'February 6, 2020, Regular online press conference hosted by Foreign Affairs Ministry Spokesperson Hua Chunying' ('2020 nian 2 yue 6 ri Waijiaobu fayanren Hua Chunying zhuchi wangshang lixing jizhehui'), *Website of the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, 6 February, https://www.fmprc.gov.cn/web/fyrbt_673021/t1741469.shtml (letöltés: 2020. IV. 24.).

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2020b): 'March 17, 2020, Regular press conference hosted by Foreign Affairs Ministry Spokesperson Geng Shuang' ('2020 nian 3 yue 17 ri Waijiaobu fayanren Geng Shuang zhuchi lixing jizhehui'), *Website of the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, 17 March, https://www.fmprc.gov.cn/web/fyrbt_673021/t1756941.shtml (letöltés: 2020. V. 1.).

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2020c): 'March 24, 2020, Regular press conference hosted by Foreign Affairs Ministry Spokesperson Geng Shuang' ('2020 nian 3 yue 24 ri Waijiaobu fayanren Geng Shuang zhuchi lixing jizhehui'), *Website of the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, 24 March, https://www.fmprc.gov.cn/web/fyrbt_673021/t1760304.shtml (letöltés: 2020. V. 1.).

'Munich Security Report 2020: Westlessness', *Münchner Sicherheitskonferenz 2020*, www.securityconference.org/en/publications/munich-security-report/ (letöltés: 2020. V. 17.).

- Pan Liang & Qing Mu (2020): 'Does aid from China and Russia "worry" the EU? French media: The EU's unity has already been torn by the illegal migration wave' ('Zhong-E yuanzhu rang Oumeng "jiaolu"? Famei: Oumeng neibu tuanjie yi zai guoqu feifa yimin chaozhong sunhao laiyuan'), *Global Times*, 26 March, <https://world.huanqiu.com/article/9CaKrnKq7ez> (letöltés: 2020. V. 10.).
- Qian Zhongbing (2016): 'General Secretary Xi Jinping presided over a symposium on the Party's work on public opinion and visited the People's Daily, Xinhua News Agency and CCTV' ('Xi Jinping zongshuji zhuchi zhaokai dang de xinwen yunlun gongzuo zuotanhui bing dao Renmin Ribaoshe, Xinhuashe. Zhongyang Dianshitai diaoyan ce ji') 20 Feb, http://www.xinhuanet.com/politics/2016-02/20/c_1118106530.htm (letöltés: 2021. IV. 18.).
- Qiu Jing (2020): 'Will China's aid undermine the EU's unity? It's all in your head!' ('Zhongguo yuanzhu hui pohuai Oumeng neibu tuanjie? Xiangduole?'), *China Today*, 8 April, http://www.chinatoday.com.cn/zw2018/ss/202004/t20200408_800200246.html (letöltés: 2020. IV. 13.).
- Shen Yi (2020): 'To stop China's rise Wall Street Journal puts hope on a virus?' ('"Huaerjie Ribao" zudang Zhongguo jueqi, jing jiwang yizhong bingdu?'), *Observer*, 6 February, https://www.guancha.cn/ShenYi/2020_02_06_534838_s.shtml (letöltés: 2020. IV. 24.).
- Tang Libin, ed. (2020): 'Russian media says: China's calm response to the Coronavirus outbreak displays great power responsibility', ('E mei wenzhang: Zhongguo chenwen yingdui xinguan yiqing tixian daguo dandang'), *Reference News*, 22 March, <http://www.cankaoxiaoxi.com/china/20200322/2405390.shtml> (letöltés: 2020. V. 14.).
- Walker, Shaun (2020): 'Coronavirus diplomacy: how Russia, China and EU vie to win over Serbia', *The Guardian*, 13 April, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/coronavirus-diplomacy-how-russia-china-and-eu-vie-to-win-over-serbia> (letöltés: 2020. V. 13.).
- Wang Zhen (2020): 'International view: two phone calls and Trump's "change"' ('Guoji guancha: cong liangci tonghua kan Telangpu de "bianhua"'), *People's Daily*, 28 March, <http://world.people.com.cn/n1/2020/0328/c1002-31652124.html> (letöltés: 2020. IV. 30.).
- Wen Yang (2019): 'From "tianxia" to "community of shared future for mankind"' ('Cong "gong tianxia" dao "renlei mingyun gongtongti"'), *Observer*, 8 August, https://www.guancha.cn/WenYang/2019_08_30_515826_s.shtml (letöltés: 2020. V. 1.).
- 'Xi calls for building community of common health for mankind' (2020): *Xinhua*, 21 March, http://www.xinhuanet.com/english/2020-03/21/c_138902701.htm (letöltés: 2020. V. 1.).
- 'Xi Jinping's "logbook" for the fight against the epidemic' (2020): *News of the CPC on People's Daily*, <http://cpc.people.com.cn/xuexi/GB/432012/index.html> (letöltés: 2020. IV. 14.).
- Xiang Yang (2020): 'Trump pulls back from "Chinese virus": what on earth is going on?' ('Telangpu cheng buzai yong "Zhongguo bingdu": hululi maide shenmeyao?'), *Reference News*, 25 March, <http://www.cankaoxiaoxi.com/china/20200325/2405728.shtml> (letöltés: 2020. IV. 30.).
- Xu Shiyu, ed. (2020): 'Russian media says: to shift the blame the West demands compensation from China – this is outrageous', ('E mei wenzhang: Xifang wei "shuaiguo" dui Hua suopei xiangdang huangtang'), *Reference News*, 10 April, <http://column.cankaoxiaoxi.com/2020/0410/2407221.shtml> (letöltés: 2020. V. 14.).
- Yan Qi, ed. (2020): 'Russian media: Serbia says goodbye to the "European fairy tale"', ('E mei: Sai'erweiya gaobie "Ouzhou shenhua"'), *Reference News*, 7 April, <http://column.cankaoxiaoxi.com/2020/0407/2406883.shtml> (letöltés: 2020. V. 14.).
- Yang, William (2020): 'How Chinese propaganda is reframing the coronavirus narrative', *Deutsche Welle*, 16 March, <https://www.dw.com/en/how-chinese-propaganda-is-reframing-the-coronavirus-narrative/a-52796337> (letöltés: 2020. V. 13.).
- Yu Yue & Wang Zichen (2020): 'Senior EU official: only by cooperation can we overcome Coronavirus' ('Oumeng gaoguan: yingdui xinguan feiyan yiqing de weiyi fangfa jiushi gongtong hezuo'), *Xinhua*, 24 March, http://m.xinhuanet.com/2020-03/24/c_1125759572.htm (letöltés: 2020. V. 1.).
- Zhai, Keith & Huizhong Wu (2020): 'Virus diplomacy: As outbreak goes global, China seeks to reframe narrative', *Reuters*, 6 March, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-china-diplomacy-an/virus-diplomacy-as-outbreak-goes-global-china-seeks-to-reframe-narrative-idUSKBN20T14C> (letöltés: 2020. V. 13.).
- Zhang Jianli, ed. (2020): 'Still bashing China? You probably won't do without the Chinese masks at all', ('Hai zai pi "kouzhao wajiao"? Meiyou Zhongguo kouzhao ni keneng zhen buxing'), *sina.com* (original source: *Reference News*), 4 April, <https://news.sina.com.cn/c/2020-04-04/doc-iimxxsth3637078.shtml> (letöltés: 2020. IV. 21.).

Zhang Yuyan (2020): “Four scenarios for a future world order” (‘Weilai shijie ge juede “sizhong keneng”’), in ‘Experts discuss China and the world in “post-pandemic times”’ (‘Zhuanjia zonglun “yiqinghou shidai” de Zhongguo yu shijie’), *China Daily*, 20 April, <https://cn.chinadaily.com.cn/a/202004/20/WS5e9d45a9a310c00b73c784b6.html> (letöltés: 2020. V. 10.).

Zheng Mingda & Wang Zhuolun (2020): ‘Foreign Affairs Ministry: In the face of malice, abuse and smear China will not be the “silent lamb”’ (‘Miandui eyi, wuru, mohei, Zhongguo buzuo “chenmode gaoyang”’), *Xinhua*, 24 February, http://www.xinhuanet.com/2020-02/24/c_1125620185.htm (letöltés: 2020. IV. 24.).

Zhou Dewu (2020): ‘Zhou Dewu: Your enemy is the virus, not China’ (‘Zhou Dewu: Bingdu cai shi nimen de diren, Zhongguo bu shi’), *Global Times*, 31 March, <https://opinion.huanqiu.com/article/3xdf3jemjMU> (letöltés: 2020. IV. 21.).

Zou Lu (2020): ‘Absurd! China helps Europe and reaps accusations’ (‘Huangtang! Zhongguo yuanzhu Ouzhoujing you zheme duo zuizhuang’), *Reference News*, 24 March, <http://column.cankaoxiaoxi.com/2020/0331/2406271.shtml> (letöltés: 2020. V. 11.).

Irodalom

Agnew, John (2010): *Emerging China and Critical Geopolitics: Between World Politics and Chinese Particularity. Eurasian Geography and Economics*, vol. 51, no. 5, pp. 569–582.

Callaghan, Karen & Frauke Schnell (2001): *Assessing the Democratic Debate: How the News Media Frame Elite Policy Discourse. Political Communication*, vol. 18, no. 2, pp. 183–212.

Callahan, William A. (2013): *China Dreams: 20 Visions of the Future*. New York: Oxford University Press.

Dallmayr, Fred & Zhao Tingyang, eds. (2012): *Contemporary Chinese Political Thought: Debates and Perspectives*. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky.

de Bruijn, Hans (2019) *The Art of Political Framing*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

de Graaff, Nana, Tobias ten Brink & Inderjeet Parmar (2020): China’s rise in a liberal world order in transition – introduction to the FORUM. *Review of International Political Economy*, vol. 27, no. 2, pp. 191–207.

Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43, no. 4, pp. 51–58.

Gamson, William A. & Andre Modigliani (1987): The Changing Culture of Affirmative Action. In: Richard G. Braungart & Margaret M. Braungart (eds.): *Research in Political Sociology*, vol. 3, pp. 137–77. Greenwich: CTJAI Press.

Hu Angang (2011): *China in 2020: A New Type of Superpower*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Hueckel, Bettina (2012): Theory of International Relations with Chinese Characteristics. The Tian-Xia System from a Metatheoretical Perspective, *diskurs*, vol. 8, no. 2, pp. 34–64.

Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George (2004): *Don’t Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives*. White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing Company.

Lakoff, George (2008): *The Political Mind: A Cognitive Scientist’s Guide to Your Brain and Its Politics*. New York: Penguin Books.

Liu, Adam Y., Xiaojun Li & Songying Fang (2020): What Do Chinese People Think of Developed Countries? *The Diplomat*, 18 December 2020, <https://thediplomat.com/2020/12/what-do-chinese-people-think-of-developed-countries/> (letöltés: 2021. V. 2.).

Liu Mingfu (2015): *The China Dream: Great Power Thinking and Strategic Posture in the Post-American Era*. New York: CN Times Books Inc.

Matten, Marc Andre (2016): *Imagining a Postnational World: Hegemony and Space in Modern China*. Leiden & Boston: Brill.

Noesselt, Nele (2012): Is There a „Chinese School“ of IR? *GIGA Working Papers*, no. 188. GIGA German Institute of Global and Area Studies, Leibniz Institut für Globale und Regionale Studien.

- Qin Yaqing (2012): Culture and global thought: Chinese international theory in the making. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, no. 100, pp. 67–90.
- Semetko, Holli A. & Patti M. Valkenburg (2000): Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, vol. 50, no. 2, pp. 93–109.
- Tu Weiming (2002): Beyond the Enlightenment Mentality. In: Hwa Yol Jung (ed.): *Comparative Political Culture in the Age of Globalization: An Introductory Anthology*, pp. 251–266. Lanham, Maryland & Oxford: Lexington Books.
- Vukovich, Daniel F. (2012): *China and Orientalism: Western Knowledge Production and the P.R.C.* London & New York: Routledge.
- Wang, Ban (ed.) (2017): *Chinese Visions of World Order: Tianxia, Culture, and World Politics*. Durham & London: Duke University Press.
- Wang Gungwu (2013): *Renewal: The Chinese State and the New Global History*. Hong Kong: The Chinese University Press.
- Wehling, Elisabeth (2018): *Politisches Framing: Wie eine Nation sich ihr Denken einredet – und daraus Politik macht*. Ullstein Taschenbuch. Köln: Herbert von Halem Verlag.
- Woolley, Nathan (2014): Under One Heaven. In: Geremie R. Barmé (ed.) *China Story Yearbook: Shared Destiny*. Acton: Australian National University Press.
- Xia, Liang (2019): *A Discourse Analysis of News Translation in China*. London & New York: Routledge.
- Yan Xuetong (2011): *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, ed. Daniel A. Bell & Sun Zhe. Princeton: Princeton University Press.
- Younis, Mohamed (2021): New High in Perceptions of China as U.S.'s Greatest Enemy. *Gallup*, 16 March 2021, <https://news.gallup.com/poll/337457/new-high-perceptions-china-greatest-enemy.aspx> (letöltés: 2021. V. 2.).
- Zhang, Yongjin & Teng-chi Chang, eds. (2016): *Constructing a Chinese School of International Relations: Ongoing debates and sociological realities*. London & New York: Routledge.
- Zhao, Tingyang (2019): *Redefining a Philosophy for World Governance*. Singapore: Palgrave Pivot.
- Zhao, Tingyang (2020): *Alles unter dem Himmel – Vergangenheit und Zukunft der Weltordnung*. Berlin: Suhrkamp Verlag.

Abstract in English

The framing of Coronavirus in Chinese domestic media – and what it reveals about China's visions of a new world order

Domestic mainstream media in China (and also media exchanges with China) seem to be stuck in the frames of conflict and morality, supported by a focus on responsibility. Both China's "moral superiority" and the idea of China being "responsible" appear most often in the explicit context of US vs. China rivalry. This serves as a background for China's visions for the future. Here we find the combination of two traditions, that of ancient China and that of communist China: the concept of *tianxia* on the one hand, and a communist utopia on the other, complementing and supporting each other. While both of these imagined worlds are structurally open, they do have a political-intellectual-administrative centre, and China sees itself in this role in the new world order. This paper looks into the frames constructed by the official Chinese news media about China's role in the context of a global challenge. Most case studies explore reactions by Chinese mainstream media to instances of Western (mostly US) communication (including the coverage of political statements), and analyse how Chinese authors interpret these for domestic audiences. It works with Chinese texts, a selection of comprehensive articles from online newspapers with the biggest reach and within a time span of ten weeks (February to mid-April 2020). An analysis of the framing of Coronavirus and China as its country of origin offers an insight into the perceptions of China's role in the new world order. Its main focus is on how perceptions of global space and power relations changed during the initial phase of the Coronavirus pandemic.

Keywords: Chinese media, Coronavirus-pandemic, framing, geopolitics

Révész Ágota sinológiát, majd színházrendezést tanult, dolgozott a kínai-magyar kulturális kapcsolatok területén, tanított kínai nyelvet és kultúrát. 2010 és 2015 között Kínában volt diplomata, 2015 óta először a berlini Freie Universität, majd a Technische Universität oktatója és kutatója. Jelenlegi kutatási területe: a kortárs kínai politikai és kulturális folyamatok, a kínai média és az EU-Kína kapcsolatok.

Gálik Mihály

Gödörben

Esszé a hírmédiáról

A hírmédia kínálatának hosszú ideje tartó dinamikus növekedése, szerkezetének átalakulása és az ágazat társadalmi beágyazottsága már régóta a médiakutatások kiemelt területe. A 19. század végét és a 20. század elejét összekötő emberöltőnyi időszakban nagyipari jellegűvé vált a hírmédia időben első ágazata, a lapkiadás, amely azután egyre szélesedett a film, a rádió, a televízió és végül az internet megjelenésével, és napjainkra radikálisan átalakította a politikai kommunikációt. Írásomban mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia/az Egyesült Királyság példáján mutatom be a 20. század hírmédiájában bekövetkezett korszakos változásokat, amelyek egyrészt a múlt században fokozatosan átalakították a hírmédiát, másrészt az ezredforduló után elkezdtek rombolni az ágazat előző évszázadban létrejött robusztus építményét. Majdhogynem habitus kérdése, hogy mindezt az innovációk teremtő rombolásának látjuk, vagy olyan folyamatnak, amely eddig több kárral járt, mint haszonnal.

Kulcsszavak: hálózati hírmédia, hír, hírbőség, hírérték, hírhasználat, hírmédia, objektivitás, polarizáció, részrehajlás, témakijelölés

Talán még emlékszünk rá, hogy 2016 nyarán népszavazást tartottak az Egyesült Királyságban arról, hogy az ország maradjon-e az Európai Unió tagja, vagy lépjen ki belőle. Próbáltam követni az erről szóló vitát, s referenciaértékű tájékoztató pontom a nagy presztízsű The Economist brit hírmagazin volt, amelynek szerkesztői éppen úgy nonszenszként gondoltak a kilépésre, mint jómagam. Ugyanebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államokban már javában folyt a kampány arról, hogy ki legyen a két vezető párt, a demokraták és a republikánusok elnökjelöltje az év novemberében esedékes népszavazáson. Az eredményt ismerjük, én pedig azt a következtetést vontam le, hogy a liberális médiamodell két mintaországában a hírmédia működése és hatásmechanizmusa összetettebb, mint gondoltam. Elkezdtem intenzíven kutatni a témát, és ehhez a döntésemhez fél évre rá Donald Trump elnökké választása csak további ösztönzést adott.

Visszanyúltam az alapokhoz, az amerikai és a brit hírmédia kialakulásának 19. századi előzményeihez, hogy azután előbb a 20. század tömegmédiájának környezetében, majd az ezredforduló után formálódó digitális hálózati média világában keressem a választ arra a nyugtalanító kérdésre, hogy a modern hírmédia mennyiben tud hozzájárulni a közügyekben jól tájékozott, ezekben véleményt nyilvánító és a hatalomgyakorlást folyamatosan figyelő állampolgár eszményképének megvalósulásához.

A hírmédia önállósodása, leválása a politikai pártokról

Kialakulásakor mind az amerikai, mind a brit hírmédia működésének társadalmi környezete a liberális demokrácia volt. A történelmi és kulturális hagyományok különbségeinek dacára a társadalom liberális eszményképe a fundamentumokat tekintve – az egyén központi szerepe, a véleménynyilvánítási szabadság, a sajtószabadság, az általános választójog, a rendszeres időszaki választások, a népképviselő, a szekularizáció, a piacgazdaság primátusa, a pártok és más érdekcsoportok intézményesített versenye – lényegében megegyezett mindkettőben. A 19. század végére már közel általánossá vált az írni-olvasni tudás, magas szintet ért el a városiasodás folyamata,

a nagyipari nyomdászat méretgazdaságossági előnyei eredményeként olcsóbbá váltak a hírlapok, s mindez alapot teremtett a kereslet növekedéséhez, a lakosság jelentős részére kiterjedő olvasóközönség kialakulásához.

A lapkiadás nagyipari jellegűvé válása kéz a kézben járt az ágazat működésének üzleti alapokra való átállásával, ami azután megnövelte az autonómiáját. A nyomdászat és a papírgyártás technológiáinak folyamatos fejlődése mellett az átalakulás fontos előzménye volt a távíró feltalálása és elterjedése a 19. század közepén, majd az erre a műszaki innovációra épülő gazdasági innováció, a hírügynökségek megalakítása. Ez utóbbiak arra a felismerésre épültek, hogy a hírek gyűjtésének, feldolgozásának és továbbításának költségei megoszthatók az egyes lapkiadók között, s ez a szervezeti formáció különösen a rendkívül magas költségigényű műfajok, kiemelten a külföldi eseményekről szóló tudósítások esetében bizonyult hatékonynak.

A hírügynökségek piacra lépésével a hír árucikké vált, amely beszerezhető volt az erre szakosodott vállalkozásoktól is. Ahogy a távíróvezetékek újabb és újabb területeket, országokat, kontinenseket kötöttek össze, úgy váltak egyre fontosabbá maguk a hírügynökségek a lapkiadásban. A világ számos országában ugyan – különböző okokból – az állam tevőleges szerepet vállalt a hírügynökség(ek) felállításában, de ez mit sem változtat azon, hogy azok szerves képződményei a médiapiacnak.

Míg korábban az alacsony olvasótábor következtében a lapkiadók rá voltak utalva az állam, a pártok és/vagy más érdekcsoportok támogatására, a századfordulóhoz közeledve ez a függés egészét tekintve fokozatosan enyhült. A piac bővülése következtében számos lapkiadó saját bevételeire támaszkodva indulhatott el az államtól, a politikai pártoktól és/vagy szervezett érdekcsoportoktól való leválás útján mind az amerikai, mind a brit médiaszíntéren (Bajomi-Lázár 2003, Hallin & Mancini 2004/2008, Curran & Seaton 2015). A hírlapok szerkesztési irányvonala immár nem kötődött közvetlenül a kormányzat és a pártok szolgálatához, a lapkiadók egyre inkább önálló politikai tényezővé váltak, s a hírmédia növekvő társadalmi súlyát jól érzékelteti a közkeletűvé vált „negyedik hatalmi ág” metafora.

A második ipari forradalmat jellemző tömegtermelés kialakulásával megnőtt az igény az egyes termékek értékesítését támogató marketingkommunikációra. Erre kiváló felületnek bizonyultak az újságok oldalai, amelyeken a lapkiadók egyre több hirdetést is közöltek. A hirdetések szerepének gazdasági felértékelődése visszahatott a hírlapok tartalmának szerkezetére is. Több teret kaptak a könnyedebb, a mindennapos életvitelhez kapcsolódó ismerős tartalmak, zsánerek (*human interest stories*), valamint a bulvártartalmak, mert ezek a műfajok mindig is szélesebb olvasótábort vonzottak, mint a közéletéről szóló hírek. A növekvő olvasótábor eléréséért a hirdetőktől több pénzt lehetett kérni, s a lapkiadóknál növekedett a reklámok közléséből fakadó bevételek aránya: ez a trend a 20. század egészét tekintve érvényesült (Gálik 2003). A reklámbevételek felértékelődésével követelménnyé vált, hogy a hirdetők reális adatokhoz jussanak az egyes kapok olvasottságáról, így az amerikai piacon 1914-ben megalapították a lapterjesztési adatok hitelesítését végző szervezetet (*Audit Bureau of Circulation*), amelynek a lapágazat összes jelentős szereplője tagja lett.

A hírlapok közti verseny az amerikai és a brit piacon kikövetelte a friss és valósághű híreket, s fokozatosan teret nyert az objektív újságírás, amelynek mércéi a tárgyyszerűség, a semleges nézőpont, az érintettek körének meghallgatása, a tények és a vélemények szigorú elválasztása (Bajomi-Lázár 2003). Az események tárgyyszerű bemutatása – bár óhatatlanul volt benne ideológiai elem –, markánsan elválasztotta az újságírást olyan érdekvezérelt, nyíltan részrehajló információs tevékenységektől, mint az állami propaganda, a hirdetések és a *public relations* (McQuail 2015). Ugyanakkor a politikai pártosság sem tűnt el, és ezt a nagy lapkiadók tulajdonosai, az úgynevezett sajtómágnások némelyikének nyílt politikai szerepvállalásán túl az is támogatta, hogy az objektív újságírás gyakorlata megfért a vélemények szabadságának tiszteletben tartásával.¹

Az európai demokráciák egy másik részében, Daniel C. Hallin és Paolo Mancini (2004/2008) osztályozását használva az észak- és közép-európai, valamint a mediterrán országokban a vélemény-újságírás, valamint a pártokhoz, ideológiákhoz, érdekcsoportokhoz kötődő újságírás erős történelmi hagyományai ellenállóbbnak

¹ Az objektivitás és a pártosság dualitásának klasszikus, sokszor idézett kifejezése korának neves brit újságírója, lapkiadója és közéleti szereplője, George C. Scott nevéhez fűződik. Scott saját lapja, a *Guardian* kiadásának centenáriumi ünnepén, 1921-ben publikált esszéjében fogalmazta meg, hogy: „A hír szent, a vélemény szabad” (*„Comment is free, but facts are sacred.”* – idézi Bajomi-Lázár 2003: 16).

bizonyultak, s megmaradt az aktív, a dolgokban részt vevő újságírói szerepfelfogás is. Az észak- és közép-európai konszenzusos demokráciákban (Lipjhart 1999) a politikai sokszínűség olyan szakmakultúrával párosult, amelyben az újságírói gyakorlat normáit, kiemelten a tények tiszteletét tekintve nagyfokú volt az egyetértés, s kialakult az újságírás autonómiája mind a tulajdonosokkal, mind a menedzsmenttel szemben. A mediterrán országokban viszont a hírmédia működésében mindig is erősen érvényesült a közvetlen tulajdonosi és/vagy külső politikai befolyás, így a média eszközként való használata, instrumentalizációja uralkodó gyakorlattá vált a politikai kommunikáció folyamatában.

A nagyipari jellegű lapkiadásban komoly befektetéseket igényelt az ágazatba való belépés, és ez a tőkekorlát erősen visszafogta az új piaci szereplők megjelenését. A hírlapok előállításának folyamatát jellemző méretgazdaságossági előnyök, valamint a hirdetési piacokon való jelenlétük logikája egyaránt a koncentráció irányába tolt az ágazatot. Arról szinte közmegegyezés van, hogy a médiában a koncentráció önmagában káros hatással van a társadalmi szempontból kívánatos tartalmi sokszínűségre (*diversity*), ezért indokolt az általános piaci versenyszabályozáson túlmutató külön szabályozása (Polyák 2008).

A századfordulót követően fokozatos csökkenésnek indult az amerikai lapkiadást korábban meghatározó helyi piacokon működő lapkiadók száma. Jellemzően helyi monopóliumok alakultak ki, s ez alól csak a legnagyobb városok jelentettek kivételt (Gálik 2003). Az előbbi folyamattal párhuzamosan létrejöttek a helyi piacokon működő kisebb kiadókat egy tulajdoni szervezetbe tömörítő hálózatok,² amelyek azután mind az olvasók, mind a hirdetőik piacán ki tudták használni a méretgazdaságossági előnyöket. A brit piacon, amelyen az amerikaiénál jóval nagyobb súlya volt az országos terjesztésű hírlapoknak, néhány nagyvállalkozás uralta a piacot, s a 19. század végétől, a 20. század elejétől a második világháború kitöréséig tartó időszakot nem véletlenül minősítették a sajtómágnások korának (Curran & Seaton 2015).

Az események hírré válásának folyamata, a hírmédia kapuőrei

A hírek a médiatudományokban nincs egységesen elfogadott meghatározása,³ de ettől még a gyakorlatban egyetértés van a fogalom tartalmáról: a hír a nyilvános kommunikációban egy-egy esemény bekövetkezéséről közöl érdemi információkat a közönséggel, jellemzően a mi történt, kivel/kikkel történt, mikor történt, hol és miként történt kérdéseket taglalva, esetenként még azzal kiegészülve, hogy miért történt, ami megtörtént. Az, hogy mi válik hírré és hogy milyen módon közlik, nem független sem az események hírértékétől, sem a médium jellegzetességeitől, sem a médiaszervezet működésének rendjétől. A hírérték olyan jellemzőkhöz kapcsolódik, mint az újdonság, a fontosság, az időszerűség, az érintettség, az érdekesség, a deviancia/a bevett normák megsértése, a történetek időbeli, térbeli és társadalmi-kulturális közelsége (Jenei 2001, Angelusz 2003).

A lapkiadók szerkesztőségeiben dolgozó szerkesztők értékrendje fontos eleme a hírré válást befolyásoló tényezőknek, amolyan strukturális részrehajlás (*structural bias*) a hírgyártásban (McNair 2017). Az események közti konkrét válogatást végző és azokat hírré feldolgozó szerkesztők a sajtónyilvánosság kapuőreinek (*gatekeeper*) szerepét játszották (White 1950). Az újságírók hírválogatását a saját szakmai meggyőződésükön túl nagymértékben befolyásolta a médiaszervezet tulajdonosa és/vagy tulajdonosi köre, aki/amely jogaival élve meghatározhatta, milyen irányvonalat kövessen a szerkesztőség a maga munkája során. A nevezett tulajdonosi döntésben, amely szintén felfogható egyfajta kapuőrzésnek, valamint a közölt hírek szerkezetében a tulajdonos(ok) esetleges politikai ambíciói mellett a jövedelmező gazdálkodás követelményének szempontjai is szükségszerűen megjelentek.

2 Érdemes viszont megjegyezni, hogy azért számos kisebb kiadó nem csatlakozott a hálózatokhoz, mivel ők inkább a helyi közösség, a helyi nyilvánosság egyik intézményének, semmint nyereségérdekelte vállalkozásnak tekintették magukat (Picard 2006).

3 A korai médiatudatások egyik klasszikusától idézve: „A hír a fejünkben létezik. Nem az esemény maga, hanem az eseményt követő észlelés. Nem azonos az eseménnyel, hanem csupán egy törekvés arra, hogy rekonstruáljuk az esemény esszenciális elemeit, és itt az esszenciális a vonatkoztatási keret ellentéte, hogy az eseményt az olvasó számára jelentősnek tüntessék fel” (Schramm 1949: 259).

A (tömeg)médiában a kapuőrök felügyelete alatt megjelenő hírek, témák és szereplők viszonylagos fontossága, valamint megjelenítésük szerkezete, rendje és gyakorisága között összefüggés van, és ezt az immanens kapcsolatot Maxwell McCombs és Donald Shaw (1972) témakijelölésnek (*agenda setting*) nevezte el. A hírmédia a témakijelöléssel azt ugyan nem tudja elérni, hogy a közönség elfogadja a maga üzeneteit, azt viszont nagyban befolyásolja, hogy az emberek mit észleljenek és mit tartsanak fontosnak szűkebb páttriájuk és a nagyvilág eseményeiből, illetve miről kommunikáljanak a maguk környezetében.

Azzal, hogy az 1920-as évek elejétől a rádiózás, majd negyedszázaddal később a televíziózás belépett a tömeg-média színterére és egyben a hírmédia részévé vált, igencsak kiszélesedett a hírkínálat, továbbá a tulajdonosi kapuőrzés válfajai is megnövekedtek. Az amerikai média színterén a rádiózás piacára való belépést a kormányzat úgy félváltványos habozást követően (Gálik 2003) engedélyhez kötötte, mert kiderült, hogy a rádióágazat fejlődését csupán a piac és a szereplők önszabályozása nem képes garantálni. Az állam az engedélyezési eljárás keretében törekedett olyan közpolitikai célokat is érvényesíteni, mint a sokszínű médiakínálat megteremtése és védelme, ami deklaráltan a közérdeket szolgáló szabályozás része lett. Ez a minta azután átöröklődött a televíziózásra,⁴ így a műsorszervezet kialakításánál – ha főként áttételes/közvetett formában is – érvényesült egyfajta állami tartalomszabályozás.

A brit rádiózás nagyon erős állami szerepvállalással, amolyan kvázi-magántulajdonban lévő országos monopóliumként indult meg 1922-ben, amelyet az állam öt év múlva átalakított egy közintézménnyé (*British Broadcasting Corporation, BBC*). A régi-új rádió megtartotta piaci monopolhelyzetét, s bevételeinek jóformán egyetlen forrása a vevőkészülékkel rendelkező brit háztartások által kötelezően fizetendő havidíj lett. A kormányzat direkt módon nem avatkozott be a közintézmény munkájába, kapuőri szerepét áttételesen, a BBC működését felügyelő és stratégiáját meghatározó igazgatótanács tagjainak kinevezésével próbálta meg érvényesíteni, és ez így maradt azután is, hogy 1936-ban a BBC kiterjesztette a televíziózásra a tevékenységét.

Az adott történelmi körülmények között a közszolgálati brit műsorszolgáltató intézmény menedzsmentje nagy autonómiára tett szert a tulajdonosi testülettel szemben, és egyúttal magas fokú autonómiát garantált a szervezetben a hír- és információs műsorok készítőinek (Curran & Seaton 2015). Nem mondhatni ugyan, hogy a kormányzat és a BBC vezetésének viszonyát időről-időre ne terhelték volna és ne terhelnék ma is feszültségek,⁵ de az intézmény ennek ellenére a közszolgálati média nemzetközileg elismert, mintaként emlegetett példájává tudott válni. Ez a BBC hírszolgáltatására kiemelten igaz, a társaságnak a hírek/információs műsorszámok készítésére vonatkozó irányelv-gyűjteménye idővel az objektív közszolgálati hírszerkesztés számtalanszor idézett mintadokumentumává vált.⁶

Az amerikai médiában az infokommunikációs technológiák fejlődésére építve a rádiózás és a televíziózás piaci szereplőinek száma nagymértékben megemelkedett a 20. század második felében, s ennek keretében kifejezetten a hírszolgáltatására szakosodó csatornák is létrejöttek, viszont ez a folyamat az európai demokráciákban, és azokon belül különösen a brit médiaszíntéren, csak jókora időkésséssel indult meg. Az újonnan piacra lépő hírcsatornáknak meg kellett különböztetniük magukat a piacon már bennlévőktől, így a hírek és az információk fogyasztásának azon pszichés hajtóereje, hogy azokban az emberek megerősítve lássák a maguk nézeteit, meggyőződéseit és hiedelmeit (*beliefs*), találkozhatott a hírcsatornák kínálatával. A szociálpszichológiában ezt megerősítési torzításnak (*confirmation bias*) nevezik, ami a pártos, részrehajló információk felé tereli a hírfo-

4 Az amerikai rádió- és televíziócsatornák döntő többsége magántulajdonban volt és üzleti alapon működött, bevételeik zömét a hirdetések közléséből szerezték, s ezért nevezték el őket kereskedelmi csatornáknak.

5 Egy friss példával élve az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépését szorgalmazó brit kormányzat prominensei idővel elkezdtek a BBC-t a nyilvánosság előtt is részrehajlónak, bennmaradás-pártinak minősíteni. Ennek a folyamatnak volt a csúcspontja 2019 közepén Boris Johnson miniszterelnök hírhedtté vált megállapítása, miszerint a BBC betűszó valójában a *Brexit Bashing Corporation* rövidítése (szalonképes saját fordításban: a Brexitet Csepülő Társaság).

6 A kereskedelmi rádiózást csak az 1980-as években engedélyezték a brit piacon, s a BBC mindmáig a rádiózás meghatározó szereplője (amellett, hogy nagyon jelentős a súlya a televízió ágazatban is). Brüggemann és szerzőtársai (2014) éppen azért javasolták az amerikai és a brit változat szétválasztását Hallin és Mancini liberális médiamodelljében, mert az állami szerepvállalás a brit médiaszíntéren sokkal erősebb volt és maradt mindmáig, mint az amerikai.

gyasztást (Gálik 2020), és a megnövekedett hírkínálat mellett a fogyasztó sokkal könnyebben tudta érvényesíteni az ilyen választási preferenciáit, mint korábban.

Például az 1996 őszi piacra lépő, a jobboldali-konzervatív amerikai közösségek nézeteivel, hiedelmeivel összhangban lévő szerkesztőségi irányvonalú Fox News televíziós hírcsatorna sikere meggyőző bizonyíték a résziaci paradigma (*niche news*) érvényesülésének. Ugyanezt elmondhatjuk az 1990-es években megerősödő és egyre több társadalmi csoportot átfogó amerikai alternatív jobboldal (*alt-right*) ideológiáját tükröző, esetenként igencsak harsány hangvételű hírrádiókról, és míg az 1980-as évek első felében szinte lámpással kellett keresni a nyíltan pártos hírszervezeteket az amerikai piacon, addig az ezredfordulóhoz érve már gyerekjáték volt rájuk találni (Bennett & Iyengar 2008).

A sajtószabadság értelmezése és az üzleti alapon működő hírmédia kritikája

A sajtószabadság a liberális demokráciák működésének egyik fundamentuma és abban az értelemben közjogi kategória, hogy mindenki számára megadja a lehetőséget a nyilvános kommunikáció és a média színterére való belépésre, védve egyúttal a tulajdonost a tartalmak előállításába és közlésébe történő előzetes közhatalmi beavatkozástól. A médiaszervezet tulajdonosának joga a közlést vagy nem-közlést érintő döntés, és azokban az időkben, amikor egy és ugyanazon személy volt a lapkiadó, a nyomdász és az újságot író/szerkesztő, ez nem okozott gondot. A kiadói/műsorszolgáltatói szervezetekben viszont a munkavállalók közlési szabadsága *de facto* alá van vetve a tulajdonosi szabadságnak (McQuail 1992). Az pedig, hogy a közönség szemszögéből a sajtószabadság tartalma a tájékozódáshoz való jog és a saját nézetek nyilvános kifejtésének lehetősége, lényegében már nem is jogi, hanem médiaelméleti kategória.⁷ Érvényesülésében az egyik fő kérdés az, hogy a médiavállalat pusztán fogyasztóként tekint a közönségre, vagy állampolgárként is kezeli őket, akit el kell látnia – a saját maga társadalmi felelősségét átérezve – a közügyekről szóló releváns információkkal. A felelős média elméletének az amerikai tapasztalatokból merítő felfogását a Robert M. Hutchins által vezetett Sajtószabadság Bizottság (*Commission on the Freedom of the Press*) fogalmazta meg a 20. század közepén.

A munkavállalók véleménynyilvánítási szabadságának összeegyeztetése a tulajdonosi szabadsággal nem egyszerű ugyan, de valamilyen formában mégis megtörténik. A tulajdonosok, a menedzsment és a szerkesztőségek tagjai közti viszonyokat rögzítő formális dokumentumok (szervezeti és működési szabályzatok, külön hírszerkesztési irányelvek, a hírszerkesztőség autonómiáját körülíró formális státútumok stb.) szolgálnak erre jellemző példákkal, de akár más formákban, például újságombudsman alkalmazásával is megjelenhettek (Gálik 2003). Ugyanakkor az előbb felsorolt megoldások alkalmazása csupán a tartalmi minőséget versenyelőnyként értelmező szervezetekre jellemző a hírmédiában.

A média társadalomelméletének politikai gazdaságtani iskolája (McQuail 2015) a tulajdonos kapuőri szerepét a médiarendszer működése meghatározó elemének tekinti, és ebben még akkor is igaza van, ha tudjuk, hogy a tulajdonosi kapuórzás valamilyen formában a tömegmédia nem-piaci alapon működő szervezeteiben is érvényesült. A nevezett iskola eszmetörténeti alapja visszanyúlik egészen a 19. század közepéig, és Karl Marx nevéhez köthető, aki még újságíróként dolgozva konceptualizálta a médiatulajdon és a médiatartalom közti közvetlen kapcsolatot az 1848-as európai forradalmak előestéjén.⁸ Tömegével lehetne idézni a politikai gazdaságtani iskola művelőitől azokat a kritikákat, amelyek az üzleti alapon megszervezett tömegmédia működésére irányulnak, kezdve olyan puha megfogalmazásokkal, hogy a médiapiac működése akadályozza az eszmék szabad áramlását,

⁷ Profánul fogalmazva az újság soha nem volt amolyan postaláda, amelybe ki-ki bedobálhatta volna a nyilvánosságnak szánt közleményeit, amelyeket a tulajdonosnak és/vagy a szerkesztőségnek kötelező lett volna megjelentetni. Szaktudományos mércével tulajdonosi cenzúráról beszélni amolyan *contradictio in adiecto*, de ettől még a köznyelvben és az újságírásban egyaránt használják, az állami propagandáról nem is szólva.

⁸ „Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatait, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve” (Marx in Marx & Engels 1976: III: 48).

és bezárólag Edward S. Herman és Noam Chomsky először 1988-ben kiadott és ikonikussá vált könyvével,⁹ amelyben a szerzők nemes egyszerűséggel a társadalmi kommunikáció propagandamodelljének minősítik a piaci erők által dominált amerikai tömegmédiát.

Nem vitás, hogy az üzleti alapon működő hírmédiával szemben joggal felvethető – amint például Herman és Chomsky is megtette –, hogy előnyben részesíti a hivatalos hírforrásokat, és az események hírré formálásakor a szerkesztésben megjelennek a nagy társaságok és/vagy a hirdetőik érdekei. Az is nyilvánvaló, hogy a tájékoztatás és a szórakoztatás elemeit vegyítő *infotainment* műfaj általánossá válása következtében gyakran háttérben maradnak a hírek értelmezéséhez elengedhetetlen társadalmi összefüggések. Például Neil Postman (1985) szerint az általános műsorkínálatú kereskedelmi tévék hír- és információs műsoraiban az *infotainment* térhódítása már-már lehetetlenné tette a közügyek érdemi bemutatását és megvitatását, és könyvének egyenesen azt a címet adta, hogy *Halálra szórakoztatjuk magunkat (Amusing ourselves to death)*. Szerinte a tévéhíradók és az információ tárgyú heti hírmagazinok műsorvezetői és a riporterei csupán „jölfésült frizurák”. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy a tulajdonosi érdekből fakadó torzítások valamilyen formában a nem-piaci alapon működő médiaszervezetekben is érvényesülnek, és ez alól a közmédia sem kivétel.

A digitális hálózati hírmédia kialakulása és használatának néhány jellemzője

A hírmédia egészén belül világtendencia, hogy egyre nagyobb teret kap benne a digitális hálózati média (*digital networked media*) kínálata, és jellemzően nem csupán szöveges vagy grafikus, hanem hang- és képtartalmakat, illetve audiovizuális tartalmakat is elérhetővé tesz. Az ezredforduló környékén – támaszkodva az internet-használat gyorsütemű terjedésére – a hálózati (online) hírszolgáltatások sokasága jelent meg: döntő részben új szereplők voltak, hisz az online hírek piacára bárkinek könnyű volt belépni, de a hagyományos hírmédia szereplői sem maradtak ki a folyamatból. Az 1990-es évek második felében a lapkiadók sorra indították hírlapjaik hálózati kiadását (Boczkowski 2004), s őket néhány évvel követve a rádiók és a televíziók is létrehozták hálózati hírfelületüket (*online news sites*), és a felhasználók mindezekhez jellemzően ingyenesen férhettek hozzá.

A digitális hálózati hírmédia különböző platformjain elkezdődött a korábban passzívnek tekintett közönség részvétele a tartalmak előállításában. Először a hírportálokon közölt anyagokhoz kapcsolódtak kommentekkel, majd blogokkal és egyéb módokon önálló tartalmakkal is jelentkeztek (web 1.0 szakasz), s az ezredfordulót követően a felhasználói aktivitás kiterjedt a világhálón elérhető, mások által előállított tartalmak terjesztésére és szerkesztésére is (web 2.0 szakasz).¹⁰ Erre a viselkedésre már találóbb a hírhasználat, mint a hírfogyasztás kifejezés.

A 2000-es évek végét és a 2010-es évek elejét átfogó, több országra kiterjedő és több szakaszból álló kutatási projektjében Pablo J. Boczkowski és Eugenia Mitchelstein (2013) kimutatta, hogy az online hírportálok szerkesztőinek és a hírek közönségének választása között szakadék tátong (*news gap*). A hírszerkesztők a közügyekről szóló híreket magasabb hírértékűnek tartják, és így előtérbe helyezték a vizsgált hírportálok nyitóoldalán, míg a hírportál látogatói a nem-közügyekről szóló hírekre kattintottak a leggyakrabban. Szerintük az online hírmédia témakijelölő szerepe sokat gyengült a korábbi, „offline” médiaszíntéren érvényesülőhöz képest. Úgy látják, hogy a hírbőség (*news abundance*) korában – paradox módon – jogosan vethető fel a kérdés, hogy vajon megvannak-e a kilátások ahhoz, hogy tájékozott állampolgárok (*informed citizenry*) legyünk. Cass Sunstein (2001) pedig még a web 1.0 korszak legelején felvetette, hogy a hálózati média megteremti a lehetőséget arra is,

9 Edward S. Herman and Noam Chomsky (1988): *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books. A magyar fordítás a nevezett könyv 2002-ben megjelent második, bővített kiadását vette alapul, és *Az egyetértés-gépezet – A tömegmédiák politikai gazdaságtana* címmel jelent meg a L'Harmattan Kiadónál 2016-ban, kissé szokatlan módon megfordítva a két társszerző nevének sorrendjét, előre hozva az ismertebb Noam Chomsky nevét.

10 A mértékadó kutatási eredmények azt mutatják, hogy míg a web 1.0 környezetben a hírek előállításában a felhasználói aktivitás lényegében a magas képzettségűek, felsőbb társadalmi státusúak körére korlátozódott (Blank 2013), addig a közösségi hálózati oldalakon történő hírmegosztásban és minősítésben részt vevők köre jelentős mértékben kitágult, és szocio-demográfiai összetétele lényegében nem tér el az átlagtól (Kümpel et al. 2015).

hogy az addig elszórtan működő, extrém nézeteket valló szűk csoportok „hangos kisebbségekké” fejlődjenek. Jay Blumler és Dennis Kavanagh (1999) pedig a politikai kommunikációban elharapódzó populizmus veszélyére figyelmeztetett.¹¹

A 2010-es évekre az információszerzésben egyre fontosabb szerepet kezdett játszani a közösségi média, különösen az olyan népszerű platformok, mint a Facebook¹² és a Twitter. Használatuk világjelenséggé vált, és az évtized közepére elsődleges hírforrássá váltak számos országban, s e tekintetben még az amerikai piacon is megelőzték a televíziót (Reuters 2017). A közösségi média platformjain keresztül a közönség azon rétegeit is el lehet érni, amelyekhez korábban a hírmédia nem tudott eljutni, s jórészt ezért a politikusok is elkezdtek használni. Napjainkra már szinte mindenütt élnek ezzel a lehetőséggel, hisz ily módon a professzionális hírmédiát kikerülve a saját elgondolásaik szerint juttathatják el a maguk mondandóját a közönséghez,¹³ így próbálva befolyásolni a közbeszédet.

A közösségi média platformjain létrejövő, egy-egy esemény/ügy köré szerveződő, az egyes hírek/információk terjesztőit, értelmezőit, kommentelőit összekapcsoló hírközösségek (Vincze 2019) szintén felerősíthetik az extrém álláspontok, nézetek ismertségét. Az ezredforduló óta eltelt két évtized tapasztalatai arra utalnak, hogy a horizontális kommunikáció kiszélesedése az összes potenciális pozitívuma mellett (Angelusz 1998) *de facto* hozzájárult a demokrácia intézményrendszerében kialakult válságjelenségek kialakulásához (Sunstein 2017). A hírbőség körülményei közepette nehezebb lett a választás a hírek között, és a felhasználók közül sokan másoknak engedik át, hogy helyettük is elvégezzék a hírválogatást. Így számos olyan hírhez is hozzájutnak, amelyet maguktól nem kerestek volna, bár az is igaz, hogy ebben a folyamatban szintén benne van a társadalmi polarizáció erősödésének veszélye. Azzal, hogy a híreket megosztó aktív felhasználók amolyan szerkesztői döntéseket hoznak, gyengül a közösségi médiában a professzionális hírmédia témakijelölő ereje.

A hírmédia működési környezetének megváltozása és a demokráciát fenyegető következmények: összegzés

Az 1970-es, 1980-as években a demokráciák működésében jelentős társadalmi változások következtek be, a politikai pártok hanyatlásnak indultak, a korábbi tömegpártok lényegében kiüresedtek. Az állampolgárok választásokon való részvétele csökkent, mintegy szimbolizálva az alapvető politikai intézményekbe, különösen a parlamentbe és a kormányzatba vetett bizalom megrendülését. Ennek mintegy lenyomataként a társadalmi közmegegyezés fenntartásában jelentős szerepet játszó hírmédia hitelessége is csökkent, és az objektív újságírás eszméje fokozatosan erodálódott (Bajomi-Lázár 2003, Tófalvy 2017).

Az objektív újságírással szembeni kritikák egyik áramlata azt hangsúlyozta, hogy *per se* elérhetetlen az objektivitás, hisz óhatatlanul értékfüggő és ideologikus minden hírválogatás. A kritikák másik áramlata szerint a hírek kiválasztása és megjelenítése során a szerkesztők nem társadalmi súlyuknak megfelelően vették figyelembe a liberális fősodortól eltérő véleményeket.¹⁴ Ezen a hírmédia különböző hálózati platformjain megjelenő civilek tevékenysége sem segített sokat, mert ők az objektív újságírás szakmai normáit nem érezték magukénak, így azok betartása a hálózati civil újságírásban nem tartozott a fősodorba (Bajomi-Lázár 2009, Waisbord 2019).

11 A populizmus a hírmédiában egyrészt az elitellenességben (*anti-establishment*), másrészt a többségi társadalom tagjainak a kulturális kisebbségekkel és a bevándorlókkal szembeni kirekesztő (*exclusionist*) megnyilvánulásaiban ölt testet. A közönség populista attitűdökkel rendelkező tagjai/csoportjai azokat a médiatartalmakat részesítik előnyben, amelyekben a „mi” és az „ők”, az „egyszerű dolgos emberek” és az „elit”, az „országban születettek” és a „bevándorlók” dichotóm elválasztását érvényesítik a hírek szerkesztése során (Hameleers et al. 2017).

12 A Facebook a maga felhasználóinak intenzív hírmegosztása nyomán a hálózati hírportálok amolyan virtuális nyitóoldalává vált (Nelson & Webster 2017). Ez a jelenség áll annak hátterében, hogy a Facebook képes mintegy lefölni a hálózati hírmédia potenciális reklámbevételének nagyon jelentős hányadát.

13 Bene Márton (2021) színes publicisztikájában egyenesen kommunikációs forradalomnak minősíti a volt amerikai elnök, Donald Trump Twitteren kifejtett tevékenységét.

14 Ide sorolhatjuk még az amerikai *alt-right* képviselőinek harsány kritikáját is, miszerint a liberális hírmédia objektivitása nem más, mint a rájuk jellemző kirekesztő szerkesztőségi gyakorlat fedőneve (Gálik 2020).

A hírmédia átalakulása nem volt független a piacgazdaságoknak az elmúlt ötven évben tapasztalt súlyos működési problémáitól sem. A fejlett országokban a gazdasági növekedés dacára a jövedelemkülönbségek jól érzékelhetően növekedtek, mivel a gazdasági fejlődés jóléti hatása úgymond „nem csorgott le” a nagy tömegekhez. Az ezredfordulót követő években az amerikai pénzpiacokon is egyre több feszültség halmozódott fel (Magas 2019), s az ikonikus Lehman Brothers bankház összeomlása 2008 szeptemberében mintegy szimbolizálta a helyzet súlyosságát, pénzpiaci pánikot váltott ki, amelynek hatásai kisvártatva áttértek Európára és a Távol-Keletre is. Immár nem az volt a kérdés, hogy az államnak be kell-e avatkoznia a gazdaságba, hanem az, hogy miként; megerősödött a vállalkozó állam gondolata (Jacobs & Mazzucato 2018). Az előbbiekkal párhuzamosan a liberalizmus eszmerendszere a demokráciák egészét tekintve teret veszített (Csepeli 2017), és ebben a demokratikus intézmények iránti bizalom megrendülése, a frusztrálódó tömegek kiábrándulása és a politika törzsiesedése mellett a digitális hálózati médianak is megvolt a maga szerepe.

A hírkínálat bőségének beköszönte már a tömegmédiában elkezdődött a televíziózás digitális terjesztési technológiáinak térhódítása nyomán (Gálik 2003), de mire az 1990-es évek közepétől megindult ezek széleskörű alkalmazása, addigra már küszöbön állt az internethasználat tömegesedése. A tömegmédiában a politikai kommunikációban zajló folyamatokat a médiarendszerek és a politikai rendszerek között kialakult kapcsolatok uralták, a közönségnek csupán a fogyasztó szerepe jutott. Merkovity Norbert (2018: 65) megfogalmazásával élve a „közelmúltig a két másik rendszer olyannyira háttérbe szorította az állampolgárokat, hogy most, amikor végre szóhoz jutottak, berobbantak a politikai kommunikáció szereplői közé. Gyakran mindkét szereplővel egyszerre kerülnek interakcióba”, s ez a politikai kommunikáció napi gyakorlatában lényegi változásokat idézett elő. Ezek a változások annyiban örvendetesek, hogy a digitális hálózati hírmédia platformjainak aktív civil használatával jelentősen kitágult a nyilvános horizontális kommunikáció és annak a lehetősége, hogy a közügyek tárgyalásába az állampolgárok a professzionális hírmédia kikerülésével is bekapcsolódhassanak.

Ugyanakkor a liberális demokráciákban a 2010-es években a digitális hálózati hírmédiában olyan riasztó trendek bontakoztak ki, mint a közéleti hírek tudatos kerülése, a felhasználói részvétel tömegesedéséhez kötődő posztobjektivitás, a hálózati hírportálokat és a közösségi médiát elárasztó hamis hírek (*fake news*) és/vagy az összeesküvés-elméletek (*conteo*s) áradata, az anonimitás védőpajzsa mögé bújó felhasználók homofób, rasszista megnyilvánulásai (McNair 2017, Reuters 2017, Merkovity 2018), ráadásul a felsőszintű politikai vezetés napi kommunikációs gyakorlatának is kezdett részévé válni a rendszerszerű dezinformáció (Bennett & Livingston 2018).

Az ezredforduló utáni kultúraközpontú brit médiakutatások egyik vezető képviselője, David Hesmondhalgh (2019) feltette magának azt a sokunkat foglalkoztató kérdést, hogy vajon a digitális hálózati kommunikáció technológiai demokratizálták-e a média ágazatait avagy sem, és nem jutott egyszerű válaszra, legalábbis én ezt olvastam ki következtéseiből. Még a látszatát is szeretném elkerülni, hogy Hesmondhalgh kérdésére nekem határozott válaszom lenne, inkább kiragadom tanulmánya végéről azt a javaslatát, amelynek olvasásakor úgy éreztem, a szívemből beszél:

Ne vessük el azt az ideát, miszerint az állampolgárok számára lehetséges vagy kívánatos, hogy sokkal erősebb ellenőrzést gyakoroljanak korunk gazdasági, politikai, technológiai és más rendszerei fölött. Ne tegyük ezt annak ellenére sem, hogy ezek bonyolult rendszerek, és vitán felüliek a kollektív döntéshozatal nehézségei (Hesmondhalgh 2019: 118, saját fordításom – G. M.).

Én is úgy vélem, hogy a civilek részvétele a digitális hálózati hírmédia szövevényes ökoszisztémájának szabályozásában nélkülözhetetlen. Viszont a nemzetállamoktól és a nemzetállamok közösségének legitim szervezeteitől, valamint a média színterének nagyhatalmú szereplőitől még inkább függ, hogy akarnak-e ezen a téren érdemi együttműködést (és ha igen, képesek-e rá). Nem tudjuk, de ha megéljük, meglátjuk.

Irodalom

- Angelusz Róbert (1998): Az új kommunikációs technikák és a nyilvánosság: Az elektronikus kommunikáció kihívásai. *Világosság*, 38. évf. 4. sz. 16–29. o.
- Angelusz Róbert (2003): Amíg hírekként megjelennek... Az eseményektől a hírekig. *Jel-Kép*, 1. sz. 3–23. o.
- Bajomi-Lázár, Péter (2003): Az objektivitás-doktrína nyomában. *Médiakutató*, 4. évf. 2. sz. 13–38. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2009): Hírközlés tegnap és ma. *Médiakutató*, 10. évf. 3. sz. 141–147. o.
- Bene Márton (2021): A fehér házi kommentelő. *Magyar Narancs*, február 18., 43–45. o.
- Bennett, W. Lance & Shanto Iyengar (2008): A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication. *Journal of Communication*, vol. 58, no. 4, pp. 707–731.
- Bennett, W. Lance & Steven Livingston (2018): The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, vol. 33, no. 2, pp. 122–139.
- Boczkowski, Pablo J. (2004). *Digitizing the news*. Cambridge MA: MIT Press.
- Boczkowski, Pablo J. & Eugenia Mitchelstein (2013): *The News Gap. When the Information of the Media and the Public Diverge*. Cambridge MA & London England: MIT Press.
- Brüggemann, Michael, Sven Essenger, Florin Büchel & Edda Humprecht (2014): Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media Systems. *Journal of Communication*, no. 64, pp. 1037–1065.
- Commission on the Freedom of the Press (1947): *A Free and Responsible Press*. University of Chicago Press, Illinois.
- Curran, James & Jean Seaton (2015): *Hatalom felelősség nélkül. A sajtó, a műsorszolgáltatás és az internet Nagy-Britanniában*. Budapest: Wolters Kluwer Kft.
- Csepeli György (2017): Liberális újratervezés. *Mozgó Világ*, 43. évf. 1.sz. 27–36. o.
- Gálik Mihály (2003): *Médiagazdaságtan*. (Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás.) Budapest: Aula Kiadó.
- Gálik Mihály (2020): A hírmédia működésének sajátos tényezői. In: Gálik Mihály & Csordás Tamás (szerk.): *A média gazdaságtanának kézikönyve*, 111–136. o. Budapest: NMHH Médiatudományi Intézet, <https://nmhh.hu/dokumentum/210039/MK38web.pdf>.
- Hallin, Daniel C. & Paolo Mancini (2004/2008): *Médiarendszerek. A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet & Gondolat Kiadó.
- Hameleers, Michael, Linda Bos & Claes H. de Vreese, (2017): The Appeal of Media Populism: The Media Preferences of Citizens with Populist Attitudes. *Mass Communication and Society*, vol. 20, no. 4, pp. 481–504.
- Hesmondhalgh, David (2019): Have digital communication technologies democratized the media industries? In: James Curran & David Hesmondhalgh (eds.): *Media and Society* (6th edition), pp. 101–120. London: Bloomsbury Publishing Inc.
- Jacobs, Michael & Mariana Mazzucato, szerk. (2018): *A kapitalizmus újratervezése*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jenei Ágnes (2001): Miből lesz a hír? A televíziós hírgyártás szervezetszociológiai vizsgálata. *Médiakutató*, 3. sz. 22–40. o.
- Kümpel, Anne Sophie, Veronika Karnowski & Till Keyling (2015): News Sharing in Social Media: A Review of Current Research on News Sharing Users, Content, and Networks. *Social Media + Society*, July–September, pp. 1–14.
- Lipjhart, Arend (1999): *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Haven CT: Yale University Press.
- Magas István (2019): Tíz évvel a világgazdasági válság után – Retrospektív elemzés. *Pénzügyi Szemle*, 64 évf. 1 sz. 94–110. o.
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1976): *A német ideológia*. MEM 3. kötet. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Merkovity Norbert (2018): *A figyelemalapú gazdaság a közösségi média korában*. Budapest: NMHH Média-tanács Médiatudományi Intézet.
- McCombs, Maxwell E. & Donald E. Shaw (1972): The agenda setting function of the press. *Public Opinion Quarterly*, no. 36, pp. 176–187.

- McNair, Brian (2017): After objectivity? *Journalism Studies*, vol. 18, no. 10, pp. 1318–1333.
- McQuail, Denis (1992): *Media Performance. Mass Media and the Public Interest*. London: Sage Publications Ltd.
- McQuail, Denis (2015): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Wolters Kluwer Kft.
- Nelson, Jacob L. & James G. Webster (2017): The Myth of Partisan Selective Exposure: A Portrait of the Online Political News Audience. *Social Media + Society*, July–September, pp. 1–13.
- Picard, Robert G. (2006): Historical Trends and Patterns in Media Economics. In: Alan B. Albarran, Silvia M. Chan-Olmsted & Michael O. Wirth (eds.): *Handbook of media management and economics*, pp. 23–36. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Polyák Gábor (2008): Versenyjogi és médiajogi eszközök a médiakoncentráció korlátozásában. *AKTI Füzetek*, 21. sz. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet.
- Postman, Neil (1995): *Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Viking.
- Reuters Institute (2017): *Reuters Institute Digital News Report 2017*. Reuters Institute for the Study of Journalism. Oxford: University of Oxford.
- Schramm, Wilbur (1949): The nature of news. *Journalism Quarterly*, vol. 26, no. 3, pp. 259–269.
- Sunstein, Cass R. (2001): *Republic.com*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Sunstein, Cass R. (2017): *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton NJ & Oxford: Princeton University Press.
- Tófalvy Tamás (2017): *Digitális jó és rossz születése. Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Vincze Hanna Orsolya (2019): Hírközösségek és véleménybuborékok. *[ME.DOK] – Média–Történet–Kommunikáció*, 14. évf. 2. sz. 5–17. o.
- White, David M. (1950): The “Gate Keeper”: A Case Study in the Selection of News. *Journalism Quarterly*, no. 27, pp. 383–390.

Abstract in English

In a hole: An essay on the news media

Dynamic growth in news media industries combined with overall structural changes within them has been a highly important research field in communication sciences for a long time. Between the late 19th and the early 20th centuries, newspaper publishing turned into a large-scale industry. Later on, newsreels in film production, regular news programming in radio and television broadcasting gradually broadened the scope of news media during the 20th century, and finally, in the 1990s online news services entered the scene. In a couple of years after the millennium, social news sites and search engines joined online news services in digital networked media and began to undermine the robust building of legacy news media. Is this process an example for the creative destruction of innovations or something else doing more harm than giving benefit? Well, the answer to this question is largely a function of one's approach.

Keywords: agenda setting, bias, news, news abundance, newsworthiness, objectivity, online news media, polarisation

Gálik Mihály közgazdász, médiakutató, a Budapesti Corvinus Egyetem Kommunikáció és Szociológia Intézetének professzor emeritusa. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „Visszhangkamrák és szűrőbuborékok. A hírfogyasztásról szóló vita a digitális hálózati média-ökoszisztéma világában” (2020. tavasz).

Stumpf Péter Bence – Szekeres Tamás – Merkovity Norbert

Migránsok félidőben

Figyelemmaximalizálás és a politikai hírek keretezése a FIFA labdarúgó-világbajnokság alatt

Az e tanulmányban bemutatott kutatás a 2018-as FIFA labdarúgó-világbajnokság mérkőzései alatt az MTVA-n sugárzott egyperces híradókat vizsgálja. Rávilágít arra, hogy a magyar közmédiában sugárzott egyperces hírblokkok a kormány narratíváinak közvetítői, és maximalizálni tudták a migrációs válság kérdésre irányuló figyelmet. A vizsgált esetek megmutatják, hogy a tudósítások témaválasztása és hossza egyaránt politikai célt szolgált. Bár a bevándorlás témája meghatározónak számított az elemzett időszakban, a világbajnokság alatt még nagyobb hangsúlyt kapott. A hírelemek közvéleményre gyakorolt hatásának vizsgálata nem képezte részét ennek a kutatásnak, azonban a Fidesz–KDNP sikere a 2018-as országgyűlési és a 2019-es európai parlamenti választásokon a kutatás előtti és utáni időszakban azt sugallja, hogy ez a kommunikációs módszer hatékonyan működött. Az egyperces híradók a kormány *figyelemépítési* céljait szolgálták.¹

Kulcsszavak: bevándorlás, bevándorló, egyperces híradó, FIFA labdarúgó-világbajnokság, figyelemépítés, figyelemalapú politika, hírműsorok, iszlamista, iszlám állam, keretezés, közszolgálati televízió, menekült, menedékkérő, migráció, migráns, politikai kommunikáció

Bevezetés

A média politikai erőforrásként való felhasználása a kormánypártok által meghatározó fejlemény Közép- és Kelet-Európa egyes országaiban. A jelenség jellemzően az államszocialista múlttal, a gyors politikai változásokkal, valamint a fékek és egyensúlyok rendszerének gyengeségével magyarázható. Olyan kapcsolat jött létre a média és a politika között, amely a „média feletti politikai logikát” hangsúlyozza, és a háttérbe szorítja a „politika feletti médialogikát” (Surowiec & Štětka 2020: 2). Az ok a média „gyarmatosítása” mögött a pártok erőforráshiánya, ami miatt minden lehetőséget megragadnak arra, hogy több eszökhöz jussanak, valamint irányítsák és kihasználják a médiát, amikor lehetséges (lásd Bajomi-Lázár 2013).

A közép- és kelet-európai országok politikai rendszerei gyenge és instabil demokráciákként írhatók le, amelyek lefelé csúsznak a demokráciát és a sajtószabadságot mérő rangsorokban, és polarizált médiatér jellemzi őket. Boguslaw Dobek-Ostrowka és Michal Głowacki (2015) tanulmánya a térséget olyan helyként írja le, ahol a politika kiterjeszti az uralmát a médiára. Egyebek között Horvátország, Bulgária, Magyarország, Románia és Szerbia rendelkezik rendkívül átpolitizált médiarendszerrel, és a térség más országainak elemzése arra mutat rá,

¹ A tanulmányban bemutatott kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg. A tanulmány korábbi, angol nyelvű változata az *East European Politics* folyóiratban jelent meg „Migrants during Halftime: the framing of Hungarian political news during the FIFA World Cup” (Merkovity Norbert és Stumpf Péter Bence, 2021, vol. 37, no. 2, pp. 292-310) címmel.

hogy a médiarendszer átpolitizálása egyre gyakoribbá válik. Csehország, Lengyelország és Szlovákia gyakran használt példái ennek a trendnek (lásd Havlík 2019, Štětka 2019, Przybylski 2018).

A demokrácia regionális problémáival foglalkozó szakirodalom jellemzően a normatív vagy a leíró-összehasonlító megközelítést használja. Ez a szemléletmód a demokrácia átalakulását, illetve a médiapiac liberalizálását írja le (lásd Minckenberg 2015, Ágh 2016, Foa & Mounk 2016). A média változásainak következményei gazdasági, szabályozási, illetve tulajdonlási kérdéseken keresztül mutatkoznak meg a térségben (Bátorfy & Urban 2020, Surowiec et al. 2020). Az egyes problémák globális tendenciákra világítanak rá. Az e tanulmányban bemutatott vizsgálat új szempontokat adhat a média és a politika közötti kapcsolat kutatásához Közép- és Kelet-Európában. E tanulmányban a magyar közszolgálati média 2018-as labdarúgó-világbajnokság előtt, után és alatt sugárzott egyperces hírszegmenseire jellemző mintákat ismertetjük. Ezek a részletek szemléltetik a keretezés (*framing*) segítségével végrehajtott *figyelemépités* működését, amely hozzájárul a magyar politika akkor központi témájaként szolgáló migráció által formált médiakörnyezet megértéséhez.

A médiakörnyezeti jellemzők és a keretezés lehetőségei

A magyar média a térség médiarendszereihez hasonlóan átmenetként írható le abban az értelemben, hogy a különleges sajátosságai miatt nem lehet sem nyugatiként, sem keletiként értelmezni (Jakubowicz & Sükösd 2008, Mihelj & Downey 2012, Dobek-Ostrowska 2015). A magyar média egyoldalúvá válása hosszú ideje közéleti és tudományos viták tárgyát képezi (Bajomi-Lázár 2013, 2017, Szabó & Bene 2015, Wilkin et al. 2015). A polarizáció magyarító erővel bíró megközelítési módot kínál a magyar média vizsgálatára. A közönség longitudinális vizsgálata mégsem talált bizonyítékot pártosodásra a magyar hírfogyasztásban, de ezzel egy időben a híradások sokszínűsége csökkeni látszott.²

A hirdetések, különösen az állami hirdetések piacán figyelhető meg az, hogy a kormánypárti média kedvezményezett helyzetben van (Bátorfy & Urban 2020). Az egyoldalú információ torzítása vehető észre a teljes magyar médiában (Bene & Szabó 2019: 323). Magyarországon ez a túltelítettség erőteljesen torzított, állami tulajdonú és kormánybarát médiát eredményez, amelyben – ahogyan A. J. Liebling amerikai újságíró fogalmazott – „a sajtószabadság azé, akié a sajtó” (idézi Parenti 1993: 26). A jelen tanulmány arra világít rá, hogy a magyar média tulajdonviszonyai olyan keretek kialakítását teszi lehetővé, amelyeket a politikusok a közönség figyelmének irányítására használnak fel. Ezzel egy időben a magyar kormány nemzeti színezetű bevándorlásellenes kommunikációs kampányt folytat 2015 óta (Bochkor 2015). Ez a kampány magában foglal rádió- és televízióreklámokat, valamint óriásplakátokat és internetes hirdetéseket, amelyek az ellenőrizetlen bevándorlás kockázataira hívják fel a figyelmet. Szintén ehhez a kampányhoz tartozik az úgynevezett „nemzeti konzultáció”.

A téma tehát már jóval a 2018-as labdarúgó-világbajnokság előtt fegyverként jelent meg a politika eszköztárában. Ez a politikai közeg a hagyományos média feletti jobboldali térnyeréssel együtt hozzájárult ahhoz, hogy nagy hatékonyságú keretező eszközzé váljon. A folyamatosan szűkülő médiakörnyezet megfelelő tereppé teszi Magyarországot a keretezés és a hírek torzítására vonatkozó kutatások folytatására. Akadnak ismert példák a nagy sportesemények politikai szereplők általi kihasználására (lásd Roche 2008), mivel ezek bőséges lehetőséget szolgáltatnak a nézők figyelmének terelésére.

A hírműsorok véleményformáló erővel rendelkeznek az olyan témák tekintetében, amelyeknek egyébként nem szentelnek figyelmet a fogyasztók (Tuchman 1978: 2). Tárgyunk szempontjából elengedhetetlen hangsúlyozni azt, hogy a híradásoknak fontos szerepük van a közönség figyelméért folytatott küzdelemben. A hírekben alkalmazott keretek megragadják a figyelmet, és ezt stratégiai elemként használják fel a politikusok. Az, hogy

2 A témában a Mérték Médiaelemző Műhely és a Medián Közvélemény és Piackutató Intézet készített reprezentatív kutatást, amely elérhető ezen a linken: <https://mertek.eu/2018/11/26/a-politikai-tajekozodas-forrasai-magyarorszagon-trendek-2015-18/> Az eredmények elemzéséről Polyák Gábor és munkatársai (2019) írtak tanulmányt.

mely politikai szereplők tudnak hozzájárulni a hírműsorokban alakított keretek meghatározásához, attól függ, milyen hatékonysággal tudják befolyásolni az intézményi kommunikációs csatornákat és tudnak új kereteket létrehozni (Sarcinelli 2010). A stratégia szempontjából jelentős tényező az, hogy a politika képes-e elfoglalni a szerkesztői helyeket (Bajomi-Lázár 2013). Ebben a folyamatban a politikai szereplők a trendek követőiként jelennek meg, és sikert érhetnek el a médiapiac befolyásoló kereteiért folyó versenyben.

Shantó Iyengar és Adam Simon (1993: 370) szerint az intézményesített médiacsatornák a keretezés két típusát használják: az epizodikus és a tematikus. Az epizodikus keretek általában a helyszíni tudósításokra koncentrálnak, míg a tematikus keretezés a szélesebb összefüggéseket és az események háttérét elemzi. Az epizodikus keretek láthatóságot nyújtanak, ami a politikában kiemelt jelentőséggel bír. Így tudják a politikai szereplők megmutatni magukat a választóknak, valamint felhívni a figyelmet a politikai programjaikra és a gondolataikra. Ha egy média-termék a politika szolgálatában áll, akkor a potenciális láthatóság további lehetőségeket kínál. A szerkesztők és az újságírók feladata biztosítani az információ hitelességét a közönség szemében, mivel a médiában a terjedelmi és az időbeli megjelenés korlátai befolyásolják az információ kereteit.

A keretek általi figyelemépítés folyamatát érdemes a polgárok/szavazók tapasztalatainak szemszögéből vizsgálni. Számukra a politikusok és pártjaik hozzáértése alakítja a képet. Robert M. Entman (1993: 52) a média-keretezést az érzékelhető valóság egyes részleteinek kiválasztásként és azok felhasználásaként írja le egy probléma bizonyos meghatározásának, okozati értelmezésnek, erkölcsi értékítéletnek, illetve egy leírt kérdés javasolt kezelésének népszerűsítése érdekében. Az elérhetőség nemcsak az információ megszerzésében játszik szerepet, hanem a feldolgozásában is. Az elképzelés szerint az üzenetek sérülékenyek, azonban a felhasznált keretek és az általuk megszerezhetővé váló figyelem sokkal hosszabb távon tudnak hatást elérni.

Adatok és módszertan

A *figyelemépítési* képességre vonatkozó elemzésünk a migrációról szóló, az MTVA csatornáin látható „Egy Perc Híradó” című műsor híreit vizsgálja a 2018-as FIFA labdarúgó-világbajnokság előtt, után és alatt. A 60 másodperc időtartamú blokkok átlagosan három-négy hírt tartalmaznak. Bár az egyperces híradók tartalma megegyezik a különböző csatornákon, az M4 Sport és a Duna TV műsorán sugárzott hírek az elemzés tárgyai, mivel ezek a csatornák rendelkeztek a 2018-as FIFA világbajnokság közvetítési jogával. Az említett adók minden mérkőzés félidei szünetében sugároztak híradót. Az átlagos nézőszám másfél millió felett volt (Briel 2018), tehát az időszáv legnézettebb műsorai voltak a közvetítések. Az egyperces híreket kódoltuk; célunk az volt, hogy megállapítsuk, felhasználták-e politikai üzenetek közvetítésére a világbajnokságot. Politikai szándékra utalhat az, ha migrációról, Soros Györgyről, az Európai Unió bevándorlás terén mutatott „tehetetlenségéről” szóló hírekben következetesen érvényesül a kormány álláspontja.

A kutatáshoz használt adatbázis a Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA) felhasználásával készült. A megfigyelés tárgyát a hírelemek adták, az esetek túlnyomó többségében négy elem alkotott egy egyperces blokkot. A hírblokkokban elhangzott szövegek átiratait és az olyan releváns metaadatokat, mint az egyes elemek hosszát és egymás utáni sorrendjét szintén rögzítettük. A NAVA online archívumának korlátai miatt a hírblokkok sugárzásának pontos idejét nem lehet minden esetben meghatározni; ilyen esetekben a sugárzás ideje megegyezik az adott műsor közvetítési idejével, amely alatt a hírblokk ment.

Összesen 212 egyperces hírblokk került be az adatsorba, amely 836 hírelemet tartalmaz. Ezek egy folyamatos időkeretet fednek le 2018. május 31-e és 2018. július 29-e között. Az elemzés alatt a hírblokkokat szakaszokra tagoltuk. Az első szakasz május 31-én kezdődött és június 13-án ért véget, a világbajnokságot megelőző két hetet fedti le, és 74 hírblokkot tartalmaz összesen 295 hírelemmel.

A második szakasz a június 14-e és július 15-e közötti időszakot öleli fel, és a világbajnokság mérkőzéseinek félidei szüneteiben leadott 64 hírblokk 245 elemét tartalmazza. A harmadik szakasz július 16-án kezdődött és július 29-én fejeződött be, és 74 blokkból áll, 295 elemmel. Amíg a félidei szünetek között sugárzott egyperces blokkok képezték az elemzés fő tárgyát a világbajnokság alatt megemelkedett nézettség miatt, a megelőző és a következő két hét összehasonlítás céljából került be a kutatásba. A három szakasz között várhatóak voltak elté-

rések. Mivel a világbajnokság átrendezte a műsorbeosztást, nehézséget jelentett az összehasonlításra alkalmas műsorsáv kiválasztása az első és a harmadik (az „előtte” és az „utána” sugárzott) szakaszra vonatkozóan. Ezért a megelőző és a következő időszak minden hírblokkjáról készült átirat, függetlenül attól, hogy milyen műsor közben adták le őket.

Bár a megfigyelés alapegysége a hírelem, az elemzés céljainak szempontjából nem lehet megkerülni azt a tényt, hogy egyperces részekben sugározták őket. Ezért megalapozott feltételezés az, hogy a nézők négyes csoportokban látták az elemeket, következésképpen eszerint kell azokat vizsgálnunk.

A kormány bevándorlásellenes narratíváihoz kapcsolódó kulcsszavak alapján kódoltuk az egyes elemeket, számítógépes algoritmusok felhasználásával. Ez a bináris kódolási rendszer kifejezetten a hírblokkokban megjelenő politikai üzenetek meghatározására szolgált. A kulcsszavak és -kifejezések hívószavakként működnek a szövegben (Moral-Toranzo & Fernández 2011). A kvantitatív módszer lehetővé teszi annak meghatározását, hogy milyen gyakran sugároztak a migrációról szóló híreket a vizsgált időszakokban. Mindazonáltal nem szolgáltatnak információt arról, hogy megjelennek-e a híradásokban politikai üzenetek. A kutatás során használt kvantitatív módszerek hiányosságainak ellensúlyozására az adott hírelemeket a keretezés szempontjából is vizsgáltuk.

Az alapfeltevésünk az volt, hogy a kormányzó Fidesz–KDNP-pártszövetség a bevándorlást átfogó narratíva-ként használja arra, hogy a nemzetközi és a belföldi konfliktusokat a bevándorlást támogató és az azt ellenző erők közötti küzdelmeként írja le. Ez a megközelítés a keretezés kiterjesztésének egy formájaként értelmezhető (Snow et al. 1986). Következésképpen a migrációval foglalkozó hírelemek kettős célt szolgálnak: megerősítik a kormány bevándorlást elutasító álláspontját, és ezzel egy időben a politikai ellenfeleket a külföldi menekültek befogadásának támogatóiként azonosítják. Az elemzés e szakaszában a következő, előre meghatározott kereteket vizsgáltuk:

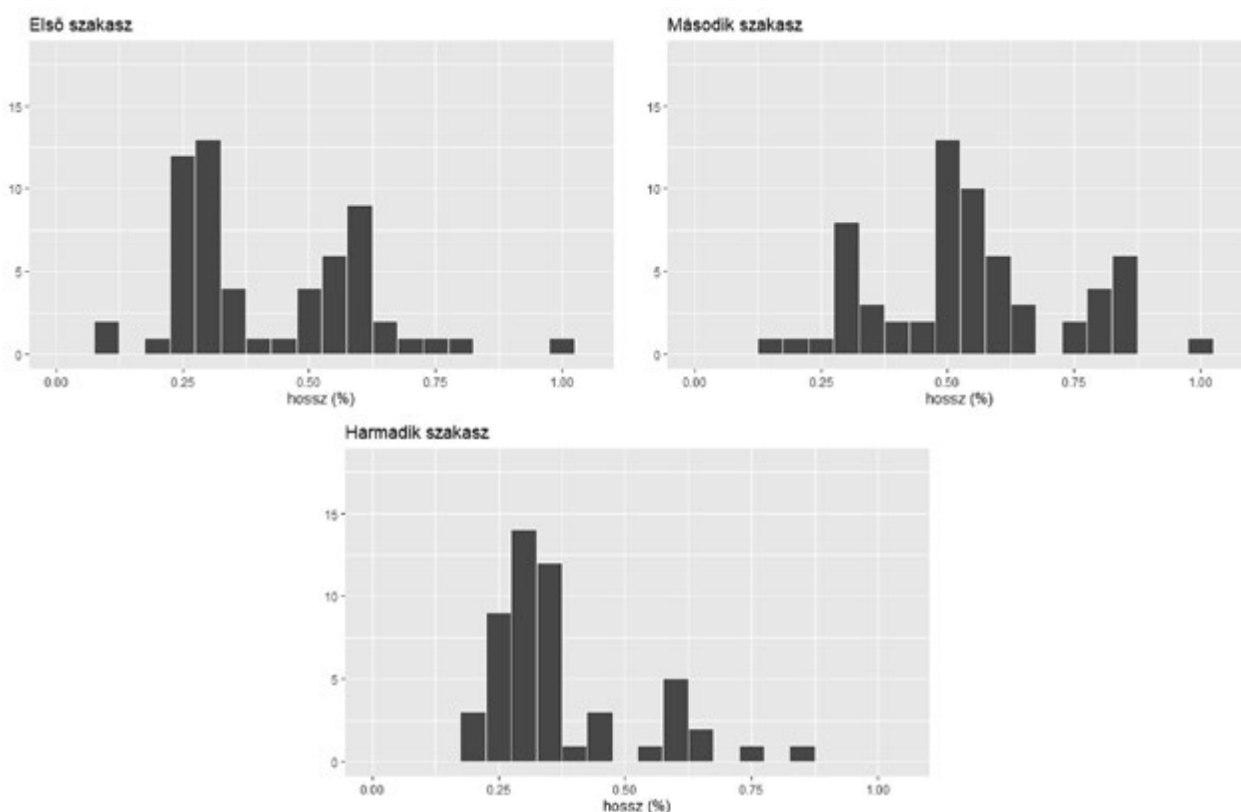
- *Bűnözés*: a bevándorlók által főként nyugat-európai országokban elkövetett bűncselekményeket részletező hírelemek.
- *Terrorizmus*: a gyakran muszlimokként vagy iszlamistákként leírt bevándorlók által elkövetett terrorcselekményekről szóló tudósítások.
- *Civil szervezetek és Soros György*: az olyan tudósítások, amelyek a Soros Györgyhez kapcsolódó nem-kormányzati szervezetek tevékenységének tulajdonítják a bevándorlás mértékét.
- *Európai Unió/Egyesült Nemzetek Szervezete*: beszámolók arról, hogy a kormány elhibázottnak tartja az Európai Unió (és kisebb mértékben az Egyesült Nemzetek Szervezete) bevándorlási politikáját.
- *A bevándorlás mértéke*: a hírelemek a migráció intenzitását, a kontinensre érkező migránsok számát írják le.
- *A hatóságok válasza*: azokra a tudósításokra vonatkozik, amelyek arról számolnak be, hogy más országok miként küzdenek meg a bevándorlással, milyen lépéseket tesznek annak érdekében, hogy megakadályozzák a migránsokat a területükre történő belépésben, vagy hogy kiutasítsák őket.
- *Az Egyesült Államok*: olyan tudósítások, amelyek ideológiai kapcsolatot hoznak létre Orbán Viktor magyar miniszterelnök és Donald Trump amerikai elnök között.
- Végül van egy *semleges* kategória: számos esetben a migrációról szóló hírek felismerhető keretezési cél nélkül jelentek meg. Ezek általában tényközlő hírek valamely politikai eseményről.

Ezek az előre meghatározott keretek kiterjednek a kormány által a migrációról használt témák teljes körére. Az, hogy a viszonylag rövid időszakot lefedő minta segítségével elemezhető a vizsgált téma, annak köszönhető, hogy a kormány bevándorlással kapcsolatos álláspontja kifejezetten következetes volt az elmúlt években.

Elemzés

Első lépésként megvizsgáltuk, milyen gyakran tárgyalták a migráció témáját az egyperces hírblokkokban. 836 hírelemből 274 kapta meg a „migráció” kódot, tehát a teljes minta 32,81 százaléka tartalmazza a vonatkozó kulcsszavakat. A migrációhoz kötődő hírelemek az adatsorban szereplő összes hírszegmens teljes adásidejének 36,78 százalékát ölelték fel (lásd az 1. ábrát).

1. ábra
A migrációról szóló hírek adásideje hírblokkok szerint³

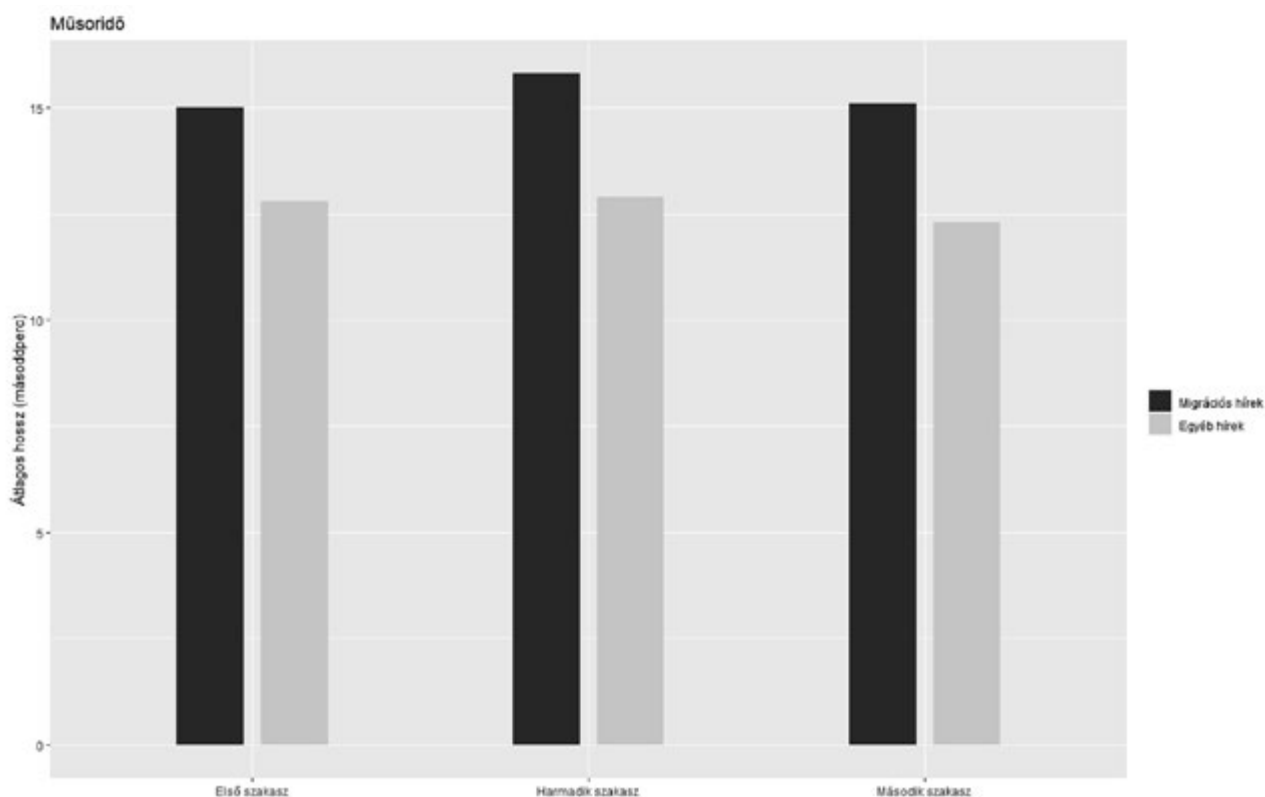

Az 1. ábra a migrációs hírelemekre fordított idő hírblokkokon belüli arányának eloszlását mutatja meg a három vizsgált szakaszban. Az első szakaszban az értékek 25 százalékos érték körül csoportosulnak, a blokkok műsoridejének átlagosan 42,08 százaléka szólt a bevándorlásról, a medián „migrációs adásidő” 33,33 százalék volt. A második szakaszban láthatóan megváltozott az időelosztás a hírblokkokon belül. Az értékek 50 százalék körül és afelett csoportosulnak, az átlag 54,37 százalék, a medián 53,58 százalék. A hírblokkok több mint felében a migrációról szóló hírek a teljes adásidő több mint felét tették ki. Ebben az esetben az átlag és a medián közel áll egymáshoz, egyenletesebb eloszlást mutatva.

A harmadik szakasz az elsőre hasonlít, 37,24 százalékos aránnyal és 32,05 százalékos mediánnal. A hírszegmensek többségében az adásidő kevesebb mint felét szentelték a migrációnak. Amíg mind az első, mind a második szakaszban akadtak olyan blokkok, amelyek csak migrációról szóló híreket tartalmaztak, addig a harmadik szakaszban a legmagasabb arány csak 82,69 százalék volt. Ez alapján a 2018-as FIFA világbajnokság alatt az egyperces hírblokkokban migrációra szánt idő jelentős mértékben megnőtt.

³ A tanulmányban szereplő összes statisztikai számítást az R statisztikai számítási nyelvvel hajtottuk végre (R Development Core Team, 2008), az ábrák a ggplot2 csomag segítségével készültek el (Wickham 2016).

2. ábra
Hírelemek átlagos hossza

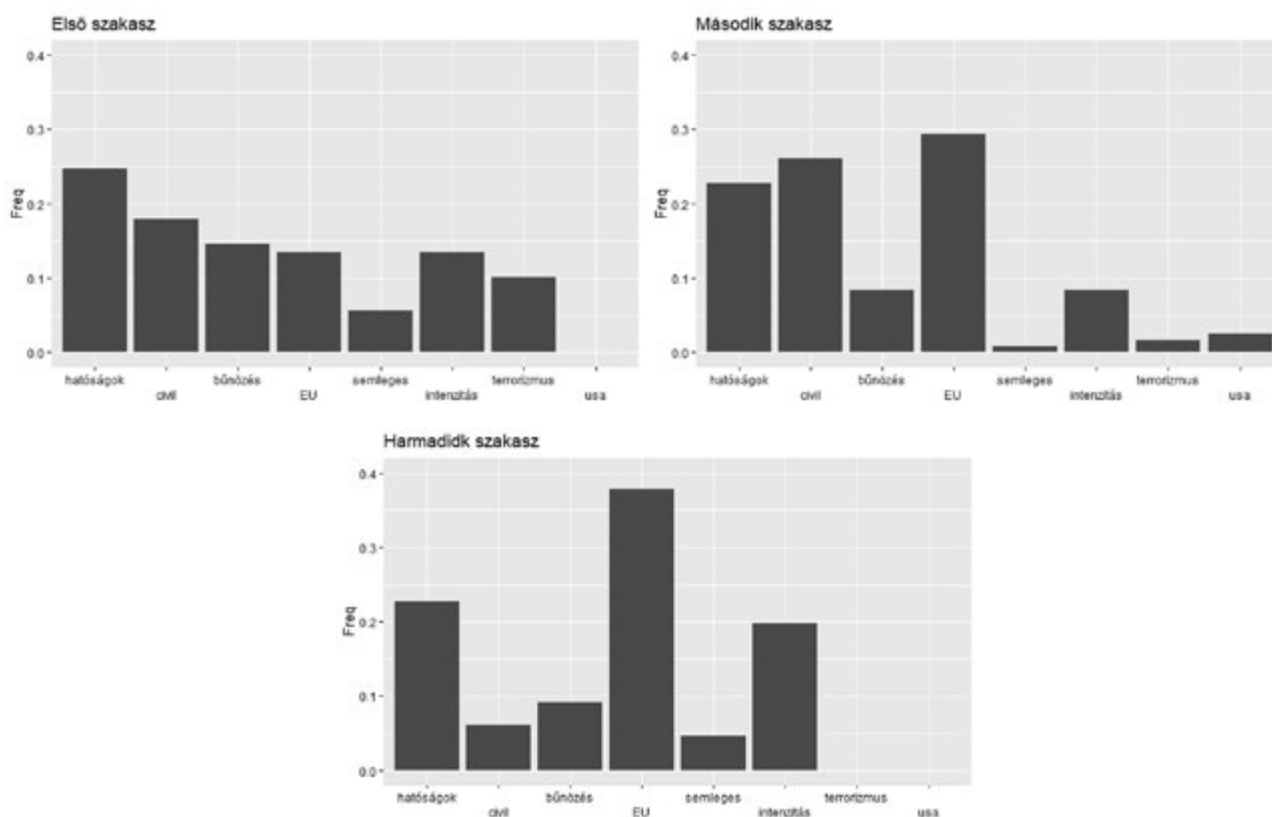
Felmerül a kérdés, hogy a migrációról szóló híreket eltérő módon kezelték-e, mint más hírelemeket. A hírelemek átlagos hosszát tekintve a migrációval foglalkozó hírek általánosságban véve hosszabbak voltak, mint a többi hír. Az átlagos időtartamuk 15 másodpercet tett ki az első szakaszban, 15,1-et a másodikban, és 15,8-at a harmadikban. Ezzel egy időben a nem a migrációról szóló hírek átlagos hossza 12,8, 12,3 és 12,9 másodperc volt a vizsgált szakaszokban. Amikor az adásidő nagyobb része a migrációról szólt, akkor is jóval hosszabbnak bizonyultak a bevándorlásról szóló tudósítások, mint a többi hír (lásd 2. ábrát).

Egy másik szempont az elemek blokkokon belüli sorrendje. A migrációval foglalkozó hírek átlagos helyezése 1,88 volt az első szakaszban, 1,91 a másodikban, és 1,8 a harmadikban. Az értékek arra utalnak, hogy mindhárom időszakban első vagy második helyen sugározták a migrációról szóló híreket. Ez magyarázható a hírműsorok szerkesztési elveivel is: a komolyabb történéseket adják le először, a lazább hangvételű elemek pedig a műsor végén jelennek meg. A negyedik vagyis utolsó elem gyakran rövid, jó hangulatú tudósítás volt, például egy ritka állat születése az állatkertben. Ez a hírszerkesztési gyakorlat, amely következetesen a bevándorlásügyi híreket helyezi kiemelt helyre, alátámasztja azt a feltételezést, hogy a közmédia híradói számára a migráció jelentette a legfontosabb hírt mindegyik szakaszban.

A fenti adatok alapján kijelenthetjük, hogy a migrációról szóló hírek uralták a hírblokkokat, és elsőbbséget élveztek a többi témával szemben. A hírblokkok elején jelentek meg, és jóval több időt kaptak a képernyőn. A világbajnokság mérkőzése alatt, a magas nézettség periódusában a migráció több időt kapott, mint az összes többi téma együttvéve. Ugyanakkor a Magyar Rendőrség által közzétett hivatalos statisztikák szerint a magyar határ átlépését megkísérlő illegális bevándorlók száma az évben a legalacsonyabb a FIFA világbajnokság idején volt.

3. ábra

A hírelemek eloszlása keretek szerint a hírblökkokban

A különböző keretek eloszlása és viszonylagos gyakoriságuk nagy változatosságot mutat a három szakasz alatt. Az itt látható egyes elemek olyan aktuális eseményekre vonatkoznak, mint a menekülteket szállító hajó, az Aquarius körül kialakult helyzet vagy a politikusok migrációs csúcstalálkozója. Ha lennének felismerhető minták a szakaszokban (például bizonyos témák ugyanolyan gyakorisággal tűnnének fel az első és a második szakaszban, de eltűnnének a harmadikban – vagy fordítva), feltehető lenne a témák tudatos kiválasztása. Az adatok azonban nem erősítik meg ezt a felvetést (lásd 3. ábrát).

A különböző témák eloszlása azonban lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy miként lett a bevándorlás mint jelenség a keretezés eszköze. A vonatkozó hírelemek gyakran fenyegetésként írták le a migrációt, hangsúlyozva a migránsok által elkövetett bűncselekményeket vagy a terrorcselekményeket, amelyek muszlim vallásúakhoz köthetők. Kisebb mértékben a nem menekültek által elkövetett, de hozzájuk kapcsolható bűncselekmények is ebbe a kategóriába tartoznak (például elfogott embercsempészek, hamis menedékjogi kérelmek). A bűnözésről szóló elemek jellemzően tényszerűen jelennek meg. Például:

Két bevándorlót vádolt meg a német ügyészség azzal, hogy megerőszakoltak és megölték egy 14 éves német lányt. Egy török bevándorlót már letartóztattak, társát, egy iraki férfit még keresnek (A 2018. VI. 7. 17¹⁵-kor leadott hírblökk második híre, első szakasz).

Egy másik esetben ahogy haladt a nyomozás, hangsúlyosabbá vált az elkövető származása:

Elfogták azt az iraki bevándorlót, aki megerőszakolt és megölt egy 14 éves lányt Németországban. A férfi családjával együtt érkezett az országba a 2015-ös bevándorló hullámmal (2018. VI. 7. 15⁴⁵-kor leadott hírblökk első híre, első szakasz).

Ugyanazon hírelem változatait összesen nyolc alkalommal sugározták 2018. június 8-a és 10-e között. Számos alkalommal ismételték meg ugyanazt az elemet, a tartalom azonban módosult az elfogással és az elkövető Németországba való visszatérésével. A szóhasználat és a kifejezések a beszámolóban nem félrevezetőek és nem is tartalmaznak értékítéletet. Szem előtt tartva azt, hogy a hírblokkokat a nézők nem elemenként tekintették meg, hanem egy egészként, a híradás kontextusának elemzésére is szükség van.

Az első példa esetében a két migráns által elkövetett bűncselekményről szóló hírt a stockholmi teherautós merénylet elkövetőjének ítélete előzte meg. A következő két hírblokkban felcserélődött a sorrend, és a stockholmi ügy követte a gyilkosságról szóló híreket.

A következő nap, június 8-án egy esetben a gyilkossági ügyet a muszlimok radikalizálódását megelőzendő ausztriai mecsetbezárások hírei követték. Végül, június 10-én egy esetben a bevándorlók számának a Balkánon történő növekedéséről szóló tudósítás követte a gyilkosság hírért. A fenti példát azért választottuk ki, mert ez a bűncselekmény jelent meg a legnagyobb gyakorisággal a vizsgált időszakban. Keretezésre szintén alkalmas, de más jegyek figyelhetők meg a következő hírszegmensben, amely egy olaszországi kutatásról számol be:

Egyre növekszik a migránsok aránya az olasz bűnelkövetők között egy olaszországi kutatás szerint, főként a gyilkosságok és a testi sértések esetében nőtt a bevándorlók aránya (2018. VI. 26. 15¹⁴-kor leadott hírblokk második híre, második szakasz).

Azon a napon három alkalommal ismételték meg ugyanazt a hírt, pontosan megegyező szavakkal. A négyből háromszor egy Afrikából érkező, menekülteket szállító hajóról szóló hírrel együtt szerepelt. Megemlítették azt is, hogy az olasz hatóságok nem engedélyezték, hogy a hajó partot érjen. Az ilyen esetekben az olaszországi kutatásról szóló beszámolóra a tematikus keretezés eszközeként tekinthetünk, mert megindokolja a bevándorlás elutasítását, amíg a korábbi, bűncselekményekre vonatkozó egyedi példák – mint a Németországban elkövetett nemi erőszak – epizodikus keretezésként értelmezhetők.

Egy másik releváns téma a terrorizmus lehetne, azonban az ilyen ügyekről szóló hírek ritkán fordultak elő, és mindössze két esetben említettek kifejezetten „migránsokat”. Az egyik a május 31-én leadott beszámoló volt a flensburgi késelésről. A másik eset Bosznia és Hercegovina egyik főügyészének nyilatkozatához kötődik, aki szerint az illegális bevándorlás miatt nőtt a terrorveszély az országban. Ezek a hírelemek azért relevánsak a tanulmány szempontjából, és azért szerepelnek a leíró statisztikákban, mert szorosan kötődnek ahhoz, hogy miként történik a migráció ábrázolása és keretezése. A stockholmi gázolás nem kapcsolódott kifejezetten a bevándorláshoz, viszont közvetlenül egy iraki (és egy török) bevándorló által elkövetett bűncselekmény híre előtt vagy után került adásba.

A hírelemek fontos jellemzője, hogy rendkívül következetesek. Nem mindegyikben emelik ki a bűnözést, de egyik sem mond ellent ennek a témának (például nem fordultak elő olyan elemek, amelyek pozitív színben tüntették volna fel a bevándorlókat). Összességében a bűnözésről és a terrorizmusról szóló elemek önmagukban elfogulatlan, tényszerű híradások, viszont olyan keretet alkotnak, amely a bevándorlás veszélyeiről kialakított képet erősíti. Ezeket egy másik téma egészíti ki, a menekültek beáramlásának intenzitása. Például:

Megint emelkedik Belgrádban a migránsok száma. Június elején négy nap alatt több mint háromszázan érkeztek a szerb fővárosba. Már most háromszor annyian érkeznek Szerbiába, mint tavaly a nyári hónapokban (2018. VI. 6. 13⁴⁵-kor leadott hírblokk első híre, első szakasz).

Ugyanabban a hírblokkban két másik bevándorlással kapcsolatos elem került adásba. Az egyik arról számolt be, hogyan kívánnak a dán és az olasz hatóságok menekülttáborokat létrehozni az EU-n kívül. A másik egy magyarországi határsértéssel foglalkozott.

Gyakori témaként szolgált a Balkánt keresztülszelő migrációs útvonal is:

Egyre több migráns érkezik a balkáni útvonalon, a bevándorlást kiváltó okok nem szűntek meg – mondta Szijjártó Péter a Kossuth Rádióban. Hozzátette, mintegy 30 millió ember bármikor úgy dönthet, hogy megindul Európa felé (2018. VII. 1. 15¹³-kor leadott hírblokk második híre, második szakasz).

A tematikus keretezés ezen eszközét egy epizodikus előzte meg, tudniillik annak bejelentése, hogy a „Stop Soros” törvénycsomag aznap lépett hatályba. Az utána következő elem pedig arról szólt, hogy egy menekülteket szállító hajót visszafordítottak az olasz hatóságok. Ezek az elemek a bevándorlás mértékének hangsúlyozásával meg tudják győzni a nézőket arról, hogy a kérdés még mindig aktuális, és a fenyegetés még mindig jelen van.

Gyakori témaként került elő a külföldi hatóságok bevándorlásra adott reakciója. Ezek az elemek arról tájékoztatják a nézőket, hogy más nemzetek miként küzdenek az illegális bevándorlással, és azt részletezik, hogyan állítják meg a hajóval érkező bevándorlókat az olasz hatóságok, miként kezeli az osztrák kormány a muszlimokat, és hogyan küzd a magyar rendőrség a határsértések ellen. Két példa az ilyen elemekre:

A rendőrség ma reggel elkezdett kiüríteni két újabb illegális menekülttábor a francia fővárosban. Összesen mintegy ezer embert szállítanak el. A menekülteket a főváros környéki táborokba szállítják (2018. VI. 4. 12⁰³-kor leadott hírblokk második híre, első szakasz).

57 afrikai migránst toloncolnak vissza az olaszok. A hétvégén érkeztek hajóval, ma pedig már vissza is küldik őket repülővel. Az olasz belügyminiszter azt írta, segíteni, ellátni, aztán hazaküldeni – ez a megoldás (2018. VII. 23. 13⁰⁰-kor leadott hírblokk második híre, harmadik szakasz).

A bevándorlást veszélyes jelenségként határozzák meg, ami folyamatos fenyegetést jelent a magyar társadalomra, egyértelműen igazolva a kormány intézkedéseit. Ugyanakkor a téma használható más politikai konfliktusok keretezésére és szövetségek megerősítésére is. Magyarország és az Európai Unió kapcsolata, valamint a civil szervezetek helyzete is keretezhetővé vált a bevándorlásról szóló vita segítségével. Mindhárom szakasz alatt számos elem foglalkozott az EU (állítólagosan) elhibázott bevándorláspolitikájával. Például:

Több milliárd eurót fizetne az Európai Bizottság Németországnak, amiért befogadta a menekülteket. A pénzt a strukturális alapokból különítenék el. Ezeket a forrásokat eddig csak az elmaradott térségek gazdasági fejlesztésére költhették el (2018. VI. 2. 16⁰¹-kor leadott hírblokk első híre, első szakasz).

Ezt az epizodikus elemet egy tematikus követte, amely arról számolt be, hogy a civil szervezetek gyakran semmibe veszik a nemzeti jogot, és szankcionálni kell őket:

Az Európai Bizottság alelnöke végleg leleplezte Brüsszelt, amikor kijelentette, hogy a bevándorlás életbevágóan fontos az Európai Unió számára – erről Szijjártó Péter külügyminiszter beszélt (2018. VI. 19. 16¹⁷-kor leadott hírblokk második híre, második szakasz).

Ezt a tudósítást a bevándorlást támogató szervezetekre kivetendő 25 százalékos bevándorlási különadó javaslatáról (a Stop Soros törvénycsomagról) szóló hír előzte meg. E híradások szerint az Európai Unió támogatja a bevándorlást, befogadja a menekülteket, és a tagállamok, köztük Magyarország forrásait használja fel ennek érdekében. Következésképpen az Európai Unió támogat és valószínűleg finanszíroz egy Magyarországra és más EU tagállamokra nézve súlyos fenyegetést, ezért igazolt és szükséges megkérdőjelezni az EU döntéseit.

Figyelemépítés keretezéssel

Az eredmények alátámasztják, hogy egy bizonyos téma keretezése a *figyelemépítés* eszközeként szolgálhat. Bár az elemzett téma lehetővé tenné a napirendépítés (*agenda building*) vizsgálatát (lásd Cobb & Elder 1971), e tanulmány azt állítja, hogy a vizsgált hírblokkok témái már a napirenden voltak, és valójában a figyelemalapú politika szolgálatában hasznosultak (Merkovity 2018). A figyelemalapú politika sok hasonlóságot mutat a napirend-beállítással. Ugyanakkor a figyelemalapú politika nem vonatkozik a napirend meghatározta politikai figyelemre a döntéshozatalban, sem a befogadás következményeire a napirendben. A politikatudomány politikai figyelmet vizsgáló tanulmányai kitérnek arra, miként érik el a „felhasználók”, hogy a nagyközönség érdekelt legyen bizonyos ügyekben. A figyelemalapú politika más szögből közelíti meg a kérdést. A politikai szereplőket kommunikátorokként értelmezi, akiknek más, nem politikai szereplőkkel (például hírességekkel) versenyezve kell elérniük a választókat. A figyelemalapú megközelítés a politikai részvétel kommunikatív jellegére helyezi a hangsúlyt (nem az aktivista, sem a szabályozó jellegekre) (Merkovity 2017: 63–64). Így a híradók *figyelemépítési* képessége a politikai témák figyelemmaximalizálási lehetőségeire vonatkozik, ami kommunikációs stratégiaként szolgálhat a politikusok számára.

A kommunikáció képes a politikus számára megfelelő színtereket teremteni a kolonizált médiában, ami cserébe a *figyelemfelkeltés* intézményesített csatornáit hozza létre a keretezés által. Ezeket a kereteket a tömegmédiá más csatornáit is befogadhatják. A szerkesztői helyek megszerzése a fő cél, mivel lehetőséget kínál a közönség figyelmének irányítására. Úgy tűnik, ebben a folyamatban a politikai szereplők a trendek követőiként jelennek meg, akik arra törekszenek, hogy sikeresek legyenek a közönség figyelméért folyó versenyben. E tanulmány eredményei azt mutatják, hogy a 2018-as labdarúgó-világbajnokság előtt, közben és után az MTVA egyperces híradóiban megjelent információk közelítettek a kormány véleményéhez, és ritkán formáltak őket az ellenfelek vagy más, nem politikai szereplők. A figyelem megszerzése, megtartása és maximalizálása szempontjából nagy jelentőséggel bírtak, amennyiben nemcsak a napirend volt a fontos, hanem a használt keretek is.

Végősoron azt láthatjuk, hogy a tanulmányban vizsgált időszak alatt sugárzott egyperces hírek elemei közel állnak a kormány nézőpontjához. Ennek empirikus igazolásához a figyelemalapú politika és a keretezés elmélete adta az elméleti háttérrel. A beállítások meghatározhatók a *figyelemépítés* eszközeiként. Ezért a kereteknek általánosítaniuk kell egy bizonyos problémát vagy vitát, rávilágítva a más eseményekhez vagy más társadalmi csoportok helyzetéhez fűződő kapcsolatokra, és bizonyítaniuk kell egy adott probléma jelentőségét az egyéni tapasztalatokon keresztül.

Összegzés és következtetések

Az elemzett adatok alapján nem lenne helytálló azt állítani, hogy a bevándorlásról szóló hírek az egyperces hírblokkokban hamisítottak vagy félrevezetőek lettek volna. Két szempontból azonban egyértelműen politikai célt szolgáltak. Egyrészt ilyen a migrációról szóló hírek kimagaslóan magas aránya hírblokkokban. A bevándorlásról szóló hírek jelentőségének és relevanciájának megerősítése vagy cáfolata nem képezte a tanulmányban bemutatott kutatás célját. Mindazonáltal a tény, hogy egyetlen téma az egyperces hírblokkok teljes adásidejének több mint felét tette ki a második szakaszban, a téma aránytalan hangsúlyozására utal. Másrészt az európai és hazai események és szereplők ábrázolása kiegyensúlyozatlan módon jelenhetett meg a képernyőkön, mert az egyperces hírblokkok olyan keretet hoztak létre, amelyben a magyar kormány véleményével való szembehe-lyezkedés a fenyegetőnek és veszélyesnek leírt bevándorlás támogatásával egyenértékű.

Irodalom

- Ágh, Attila (2016): The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. *Politics in Central Europe*, vol. 12, no. 3, pp. 7–36.
- Bajomi-Lázár, Péter (2013): The Party Colonisation of the Media: The Case of Hungary. *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 27, no. 1, pp. 69–89.
- Bajomi-Lázár, Péter (2017): Particularistic and Universalistic Media Policies: Inequalities in the Media in Hungary. *Javnost/The Public*, vol. 24, no. 2, pp. 162–172.
- Bátorfy, Attila & Ágnes Urbán (2020): State Advertising as an Instrument of Transformation of the Media Market in Hungary. *East European Politics*, vol. 36, no. 1, pp. 44–65.
- Bene, Márton & Gabriella Szabó (2019): Bonded by Interactions: Polarising Factors and Integrative Capacities of the News Media in Hungary. *Javnost/The Public*, vol. 26, no. 3, pp. 309–329.
- Bocskor, Ákos (2018): Anti-Immigration Discourses in Hungary during the 'Crisis' Year: The Orbán Government's 'National Consultation' Campaign of 2015. *Sociology*, vol. 52, no. 3, pp. 551–568.
- Briel, Robert (2018): World Cup Final Attracted 163m Viewers in 20 Territories, *Broadband TV News*, July 16, <https://www.broadbandtvnews.com/2018/07/16/world-cup-final-attracted-163m-viewers-in-20-territories/>.
- Cobb, Roger W. & Charles D. Elder (1971): The Politics of Agenda-Building: An Alternative Perspective for Modern Democratic Theory. *Journal of Politics*, vol. 33, no. 4, pp. 892–915.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława (2015): 25 Years after Communism: Four Models of Media and Politics in Central and Eastern Europe. In: Bogusława Dobek-Ostrowska & Michał Głowacki (eds.): *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*, pp. 11–45. Bern: Peter Lang.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława & Michał Głowacki, eds. (2015): *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*. Bern: Peter Lang.
- Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43, no. 4, pp. 51–58.
- Foa, Roberto Stefan & Yascha Mounk (2016): The Danger of Deconsolidation: The Democratic Disconnect. *Journal of Democracy*, vol. 27, no. 3, pp. 5–17.
- Havlík, Vlastimil (2019): Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe. *Problems of Post-Communism*, vol. 66, no. 6, pp. 369–384.
- Igartua, Juan-José, Félix Moral-Toranzo & Itziar Fernández (2011): Cognitive, Attitudinal, and Emotional Effects of News Frame and Group Cues, on Processing News About Immigration. *Journal of Media Psychology Theories Methods and Applications*, vol. 23, no. 4, pp. 174–185.
- Iyengar, Shanto & Adam Simon (1993): News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion: A Study of Agenda-Setting, Priming and Framing. *Communication Research*, vol. 20, no. 3, pp. 365–383.
- Jakubowicz, Karol & Miklós Sükösd (2008): Twelve Concepts Regarding Media System Evolution and Democratization in Post-Communist Countries. In: Karol Jakubowicz & Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map: Central and Eastern European Media in a Global Perspective*, pp. 9–40. Chicago: University of Chicago Press.
- Merkovity, Norbert (2017): Introduction to Attention-Based Politics. *Przegląd Politologiczny*, no. 4, pp. 61–73.
- Merkovity Norbert (2018): *A figyelemalapú politika a közösségi média korában: A politikai kommunikáció lehetséges értelmezése napjainkban*. Budapest: Médiatudományi Intézet.
- Mihelj, Sabina & John Downey (2012): Introduction: Comparing Media Systems in Central and Eastern Europe: Politics, Economy, Culture. In: John Downey & Sabina Mihelj (eds.): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective: Politics, Economy and Culture*, pp. 1–13. London: Ashgate.
- Minkenber, Michael (2015): *Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process*. London: Routledge.
- Parenti, Michael (1993): *Inventing Reality: The Politics of the Mass Media*. Belmont: Wadsworth Group.
- Polyák Gábor, Szávai Petra & Urbán Ágnes (2019): A politikai tájékozódás mintázatai. *Médiakutató*, 20. évf. 2. sz. 63–80. o.

- Przybylski, Wojciech (2018): Explaining Eastern Europe: Can Poland's Backsliding Be Stopped? *Journal of Democracy*, vol. 29, no. 3, pp. 52–64.
- R Development Core Team (2008): *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Vienna: R Foundation for Statistical Computing.
- Roche, Maurice (2008): Putting the London 2012 Olympics into Perspective: The Challenge of Understanding Mega-Events. *Twenty-First Century Society*, vol. 3, no. 3, pp. 285–290.
- Sarcinelli, Ulrich (2010): Strategie und politische Kommunikation: Mehr als die Legitimation des Augenblicks. In: Joachim Raschke & Ralf Tils (eds.): *Strategie in der Politikwissenschaft: Konturen eines neuen Forschungsfelds*, pp. 267–298. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Snow, David A., E. Burke Rochford Jr., Steven K. Worden & Robert D. Benford (1986): Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation. *American Sociological Review*, vol. 51, no. 4, pp. 464–481.
- Štětka, Václav (2019): Media Freedom in Central Europe: One Step Forward, Two Steps Back? *Aspen Review*, no. 3, pp. 108–114.
- Surowiec, Paweł & Václav Štětka (2020): Introduction: Media and Illiberal Democracy in Central and Eastern Europe. *East European Politics*, vol 36, no. 1, pp. 1–8.
- Surowiec, Paweł, Magdalena Kania-Lundholm & Małgorzata Winiarska-Brodowska (2020): Towards Illiberal Conditioning? New Politics of Media Regulations in Poland (2015–2018). *East European Politics*, vol. 36, no. 1, pp. 27–43.
- Szabó, Gabriella & Márton Bene (2015): Mainstream or an Alternate Universe? Locating and Analysing the Radical Right Media Products in the Hungarian Media Network. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, vol. 1, no. 1, pp. 122–146.
- Tuchman, Gaye (1978): *Making News: A Study in the Construction of Reality*. New York: Free Press.
- Wickham, Hadley (2016): *Ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis (Second Edition)*. Cham: Springer.
- Wilkin, Peter, Lina Dencik & Éva Bognár (2015): Digital Activism and Hungarian Media Reform: The Case of Milla. *European Journal of Communication*, vol. 30, no. 6, pp. 682–697.

Abstract in English

Migrants during break time. Attention maximisation and the framing of political news during the FIFA World Cup on Hungarian Television

The research presented in this paper examines the one-minute long news bulletins aired during the half-time breaks of the FIFA World Cup in 2018. The findings indicate that these news bulletins acted as a vehicle for the narratives of the government and were used to maximise the attention focused on the migration wave. The analysed cases show that reporting could serve political purposes both in terms of length and story selection. Although immigration was a prominent topic during the studied periods, it received even more airtime during the World Cup. It is beyond the reach of this study to analyse the effects of reporting on public opinion. However, the success of the Fidesz/KDNP party alliance in the 2018 legislative elections and the 2019 European elections suggests that this method of communication had been quite efficient, and the one-minute news blocks had served attention building purposes.

Keywords: attention-based politics, attention-building, FIFA World Cup, framing, immigration, migration, public service television, news programs, one-minute newscast, political communication

Stumpf Péter Bence PhD-hallgató az SZTE Állam- és Jogtudományi Karán és tudományos segédmunkatárs a Politológiai Tanszéken. Kutatási témái: választási tanulmányok, a libertarizmus története.

Szekeres Tamás 2019-ben szerzett politikatudomány mesterdiplomát a Szegedi Tudományegyetemen, jelenleg az SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatója. Mesterszakos szakdolgozatában a közvetlen demokráciát érintő visszaéléseket dolgozta fel. Aktuális kutatási területe az emlékezetpolitika, a Horthy-korszak megítélése a rendszerváltást követően.

Merkovity Norbert 2011-ben védte PhD-dolgozatát, 2020-ban habilitált a Szegedi Tudományegyetemen. Két magyar nyelvű könyve jelent meg a politikai kommunikáció témakörében. Jelenleg politikai kommunikációt és a politikatudomány más területeihez kapcsolódó kurzusokat oktat az SZTE-n. 2018-tól az ECREA CEE Network titkára. Kutatási területei: figyelemalapú politika, az információs hálózatok szerepe a politikai kommunikációban. Legutóbbi írása a *Médiakutató*ban: David L. Altheide – Merkovity Norbert: „Hogyan segíti a félelem- és figyelemalapú politika Donald Trumpot és más jobboldali autokratákat?” (2021. tavasz).

Szabolcsi Zsolt

A reklámok közé bújtatott politikai narratívák

Az MTVA által gyártott villámhírek és a 6 órás hírek tartalomelemzése

A hírmenedzsment politikai szempontból a 2010-es évek egyik legjelentősebb tényezőjévé nőtte ki magát. A média intézményi átalakulása hatást gyakorolt a tömegmédiára. A kialakuló új struktúrában megváltozott az ágendakijelölés képessége. A valóság keretezése a hírmenedzsment által válik politikai eszközzé. E kutatás e komplex és összehangolt folyamat egyik szegmensét vizsgálja. Az Egy Perc Híradó tulajdonképpen inkább egy reklámblokkra hasonlít. A nem politikai tartalmú, de nagy nézettségű médiatermékeket megszakítva jelenik meg, és olyan híreket közöl, amelyek politikai narratívákkal azonos valóságkeretezést mutatnak. E kutatás célja, hogy megállapítsa, milyen mértékben azonosak az Egy Perc Híradóban és a 6 órákor sugárzott hírekben megjelenő narratívák. A tartalomelemzés 2016, 2017 és 2018 legnézettebb sporteseményei alatt leadott híreket vizsgálja. Az eredmények szerint a két hírtartalom nagymértékben azonos, a leggyakrabban leadott témák ugyanolyan tendenciákat mutatnak, kis eltérésekkel. Mindebből az következik, hogy a két hírtermék egy hírmenedzsment működésétől függ, viszont a két, eltérő funkciójú hírtípus feltehetően egymással összehangoltan fejti ki hatását a különböző a narratívák kommunikálásában.

Kulcsszavak: egy perc híradó, előhangolás, hírelemzés, hírmenedzsment, politikai kommunikáció, tartalomelemzés, villámhírek

A politikai kommunikáció új hulláma a 2010-es években

A 2010-es évek vége felé már nyilvánvalóvá vált, hogy a politikai kommunikáció terén hazánkban új szemlélet jelent meg.¹ A szándék a politikai kommunikáció átgondolt és összehangolt menedzselésére már korábban is jelen volt, de az 1989–1990-es rendszerváltás óta zajló politikai küzdelem a mediabefolyásért nem adott teret a teljes kisajátításra (Bajomi-Lázár 2009). A 2010-es évektől viszont a média jogi és intézményi átalakulásával (Bayer 2011), majd az MTVA megalakulásával, illetve a teljes médiatér illiberális átalakulásával (Máriás et al. 2018) lehetőség nyílt a valóság átfogó megkonstruálására oly módon, hogy az a politikai narratívák mentén dominálja a közbeszédet. Ez a központosított médiagépezet képes volt széleskörű kampánysorozatokra 2015 és 2019 között (Lázár & Sik 2019), ami jelentős mértékben befolyásolhatta a választói viselkedést. Bár más tényezők szerepe a választói viselkedésben minden kétséget kizáróan jelen van, mégis elmondható, hogy a média domináns narratívái által sugalltnak megfelelően alakultak az időszak jelentős politikai eseményei.² Ebben az időszakban tehát a politikai narratívákon keresztül valóságkonstruálás túlmént a kampányszerű, alkalmi versengésen, és egy tudatosan felépített hírmenedzsment-stratégiát jelenített meg.

1 A cikk alapjául szolgáló kutatás az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 projekt támogatásával valósult meg.

2 Lásd a 2016-os kvóta népszavazást, a 2017-es önkormányzati választásokat, a 2018-as parlamenti választásokat és a 2019-es európai uniós parlamenti választásokat.

A hírmenedzselés kérdése már korábban is felmerült mint kutatási terület. Barbara Pfetsch (1999: 6) meghatározása szerint a hírek menedzselése

...stratégiai eszköz arra, hogy a köz informáltságát politikai szempontból megoldja, és eközben befolyásolja a közösség véleményét a hírek által szerzett befolyása által, a média-ágendán keresztül.

Ennek eredménye, hogy a média intézményi szerkezete átalakul, és átvesz bizonyos funkciókat a politikai térből (Oren 1991). A plurális médiatérben a politikai szereplők önérvényesítő eszközévé válik a hírmenedzsmet, amelyet az általuk kommunikált üzenetek kifejezésére használva, a különböző médiumokon keresztül juttatnak el a célközönségükhöz. E kutatás ennek a folyamatnak az egyik elemét vizsgálja a villámhíreken keresztül, abban a nem plurális médiatérben, amely a 2010-es években Magyarországon kialakult, és amely túlmutat az eddigi, plurális médiatérben megjelenő hírmenedzsmet-stratégiákon.

Villámhíreken itt az MTVA Egy Perc Híradó címen sugárzott hírműsora értendő. Ez olyan eleme a valóság keretezésében részt vevő hírtermékek listájának, amely tulajdonképpen inkább egy reklámblokkra hasonlít. A villámhírek – mint ahogy a reklámblokkok is – a nem politikai tartalmú, de nagy nézettségű médiatermékeket megszakítva jelennek meg. Ezek a hírek a legtöbbször az első elemei a reklámblokknak; rövid, gyors megjelenéseik miatt perifériás tartalomként is a politikai narratívákkal azonos valóságkeretezést kommunikálnak.

E kutatás célja az, hogy megvizsgálja a villámhírekben és a 6 órakor sugárzott hírekben megjelenő narratívák közti kapcsolatot a 2016-ban, 2017-ben és 2018-ban közvetített, a legnépszerűbb sportesemények alatt bejátszott hírek összehasonlító tartomelemzésével. Eredményei azt mutatják, hogy azonos tartalmi változások mennek végbe a két hírtípus között, és a funkció szempontjából egymást kiegészítve fejtik ki hatásukat.

A hírek menedzselésének funkciója

A hírmenedzselés a politikában mindig az irányításért folyó küzdelemről szól. Mivel a médián keresztül válik lehetővé az ágendakijelölés, a narratívák kommunikálása és a vélemények formálása, a média egyre inkább célorientált stratégiai kommunikációs platformmá alakult. John Zaller (1998) szerint a politika arra használja a tömegkommunikációs eszközöket, hogy a saját üzeneteit artikulálja és juttassa el minél szélesebb nyilvánossághoz. Kifejti azonban azt is, hogy az újságírók érdeke ezzel ellentétesen inkább az, hogy megfeleljenek a piac elvárásainak, tehát minél nagyobb közönséget tudjanak bevonni az objektív, megbízható és független kommunikáció segítségével. Ebből a szembenállásból fakad a politikusok diszkomfortérzete, hiszen újságírói kérdéseken keresztül bármikor kerülhetnek olyan keretbe, amely hátrányt okozhat nekik. Felhasználva ezt a megközelítést, Zaller arra keresett eszközt, hogyan lehet a politikai szereplők hírmenedzselési stratégiáit mérni és összehasonlítani a politikai szereplők viselkedésén keresztül. Napjainkra viszont a hírek menedzselése már nem csupán az olyan jellegű, kitettségéből fakadó rizikók elkerüléséből áll, mint egy-egy újságíró munkája vagy a közszereplés. Bár Zaller megközelítése továbbra is megállja a helyét, a hírek menedzselése ennél mégis sokkal széleskörűbb és átfogóbb tevékenységgé nőtte ki magát, különösen olyan politikai környezetben, ahol egy központosított médiagépezet működteti a hír- és a narratívaformálást.

A hírek menedzselése elsősorban nem az elkerülésből, hanem az üzeneteknek a választók felé történő stratégiai kommunikációjából áll. Christopher F. Arterton (1984) szerint a modern demokráciák egyik fejlődési szakaszában előfordulhat, hogy a politikai pártok és a kormány által használt politikai eszközök a médiához kerülnek át, és így a média a politika központi elemévé válik. Ennek következményeként a média intézményi szerkezete átalakul, és egy olyan politikai kommunikációs platformmá válik, amelyet a pártok és a kormány alakítanak és határoznak meg (Oren 1991). Az új médiagépezet, amely a politikai narratívák artikulálásának céljára alakítanak át, a permanens kampányra van optimalizálva annak érdekében, hogy a médiagépezeten keresztül a közéleti agenda teljes kontrollja elérhetővé váljon (Blumler 1990). Mindezt kiegészítik azok a tudományos kutatások, amelyek az egyént vizsgálják a média által közvetített tartalmak befogadásának összefüggéseiben,

a hatékony kommunikáció és percepció kialakítása érdekében (Pfetsch 1999). Fontos érdekérvényesítő eszköze tehát minden politikai szereplőnek az általa kialakított vagy használt médiagépezet, amely képes a számára fontos üzeneteket a befogadó által értelmezhető módon artikulálni. Ezért a modern demokráciákban, ahol a narratívák közti választás az állampolgár privilégiuma, a plurális médiarendszer általi megkötések adják az egyik feltételét a demokratikus együttélésnek.

A hírmenedzsmentnek Pfetsch (1999) meghatározása szerint alapvetően négy fő funkciója van a plurális médiarendszerekben. Elsőként egy olyan eszközként írja le a hírt, amely a választók informálását célozza meg a közpolitikai agenda és megoldások kapcsán. Ez a funkció a tömegkommunikáció nagyközönséget elérő hatékonyságából fakad. Másodszor egy olyan médiumként említi, amely megkonstruálja a politikai valóságot, azaz elhelyezi a politikai aktorokat és eseményeket egy olyan szimbolikus térben, ahol a politikai részvétel és diskurzus folyik. Harmadszor a hírgyártás a közéleti agenda és diskurzus tematizálásának egyik jelentős eszközeként is funkcionál. Végül pedig a hírmenedzsment egy olyan politikai eszköz is, amely által véleményeket lehet kihangsúlyozni, meggyőződéseket kialakítani és befogadók tömegeinek lehet befolyásolni a közpolitikai preferenciáit.

Pfetsch meghatározása viszont nem tér ki a nem plurális médiarendszerek esetére, ahol a központi hatalom jelenléte meghatározza a médiatér súlypontját. Magyarországon ennek példája az állami reklámmegrendelések terén. 2018-ban az állami reklámmegrendelések másodperc alapú időbeli eloszlása szerint a TV2 43 százalékban, a közszolgálati média 26 százalékban, az RTL csatornák 3 százalékban és az egyéb kereskedelmi csatornák 28 százalékban részesültek (Máriás et al. 2019). Ennek tükrében érvel Bajomi-Lázár Péter (2017) amellett, hogy a magyarországi médiapolitika nem ad univerzálisan lehetőséget a médiatér szereplőinek, hanem a központi hatalom által meghatározott szempontok szerint, szelektálva biztosít erőforrásokat. Bajomi-Lázár (2017) – Urbán Ágnes (2016) adatai alapján – láthatóvá teszi, hogy a kormányközeli TV2 állami reklámmegrendelése magasan a kormánykritikus RTL Klub állami reklámmegrendelése felett vannak már a 2010-es évek közepétől.

A kereskedelmi média kormányközeli alakításáról a Médiapluralizmus Monitor (MPM) is beszámol, amelyben a magasan veszélyeztetett kategóriába sorolja a magyar médiateret, a *Médiaorgánumok fölötti politikai ellenőrzés* nevű indikátornál. A jelentés megemlíti, hogy

...a politikai elit jellemzően tulajdonlással és gazdasági eszközökkel (adópolitika, hirdetési bevételek) gyakorol ellenőrzést a műsorszolgáltatás fölött. A jelenlegi, Fidesz vezette kormányzat a kereskedelmi televíziós és rádiós piacon domináns pozícióban van, elsősorban Fidesz-közeli üzletemberek és oligarchák közvetett tulajdonlása révén (European University Institute 2017: 8).

A kereskedelmi médiatér tehát a központi hatalom általi elosztások következtében torzul, a kormányközeli narratívák felerősödését ösztönző intézkedések által.

Még inkább ellentmond a plurális médiarendszer céljainak a közszolgálati médiumok pártpolitikai üzenetek közlésére való felhasználása. A közszolgálati csatornák esetében – még inkább, mint a kereskedelmi csatornáknál – a hitelesség és a függetlenség a kiegyensúlyozottság mértékén keresztül érvényesíthető, ha a plurális médiarendszer elveinek igyekszünk megfelelni. Maja Šimunjak (2016) kutatási eredményei viszont kiemelik, hogy az általa vizsgált 19 EU tagország³ közül csorbul a Közép- és Dél-Európa országaiban működő közszolgálati médiumok függetlensége, politikai befolyás veszélyezteti őket. Magyarországot tekintve az MPM beszámolója alapján „A közszolgálati média irányításának és finanszírozásának függetlensége” nevű indikátor a különösen magas veszélyeztetettségi kategóriába sorolja Magyarországot (European University Institute 2017).

3 Magyarország ebben a vizsgálatban nem szerepelt, csak Ausztria, Horvátország, Ciprus, Csehország, Finnország, Németország, Írország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta, Hollandia, Lengyelország, Portugália, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország és Svédország.

Visszatérve a hírmenedzsment fogalmának meghatározására, elmondható, hogy a nem plurális médiatérben történő hírmenedzsment meghaladja a plurális médiatérben megszokott stratégiákat, amelyeket Pfetsch említ. A nem plurális rendszerek egyik sajátossága az alternatív narratívák által nyújtott valóságkeretezés eltűnése vagy mindössze marginális jelenléte. A domináns narratívák artikulálása ebben a médiatérben összehangolt; a közvetítő médiumok sajátosságaiknak megfelelően, funkcionálisan elkülönülten célozzák meg elérni és meggyőzni a befogadót. A központilag kialakított hírmenedzsment-stratégia a nem plurális médiarendszerekben nem pusztán egy-egy csatorna által artikulált narratíva – amely a politikai szereplők érveit és azok versengését, ütköztetését segíti elő –, hanem összehangolt folyamat, amelyben a különböző kereskedelmi és közszolgálati médiumok és azok hírtermékei, a fogyasztói csoportokat célozzan érik el. Ebben a médiatérben jelenik meg a tömegek meggyőzésének egyik eszköze, amely funkcionálisan elkülönülten mutatkozik meg, és különösen a nem-politikai tartalmat fogyasztó nézőket célozza meg elérni, az előhangolás módszerének alkalmazásával.

A hírek előhangolása mint a meggyőzés egyik módszere

Az előhangolás az egyik módja annak, hogy egy üzenet eljusson a befogadóhoz. Az előhangolás a kognitív hozzáférés elmélete szerint azt jelenti, hogy a befogadók egy-egy döntés során nem mérlegelnek minden egyes lehetséges variációt és azok kimeneteit, hanem az alapján hoznak döntést, hogy az adott kérdés milyen korábbi tapasztalatokat, érzeteket, hangulatokat idéz fel. Ezeket a kognitív rövidítéseket vagy más néven heurisztikákat használva a befogadók sokkal hatékonyabban tudnak döntéseket hozni (Lupia 1994). Mindez úgy működik, hogy ha a stimulus megérkezik, akkor az ingereket indít el az asszociációs hálókön keresztül, különböző csomópontokon haladva át (Anderson 1996). Ha ezek ismétlődése gyakori, akkor kognitív sémákat alakít ki, és a reakció rutinszerűvé válik. Az előhangolás a kommunikáció során tehát könnyedén használható arra, hogy a meglévő tudáskonstrukciókat aktiválva érzelmeket, hangulatokat, emlékeket aktiváljon, és ez által idézzen elő attitűdöket a befogadóban egy-egy téma kapcsán vagy valamely döntés előtt.

A hírek előhangolásának kutatása az 1980-as évekre nyúlik vissza. Az alkalmazott módszertan szerint két fő csoportosítás különböztethető meg, amelyekből az egyik az explicit mérésekre alapozó kutatásokat foglalja magában. Ezek a tudatos és átgondolt reakciók mérését tartják szem előtt, amelyeket főként kérdőíves módszerrel vizsgálnak. A kutatási dizájn a legtöbbször úgy néz ki, hogy a résztvevők ki vannak téve egy audiovizuális hírtartalomnak, amely előtt és után is történik kérdőíves mérés, így rögzítik a vélemény vagy az attitűd változását. Ez a megközelítés az agenda-meghatározás irodalmából nőtte ki magát az 1980-as években, Shanto Iyengar és Donald R. Kinder (1987) tanulmányainak köszönhetően. A kutatásuk sok további olyan tanulmányt inspirált Észak-Amerikában, amely az elnök megítélését monitorozta (Iyengar et al. 1984), vagy a kampányoknak a választásokra (Lawrence & Shapiro 1994, Mendelsohn 1994, Mendelsohn 1996) és más politikai eseményekre gyakorolt hatását (Krosnick & Brannon 1994) vizsgálta. Ezek a tanulmányok számos mediátorváltozót határoztak meg, és vizsgálták azok befolyását (Miller & Krosnick 2000, Jenkins 2002), de a kutatók körében konszenzus nem alakult ki.

A módszertani csoportosítás másik elemét az implicit mérésre alapozó kutatások alkotják, amelyek a valamilyen stimulációra adott automatikus, tudattalan reakciókat mérik kísérleti környezetben. E kutatások több területre fókuszálnak, és sokkal szerteágzóbbak, ezért itt csak néhányat említek közülük. A csoportokkal kapcsolatos előhangolásokat például Nicholas A. Valentino (1999) vizsgálta, és arra jutott, hogy a csoportokkal szembeni attitűdök mobilizálhatóak a sztereotip gondolkodáson keresztül, ami politikai szempontból viselkedésváltozást eredményez (Valentino et al. 2002). David Domke és szerzőtársai (2002) a vizuális stimulációk tudattalan hatásait vizsgálták, míg George E. Marcus és szerzőtársai (2005), Deborah A. Small és szerzőtársai (2006), Ran R. Hassin és szerzőtársai (2007) az érzelmek hatására fókuszálva elemezték az előhangolás mechanizmusait. Cindy D. Kam (2007) és Ran R. Hassin és szerzőtársai (2007) a küszöb alatti stimulációk hatásait vizsgálták az előhangolás-hatás tükrében. Figyelembe véve ezeket a példákat az előhangolás kutatása kapcsán, elmondható, hogy az előhangoláshoz szükséges stimuláció befogadása két különböző módon történhet.

Az információ-feldolgozás kétutas modelljét Inna Burdein, Milton Lodge és Charles Taber (2007) írja le. Szerintük az információ-feldolgozás egyrészt tudatos és átgondolt mérlegelés eredménye. Ennek során az egyén

tudatosan mérlegel, kritikusan értékeli az információt, átgondolja a pró és a kontra érveket, objektív és strukturált formában vizsgálja meg a premisszákat és a bizonyítékokat. Ez a folyamat rendkívül erőforrás-igényes, és nehezen lenne kivitelezhető az összes döntéshozatal során. A modell másik útja az automatikus folyamat, amely inkább heurisztikákon és asszociációkon alapszik. Alapját a megszokás és a gyakorlat adja, önkéntelenül és automatikusan történik, és olyan információkra támaszkodik, amelyek éppen az egyén eszébe jutnak. Ez az út gyors, spontán, és alacsony erőforrás-igényű folyamat.

Az előhangolás működése a reklámokban

Az előhangolásra alapozott reklámok sokszor kihasználják a figyelem nem tudatos állapotát. Youjae Yi (1993) szerint a korábban felépített, meglévő tudás meghatározza a projekciók kontextusát, és ezáltal vezethet konkrét viselkedési kimenetekhez. Yi példájával élve: ha egy bőrönd könnyűnek érződik, az több dolgot is jelenthet. Jelentheti például azt, hogy üres, vagy akár azt, hogy a bőröndben nincs anyag, tehát alacsony minőségű. Ami az egyén által használt projekciót kiváltja, az nem más, mint a helyzettel kapcsolatos előzetes ismeretek, vagy – ahogy Yi említi példájában – a márkáról szerzett előzetes ismeretek. Ez a kapcsolat viszont csak akkor alakul ki, ha a kontextushatás és a projekció tárgya közt kapcsolat van. A folyamat viszont általában a tudatos figyelem vagy érzékelés nélkül megy végbe (Yi 1993, Shen & Chen 2007). Mindennek jelentős szerepe van a villámhírek és a 6 órakor sugárzott hírek kapcsolatában is, hiszen ebben a leosztásban – hasonlóan a reklámhirdetésekhöz – azt az előzetes tudást a 6 órakor sugárzott hírműsor konstruálja meg, amelyet majd a villámhírek fogyasztása aktivál. A stimuláció, amelyet a villámhírek fogyasztása generál – akár tudatosan, akár nem tudatosan van feldolgozva – a korábbi tudás alapján lesz megítélve, és ennek megfelelően indít be további asszociációkat, amelyek a mindennapok kontextusát fogják meghatározni.

Különösen jelentős a tudás megkonstruálásának hatása, ha nincs korábbi tapasztalás a témával kapcsolatban. A migráció kérdésében például nem voltak hasonló helyzetek és korábbi sztereotípiák. Kizárólag a 2010-es években történt jelenségtől eltérő migrációs élmények alakították a migrációhoz kapcsolt attitűdöket, hiszen a legfrissebb emlékeket a 2000-es években Nyugat-Európába áramló magyarok vagy az 1990-es években Németországba utazó vendégmunkások jelentették. Ezzel párhuzamosan történt a dél-szláv háborúk során látott menekültek áramlása vagy az 1990-es évek előtt Nyugatra szökött magyarok, illetve a még korábban emigráltak esete. Ezek közül egyik sem jelenik meg hasonló kontextusban, mint a 2015-től felépített migrációs kategóriák. Ennek következtében a 6 órakor sugárzott hírekben és az akkori médiakampányban megjelenő tartalom volt az, ami megkonstruálta ezt az új migrációs jelenséget a nézők számára. A néző által leszűrt tanulságok viszont már a saját érzelmi fogékonyságon alapszanak. A félelem és a fenyegetettség átélése és a személyes fantáziák beindulása a megkonstruált narratívákkal való találkozás következtében már a személyes fogékonyság kérdése. Akármilyen legyen a néző élménye a 6 órakor sugárzott hírek fogyasztása során, a generált élmények újbóli aktiválása a villámhírek megtekintése során erősítheti az egyén projekcióit.

Azok a projekciók, amelyeket a kontextuális előhangolás hatása hoz létre, viselkedési kimenteket eredményeznek. Robert R. Wyer (2016: 77) rámutat arra, hogy a kívülről és a belülről érkező stimulusok széles körűen változhatnak. Ezek lehetnek percepciók, gondolatok, fizikai érzékelések vagy érzelmi reakciók, amelyek anélkül befolyásolják viselkedési kimenteket, hogy az egyén ezt tudatosan érzékelné. A kognitív reakció még tudatos viselkedés esetén is úgy nyilvánul meg a döntés implementációja kapcsán, hogy az egyén nem monitorozza a folyamatot tudatosan. Ezért „ha a viselkedéssel kapcsolatos érzetek, amik aktiválódnak egy korábbi esemény során, elérhetőek emlékeken keresztül, a döntés pillanatában, akkor ezek befolyásolni tudják a döntéshez vezető viselkedést”. Ennek következtében elmondható, hogy az előhangolás aktiválni tudja a korábbi tudáskonstruktumot és a kapcsolódó asszociációkat, amelyekbe beletartoznak olyan érzelmek is, mint például a fenyegetettség vagy a félelem. Ezek vezetnek olyan viselkedési kimenetekhez és további döntésekhez, mint a választási vagy a pártpreferenciák. Wyer (2016) hozzáteszi, hogy az előhangolás hatása, a stimuláció és a viselkedési kimenet közti kapcsolat akkor erősödik, ha a folyamat gyakran ismétlődik. Következésképpen a hírekben lévő narratíváknak és az előhangolásnak való folyamatos kitettség egy olyan tanulási folyamatot eredményez, amely végül a rutinviselkedéshez vezet.

A villámhír mint a hírmenedzsmet egyik terméke

A jelenlegi kutatás a hírmenedzselés új termékét, a villámhírt elemzi. A villámhírek olyan hírtechnológián alapszanak, amely a nem tudatos, automatikus információ-feldolgozáson keresztül éri el a befogadókat. Ez a hírtermék a Duna TV gyártásában készül, és öt MTVA-csatorna részesül belőle. Összesen negyven-ötven villámhírblokkot adnak le naponta ezeken a csatornákon. A blokkok a leggyakrabban négy darab hírelemet tartalmaznak. Az egy napon belül sugárzott villámhírblokkok főként ugyanazokat a hírelemeket ismétlik. A bejátszások egy narrátor bevezetőjével kezdődnek, majd a négy hírelemet játsszák be, végül a narrátor elköszönése zárja a hírblokkot. Az egyperces bejátszás tartalmazza a legfőbb hírnarratívákat, amelyek hirtelen bukkannak fel, gyors tempóban vannak közvetítve, és általában nem politikai tartalmakba ágyazódnak, hanem például sportközvetítések reklámblokkjainak az első elemeként.

Pozíciójukból és struktúrájukból fakadóan a villámhíreknek feltehetően erős perifériás hatásuk van a nézőre, két okból is. Először is azért, mert a fókuszált figyelem a villámhír kezdetekor még a néző által választott program hatása alatt áll. Másodsor azért, mert – hasonlóan más reklámokhoz – a perifériás figyelmet is képes hasznosítani, amikor a fókuszált figyelem valami másra irányul. Ezek következtében az előhangolás során a perifériás információ-feldolgozási útvonalon keresztül történik meg a létező tudáskonstruktum aktiválása, mialatt az asszociációk sora beindul, még akkor is, ha az egyén ennek nincsen tudatában.

A magyarországi villámhírekkel kapcsolatos elemzések száma csekély. Mindössze Merkovity Norbert és Stumpf Péter Bence (2019) tanulmánya érhető el a témában. Ebben a tanulmányban a szerzők a 2018-ban rendezett labdarúgó-világbajnokság alatt bejátszott villámhírek tartalmát elemzik. A villámhírek tematikájára és időtartamára vonatkozó eredmények alapján megállapítják, hogy azok a magyar közmédiában a kormány narratíváit közvetítik, és a migrációra irányuló figyelmet maximalizálják (Merkovity & Stumpf 2019: 15).*

A magyar médiatér átalakulásának hatásai dióhéjban

A 2010-es évek kezdetén a médiát érintő jogi és intézményi átalakulás ment végbe Magyarországon. A közmédiát szabályozó új jogi és intézményi keretet a 2010-ben hatályba lépett médiatörvény határozta meg. Ennek alapján a médiaszolgáltatókat a Médiatanács felügyeli, amelynek joga van büntetéseket kiszabni vagy visszavonni a médiaszolgáltatók sugárzási engedélyét. A Médiatanács tagjait a parlamenti többség nevezi ki, amely így befolyást gyakorol a Médiatanács működésére is. Ez az intézmény a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatósággal (NMHH) áll szoros kapcsolatban, amely monitorozza és jelenti a tartalommal kapcsolatos tendenciákat és a médiaközvetítések során előforduló esetleges szabálysértéseket (Bayer 2011). A médiatörvényt hatályba lépése után többször is módosították (Vincze 2012). Az új jogi és intézményi keret messzemenő változásokat idézett elő a magyar médiatérben, és ez vezetett az új közmédia-szolgáltató megalapításához is.

Az MTVA által új egységbe foglalt közszolgálati mediakonglomerátum 2015 márciusától kezdte meg a működését. A kereskedelmi médiatérben kialakított klientúrarendszer (Bajomi-Lázár 2013) és a kormányzati reklámmegrendelések következtében létrejött piaci torzulás (Bátorfy & Urbán 2019, Máriás et al. 2019) mellett az MTVA új csatornák alapításával erősítette a kormányzati erőfölényt a magyar médiatérben. Ennek következtében két pólus alakult ki. Az egyik tényezője az MTVA által újjászervezett hírcsatorna, az M1 volt, amely kormányzati elfogultsága miatt erős kritikákat kapott a migrációval kapcsolatos keretezései kapcsán. A másik pólust egy német médiavállalat magyarországi csatornája, az RTL Klub hírműsora képviselte. A polarizáció már a migráció korai keretezése, a Keleti pályaudvar 2015. augusztusi lezárását követően kialakult helyzet bemutatása során is láthatóvá vált (Szabolcsi 2017). Az átalakulás viszont nemcsak a televíziók híreit érintette, hanem más médiaplatformokat is, például a rádiókat, az online hírportálokat, a napi- és a hetilapokat, valamint az agresszív politikai kampányok nagy visszhangot kiváltó plakátjait is. Ezeket vizsgálva Máriás Leonárd és szerzőtársai

* Lásd még Stumpf Péter Bence, Szekeres Tamás és Merkovity Norbert „Migránsok félidőben. Figyelemmaximalizálás és a politikai hírek keretezése a FIFA labdarúgó-világbajnokság alatt” című írását lapunk e számában – a szerk.

szerint (2018) a 2010-es évek végére megvalósult a médiát érintő illiberális átalakulás. Következésképpen a média olyan eszközzé formálódott, amelyet azonnali módon aktiválni lehet a politikai narratívák artikulálásához.

A kampányok hatását jól mutatja, hogy megváltozott a migrációs jelenségre használt kifejezőkészlet. A kampánysorozatok következtében a „menekült”, a „migráns” és a „bevándorló” szavak jelentése 2015 és 2018 között átalakult. Janky Béla (2019) kérdőívbe ágyazott kísérletének eredménye megmutatja, hogy a válaszadók reakciói eltérnek annak függvényében, hogy melyik szó keretezésében kapják a kérdéseket. A válaszok azt mutatják, hogy a kampányok előrehaladtával a „migráns” szó használata esetén a válaszadók kevesebb empátiát mutatnak a jelenség szereplői iránt. Janky kutatása tehát jól mutatja, hogy a kampányok a keretezés során jelentős mértékben befolyásolták a migrációs jelenséggel kapcsolatos percepciókat és a szavak jelentőségét.

A szavakon túl a vizuális tartalmaknak is nagy jelentőségük volt 2015 és 2018 között. Fülöp Nóra és szerzőtársai (2017) a migrációval kapcsolatos vizuális metaforákat vizsgálták. Azonosították és csoportosították a képi metaforákat. Kutatásuk szerint a migrációs jelenség domináns reprezentációja az, hogy agresszív és fenyegető, amit a helyiektől kulturálisan különböző tömegek beáramlása okoz.

A narratívák használata szintén szerepet játszott a polarizálódó migrációs kampányban. Bognár Éva és szerzőtársai (2018) a 2015 és 2016 közötti domináns narratívákat vizsgálták. Arra jutottak, hogy 2016-ban a migráció ötféle domináns keretben jelent meg a betelepítési kvótáról szóló népszavazással kapcsolatos vitában: a diskurzust a hatalmi harc, a humanitárius, a gazdasági, a szervezeti és a biztonsági keret határozta meg. A szerzők szerint a kormányzati narratívák artikulálása során erősen megosztó álláspont jelent meg, ami a vita jelentőségét és a polarizáltságot erősíti.

A média jogi és intézményi átalakulásának következményeképpen az agenda meghatározásának képessége terén a politikai erőviszonyok eltolódtak, és politikai kampányok sora indult 2015 márciusától. 2015 és 2018 között tizenöt különböző kampányt lehet elkülöníteni (Lázár & Sík 2019), amibe beletartoznak például a nemzeti konzultációs kérdőívek, a tömegkommunikációs kampányok és a plakátkampányok is. Ezek a kampányok párhuzamosan zajlottak: mind migrációellenes üzeneteket hordoztak, kritizálták az Európai Unió határvédelmi politikáját, valamint az NGO-kkal ápolt kapcsolatait sejtető narratívákkal célozták meg a befogadókat azokban a politikailag jelentős időszakokban, amikor a szavazatok alakulása meghatározta a politikai teret.

Elmondható tehát, hogy a 2010-ben hatályba lépett médiatörvény által bekövetkező átalakulásnak köszönhetően a kormánynak lehetősége nyílt az MTVA és további médiaplatformok átalakítására. A központosított médiagépezet biztosította erős agenda-meghatározási képességet a kormány arra használta, hogy a migrációs jelenséggel kapcsolatos vita jelentőségét emelje, és minél inkább polarizálja a vita résztvevőit a megjelenített narratívákon keresztül 2015 és 2018 között. Ennek céljából a migrációs jelenséghez a fenyegetettséget kommunikáló narratívákat és az azokat támogató vizuális elemeket kapcsolta a kampánysorozatokon keresztül. Ennek eredményeképpen az említett időszakban a médián keresztül artikulált valóságkontextus egyoldalúan befolyásolhatta a befogadókat. Az agendára került problémák és a felkínált megoldási módok is a kormányzati potenciát emelték ki, oly mértékben, hogy már az európai politikai térben is központi kérdéssé vált migrációs vitában is hangadóként tűnt fel a magyar kormányzat.

Az átfogó médiakampány során az idegenellenesség mértéke megnövekedett Magyarországon. Messing Vera és Ságvári Bence (2019) vizsgálata alapján láthatóvá válik, hogy a 2016–2017-es adatok szerint a magyarok 62 százaléka utasítja vissza a szegényebb országokból érkező migrációt. Ez a migrációellenesség jelentős erősödését mutatja a 2014–2015-ös adathoz képest, amely 43 százalékos volt. A vizsgálat szerint ezzel párhuzamosan csökkent a migráció hatásának megítélése is gazdasági és kulturális szempontból. A 2014–2015-ös adathoz képest a 100-as skálán 7 pontot esett vissza a migráció megítélése. A kutatási eredmények arra is rávilágítanak, hogy a kormánypárti Fidesz szavazóinak 75 százaléka, míg a Jobbik szavazóinak 73 százaléka utasítja el a szegényebb országokból érkező migrációt, ami jól mutatja, hogy a kormányzati médiára fogékonyabb Fidesz-szavazók nemcsak a magyar szélsőjobboldalt szárnyalják túl ebben a kérdésben, hanem nemzetközi összehasonlításban is magasan migrációellenesek, hiszen a Fidesz után az osztrák FPÖ szavazók közül is csak 48 százalék utasítja el a migrációt.

A migrációellenesség, a migráció megítélése és a politikai irányultság között kapcsolat mutatkozik. Messing és Ságvári (2019) kutatása szerint azoknál, akik baloldali beállítottságúnak vallják magukat, 10 százalék alatti az elutasítási arány és 60 pont feletti a migráció megítélésének indexe. Ezzel ellentétben minél jobboldalibbnak tartja magát egy válaszadó, annál inkább növekszik a migrációt visszautasítók aránya, és romlik a migráció

megítélése. Messing és Ságvári (2019) következtetése mindezekből az, hogy a migrációval kapcsolatos negatív attitűdök valószínűsítik annak a lehetőségét, hogy egy választó jobboldali populista pártra szavazzon. Ezért is merülhet fel, hogy 2015 és 2018 között minden politikailag jelentős eseménynél a választókat jelentősen befolyásolhatták a korábban vázolt magyar médiatérben megjelenő, domináns narratívák. Bár más tényezők szerepe a választói viselkedésben minden kétséget kizáróan jelen van, elmondható, hogy a média által sugalltnak megfelelően alakultak az időszak jelentős politikai eseményei. A kormánypárt többséget szerzett a 2016-os kvóta-népszavazáson, a 2017-es önkormányzati választásokon, majd a 2018-as parlamenti választásokon ismét elnyerte a mandátumok kétharmadát.

Módszertan

A villámhírek és a 6 órakor sugárzott hírek közti párhuzamokat összehasonlító tartalomelemzéssel vizsgáltam. A 2016-os, 2017-es és 2018-as időszakban a legnézettebb sportesemények alatt sugárzott híreket elemeztem: e programok alatt gyakorta játszottak be villámhíreket. A 2016-os Labdarúgó Európa-bajnokság széles körben mobilizálta azokat a nézőket is, akik egyébként nem érdeklődnek a futball iránt, mivel a magyar válogatott hosszú idő után először tudott nemzetközi bajnokságon eredményt elérni. 2017-ben a FINA Úszó-világbajnokságot Budapesten rendezték, és emiatt került a magyar médiaközvetítések középpontjába, ami az egész esemény alatt fennmaradt. A 2018-as esemény pedig a labdarúgó világbajnokság volt, amely szintén rendkívül magas nézettségi adatokat produkált. E sportesemények alatt a villámhírek szinte minden alkalommal megjelentek a reklámszünetekben, és minden ilyen esetben az első helyen szerepeltek.

Az összehasonlító elemzés másik eleme a 6 órakor sugárzott hírműsor, amely a sportesemény ideje alatt leadott hétfői, megközelítőleg 1 óra hosszúságú híradásokból áll. A híradások audiovizuális tartalma a NAVA állományában érhető el. Az egyes hírelemek kódolását három fő végezte el, és egyetértésük esetén történt a hírelem kategóriájának megállapítása. Vitás esetekben megbeszélés után a többségi döntés volt irányadó.

Az összehasonlítás kétféle módon történt. Az első lépés a hírekben megjelenő témák kategorizálása volt, majd ezek számolása és az arányok kalkulálása következett az egyes témáknak a teljes hírblokkban megjelenő témák mennyiségéhez képest. Másodszor – mivel minden téma kapcsolódik valamilyen módon egyéb témákhoz – a tartalomelemzésnek e kapcsolatok feltárása is célja volt. Ez utóbbit viszont csak a leggyakoribb téma, a migráció kapcsán végeztük el. A migrációt például gyakran összekapcsolták az európai határvédelmi vitákkal vagy az NGO-k Földközi-tengeren végzett tevékenységével, így e kapcsolatok tendenciáit is elemeztük.

Az összehasonlító elemzés tehát a villámhírek és a 6 órakor sugárzott hírműsor tartalmát vizsgálja három egymást követő évben. A Labdarúgó-Európa-bajnokság (2016. VI. 10. és 2016. VII. 10. közötti) időszakából 50 darab villámhír, a FINA Úszó-világbajnokság (2017. VI. 14. és 2017. VI. 30. közötti) időszakából 68 darab villámhír, és a Labdarúgó-világbajnokság (2018. VI. 14. és 2018. VII. 15. közötti) időszakából 63 darab villámhír került be az elemzésbe. A megközelítőleg 1 óra hosszúságú, 6 órakor sugárzott hírműsor anyagából pedig a sportesemények ideje alatt vetített hétfői alkalmak kerültek a mintába. Ennek alapján 2016-ban 5 darab, 2017-ben 3 darab és 2018-ban 4 darab hírközvetítést elemeztünk.

A mennyiségi tartalomelemzésen túl két másik módszert is alkalmaztunk. Egyrészt a képek használatával kapcsolatos tendenciákat is vizsgálat tárgyává tettünk, illetve az érvelés és a meggyőzés módját is összehasonlítottuk mindkét hírtípusnál. A képek használatával kapcsolatos tendenciák vizsgálata során a vizuális hasonlóság, a szöveges tartalommal párhuzamosan futó képi illusztrációk összehasonlítása volt a fő szempont. Az érvelés és a meggyőzés módjának vizsgálata kapcsán a migrációval összefüggésben megjelenő narratíva a hírekben a következő volt: a probléma meghatározása, az európai és a külügyek megjelenése a migrációval kapcsolatban, a migráció mint belbiztonsági kérdés, a problémához fűződő megoldási javaslatok artikulálása, valamint a migráció kezelése során a pozitív kimeneti eredmények artikulálása.

A hírekben megjelenő belpolitikai szereplők arányát is elemeztük. A villámhírek esetében egy-egy hírblokk egy-egy témát jelenít meg, amelyben megjelenhet politikai szereplő is. Az elemzés az olyan hírblokkok megszámlálásával történt, amelyekben a politikai szereplők megjelennek. A 6 órakor sugárzott hírek esetében viszont

a politikai szereplő képernyőn történő megjelenésének idejét mértük. A belpolitikával kapcsolatos személyekre való hivatkozás aránya a vizsgált időszak teljes anyagára vonatkozik, tehát a 6 órakor sugárzott hírek esetében a sportesemény ideje alatt leadott hétfői hírekre, míg a villámhírek esetében az összes villámhírblokkra. Az előbbieknél másodpercben, az utóbbiaknál darab blokkban történt a mérés. A szereplőket ezt követően szakértők és politikai szereplők kategóriákba, majd a politikai szereplőket tovább bontva, a kormányhoz és az ellenzékhez köthető politikai kategóriákba soroltuk. Előfordultak a magyar belpolitikai vitákban megjelenített külföldi politikusok is mind a két hírtermékben, de ezek nem kerültek sem kormánypárti, sem ellenzéki kategóriába.

Eredmények

Az összehasonlító elemzés eredményei azt mutatják, hogy a villámhírek tartalma jelentős mértékben tükrözte a kormány narratíváit a migrációs jelenség kapcsán. Figyelembe véve a 2016-ban, 2017-ben és 2018-ban a legnépszerűbb események közvetítése során bejátszott villámhírek tartalmát, elmondható, hogy a migráció mind a három évben magasan vezet a listát. Ezt követi az európai politikához kapcsolt migrációs témák csoportja, majd a gazdasági növekedés és az ahhoz kapcsolt tartalmak (lásd az 1. táblázatot). A villámhírek továbbá erős érzelmi üzenettel bírnak a migráció kapcsán, azaz fenyegetettséget, kulturális távolságot és biztonsági kockázatot közvetítenek. Ennek alapján az is elmondható, hogy a villámhírek markánsan migrációellenes tartalmat közvetítenek.

1. táblázat

A villámhírekben megjelenő főbb témák 2016 és 2018 között

	Migráció	Gazdasági növekedés	Európai politika	Soros Györgyhez kapcsolódó hírek
2016	23%	13%	12%	1%
2017	20%	10%	13%	8%
2018	28%	6%	19%	12%

A narratívákon túl az M4 közszolgálati csatornán sugárzott villámhírek jelentős mértékű kiegyensúlyozatlanságot mutatnak a vizsgált időszakban, a közéleti politikából ismert személyek megjelenítése kapcsán is. A villámhírek három év átlagát tekintve 37 százalékát teszi ki a közéleti politikából ismert személyek megjelenése, és mindössze 2 százalékát a szakértők megjelenítése. A kormányhoz köthető politikusok megjelenése 85 százalék, ami elsősorban az ellenzéki politikusok 5 százalékos arányához képest (lásd a 2. táblázatot). A szakértőket tekintve, 69 százalékban Bakondi György belbiztonsági tanácsadó és 13 százalékban ifj. Lomnici Zoltán a megkérdezett személy. A villámhírekben tehát a kormánypárthoz köthető személyek megjelenése és a kormánnyal kapcsolatban lévő szakértők megjelenése a domináns.

2. táblázat

A villámhírek blokkjaiban megjelenő, közéleti politikából ismert személyek aránya 2016 és 2018 között

	Belpolitikával kapcsolatos személyekre hivatkozás aránya a villámhírekben (db blokk)	Szakértőként meghívott személy megjelenése (db blokk)	Közéleti politikából ismert személy megjelenése (db blokk)	Közéleti politikából ismert személy: kormányhoz köthető politikus megjelenése	Közéleti politikából ismert személy: ellenzékhez köthető politikus megjelenése
2016	42% (84)	4% (8)	38% (76)	93%	0%
2017	34% (93)	2% (5)	32% (88)	84%	5%
2018	43% (108)	1% (3)	42% (105)	77%	4%

Az M1 közszolgálati csatornán 6 órakor sugárzott hírekben is megtalálható a kormányzathoz köthető személyek aránytalanul gyakori megjelenése. A három év átlagát tekintve 81 százalékot teszi ki a közéleti politikából ismert személyek megjelenése, míg a szakértők megjelenítése 19 százalékos. A kormányhoz köthető politikusok megjelenése 51 százalékos, míg az ellenzéki politikához köthető politikusok megjelenése 30 százalékos (lásd a 3. táblázatot). A szakértőket tekintve jóval több szakértő kerül megjelenítésre, de a legtöbbet megjelenített személyek továbbra is Bakondi György belbiztonsági tanácsadó (24 %) és ifj. Lomnici Zoltán (17 %). A 6 órakor sugárzott hírekben tehát a kormánypárthoz köthető személyek megjelenése és a kormánnyal kapcsolatban lévő szakértők megjelenése a villámhírek arányaihoz képest alacsonyabb, de még mindig jelentős mértékű kiegyensúlyozatlanság mutatható ki.

3. táblázat

A 6 órakor sugárzott hírekben megjelenő, közéleti politikából ismert személyre hivatkozások aránya 2016 és 2018 között

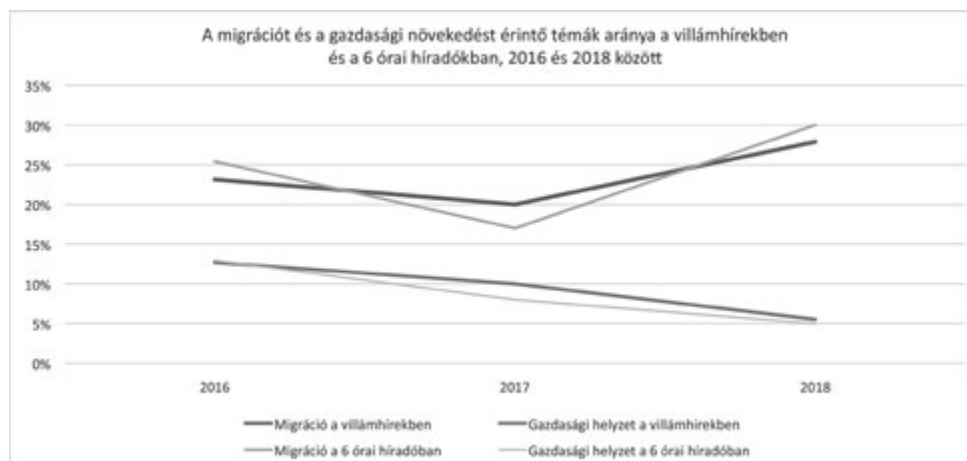
	Belpolitikával kapcsolatos személyekre hivatkozás (másodperc)	Szakértőként meghívott személy megjelenése (másodperc)	Közéleti politikából ismert személy megjelenése (másodperc)	Közéleti politikából ismert személy: kormányhoz köthető politikus megjelenése (másodperc)	Közéleti politikából ismert személy: ellenzékhez köthető politikus megjelenése (másodperc)
2016	10% (1980)	33% (664)	67% (1316)	49% (966)	18% (350)
2017	16% (1713)	18% (280)	82% (1303)	53% (843)	29% (460)
2018	12% (1154)	6% (68)	94% (1086)	51% (589)	43% (497)

Az arányok figyelembevételén túl a kormánypárti politikusok közül a leggyakrabban a miniszterelnök, a külgazdasági és külügyminiszter és a pénzügyminiszter jelenik meg. Minden esetben a gazdasági növekedés, a munkahelyteremtés, a szociális támogatás, a diplomáciai sikerek, az identitás- és nemzetpolitikai sikerek, a biztonságpolitikai intézkedések eredményeinek egyikét bemutató személyekként tűnnek fel, míg az ellenzék politikusait vegyes eloszlásban, de negatív kontextusban, botrányok, belső viszályok és veszekedések, valamint csalások gyanújával jeleníti meg mindkét hírműsor.

Az összehasonlító elemzés eredményei továbbá azt is megmutatják, hogy a vizsgált három évben a villámhírek és a 6 órakor sugárzott hírek tartalmi is hasonló tendenciák alapján változtak. Az 1. ábra bal oldali diagramján a migrációval és a gazdasági növekedéssel kapcsolatos témák összehasonlítása, míg a jobb oldalin az európai politikához és Soros Györgyhez kapcsolódó témák összehasonlítása látható a hároméves időszakra vonatkozóan. A százalékos arányok változása azt mutatja, hogy a villámhírek és a 6 órakor sugárzott hírek témái szinte azonos mértékben alakultak.

1/1. ábra

A migráció és a gazdasági növekedés témáinak aránya 2016 és 2018 között

1/2. ábra

Az európai politikát és a Soros Györgyöt érintő témák aránya a villámhírekben és a 6 órás híradókban, 2016 és 2018 között

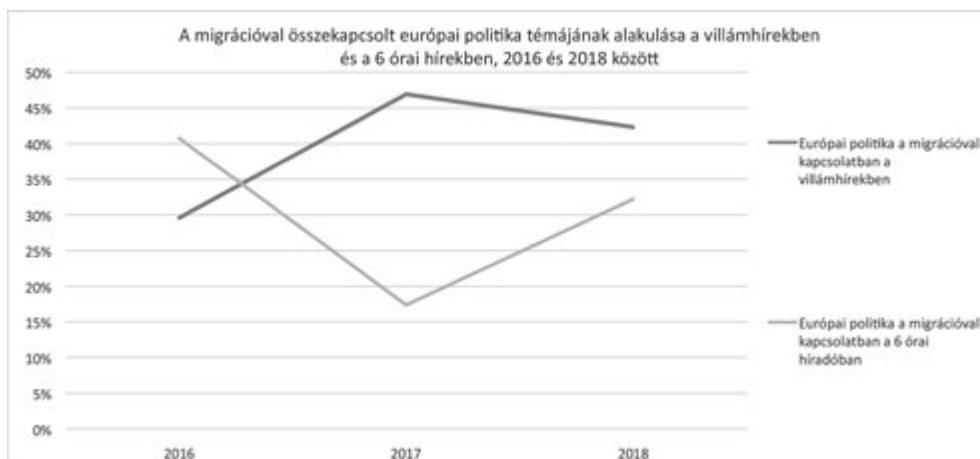
A migrációhoz kapcsolódó témák kapcsán viszont láthatunk némi inkonzisztenciát. A 2. ábrán látható, hogy a migrációhoz kapcsolódó európai politika témája 2016-ban közel azonos mértékben jelenik meg, de 2017-ben a villámhírekben történő megjelenés 46 százalékra emelkedik, míg a 6 órákor sugárzott hírekben 17 százalékra csökken. 2018-ra a két hírműsor ismét hasonló értéket mutat. Ezzel szemben a migrációhoz kapcsolódó határvédelem és a Soros Györgyhez kapcsolódó témák némi különbséget mutatnak, de mégis hasonló tendenciák szerint mozognak a három évet tekintve.

Szintén hasonló tendenciák figyelhetők meg a szűrőpróbaszerűen, egy-egy téma kapcsán megjelenő vizuális megjelenések eredményeképp. Ebben a tekintetben is az derül ki, hogy a villámhírek és a 6 órákor sugárzott hírek nyelvi tartalmain túl a vizuális megjelenítés is azonos. Mivel a képek megjelenítésére e cikkben nincs lehetőség, ezek bemutatására itt nem kerül sor. A két hírműsörtípus közötti nagyfokú vizuális tartalmi átfedésből ugyanakkor az derül ki, hogy a villámhírek és a 6 órákor sugárzott hírek tartalma és kommunikált narratívái is egyetlen forrásból születnek.

A központilag tervezett hírek koncepciójának feltevését az is erősíti, hogy az érvek mennyisége és típusa a két hírtermékben összhangban van. A 3. ábrán látható, hogy a migrációs kampánysorozat vége felé, 2018-ban a villámhírek nagyobb mennyiségben számoltak be olyan érvekről, amelyek az elért pozitív eredményeket mutatják meg, míg a belbiztonsági kockázatokat tartalmazó érvek jelentős mértékben visszaestek.

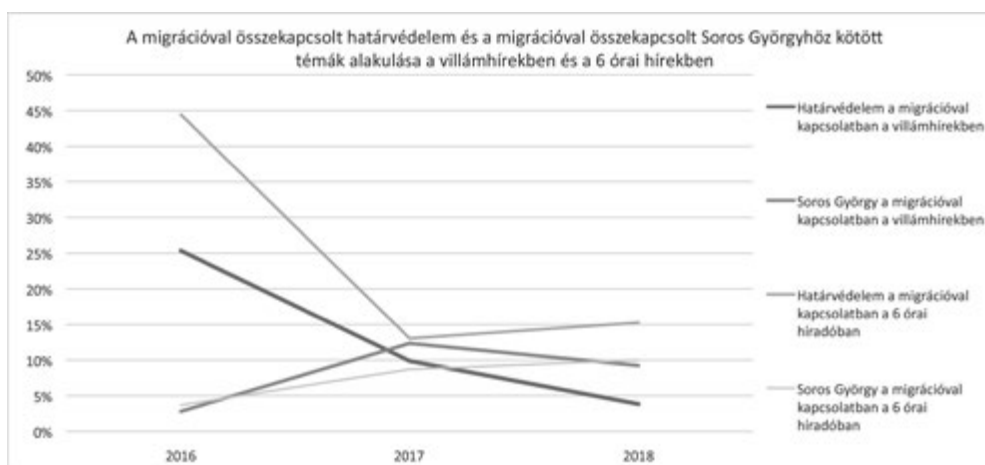
2/1. ábra

A migrációval kapcsolatos témák arányának alakulása a villámhírekben és a 6 órás híradókban, 2016 és 2018 között

2/2. ábra

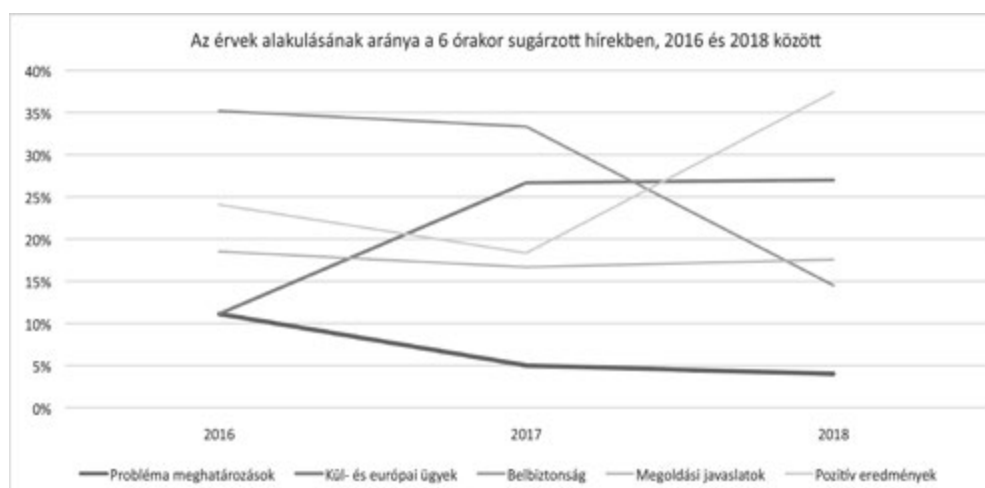
A migrációval kapcsolatos témák arányának alakulása 2016 és 2018 között

Összehasonlítva ezt a migrációs jelenség korai, 2016-os szakaszával, kiderül, hogy akkoriban a probléma-meghatározó érvek és a belbiztonsággal kapcsolatos érvek aránya sokkal magasabb volt, míg az eredményeket bemutató érvek aránya sokkal alacsonyabb. Figyelembe véve, hogy ezek az érvek a 6 órákor sugárzott hírekben hosszan kifejtve, képekkel és további érvekkel alátámasztva kerültek bemutatásra, majd a villámhírekben az aktuális politikai szándéktól függően, az érvek megjelenésének a mennyiségeivel manipulálva jelentek meg, elmondható, hogy a narratívák hírekben keresztüli központi menedzselése egyre inkább alátámasztottnak látszik, bár a központi menedzselés koncepciójának igazolásához további elemzés szükséges.

3. ábra

Az érvek arányának alakulása 2016 és 2018 között a 6 órákor sugárzott hírekben

Bár a témák és a narratívák a korábban bemutatott elemzés alapján azonosnak látszanak, megállapítható, hogy a két hírtermék funkciójában különbözik. A villámhírek szerepe a meglévő tudás aktiválása, a néző emlékeztetése, míg a 6 órákor sugárzott hírtermék az aktiválás előfeltétele, amely során a tudás megkonstruálása történik. A 6 órai híreknek a hosszabb időtartam miatt és az egymást követő, különböző témák hatásait kihasználva megvan az a lehetőségük, hogy meggyőzően és hosszan kifejtve kommunikálják a hírek által közvetített tartal-

makat. E hírtartalmak képezik a kontextuális valóság keretezésének hátterét, amelyet a villámhírek aktiválnak. Az aktiválás ezeket az eltárolt emlékeket, hangulatokat és információkat hívja vissza. Ennek a kettős hatásnak a következtében válik a hírbeli tartalmak kommunikációja igazán hatékonyá.

Visszacsatolás az egyetlen elemzés mennyiségi adataihoz a villámhírekről a 2018-ra vonatkozó eredmények kapcsán

A villámhírek kapcsán Merkovity és Stumpf (2019) 2018-ra vonatkozó eredménye ad összehasonlítási lehetőséget. A villámhírek azonosítása kapcsán a 2018-as időszakban közel azonos eredmények jöttek ki, mint Merkovity és Stumpf elemzése során. Merkovity és Stumpf (2019) a 2018-as Labdarúgó-világbajnokság során készített kutatásukban három szakaszra bontja a vizsgált időszakot. Ebből a középső szakasz teljes mértékben megegyezik a jelenlegi kutatás időszakával. A 2018. VI. 14. és 2018. VII. 15. közötti időszakra vonatkozóan 64 darab villámhírt találtak, ami majdnem megegyezik a jelenlegi kutatás (63 darab villámhírt feldolgozó) adataival. Ennek verifikálása azért fontos, mert a NAVA rendszerében nehezen azonosíthatók azok a felvételek, amelyekben a villámhírek megtalálhatóak.

A vizsgált időszakban a villámhírek tartalomelemzésének eredménye viszont nem egyezik a Merkovity és Stumpf (2019) által publikált mennyiségi adatokkal. Ennek legfőbb oka a *migráció* kategória kialakítása lehet. Merkovity és Stumpf (2019) eredményei alapján a migráció közel 50 százalékban van jelen a 2018-as Labdarúgó-világbajnokság ideje alatt sugárzott villámhírekben. Ugyanebben az időszakban a jelenlegi kutatás mindössze 28 százalékot talált (lásd az 1. táblázatot). Ennek oka feltehetően arra vezethető vissza, hogy Merkovity és Stumpf (2019) a kvantitatív elemzés során használt kulcsszavazási szisztémája⁴ a migrációs kategóriába sorolja azokat a kapcsolódó témákat is, amelyeket a jelen kutatás külön kategóriaként kezel. Ilyen például az európai politika, a Soros Györgyhez kapcsolódó vagy a határvédelemhez kapcsolt migrációs témák (lásd a 2. ábrát), amelyekkel együtt megjelenhetnek a Merkovity és Stumpf (2019) által használt kulcsszavak, és ezért azok a migrációs témában bukkannak fel. Mivel ezek itt nem a migráció kategóriába esnek, a migráció kategória szűkebb spektrumot fed le, így lett a téma mennyiségi megjelenése is alacsonyabb.

Összegzés és következtetések

A kutatás eredményei alapján a villámhírek nagyon hasonló vagy inkább azonos narratívákat mutatnak be, mint a 6 órákor az M1 hírcsatornán sugárzott hírek. Az összehasonlító elemzés eredménye szerint a leggyakrabban a migráció, a gazdasági növekedés, az európai politika és a Soros Györgyhez kapcsolódó témák kerültek elő. A vizsgált három évet, a 2016 és 2018 közötti időszakot tekintve ezek a témák azonos irányú tendenciák szerint változtak. Elmondható továbbá, hogy mind a két hírtermékben, amely a közszolgálati média gyártásában készül, a kormányhoz köthető politikai szereplők és szakértők megjelenítése jelentősen felülreprezentált az ellenzéki politikához köthető politikai szereplők és szakértők megjelenítéséhez képest. A közszolgálati csatornákon tehát jelentős mértékű a kiegyensúlyozatlanság, és ezáltal a hiteles tájékoztatás hiányát mutatják.

A kutatás másik szempontja a migrációhoz kapcsolódó témák tendenciáinak vizsgálata volt. E tekintetben is elmondható, hogy a változások irányainak és arányainak alakulása szinte azonos módon történt a határvédelem és Soros György témái kapcsán. Az egyetlen kivételt a migrációhoz kapcsolódóan említett európai politika jelentette. Mindezekon túl a két hírtermékben leadott témák vizuális megjelenítése is azonos képeken alapszik. Ebből az következik, hogy a villámhírek és a 6 órákor sugárzott hírek narratívái azonos szerkesztői szándék alapján készültek.

⁴ Migráns, migráció, bevándorlás, bevándorló, menekült, menedékkérő, iszlám állam, iszlamista, lásd Merkovity és Stumpf (2019: 6).

Bár a két hírtermék narratívái azonosak, funkciójuk mégis különbözik. A 6 órakor sugárzott hírműsor hosszából adódóan képes részletesen artikulálni témákat és elaborálni azok meggyőző érveit. Emiatt ennek a funkciója inkább a tudás megkonstruálása egy adott téma kapcsán, és a társadalmi jelenségek keretbe helyezése. A villámhírek viszont feltételezhetően egy emlékeztető mechanizmust indítanak be, amely a korábban felépített tudást és az ahhoz kapcsolt hangulatokat, érzeteket hívja vissza. A visszahívás során a villámhírek valószínűleg beindítják a befogadó asszociációs mechanizmusait és az előhangoló folyamat részeként kontextusba helyezik az eseményeket, ami attitűdváltozást eredményezhet. Mivel az aktiválás a perifériás figyelmen keresztül történik, a folyamat akár a befogadó tudatos percepcióján kívül is eshet. Az attitűdváltozással kapcsolatos feltételezés és a hírtermékek funkcionalitásával kapcsolatos hipotézis viszont jelenleg nem igazolt, és további kutatást igényel.

A két hírtermék funkcióját jól mutatják a bennük megjelenő érvelések. Az összehasonlító elemzés szerint a migrációval kapcsolatban azonos tartalmú érvek jelennek meg bennük. Az érvek bemutatása, kifejtése és alátámasztása a 6 órakor sugárzott hírekben történik meg, viszont ugyanezek az érvek rövidített, tömör formában megjelennek a villámhírekben is. Ezek mennyiségi eloszlása mutatja, hogy az adott időszakban milyen politikai narratívának kell érvényesülnie. 2016-ban a probléma definiálása és a belbiztonsági kockázat került túlnyomó többségbe, míg 2018 felé haladva az érvek eltolódtak az európai és külügyek rizikóinak témája, valamint a megoldásokat bemutató érvek felé. Mindez jól reprezentálja azt, hogy a híreket menedzselő szerkesztőség a migrációs jelenség kapcsán milyen politikai narratívát kísérel meg artikulálni a két hírtermék összehangolásával. Ennek a lehetőségnek az alapját képezi az a központosított médiagépezet, amelynek következtében lehetővé válik a hírek menedzselése során a politikai kommunikáció céljainak megfelelően többféle hírtermék koordinált működtetése, amihez a nem plurális médiarendszer által nyújtott hírmenedzsmet-stratégia biztosít eszközöket. Az állami megrendelések és befolyásolás által gyakorolt túlsúly a kereskedelmi médiára és a közszolgálati médiumokban gyakorolt jelentős befolyás és kiegyensúlyozatlanság miatt ismét láthatóvá teszi a kormányzati politikai agenda irányait a nem plurális médiatér további erősödése felé.

Irodalom

- Anderson, John R. (1996): *The architecture of cognition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Assos. Publ.
- Arterton, Christopher F. (1984): *Media politics: the news strategies of presidential campaigns*. Lexington, Mass.: Lexington Books.
- Bátorfy, Attila & Ágnes Urbán (2020): State Advertising as an Instrument of Transformation of the Media Market in Hungary. *East European Politics*, vol. 36, no. 1, pp. 44–65.
- Bajomi-Lázár Péter (2009): A politikai propagandától a politikai marketingig, *Médiakutató*, 10. évf. 2. sz. 41–52. o.
- Bajomi-Lazar Péter (2013): The Party Colonisation of the Media: The Case of Hungary. *East European Politics & Societies*, vol. 27, no 1, pp. 69–89.
- Bajomi-Lazar, Peter (2017): Particularistic and Universalistic Media Policies: Inequalities in the Media in Hungary. *Javnost – The Public*, vol. 24, no. 2, pp. 162–72.
- Bayer Judit (2011): Az új médiatörvény sajtószabadságot korlátozó rendelkezései. *Médiakutató*, 12. évf. 1. sz. 11–20. o.
- Blumler, Jay G. (1990): Elections, the Media and the Modern Publicity Process. In: Marjorie Ferguson (ed.): *Public communication: The new imperatives: future directions for media research*, pp. 101–114. London, Newbury Park: Sage Publications.
- Bognár, Éva, Endre Sík & Éva Surányi (2018): The case of Hungary – de Wilde goes wild. *Ceaseval Research On The Common European Asylum System*, No. 08, <http://ceaseval.eu/publications>.
- Burdein, Inna, Milton Lodge & Charles Taber (2006): Experiments on the Automaticity of Political Beliefs and Attitudes. *Political Psychology*, vol. 27, no. 3, pp. 359–371.
- Collins, Allan M. & Elizabeth F. Loftus (1975): A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological Review*, vol. 82, no. 6, pp. 407–428.

- Domke, David, David Perlmutter & Meg Spratt (2002): The primes of our times? An examination of the “power” of visual images. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, vol. 3, no. 2, pp. 131–159.
- European University Institute. Robert Schuman Centre for Advanced Studies (2017): *Médiapluralizmus Monitor 2016: a médiapluralizmust fenyegető veszélyek azonosítása az EU-n belül és azon túl: országjelentés*: Magyarország. LU: Publications Office.
- Fülöp, Nóra, Ilyés Virág, Katona Eszter, Morvai Gergely & Varjú Zoltán (2017): *What images were published in the online media on migration?* <https://tas.precognox.com/labs/faces-of-migration>.
- Hassin, Ran R., Melissa J. Ferguson, Daniella Shidlovski & Tamar Gross (2007): Subliminal Exposure to National Flags Affects Political Thought and Behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 104, no. 50, pp. 19757–19761.
- Iyengar, Shanto, Donald R. Kinder & Jon A. Krosnick (1984): The evening news and presidential evaluations. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 46, no. 4, pp. 778–787.
- Iyengar, Shanto, Mark D. Peters & Donald R. Kinder (1982): Experimental Demonstrations of the “Not-So-Minimal” Consequences of Television News Programs. *The American Political Science Review*, vol. 76, no. 4, pp. 848–858.
- Iyengar, Shanto & Donald R. Kinder (1987): *News that matters: Television and American opinion*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Jacobs, Lawrence R. & Shapiro, Robert Y. (1994): Issues, Candidate Image, and Priming: The Use of Private Polls in Kennedy’s 1960 Presidential Campaign. *American Political Science Review*, vol. 88, no. 3, pp. 527–540.
- Janky, Béla (2019): Changing Connotations and the Evolution of the Effect of Wording: Labeling Asylum Seekers in a Political Campaign. *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 31, no. 4, pp. 714–737.
- Jenkins, Richard W. (2002): How Campaigns Matter in Canada: Priming and Learning as Explanations for the Reform Party’s 1993 Campaign Success. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, vol. 35, no. 2, pp. 383–408.
- Kam, Cindy D. (2007): Implicit Attitudes, Explicit Choices: When Subliminal Priming Predicts Candidate Preference. *Political Behavior*, vol. 29, no. 3, pp. 343–367.
- Krosnick, Jon A. & Laura A. Brannon (1993): The Impact of the Gulf War on the Ingredients of Presidential Evaluations: Multidimensional Effects of Political Involvement. *American Political Science Review*, vol. 87, no. 4, pp. 963–975.
- Lázár Domonkos & Sik Endre (2019): A morálistánc-gomb 2.0., *Mozgó Világ*, 45. évf. 11. sz. 15–32. o.
- Lupia, Arthur (1994): Shortcuts Versus Encyclopedias: Information and Voting Behavior in California Insurance Reform Elections. *American Political Science Review*, vol. 88, no. 1, pp. 63–76.
- Marcus, George E., John L. Sullivan, Elizabeth Theiss-Morse & Daniel Stevens (2005): The Emotional Foundation of Political Cognition: The Impact of Extrinsic Anxiety on the Formation of Political Tolerance Judgments. *Political Psychology*, vol. 26, no. 6, pp. 949–963.
- Máriás Leonárd, Nagy Kriszta & Polyák Gábor (2018): A médiapiac illiberális modellje: Lány cenzúra 2017. In: Urbán Ágnes (szerk.): *Mérték Füzetek*, 14.
- Máriás Leonárd, Nagy Zsófia, Polyák Gábor, Szávai Petra & Urbán Ágnes (2019): Központosított médiarendszer: Lány cenzúra 2019. In: Urbán Ágnes (szerk.): *Mérték Füzetek*, 17.
- Mendelsohn, Matthew (1994): The Media’s Persuasive Effects: The Priming of Leadership in the 1988 Canadian Election. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, vol. 27, no. 1, pp. 81–97.
- Mendelsohn, Matthew (1996): The Media and Interpersonal Communications: The Priming of Issues, Leaders, and Party Identification. *The Journal of Politics*, vol. 58, no. 1, pp. 112–125.
- Merkovity, Norbert & Peter Bence Stumpf (2019): Migrants during Halftime: The Framing of Hungarian Political News during the FIFA World Cup. *East European Politics*, vol. 1, no. 1, pp. 1–19.
- Messing, Vera & Bence Ságvári (2019): Still Divided but More Open: Mapping European Attitudes towards Migration before and after the Migration Crisis. *Friedrich-Ebert-Stiftung, and Büro*.
- Miller, Joanne M. & Jon A. Krosnick (2000): News Media Impact on the Ingredients of Presidential Evaluations: Politically Knowledgeable Citizens Are Guided by a Trusted Source. *American Journal of Political Science*, vol. 44, no. 2, pp. 301–315.

- Orren, Gery R. (1991): Thinking about the Press and Government. In: Martin Linsky (ed.): *Impact: how the press affects federal policymaking*, pp 1–20. New York: W.W. Norton.
- Pfetsch, Barbara (1999): *Government News Management – Strategic Communication in Comparative Perspective*. Berlin: Science Centre Berlin for Social Research.
- Shen, Fuyuan & Qimei Chen (2007): Contextual Priming and Applicability: Implications for Ad Attitude and Brand Evaluations. *Journal of Advertising*, vol. 36, no. 1, pp. 69–80.
- Small, Deborah A., Jennifer S. Lerner & Baruch Fischhoff (2006): Emotion Priming and Attributions for Terrorism: Americans' Reactions in a National Field Experiment. *Political Psychology*, vol. 27, no. 2, pp. 289–298.
- Šimunjak, Maja (2016): Monitoring Political Independence of Public Service Media: Comparative Analysis across 19 European Union Member States. *Journal of Media Business Studies*, vol. 13, no. 3, pp. 153–69.
- Szabolcsi, Zsolt (2017): Moral Panic in the news: a comparative analysis. *Hypens – Yearbook of Doctoral School of Sociology, ELTE* (Special Issue on Migration), pp. 73–93.
- Valentino, Nicholas A. (1999): Crime News and the Priming of Racial Attitudes During Evaluations of the President. *The Public Opinion Quarterly*, vol. 63, no. 3, pp. 293–320.
- Valentino, Nicholas A., Vincent L. Hutchings & Ismail K. White (2002): Cues That Matter: How Political Ads Prime Racial Attitudes during Campaigns. *The American Political Science Review*, vol. 96, no. 1, pp. 75–90.
- Vincze Ildikó (2012): A médiatörvények módosításai. *Médiakutató*, 13. évf. 4. sz. 61-70. o.
- Wyer, Robert S. (2016): Priming decisions and motor behavior. *Current Opinion in Psychology*, vol. 12, pp. 76–79.
- Yi, Youjae (1993): Contextual Priming Effects in Print Advertisements: The Moderating Role of Prior Knowledge. *Journal of Advertising*, vol. 22, no. 1, pp. 1–10.
- Zaller, John (1998): The Rule of Product Substitution in Presidential Campaign News. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 560, no. 1, pp. 111–128.

Abstract in English

Political narratives hidden in commercials: The content analysis of the flashnews bulletin and the 6 p.m. news broadcast on Hungarian public service media channels

Political communication in Hungary has undergone significant changes in the 2010s. One element of the transformation is the rise of one-minute news on Hungarian public service broadcasters (flashnews). This media product was launched in March 2015, and since then 40–50 blocks are aired daily on five different television channels. Flashnews blocks are condensed news bulletins containing the summary of political narratives. The content of the flashnews reflects the main governmental narratives and, therefore, the flashnews is part of the agenda-setting capacity of political communication. It reaches media consumers who have limited knowledge and interest in politics, and their use of media products is not politically related. For this audience, the flashnews pops up in the same way as commercials. It activates existing knowledge constructs, builds up associational links and maintains their presence in a way that the recipient is not aware of. This research is aimed at examining the extent to which the flashnews and the main news narratives are identical in their content via a content analysis of the two news products, looking into the flashnews and the evening news during main sport events in the period 2016–2018. The initial hypothesis of the research is that the flashnews is a contribution to the news management technique for an efficient articulation of political narratives on public service media channels.

Keywords: flashnews, news management, one minute news, political marketing, priming

Szabolcsi Zsolt az ELTE-TÁTK Doktori Iskola hallgatója. Kutatási témája: a médiában megjelenő politikai narratívák és keretezések, illetve a hírek menedzselése és hatásmechanizmusaik elemzése.

Katona Eszter – Kmetty Zoltán – Németh Renáta

A korrupció hazai online médiareprezentációjának vizsgálata természetes nyelvfeldolgozással

Cikkünk a korrupció hazai online médiareprezentációjának tematikus elemzését mutatja be szövegbányászati megközelítést, azon belül is dinamikus topikmodellezést alkalmazva. Szövegtörzset a K-Monitor cikkgyűjteménye adta, amely korrupciógyanús, valamint szabálytalan közpénz-felhasználással kapcsolatos ügyeket feldolgozó, online sajtóban megjelenő cikkeket tartalmaz. Esettanulmányunk egyfelől exploratív jellegű: célunk a 2007–2018 közötti időszakra vonatkozóan azonosítani a cikkek főbb témáit és a tematikus változás dinamikáját, az egyes korrupciós témacsoportok előtérbe kerülését és háttérbe szorulását, illetve az egyes témák tartalmi változását. Kutatásunk másfelől magyarázatokra is kísérletet tesz, annak vizsgálatával, hogy van-e kapcsolat a tematika és a médium ellenzéki/kormányparti pozíciója között, illetve hogy a kampányidőszak befolyásolja-e a korrupció reprezentációjának tematikáját. Annak köszönhetően, hogy az elemzett időszakban megváltozott az Origo hírportál tulajdonjoga, természetesen kísérletként adódik annak vizsgálata, hogy a tulajdonosváltás milyen hatást gyakorolt a portálon megjelenő korrupciós diskurzus tematizáltságára.

Kulcsszavak: automatizált szövegelemzés, dinamikus topikmodell, korrupció, NLP, szövegbányászat

1. Bevezetés

A korrupció kutatása több oldalról kapcsolható szöveges adatokhoz, elsősorban szerkesztett vagy közösségi médián mint forráson alapulva (például Mear 2016, Niklander et al. 2016, Li et al. 2019). Ezeknek a szöveges adatoknak a felhasználásával új szemléletű megközelítésre nyílik lehetőség, ugyanakkor a folyamatosan termelődő digitális szöveges adatforrás kiaknázása részben megoldást is nyújthat meglevő empirikus problémákra, gondoljunk csak a klasszikus survey-hez kapcsolódó egyre jelentősebb válaszmegtagadásra.

Számos kvalitatív jellegű korrupciókutatás készült a szerkesztett médiából kiindulva, jellemzően a kritikai diskurzuselemzést követve (például Touwe & Sultan 2015). De a kvantitatív korrupciókutatások is egyre nagyobb számban elemeznek szerkesztett médiát – olyan komoly szereplők is, mint a Nemzetközi Valutaalap (IMF) (Hlathswayo et al. 2018), amelynek a legújabb, harmadik generációs big data alapú korrupciómutatója, a *news-flow index* kizárólag a korrupció média-reprezentációjára épít.

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy az elmúlt 15 évben a hazai online média milyen tematikai fókuszok mentén mutatta be a korrupciós ügyeket. Ehhez az elemzéshez a K-Monitor (a korrupció visszaszorításáért küzdő civil szervezet) által gyűjtött, korrupcióval kapcsolatos újságcikkeket használjuk fel. Az elemzés során olyan új, kvantitatív szövegbányászati megoldásokra támaszkodunk, amelyek a hazai társadalomkutatásokban eddig kevésbé voltak használatosak. Szövegek gyűjteményének (azaz egy szövegtörzsetnek) az elemzése a survey-kutatásokhoz képest egészen más típusú tudást nyújthat számunkra a vizsgált témában. Egyrészt nagyon árnyalt képet lehet arról kapni, hogy a korrupcióval kapcsolatos diskurzus milyen dimenziók mentén alakul; ez a tudás korábban csak kvalitatív, kis mintás kutatásokból tudott kirajzolódni, hátrányként hordozva azok általánosíthatósági korlátját. Másrészt hosszabb időszakokat elemezve képet kaphatunk arról is, hogy a digitális médiában miként alakult a korrupció reprezentációjának dinamikája.

Elemzésünk vállaltan nem technikai központú, tehát elsősorban eredményoldalról mutatjuk be a kutatásunk kimenetét, remélve, hogy inspirációt tudunk nyújtani újabb, hasonló jellegű kutatásoknak. A módszertani részletek iránt érdeklődő olvasónak a természetes nyelvfeldolgozás társadalomtudományi lehetőségeit bemutató összefoglalónkat ajánljuk (Németh et al. 2020).

2. A survey-kutatásoktól a sajtóelemzésekig

A korrupcióval kapcsolatos vizsgálatokat több szempontból is elkülöníthetjük egymástól (Bohn 2012, Kmetty & Kostadinova 2019). Vizsgálhatjuk a korrupciós észlelések jellegét (ami lehet közvetlen tapasztalatra épülő vagy általános, közvetett benyomáson alapuló észlelés), szintjeit (egyéni, társadalmi), vagy az egyéntől való távolságát (hétköznapi, politikai). Ezek a kutatások általában survey-adatfelvételeket használnak fel, amelyek ugyan garantálják az anonimitást, de nem beavatkozásmentes jellegük miatt hatással lehetnek az eredményekre (Axelsson & Dahlberg 2018). A kérdőíves kutatások kapcsán Fazekas Mihály és munkatársai (2016) két aggályt fogalmaznak meg. Egyrészt problematikus a téma szenzitivitása, aminek köszönhetően magas a nemválaszolási arány, és kétségbe vonható a válaszok megbízhatósága is. Másrészt a lakosság igen kis része rendelkezik (főként a politikai) korrupció kapcsán közvetlen tapasztalattal.

A szubjektív becsléseken alapuló mutatók mellett végezhető beavatkozásmentes vizsgálatok is, amelyek a korrupció volumenét mérik (beavatkozáson érte nemcsak a kísérletet, hanem a kérdezést, az interjút is). Ilyen elemzések során már rendelkezésre álló adatokból készítenek indikátorokat. Ezek a mérések – bár a fentiekkel szemben objektív adatokon alapulnak – jellemzően nem a korrupciós tranzakció bekövetkeztét, hanem csupán az annak kedvező feltételek fennállását detektálják, tehát inkább a korrupciós kockázat elemzésére, a korrupciógyanús esetek azonosítására alkalmazhatók. Beavatkozásmentes vizsgálatokban használják a hagyományos kvantitatív (és kvalitatív) módszerek mellett az újabb típusú (*big data*) módszereket is. Az utóbbiak közé tartozik a bevezetőben említett IMF-indikátor is, a *cross-country news flow indices of corruption* (NIC, Hlathswayo et al. 2018). Az NIC-indexet a hivatkozott IMF-riport a korrupció mértékének, dinamikájának és országonkénti eltéréseinek vizsgálatára használja. A korrupció médiareprezentációjából indul ki, ezzel célja a percepcióalapú indexek hátrányainak kiküszöbölése. A nagy mennyiségű szöveges adatokból kiinduló elemzések közé sorolhatjuk Fazekas és munkatársai (2016) kutatásait is, akik hazai közbeszerzések 150 000 esetet tartalmazó adatbázisán elemezték az eljárás korrupciós kockázatait.

Az eddig tárgyalt módszerek alapvetően a korrupció nagyságát és elterjedtségét mérik, de nem adnak képet arról, hogy milyen korrupciós tematikák mentén alakul a közbeszéd egy adott országban vagy kisebb közösségben. A kvantitatív sajtóelemzések éppen ilyen kérdésekre tudnak választ adni. Ezek az elemzések jelentik a szűkebb fókuszát a mi kutatásunknak is.

E kutatási irány egy másik hazai reprezentánsaként Hajdu Miklós és munkatársai (2018a & 2018b) említhetők, akik cikkükben tartomelemzéssel vizsgálják a korrupció médiareprezentációját a 2004 és 2013 közötti időszakban, több ország összevetésében. Azért is különösen fontos a téma média felőli vizsgálata, mert a korrupció percepcióját nagyban befolyásolja a média helyzete, a sajtószabadság megléte vagy hiánya (Suphachalasai 2005). A korrupcióról szóló híradások hatására ugyanis csökkenhet a politikai korrupció mértéke (Németh et al. 2011), de ezzel együtt növekedhet a korrupció társadalmi percepciója (ezzel részben ellentétes eredmény Kmetty 2018).^{*} A fenti kutatásokban közös, hogy főként szógyakoriség-elemzéseket használnak az elemzéseikben, illetve kézi kódolást, szakértői besorolást. A szövegbányászati megoldások társadalomtudományi elterjedésével párhuzamosan azonban megjelentek az első olyan nemzetközi cikkek is, amelyekben a természetes nyelvfeldolgozás (*natural language processing*, NLP) nem csupán adatgyűjtési, hanem tartalmi eredményt előállító elemzési eszközként is funkcionál. Erre jó példa Sofia Axelsson és Stefan Dahlberg (2018) kutatása, amelyben disztribúciós szemantika segítségével ragadják meg a korrupciót az online és közösségi médiában. Eredményeik szerint minden régióra jellemző, hogy

^{*} Lásd még Martin József Péter „Kéz a kézben a lejtőn. Korrupció és sajtószabadság a magyar trendek tükrében” című írását lapunk 2019. őszi számában – A szerk.

a korrupcióhoz szemantikailag közel esik a bűnözés (kézenfekvő módon), de posztkommunista sajátosság, hogy a szegénység, a terrorizmus, a migráció is. További példákért és általában a természetes nyelvfeldolgozás korrupció-kutatási lehetőségeivel kapcsolatban lásd Katona Eszter és Németh Renáta (2021) irodalmi összefoglaló tanulmányát.

Tanulmányunk szintén a sajtóelemzésen alapuló korrupciókutatások közé tartozik. Kutatásunkban a K-Monitor által összegyűjtött, a hazai online médiában 2007 és 2018 között megjelent, korrupcióval, szabálytalan közpénzfelhasználással kapcsolatos cikkeket elemzünk. Tanulmányunk a szubsztantív fókusz mellett azt is demonstrálja, hogyan lehet a modern szövegbányászati megoldásokat médiaelemzésekben felhasználni. Bár munkánk vállaltan exploratív jellegű, igyekeztünk megfogalmazni olyan kutatási kérdéseket is, amelyek túlmutatnak a jelenségek egyszerű leírásán, és tartalmi szempontból is új tudást generálnak.

3. Kutatási kérdések

Tanulmányunkban tehát a hazai online média korrupcióval, szabálytalan közpénzfelhasználással kapcsolatos diskurzusának tematikus elemzését mutatjuk be. A 2007 és 2018 közötti időszakra vonatkozóan azonosítjuk a cikkek főbb témáit és a tematikus változás dinamikáját: az egyes korrupciós témacsoportok előtérbe kerülését és háttérbe szorulását, illetve az egyes témák tartalmi változását. Ahogy korábban is jeleztük, munkánk exploratív jellegű, ebből következően nem foglalmaztunk meg konkrét hipotéziseket; kutatási kérdéseinket nyitva hagytuk.

A kiinduló kutatási kérdésünk (K1) az, hogy milyen témák kerülnek elő a hazai sajtóban a korrupció kapcsán. Ezzel szorosan összefügg a második kutatási kérdésünk (K2), amely arra vonatkozik, miként hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek a témák, s melyek azok, amelyek tartalmilag határozottan elkülönülnek a többitől.

A tanulmányunkban kiemelt szerepet kap az eredmények dinamikai szempontú elemzése. Mivel több mint tíz évnyi újságcikket elemzünk, lehetőség van arra is, hogy megfigyeljük, miként változik az egyes témák belső szerkezete (K3), és melyek azok a témák, amelyek időben egymáshoz közelebb kerülnek vagy éppen egymástól távolodnak (K4). A dinamikai változások kapcsán külön vizsgáljuk, hogy a 2014-es választási kampány időszakában a kampányon kívüli időszakhoz képest miként változott a hazai sajtó korrupciós tematikája (K5).

Az időbeli dinamika vizsgálata mellett jól megragadható dimenzió az online újságok politikaipárt-közelsége is. Külön elemezzük, hogy az ellenzéki és a kormánypárti médiában mennyire térnek el egymástól a vizsgált korrupciós tematikák (K6). Az utolsó kutatási kérdésünk is részben ezzel kapcsolatos, bár egy speciális fókusszal. Az adatbázis lehetőséget teremt egy érdekes természetes kísérlet kiértékelésére is, amely azt vizsgálja, hogyan változtatja meg a lap korrupcióval kapcsolatos diskurzusát egy tulajdonos szerkezet-változás. Elemzésünkben az Origó korrupcióval kapcsolatos cikkeket vizsgáljuk ebből a szempontból (K7).

Mivel elemzésünkben az interpretációt nagyban támogatja az interaktív adatvizualizáció, a tanulmányban bemutatott minden ábra, valamint azok interaktív verziói is elérhetőek az alábbi linken.¹ Ez a vizualizáció számunkra nem mellékes illusztrációként, hanem a mélyebb megértéshez szükséges fontos eszközként szolgált, amellyel az olvasó is végezhet saját mélyfúrásokat.

4. Felhasznált adatbázis

Tanulmányunkban a K-Monitor által azonosított, korrupcióval kapcsolatos újságcikkeket használjuk. A K-Monitor az „Akták” nevű adatbázisában² gyűjt össze minden olyan cikket, amely korrupcióval kapcsolatban jelent meg a magyar sajtóban. A szervezettől kapott adatbázis az „Akták” cikkeire mutató linkeket tartalmazza. Az „Akták” olyan témákat járnak körül, amelyek gyakrabban előkerülő, több fordulatot vett vagy a jövőben várhatóan folytatódó ügyekről szólnak.

¹ Lásd <https://rc2s2.github.io/Corruption/mediakutato/>.

² Lásd <http://k-monitor.hu/adatbazis/aktak>.

Az adatbázisba olyan cikkek linkjei kerülnek be, amelyek az alábbi kritériumok valamelyikének megfelelnek:³

1. konkrét korrupciós esetet mutatnak be,
2. szerzője állítja vagy sugallja, hogy valaki a ráruházott hatalmat saját maga vagy egy harmadik fél hasznára fordította,
3. korrupciós ügyben történő jogi eljárásról tájékoztatnak,
4. vagy épp ellenkezőleg: egy korrupciós vádat cáfolnak,
5. a következő témák esetében elkövetett szabálytalanságokról szólnak: közbeszerzés, pártfinanszírozás, pályázatok, kormányzat szerv vagy állami vállalat gazdálkodása, vagyonosodás, juttatások, privatizáció, *whistleblowing*,
6. a következő kulcsszavak valamelyikét tartalmazzák: korrupció, sikkasztás (közszolga által), hűtlen kezelés, vesztegetés, hivatali visszaélés, hatalommal való visszaélés, befolyással üzérkedés, hanyagság, adócsalás, számviteli fegyelem megsértése, protekció, nepotizmus, jogosulatlan gazdasági előny, versenykorlátozás, kartell, *whistleblowing*/közérdekű bejelentés, közérdekű adatok, átláthatóság.

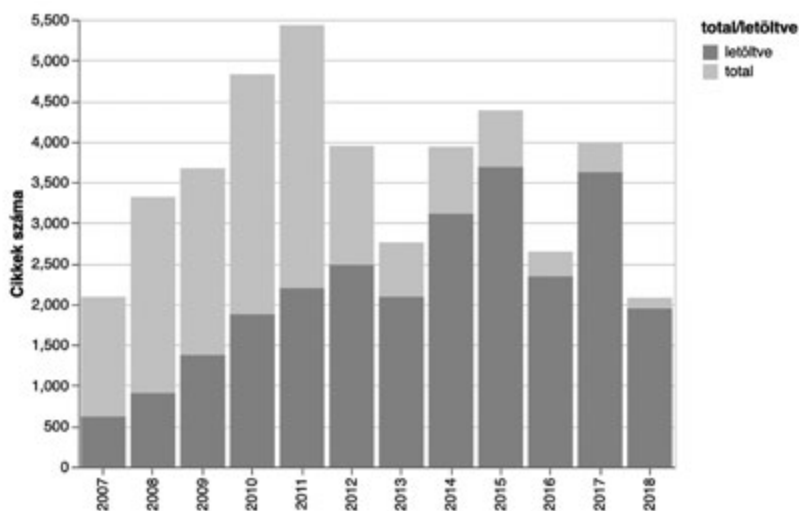
A cikkek gyűjteményébe nem kerülnek be pártközlemények, publicisztikák, illetve hivatkozott vagy más portálról átvett anyagok. Az MTI-cikkek esetében a K-Monitor munkatársai a legrészletesebb forrásból származó cikket viszik be, így törekednek a tartalmi ismétlődések elkerülésére. Az adatbázisba csak online vagy online is megjelenő cikkek kerülnek be, a források minden esetben online hírportálok.

A K-Monitortól kapott adatbázis 33 557 URL-t tartalmazott; az adatok legyűjtését, a duplikátumok eltávolítását és a tisztítást követően 26 262 cikk maradt meg. A Python Newspaper csomagját használtuk a cikkek letöltéséhez.⁴

Az elemzés során felhasznált cikkek forrása nagyon változatos, összesen 152 portálról származnak azonosított tartalmak. A portálok döntő többsége híroldal, de bulvároldalak és blogok is megjelennek közöttük (a portálok listáját lásd a Függelékben).

Az elemzett adatbázis 2007-től, az adatbázis építésének kezdetétől indul, és 2018 augusztusában zárul, tehát 2018-ra a cikkek gyűjteménye nem teljes körű. A cikkek évenkénti megoszlását az 1. ábra mutatja. Ezen látható, hogy 2012-ig folyamatosan nőtt az adatbázisban a cikkek száma, míg 2013-ban és 2016-ban nagyobb visszaesés tapasztalható. Az ábrán szintén jól látható, hogy a korábbi évekből arányaiban kevesebb cikket tudtunk elérni és letölteni. Erre még visszatérünk a következőkben.

1. ábra
Elemzett cikkek száma évenként

³ A szervezettől kapott módszertani dokumentáció alapján.

⁴ Lásd <https://github.com/codelucas/newspaper/>.

Az 1. táblázatban azt a húsz portált mutatjuk be, amelyről a legtöbb cikk származik. Az adatbázisban előfordulnak olyan hivatkozások is, amelyek esetén a gyűjteményben található link olyan oldalra mutat, ahonnan a cikket már eltávolították. Erre számos példát találtunk; például az mno.hu oldalon csupán 30 százalékos volt az elérési arány. Jól látható a táblákból, hogy a 2010 előtti időszak gyűjtése nem teljes, a kor korrupciós médiatermésének csupán egy szeletét látjuk, s inkább a 2010-es évek vége felé kezelhetjük teljes körűnek kiinduló korpuszunkat.⁵

1. táblázat
A top húsz forrásoldalra mutató linkek, és az azokról letöltött cikkek aránya

	Össz	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	letöltve	%
Index	4882	328	399	428	486	525	395	319	241	291	439	629	240	4720	97%
Origo	3598	100	132	231	551	545	588	670	229	212	29	70	16	3373	94%
NOL	5284	10	56	302	350	441	298	179	383	561	250	0	1	2831	54%
HVG	3350	87	155	184	291	277	496	269	419	145	63	270	128	2784	83%
atlatszo.hu	1853	0	0	0	0	31	89	109	150	249	461	486	232	1807	98%
444	1364	0	0	0	0	0	1	106	144	192	366	374	144	1327	97%
24.hu*	1276	0	0	0	0	25	32	7	236	175	99	342	339	1255	98%
MNO	3824	4	0	2	1	64	189	160	103	52	130	368	72	1145	30%
Népszava	2029	0	1	1	0	2	0	28	92	145	54	296	215	834	41%
ATV	849	0	15	20	4	4	7	6	249	476	3	28	0	812	96%
VS.hu	820	0	0	0	0	0	0	53	420	295	30	5	0	803	98%
Blikk	981	0	0	0	0	58	272	91	98	184	28	7	3	741	76%
napi.hu	712	0	0	0	0	20	17	31	47	269	54	127	19	584	82%
Világ- gazdaság	824	22	52	39	89	61	7	14	15	75	34	13	5	426	52%
Heti Válasz	351	51	53	47	39	38	36	5	11	8	11	33	12	344	98%
Magyar Idők	275	0	0	0	0	0	0	0	0	50	126	36	59	271	99%
mfor.hu	233	1	0	0	0	0	0	0	0	1	3	147	63	215	92%
pestisracok. hu	223	0	0	0	0	0	2	0	39	20	86	50	16	213	96%

* előtte fn.hu, az adatbázisban benne van, de nem került összevonásra

Minden NLP-elemzés első lépése a nyers szövegtörzsből egy elemzésre alkalmas numerikus adatbázis előállítása: ezt a lépést előfeldolgozásnak (*pre-processing*) nevezzük. A korrupciós cikkek adatbázisán mi is elvégeztük ezt, a következő lépésekben: mondatok és szavak azonosítása a szövegben (*tokenization*), a tartalmatlan szavak,

⁵ A teljesség kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy azokból a cikkekből indultunk ki, amelyek a K-Monitor adatbázisában benne vannak. Mint minden gyűjtés, természetesen ez az adatbázis is lehet hiányos. Abból a feltételezésből indultunk ki az elemzésben, hogy az összes nagyobb ügy bekerült a K-monitor adatbázisába, és nem volt a készítőik részéről semmilyen szándékos torzítás abban, hogy melyik politikai oldalhoz tartozó ügyek kerülhetnek be.

például névelők eltávolítása a szövegből (*stop word removal*), a szótövesítés (*lemmatization*), szófajok és más nyelvészeti kategóriák azonosítása (*part of speech tagging*) és a tulajdonnevek vagy más névelemek felismerése (*named entity recognition*). Az utóbbi lépés célja az volt, hogy az adott tulajdonnév minden előfordulás-változatát ugyanarra a formára hozzuk (például Simicska Lajos és Simicska, Bp és Budapest).

5. Módszerválasztás

A korrupciós diskurzus témáinak automatizált feltárását topikmodellezés segítségével végeztük. A topikmodellezés (Blei & Lafferty 2009) olyan automatizált eljárás, amelynek célja valamely szöveghalmaz látens témáinak azonosítása. A dokumentumok a modell feltevése szerint néhány topik keverékeként azonosíthatók, például egy múzeumfelújításokról szóló cikk 80 százalékban gazdasági, míg 20 százalékban kulturális témát dolgoz fel. Az alkalmazott nyelvi modell az úgynevezett szózsák-modell, azaz a dokumentumoknak csak a szógyakoriság-eloszlását vizsgáljuk, a szavak szintaktikai kapcsolatait nem. A topikmodellezés a társadalomtudományokban széles felhasználási spektrummal rendelkezhet: elemezhetjük bármely, a digitális társadalmi térben megjelenő csoport megnyilvánulásainak tematizációját, a témák népszerűségváltozását, a témák tartalmának változását stb. (bővebben a módszerről lásd Németh et al. 2020).

A topikok száma és tartalma *a priori* nem ismert. Akárcsak a (kvantitatív társadalomkutatók számára ismerősebb) k-közép klaszterezés esetén, itt is a modell bemenő paramétere a topikok száma, és az optimális topikszám megválasztása a többféle topikszám mellett illesztett modellek közül a „legjobb” modell kiválasztásán alapul.

A topikmodellezés az utóbbi években gyorsan fejlődött. David M. Blei, Andrew Y. Ng és Michael I. Jordan (2003) írt először a látens Dirichlet-allokációról (*latent Dirichlet allocation*, LDA), amely az egyik legismertebb topikmodellezési eljárás. Az LDA-nak több kiterjesztése létezik, ezek közé tartozik a dinamikus topikmodell (*dynamic topic model*), amely a topikok időbeli változását vizsgálja (Blei & Lafferty 2006). Kutatásunkban ezt a módszert alkalmaztuk.

A dinamikus topikmodell a topikmodellről korábban leírtakat az idő dimenziójának megjelenítésével általánosítja, vagyis a folyamatot úgy módosítja, hogy a topikok változhatnak az idő során. Elemzésünkben a látens Dirichlet-allokáció dinamikus változatát használtuk (Blei & Lafferty, 2006), a Python Gensim csomagjának LdaSeqModel osztályát alkalmazva.

Az időt itt években szegmentáljuk, azaz 2007 és 2018 között tizenegy lépésben változhattak a topikok, mégpedig két aspektusukban. Egyrészt évről évre változhat a topikok valószínűségeloszlása (például az adott téma népszerűbbé válhat). Másrészt a topikok tartalmi változása is megengedett, azaz topikokon belül változhat a kifejezések eloszlása, így például lehet azonosítható, gyorsan változó és lassan változó téma. Fontos megjegyezni, hogy a modell *chain variance* paramétere korlátozza az adott topik egyik évről következőre történő megváltozását (nem interpretálható és statisztikailag is rosszul definiált lenne a korlátlan változás), amire Blei ajánlását követve az alapértelmezett 0,005-ös paraméterértéket használtuk.⁶

A topikszám a topikmodellek bemenő paramétere, ahogy azt a modellosztály leírása során korábban már említettük, vagyis annak megadása az elemző feladata. Több előelemzést futtatva, a jól interpretálhatóság kívánalmára és a topik-koherencia (*topic coherence*) mutatóra támaszkodva (Stevens et al. 2012) hét topik megkülönböztetése mellett döntöttünk.

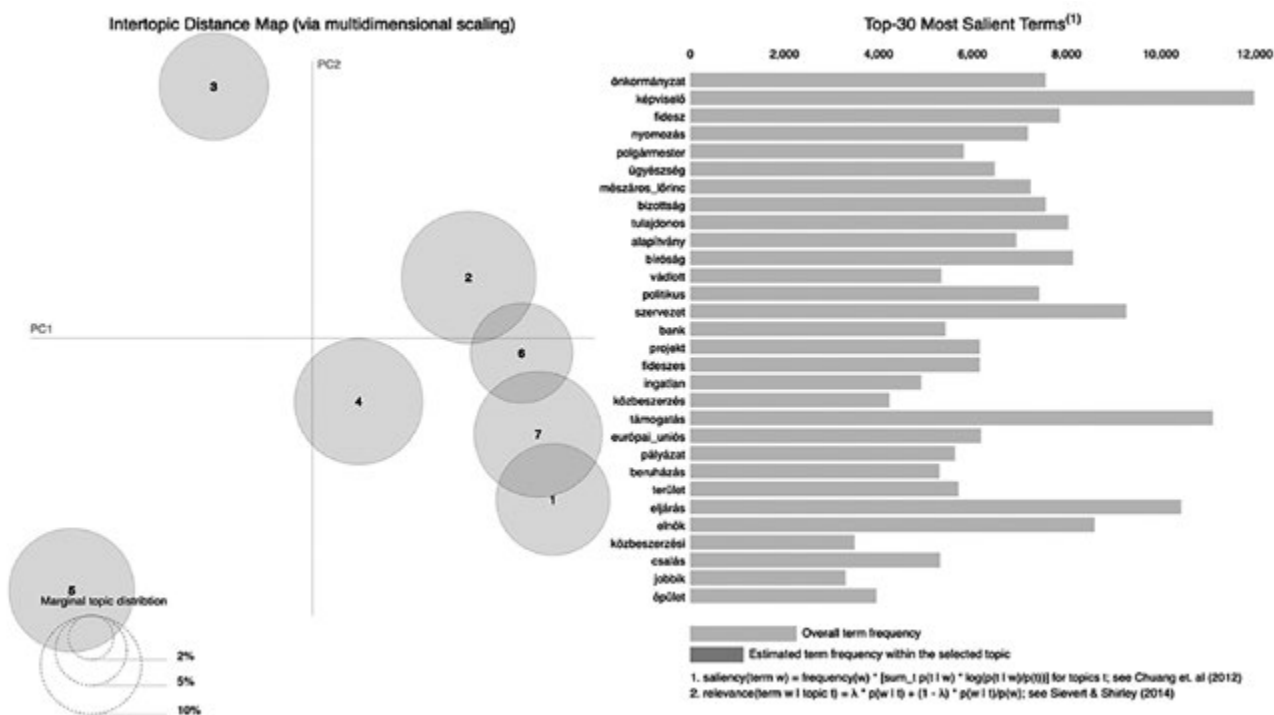
6 Blei, a dinamikus topikmodell kifejlesztője a modellt bemutató Google tech talk előadásban tért ki erre, lásd <https://www.youtube.com/watch?v=7BMsuyBPx90>.

6. Eredmények

A 2. ábrán láthatjuk a hét topik elhelyezkedését egymáshoz képest a 2017-es évben. A grafikon létrehozására a Python pyLDAvis függvényét használtuk (Sievert & Shirley 2014); a korábban hivatkozott online mellékletben elérhető a dinamikus, interaktív verzió is, külön az összes vizsgált évre. Ezt a vizualizáció-sorozatot használtuk arra, hogy megfigyeljük és megértsük a topikok változásának dinamikáját, és interpretáljuk a topikok jelentését (K1, K2, K3).

2. ábra

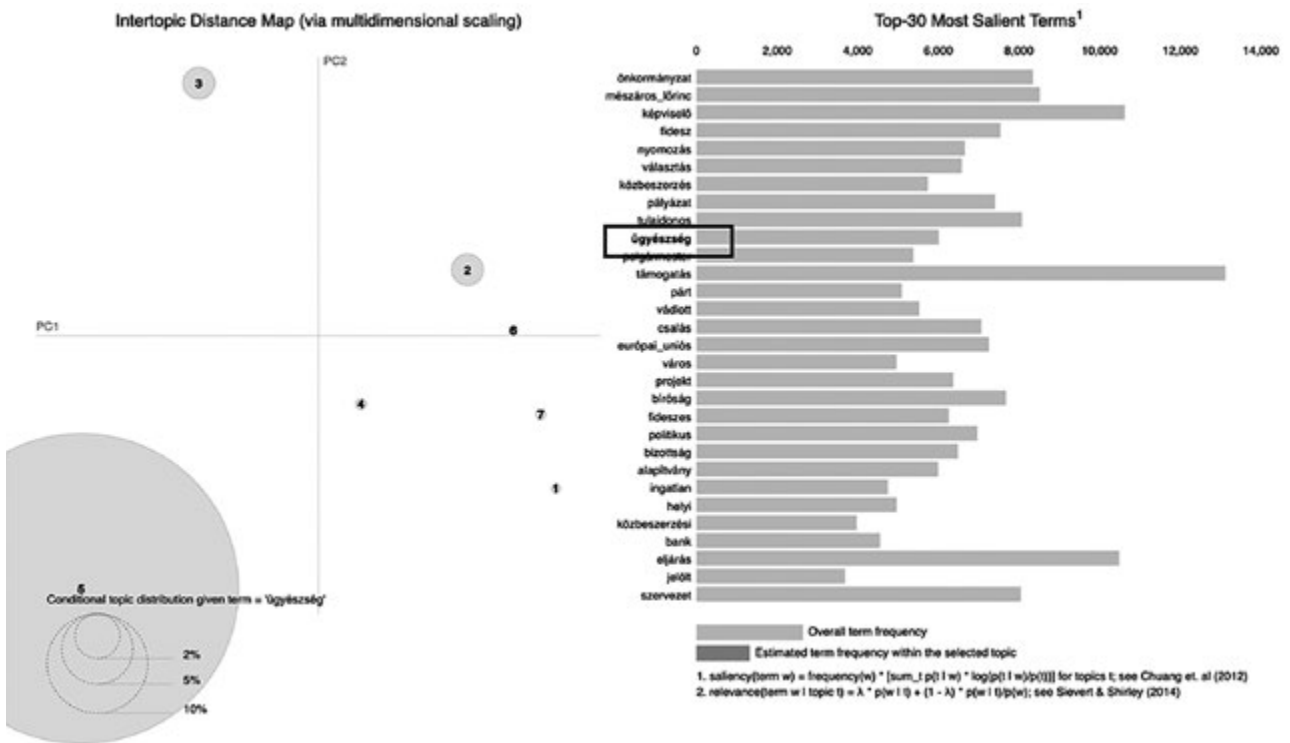
A topikok elhelyezkedése egymáshoz képest a 2017-es évben

A vizualizáción a bal oldalon a topikokat körökkel ábrázoljuk, ahol a körök területe a hozzájuk tartozó szavak számával arányos, a körök középpontjának távolsága pedig a topikok tartalmi távolságának feleltethető meg. A kétdimenziós topik-elhelyezkedés (és ezzel a tartalmi távolság) meghatározása többdimenziós skálázás segítségével történt. A 2. ábra jobb oldalán a 2017-es topikmodell globális jellemzése látható, a 30 leginformatívabb kifejezés felsorolásával. Ez a lista azt mutatja meg, hogy a teljes korpuszon a topikok közötti szóeloszlás-különbséget tekintve mely kifejezések a legfontosabbak. A fontosság mérésére itt használt indikátor nem egyszerűen a szógyakoriság, hanem az informativitás (*saliency*), amelyet a kifejezés relatív gyakoriságának és topik-megkülönböztetési képességének szorzata definiál. Hiába fordul ugyanis elő nagy gyakorisággal egy kifejezés a korpuszban: ha majdnem minden topikban megtalálható (tehát alacsony a megkülönböztető képessége), akkor az adott cikkbeli előfordulása nem segít nekünk abban, hogy eldöntsük, melyik topikhoz tartozik a cikk (Chuang et al. 2012).

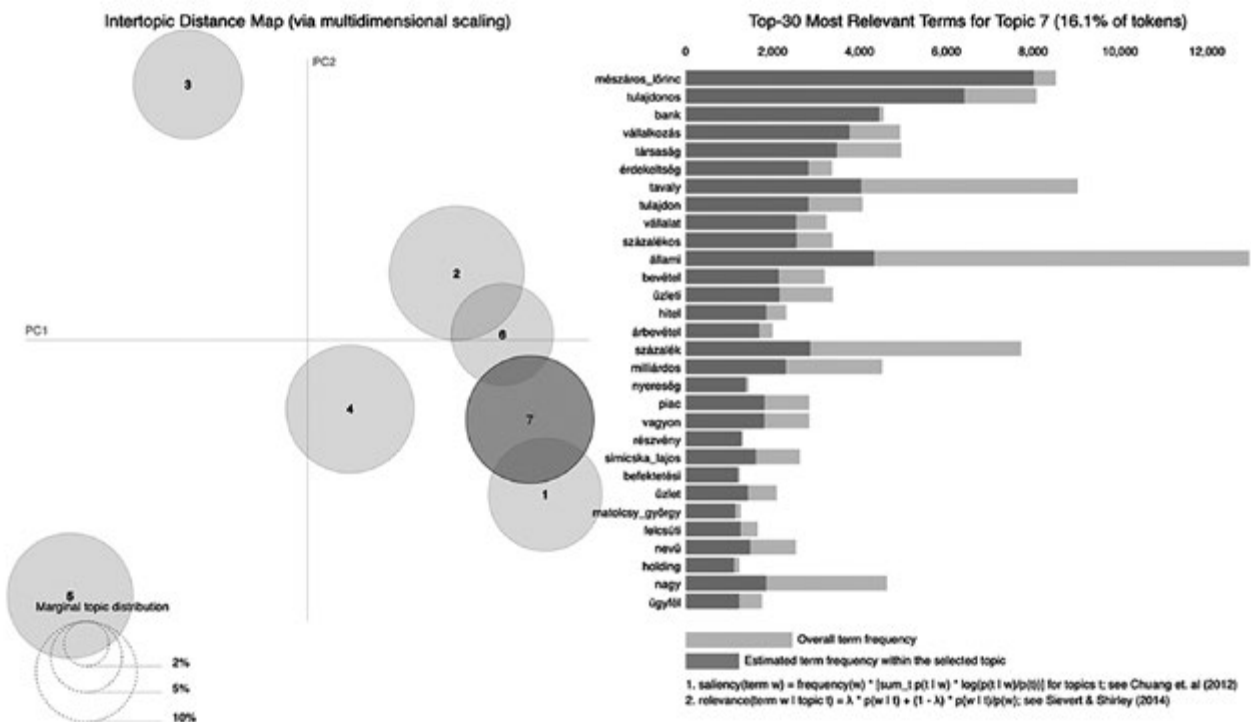
A 2. ábra a korábban hivatkozott linken elérhető interaktív változata egy további, hasznos funkciót tartalmaz, amely nagyban támogatja az értelmezést: a jobb oldalon megjelenített szavak fölé téve a kurzort, a szó előfordulási gyakorisága megjelenik a bal oldalon ábrázolt topikokon (a topikok felett megjelenő új körökkel, ahol a kifejezés topik-specifikus relatív gyakorisága a körök területével arányos, lásd 3. ábrát). Így gyorsan ki deríthető például, hogy a 2018-as évet véve az „ügyészség” szinte csak az 5-ös topikban érintett, annak viszont legfontosabb szavai közé tartozik.

3. ábra
Az „ügyészség” szó előfordulási gyakorisága a topikokban 2018-ban

Első lépésben azt vizsgáltuk, hogy mi a jelentése az egyes topikoknak, hogyan azonosíthatók tartalmilag (K1). Ehhez jó kiindulást ad az egyes topikokhoz tartozó legrelevánsabb szavak listája, amelyet a kurzort a topikokat jelölő körök fölé téve kaphatunk meg.

4. ábra
A 7-es topik legrelevánsabb szavai 2018-ban

A 4. ábra jobb oldalán a 2018-as év 7-es topikjához tartozó 30 legrelevánsabb szó topikonkénti eloszlása látható, ahol a relevancia mutató a szó gyakoriságából kapható egy (interaktívan állítható, 0 és 1 közötti) lambda-súlyt használva, az ábrán jelölt képlet segítségével.⁷ Azt mondhatjuk, hogy ha közel egyforma hosszú a két horizontális oszlop, akkor az adott topikra exkluzívan jellemző az adott szó. Minél hosszabb a sötétszürke oszlop, annál nagyobb a szó topikspecifikus valószínűsége.

Az ábra elemzése mellett kvalitatív módon is vizsgáltuk a topikok tartalmát, a következő módon. A cikkeket besoroltuk a hét topik egyikébe aszerint, hogy a kialakult témakörök közül melyik a legdominánsabb az adott dokumentumban. Topikonként a legjellemzőbb (legnagyobb dominanciával bíró) cikkek átolvasásával mélyebben is meg tudtuk vizsgálni, hogy milyen cikkek jelennek meg az egyes topikokban.

6.1. Mi a jelentésük az egyes topikoknak, hogyan azonosíthatók tartalmilag?

Milyen témák kerülnek elő a hazai sajtóban a korrupció kapcsán (K1)?

Hogyan változik az egyes témák belső szerkezete (K3)?

Az 1-es topik egyértelműen a közbeszerzésekkel kapcsolatos ügyeké, a *közbeszerzés* a legrelevánsabb szava, míg e szó más topikban nem is releváns. További jellemző kifejezései a *pályázat*, *tender*, *projekt*, *európai_uniós*. Ide tartozik a *metró* kifejezés is.

A közbeszerzések topikját a budapesti ügyek dominálják, 2013-ig a *főváros* kifejezés meg is jelenik a legrelevánsabb szavak között.

2007-től 2010-ig két nagyon domináns témát fedeztünk fel: a Balatonringgel, valamint a metróépítéssel kapcsolatos cikkeket. A kormányváltással eltűnik a *verseny* kifejezés a releváns szavak közül, és bekerül a *közbeszerzés* szó, amely 2010 után egyre relevánsabb helyet foglal el. 2011 és 2012 között a Közgép, a Margit-híd felújítása, valamint a CET – mára Bálna – beruházása dominálja a cikkeket.

2013. július 1-étől nyitottak meg a dohányboltok, ez visszaköszön a 2013-as év releváns szavai között megjelenő *trafikmutyiban*. A következő évben pedig *paks* lesz jellemző szó. A sport 2016-tól kezdve minden évben megjelenik a cikkeken: legyen az az Olimpia, a „vizes VB” (A 2017-es úszó-világbajnokság) vagy a stadionépítés témája. 2017-ben *Mészáros Lőrinc* neve is a legrelevánsabb szavak közé kerül.

Az 2-es topik a nemzetközi kapcsolatokat érintő korrupciós ügyeké, jellemző kifejezései a *rendszer*, *kormány*, *állam*, *hatalom*, illetve az *orosz*, *amerikai*, *nemzetközi*, *külföldi*, *brit*, *német*. Kezdetben csak a *német*, *brit*, *amerikai* kifejezés volt releváns, az előbbi kettő az időszak végére kikopott, míg 2010 táján megjelent az *orosz*, és már 2015-re a topik legfontosabb szavai közé került. Míg 2014-ig jellemzően inkább Oroszországról szóló híreket látunk, egyebek között az ottani korrupciós helyzetről, addig 2014-ben már Oroszország Pakssal kapcsolatban jelenik meg, innentől eltolódik a hangsúly az orosz-magyar kapcsolat irányába.

A topikban jelentős a Transparency Internationalhez (TI) köthető cikkek aránya, akár kutatási jelentések kapcsán, akár Orbán Viktor és a TI viszonyáról legyen szó.

A 3-as topik a pártokhoz és a politikusokhoz köthető esetekkel foglalkozik, jellemző szavai például az *mszp*, *fidesz*, *frakció*, *politikus*, miközben például az *mszp* kifejezés relevanciája más topikok esetén elhanyagolható. Figyelemre méltó a topik dinamikája: míg a vizsgált időszak elején az *MSZP* és *Gyurcsány Ferenc* szerepelt a legrelevánsabb kifejezések között, addig az évek során *Orbán Viktor*, *Lázár János*, *Rogán Antal* és a *Jobbik* is megjelent, míg *Gyurcsány Ferenc* eltűnt. Az időszak végére a *Fidesz* került a legrelevánsabb szavak közé, a *Jobbik*

⁷ Adott szó relevanciája – figyelembe véve azt, hogy a nagyon gyakori szavak kevésbé relevánsak a vizsgált topik szempontjából – egy adott topikon belül a szó topikspecifikus gyakoriságából kapható, úgy, hogy az „büntetve” van a szó általános, nem-topik specifikus gyakoriságával. Minél nagyobb a lambda, annál kevésbé büntetjük a szó általános gyakoriságát. Ha a lambda 1, nem büntetünk, és a nyers topikspecifikus szógyakoriságot használjuk relevancia-mutatóként. Mi a lambda=0,6-os beállítást választottuk, amelyet jól interpretálhatónak láttunk, és amely Carson Sievert és Kenneth Shirley (2014) elemzésében is optimális értéként adódott.

mögötte kissé lemaradva, s az *MSZP* jóval hátrébb sorolódott. Mindez megfelel a 2010-es kormányzópárt-váltásnak (a korrupciós ügyek nyilván az elosztási mechanizmusokhoz jobban hozzáférő kormánypártokhoz köthetők).

A 4-es topik a kormányzati és a nem-kormányzati szervezetek kapcsolatát érintő cikkeket tartalmazza. Legrelevánsabb szavai között van a *minisztérium, tárca, közigazgatási, államtitkár* (ezek a kifejezések más topikokban nem szerepelnek lényegesen), az *adat, nyilvánosság*, illetve az *alapítvány, civil, egyetem, közérdekű*. A tartalmi dinamikára jellemző, hogy a *civil* kifejezés 2012-ben megjelenik, és egyre fontosabbá válik a topikban.

Az 5-ös topik azokat a cikkeket fogja össze, ahol a korrupciógyanús eset az igazságszolgáltatás valamelyik lépcsőfokáig eljutott már. Jellemző szavai a *nyomozás, ügyészség, bíróság, vallomás, vádlott, ítélet*. A cikkek különböző ügyekben hozott jogerős ítéleteket, vádak, különböző perek tárgyalnak. Fő témái a letartóztatások, a pénzmosás, a gyilkosság, az adócsalás és a kémkedés. A későbbi elemzés kapcsán még fontos lesz, hogy 2016–2017-ben nagyon sok cikk származik a Pesti Sráckorról, míg más topikokban nem volt jellemző az oldalról származó cikkek túlsúlya. Emellett a tulajdonosváltás utáni Origó is fontos forrás a topik szempontjából. A 3-as topikban megjelenő szereplők (Zuschlag, Wieszt, Simon, Hagyó) ügyei ebben a topikban is jelentősek, itt is megjelennek, de ebbe a topikba főként a jogi eljárásokkal kapcsolatos cikkek kerültek.

A 6-os topik az önkormányzati szintű, illetve lokális, helyi kötődésű ügyeké. Összességében tartalmilag ez a legkevésbé változó topik. Jellemző szavai az *önkormányzat, polgármester, város, helyi*. Az érintett ügyeket jól jellemzi a legrelevánsabb szavak között szereplő *ingatlan, négyzetméter, lakás, bérlő, épület, föld*. 2010 után a *kerület* helyét a *föld* veszi át a releváns szavak listájának elején. A *vagyonnyilatkozat* kifejezés a kormányváltás évében jelenik meg, innentől kezdve nagyon sok cikk a polgármesterek és az önkormányzati képviselők vagyonnyilatkozatairól szól.

A 7-es topik a vállalkozásokkal, vállalatokkal kapcsolatos korrupciós diskurzus csoportja. Jellemző kifejezései a *vállalkozás, vállalat, társaság, holding, piac, vagyon, nyereség, részvény, tulajdon, érdekltség*. A legjellemzőbb és legerősebb fordulat ebben a topikban történik: 2014-ig kizárólag Simicska Lajos szerepel személynévként, 2015-re Mészáros Lőrinc jelenik meg, rögtön a legrelevánsabbak közé ugorva. Ugyanekkor Matolcsy György is megjelenik új kifejezésként (2015-ben még csak a 25., míg 2016-ban már a 3. legrelevánsabb kifejezés), míg Simicska Lajos lecsúszik kettejük mögé. 2018-ra Mészáros Lőrinc neve a legrelevánsabb szó, messze kimagaslóan a többi szó közül.

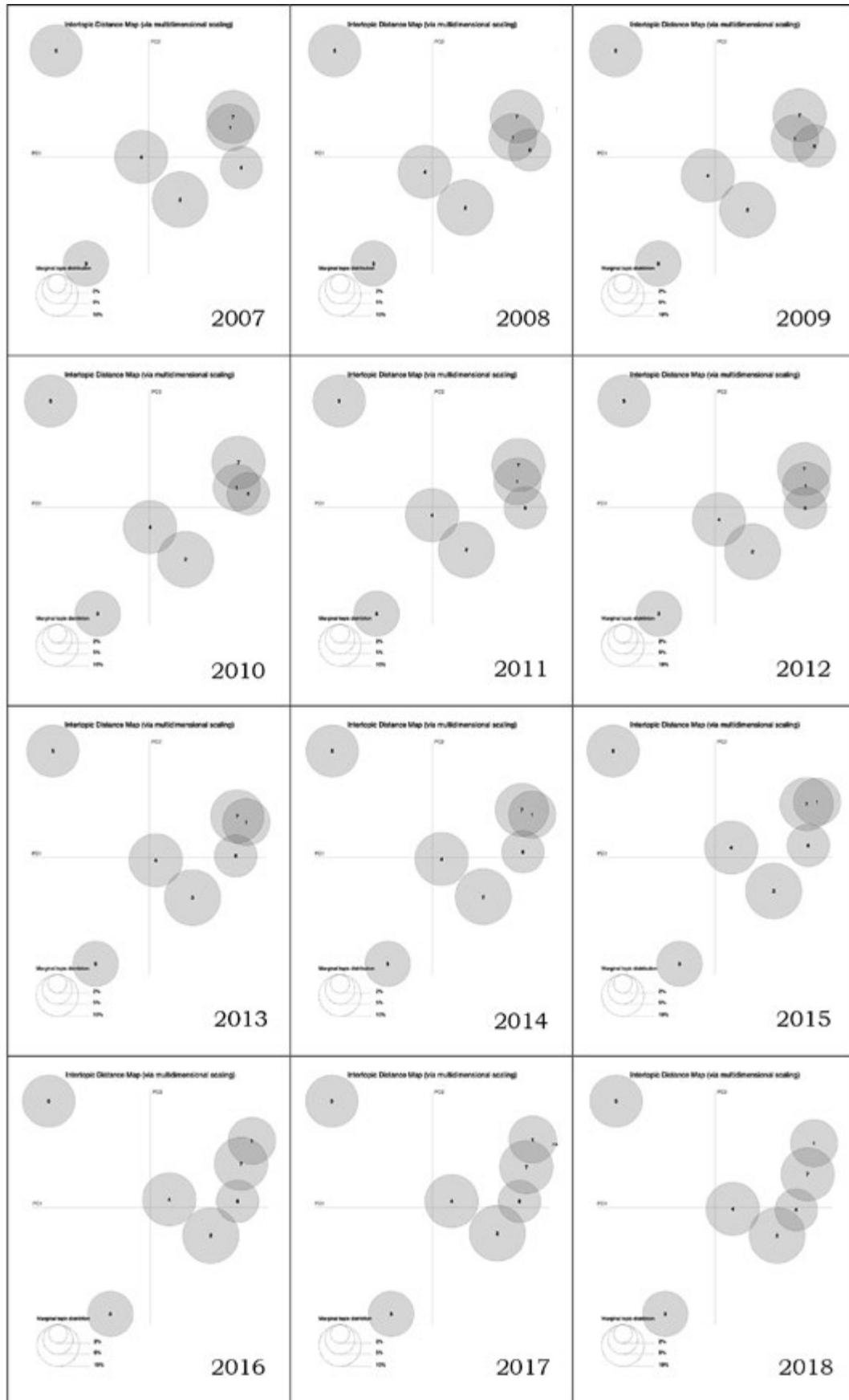
A többivel szemben ez a topik tartalmilag instabil. Ebben a topikban igen jellemző, hogy felbukkannak, majd eltűnnek szavak, szereplők. A kifejezések pozíciója sem állandó, és a kifutásuk sem olyan lassú, mint a többi topik releváns szavainak. Azaz ha adott évben nagy relevanciája is van egy kifejezésnek, a következő évre eltűnhet a legrelevánsabb szavak közül.

6.2. Hogyan kapcsolódnak egymáshoz a topikok, melyek azok, amelyek tartalmilag határozottan elkülönülnek a többitől (K2)? Mely témák kerülnek egymástól távol, melyek közelednek egymáshoz (K4)?

Az 5. ábra a többdimenziós skálázás eredménye alapján a topikok pozícióváltozását mutatja a vizsgált időszakban.

Láthatjuk, hogy a 3-as topik (pártokhoz, politikusokhoz köthető ügyek) és az 5-ös topik (igazságszolgáltatás) jól elkülönül a többitől, és ez az elkülönülés stabilan, a vizsgált időszak egészében megmarad. Az elemzett cikkek alapján ez indokolható is: mindkét topik általánosságban hasonló ügyeket dolgoz fel, amelyek a többi topikban kevésbé jelennek meg, ám egymástól nagyon eltérő nézőponttal közelítenek ugyanazokhoz az ügyekhez. Két másik csoportot alkot – a tartalmi elemzés alapján szintén jól indokolhatóan – a 2-es és 4-es (a nemzetközi ügyek, illetve a kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolatát vizsgáló topik), valamint az 1-es (közbeszerzések), 6-os (önkormányzati szintű ügyek) és 7-es (vállalkozások, vállalatok) topik csoportja, de az évek során e két csoport elkülönülése megszűnik, illetve a korábban ugyanazon csoporthoz tartozó topikok (például közbeszerzések és vállalkozások, vállalatok) eltávolodnak egymástól.

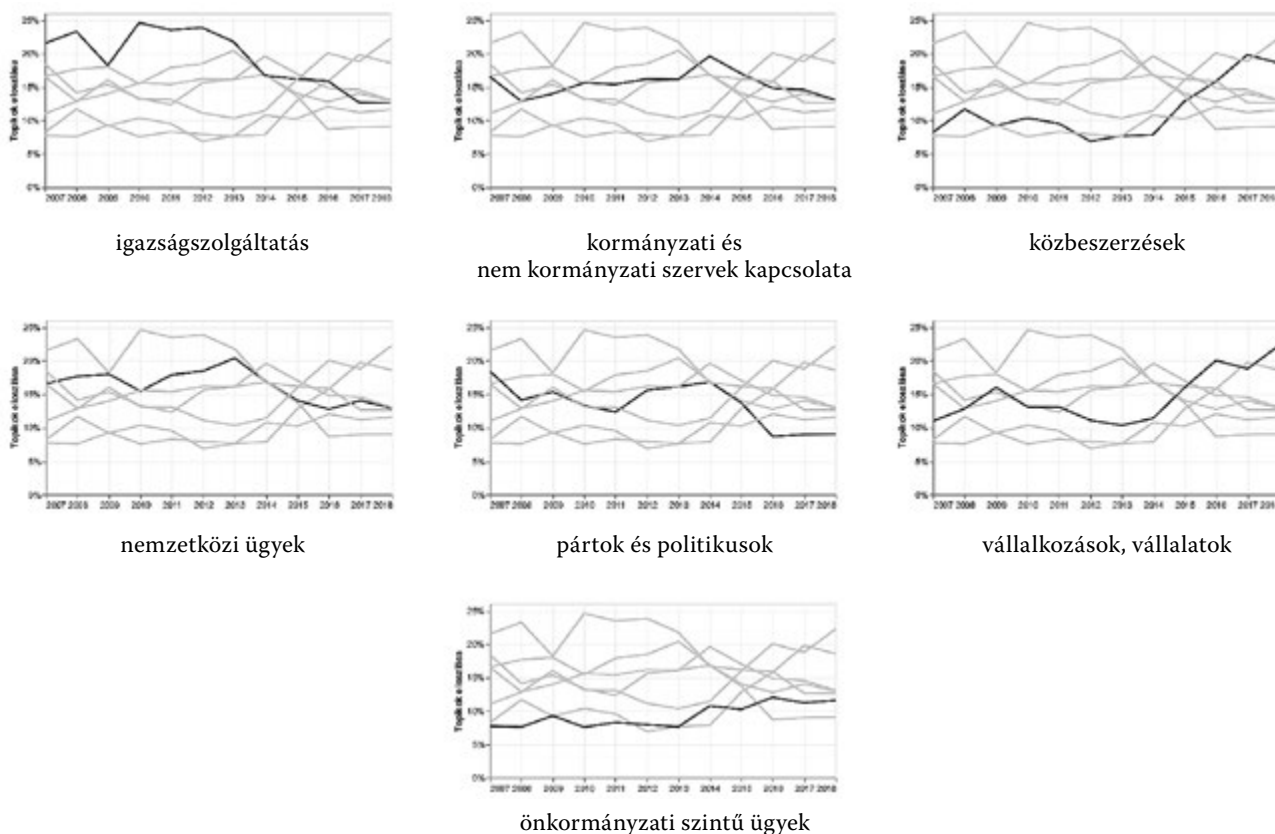
5. ábra
A topikok pozíciójának változása 2007 és 2018 között

6.3. Milyen arányban jelennek meg az egyes topikok?

Az 5. ábrán a körök területével jelölt „topik-nagyság” változási dinamikáját fogja egybe a 6. ábra. Az ábra a teljes cikkgyűjteményt vizsgálja, itt is fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy korpuszunkat csupán a 2010-es évek vége felé tekinthetjük teljesnek.

6. ábra
Topikok eloszlása az adott évben letöltött összes cikkben

A teljes időszakra csupán öt portálról (Index, Origó, HVG, vilaggazdasag.hu, hetivalasz.hu) áll rendelkezésre elemezhető tartalom. Több jelentős portál, mint az Átlátszó, a 444, a vs.hu és a Pesti Srácok csak 2010 után jött létre, illetve több olyan portál is van, ahonnan a régebbi cikkeket nem (vagy csak alacsony arányban) tudtuk letölteni.

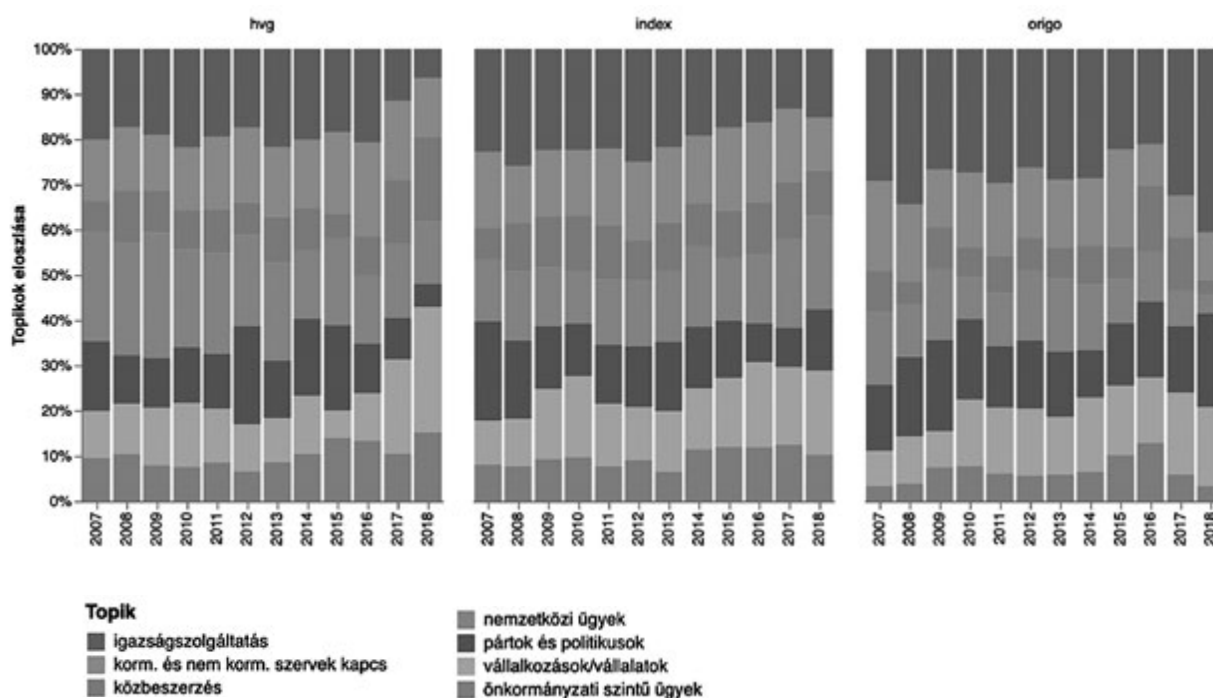
A 6-os ábra alapján látszik, hogy míg az igazságszolgáltatás topik a kezdeti időszakban kiemelkedően fontos volt, a jelentősége az időszak második felében zuhan. Ez vélhetően egyebek között annak köszönhető, hogy a fent bemutatott ügyek (a Zuschlag-, a Wieszt-, a Simon- és a BKV-ügy) jó része lezárul, kisebb jelentőségűvé válik a vizsgált periódus második felében. A kormányváltás után a nemzetközi ügyek aránya megugrik. Két kiugró és egymással szinkron változás még, hogy a közbeszerzések és a vállalkozások, vállalatok topik 2014-ben láthatóan megnő, és ezzel egy időben a 2-es (kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolata) topik aránya (ami elsősorban a civil szervezetekkel kapcsolatos ügyeké), valamint a pártok és politikusok ügyeit feldolgozó topik aránya rohamosan csökken. A közbeszerzések topik aránya 2015-ig 15 százalék alatti, 2018-ra azonban a második legdominánsabb topikká válik. Az önkormányzati szintű ügyek aránya viszonylag konstans.

A következőkben azt a három portált (Index, Origó és hvg.hu) vizsgáljuk meg részletesebben, amelyek esetében a legnagyobb arányú az elérés (az adatbázisban szereplő cikkek közül a legtöbb elérhető volt), a gyűjtés pedig (közel) teljes körű (lásd a 2. táblázatot és a 7. ábrát).

2. táblázat
Elért cikkek száma (Index, Origo, HVG)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	összesen
Index	328	399	428	486	525	395	319	241	291	439	629	240	4720
Origo	100	132	231	551	545	588	670	229	212	29	70	16	3373
HVG	87	155	184	291	277	496	269	419	145	63	270	128	2784

7. ábra
Topikok eloszlása az adott évből letöltött összes cikkben (hvg.hu, Index, Origo)

A 7. ábra alapján látható, hogy a hvg.hu és az Index korrupciós cikkeinek tematizáltsága egymáshoz hasonló, az Origo azonban – főleg a tulajdonosváltás után – eltér tőlük (tanulmányunk későbbi részében külön vizsgáljuk az Origo tulajdonosváltásának hatását). A leglátványosabb eltérés az, hogy az igazságszolgáltatásra fordított hangsúly az Origo esetén elkezd meredeken nőni 2017-ben, míg a másik két portálnál csökken. Ugyanez mondható el a pártok és politikusok topikról.

A hvg.hu és az Index esetében a dinamika hasonló, ám az Index esetében jóval konstansabb képet figyelhetünk meg. A hvg.hu-n 2013-tól meredeken csökken a nemzetközi ügyek aránya, majd 2015-től a pártok és politikusok topik aránya is, ezzel párhuzamosan pedig növekedni kezd a közbeszerzések és a vállalkozások/vállalatok topikok aránya. Az Origón 2016-ban megugrik a közbeszerzések topik aránya, ami a 2015-ös Simicska-botrány hozadékaként értelmezhető. A kiemelt eredmények jól mutatják, hogy jelentős különbséget mutatnak az oldalak annak tekintetében, hogy milyen típusú korrupciós ügyeket mutatnak be.

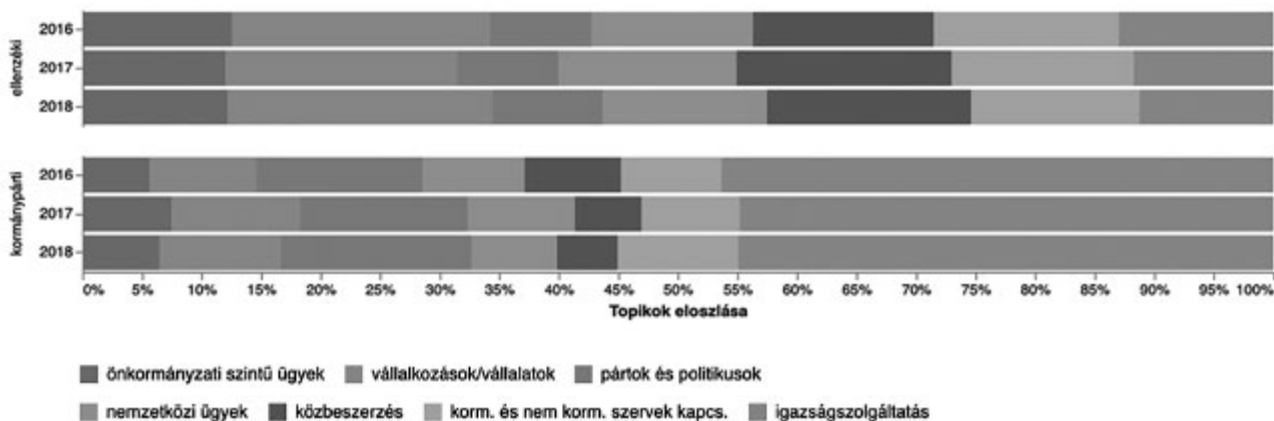
6.4. Kampányidőszak és a kormányzathoz való viszony (K5, K6)

A következő elemzésben csak a 2016 és 2018 között megjelent cikkeket vizsgáljuk. Azért szűkítettük erre az időszakra az elemzést, mert erre az időszakra áll rendelkezésünkre megfelelő mennyiségű szöveg kormánypárti és ellenzéki oldalról is (lásd az 1 táblázatot).

Azt vizsgáltuk, mely témákról ír az ellenzéki média (atlatszo.hu, fn.hu, 24.hu, HVG, Index, magyarnarancs.hu, mno.hu, Nepszava, nol.hu, 168ora.hu, 444.hu), illetve melyekről a kormánypárti média (figyelo.hu, magyarhirlap.hu, magyaridok.hu, Pesti Srácok, Origó), és van-e kapcsolat a tematika és az ellenzéki/kormánypárti pozíció között (lásd a 8. ábrát). Ennek kapcsán fontos újra megjegyezni, hogy az egyes cikkek nincsenek pontosan megfeleltetve a topikoknak, csak topikvalószínűséget tudunk rendelni minden cikkhez. Ezek a cikkenkénti topikvalószínűségek voltak a modelljeink függő változói, amelyek kapcsolatát a háttérváltozókkal lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk. Külön modell készült az összes topikra. A független változók a következők voltak: a cikk megjelenésének helye (kormánypárti vagy ellenzéki média), illetve a cikk megjelenésének időpontja (kampányidőszakban vagy azon kívül jelent-e meg a cikk). A kampányidőszakot a választás előtti négy hónapként definiáltuk.

8. ábra

Topikok eloszlása a 2016–2018 között készült összes cikkben az ellenzéki, illetve a kormánypárti sajtóban

A két magyarázó változó közötti interakciót is bevontuk az elemzésbe, hogy lássuk, módosítja-e például a kampányidőszak a kormánypárti médiumok tematizáltságát, de az interakció egyik esetben sem volt szignifikáns, ezért a bemutatott modellekből ezeket az interakciókat már elhagytuk (lásd a 3. táblázatot).

Az összes modell szignifikáns az F-próba alapján, ám a modellek magyarázóereje 7-ből 6 esetben nagyon alacsony, 1 százalék körüli, tehát a tematikát (kézenfekvő módon) más fontos tényezők is magyarázzák a két bevont változó mellett. Egyetlen esetben, az igazságszolgáltatás topik esetében beszélhetünk 12 százalékos magyarázóerőről – eszerint a már igazságszolgáltatási szakaszba került korrupciós esetek megjelenését erősen befolyásolja, hogy kormánypárti-e az adott médium, és hogy kampányidőszak van-e éppen. A tábla alapján azt mondhatjuk el, hogy míg a kormánypárti/ellenzéki besorolás hatása mindenhol szignifikáns, addig a kampányidőszak hatása csak a nemzetközi ügyek, a pártokhoz köthető ügyek és a vállalkozások, vállalatok topik esetében szignifikáns. Kampányidőszakban az előbbi két topik nagyobb, míg utóbbi topik kisebb médianyilvánosságot kap.

A kormánypárti és ellenzéki bontást vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a kormánypárti médiában a pártokhoz, politikusokhoz köthető ügyek aránya, valamint az igazságszolgáltatás aránya szignifikánsan magasabb (az utóbbi közel 50 százalékos), a többi topik viszont az ellenzéki médiában kap jelentősebb szerepet. Ezt a 8. ábra is jól szemlélteti.

3. táblázat
A lineáris regressziós modellek eredményei

Függő változó	Magyarázó változók	Adj. R ²	Koefficiens	t-próba (p)
Igazságszolgáltatás	korm_ell	0,123	-0,335	0,000
	kampány		-0,0093	0,205
Kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolata	korm_ell	0,007	0,0643	0,000
	kampány		-0,0127	0,052
Közbeszerzések	korm_ell	0,012	0,1022	0,000
	kampány		0,0076	0,310
Nemzetközi ügyek	korm_ell	0,007	0,0579	0,000
	kampány		0,0175	0,004
Pártok és politikusok	korm_ell	0,010	-0,0571	0,000
	kampány		0,0134	0,005
Vállalatok, vállalkozások	korm_ell	0,013	0,1101	0,000
	kampány		-0,0189	0,018
Önkormányzati szintű ügyek	korm_ell	0,006	0,0584	0,041
	kampány		0,0024	0,690

A magyarázó változók kódolása: *korm_ell* esetében *kormánypárti* = 0, *ellenzéki* = 1, illetve *kampány* esetében *nem kampányidőszak* = 0, *kampányidőszak* = 1

6.5. A tulajdonosváltás hatása: a korrupciós tematika változása ugyanazon lapon belül (K7)

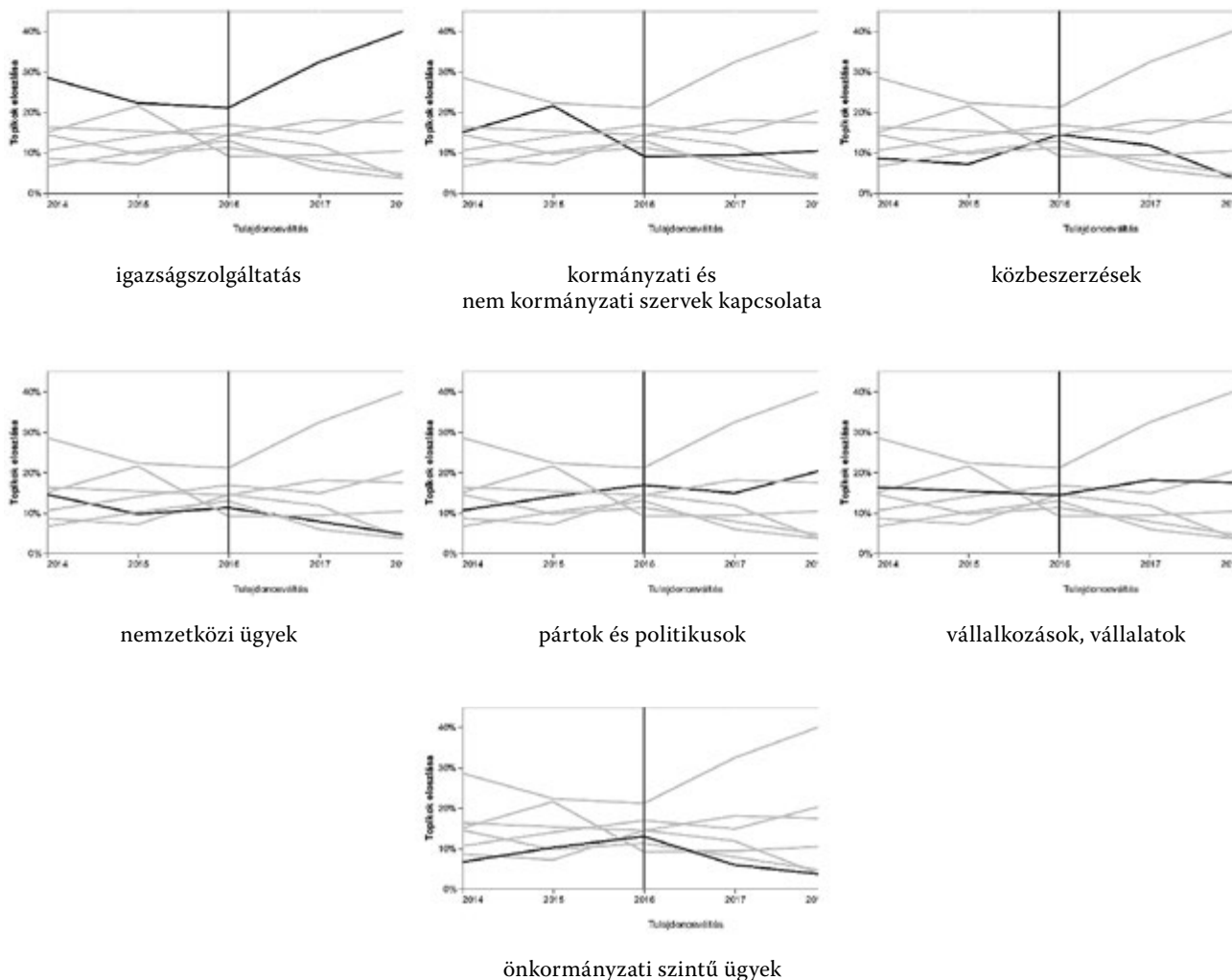
Az utolsó kutatási kérdésünk azt vizsgálja, hogyan hat egy tulajdonosváltás egy lap, jelen esetben az Origó korrupciós tematikájára. Az Origó körüli változások 2014 júniusában kezdődtek, amikor Sáling Gergő főszerkesztő távozott, és helyét Pálmai L. Ákos vette át. A főszerkesztőváltásra az országgyűlési választás után került sor. 2015-ben a Telekom eladásra bocsátotta az Origót, amelyet 2016 februárjában a New Wave Media Kft vett meg, és az új tulajdonos Száraz István lett. 2017 áprilisa is fontos dátum a híroldal életében: többen távoznak az újságtól, és ekkor szűnik meg az oldalon a kommentelési lehetőség is (Facebookon továbbra is lehet kommentelni a cikkeiket).

4. táblázat
Az Aktákban megtalálható, illetve sikeresen letöltött cikkek száma
(Origó)

origo.hu												
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Total	106	140	244	573	594	643	723	241	215	31	72	16
Letöltve	100	132	231	551	545	588	670	229	212	29	70	16

A kérdésre, hogy a tulajdonosváltás hatása kimutatható-e egy portál esetében, a 4. tábla alapján részben már válaszolhatunk. A K-Monitor cikkgyűjteményébe 2016-tól kezdődően jóval kevesebb cikk került be, mint a tulajdonosváltás előtt (lásd a 9. ábrát).

9. ábra
 Topikok eloszlása az adott évből letöltött összes cikkben
 2014 és 2018 között (Origó)

Ha a portálon megjelenő topikok arányát vizsgáljuk, a 9. ábra is alátámasztja a tulajdonosváltás befolyásoló erejét. Bár mindkét időszakban domináns az igazságszolgáltatás topik jelentősége, ez a tulajdonosváltás előtt csökkenő tendenciát mutat, a tulajdonosváltással viszont azonnal megugrik (magasabb szintre, mint ahonnan 2014-ben indult). Figyelemre méltó még a közbeszerzések topik visszaesése is a tulajdonosváltás előtti és utáni időszak összevetésében, ez a változás azonban a varianciaanalízis alapján statisztikailag nem szignifikáns. Szignifikáns eltérést három topikban látunk: az igazságszolgáltatás, a kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolata és a nemzetközi ügyek topikban. Ezek a változások nagyságukat tekintve is jelentősnek ítéelhetők.

5. táblázat
Az ANOVA és Welch-próba eredményei

Függő változó	Tulajdonosváltás	Átlag	Próba	p-érték
Igazságszolgáltatás	előtt után	0,275 0,415	ANOVA	0,000
Kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolata	előtt után	0,162 0,065	Welch	0,000
Közbeszerzések	előtt után	0,075 0,067	ANOVA	0,649
Nemzetközi ügyek	előtt után	0,134 0,069	Welch	0,000
Pártok és politikusok	előtt után	0,152 0,168	ANOVA	0,464
Vállalatok, vállalkozások	előtt után	0,136 0,149	ANOVA	0,487
Önkormányzati szintű ügyek	előtt után	0,065 0,066	ANOVA	0,953

Magyarázat: az ANOVA alternatívájaként Welch próbát alkalmaztunk, ha az ANOVA szórás-azonosságra vonatkozó alkalmazási feltétele nem teljesül

Összegzés

Kutatásunkban elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen látens témák azonosíthatók a magyar online sajtó korrupciós diskurzusában. Az azonosított hét topik alapján az igazságszolgáltatás, a kormányzati és a nem kormányzati szervek kapcsolata, a közbeszerzések, a nemzetközi ügyek, a pártok és a politikusok, a vállalatok, vállalkozások és az önkormányzati szintű ügyek kerülnek elő a hazai sajtóban a korrupció kapcsán. A kapott hét topik tartalmilag jól elkülöníthető, könnyen interpretálható. Külső információkkal (mint a 2010-es kormányváltás és Simicska Lajos 2015-ös háttérbe szorulása) érvényességük jól alátámasztható.

A pártokhoz, politikusokhoz köthető ügyek és az igazságszolgáltatás topikja időben stabilan elkülönül a többitől, míg a nemzetközi ügyeket, illetve a kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolatát vizsgáló topik csak kezdetben alkot különálló szigeteket. Az idő multával a nemzetközi ügyek topik leválik az utóbbiról, és közel kerül a közbeszerzések, az önkormányzati szintű ügyek és a vállalkozások, vállalatok topik alkotta csoporthoz. Az utóbbi hármas kezdeti közelsége, összefonódása az idő során lazul.

Az általunk vártnál nehezebben volt vizsgálható az a kutatási kérdés, hogy milyen arányban jelennek meg az egyes topikok, mert az adatbázisban a 2013 előtti időszakból származó cikkek lefedettsége nem teljes. Ennek ellenére a topikok tartalmának és egymáshoz való viszonyának elemzése értelmezhetőnek tűnt, és a külső megfigyelésekkel jó egyezést mutat. Fontos adalék, hogy a kormányzathoz való viszony csupán a 2013 utáni időszakra volt értelmezhető. Azt láthattuk, hogy a kampányidőszak hatása a legritkább esetben függ azzal össze, hogy milyen témafókusz van egy lapban, míg a kormánypárti, illetve ellenzéki besorolás a legtöbb esetben hatást mutat. A kormánypárti médiában a pártokhoz, politikusokhoz köthető ügyek topikjának aránya, valamint az igazságszolgáltatás topikjának aránya szignifikánsan magasabb, a másik öt topik viszont az ellenzéki médiában kap jelentősebb szerepet. Vizsgáltuk azt is, hogy milyen változások figyelhetők meg, ha egy lap ellenzéki pozícióból (tulajdonosváltás révén) kormánypárti pozícióba kerül. Azt mondhatjuk, hogy a tulajdonosváltás után az Origón azonnal megváltozott mind a korrupcióval kapcsolatos cikkek mennyisége, mind tartalmi fókuszuk.

Az itt bemutatott szövegbányászati eszköztár azonban nemcsak újságcikkeken alkalmazható, hanem más típusú adatokon is, mint például sajtóhír-kommenteken vagy közösségimédia-posztokon. Az ezekre az adatforrásokra támaszkodó elemzések a lakossági korrupciós észleléssel is jobban rezonálnak. Ahogy az „átlagemberek” is egyre inkább hírkurátorokká válnak az egyszerű hírfogyasztó helyett, annál inkább válik relevánssá a közösségi médiában megjelenő vélemények letapogatása a korrupciós percepciók kapcsán – bár ez a tartalom kétségkívül nem független a szerkesztett médiában megjelenő információktól.

A bevezetőben említettekhez visszatérve fontos megjegyeznünk: az, hogy a médiában mennyi és milyen korrupciós ügy jelenik meg, a korrupció tényleges mértékén kívül számos tényezőtől függ, kezdve a korrupciós ügyek felderítéséhez szükséges erőforrások nagyságától akár addig, hogy milyen egyéb nagy témák tematizálják a közbeszédet (például a COVID). Ugyanakkor az online tér adatai jól használhatóak mind a különböző jellemző korrupciós típusok, mind e típusok időbeli változásának körvonalazására. Az ilyen típusú felhasználást támasztja alá Sofia Axelsson és Stefan Dahlberg (2018) már idézett kutatása is, amelyben a szerzőknek online szerkesztett és közösségimédia-szövegekre támaszkodva specifikus NLP (szemantikus disztribúciós) modellekkel sikerült feltárniuk az adott országok korrupciós mintáit. Médiakutatási szempontból annak is kiemelt jelentősége van, hogy kutatható, a különböző pártállású oldalak milyen korrupciós témákat, típusokat vesznek elő.

Az eredményeink jól mutatják, hogy jelentős különbség van a vizsgált portálok között abban, hogy milyen típusú korrupciós ügyeket mutatnak be. Ez a különbség vélhetően még nagyobb a konkrét ügyek kiválasztásában vagy az egyes ügyek keretezésében. Tanulmányunk korlátozott terjedelme miatt az ilyen típusú mélyebb elemzéseket már nem tudjuk ebben az írásban bemutatni. A szövegtörzset további – akár kvantitatív, akár kvalitatív – vizsgálata azonban számos új eredményt hozhat a témában.

Összességében az alkalmazott módszer jól használhatónak bizonyult nagy szöveges adatbázisok tematikus struktúrájának automatizált azonosítására, ami előrevetíti azt, hogy potenciálisan más médiakutatási területeken is jól alkalmazható lehet. E megközelítés jelentőségét nehéz volna túlbecsülni: a szövegbányászat elsősorban a növekvő digitizáció miatt válik egyre fontosabb vizsgálati tereppé, hiszen a digitális szövegek fontos lenyomatai az emberek gondolkodásának, attitűdjeinek. A szövegelemzés másik nagy előnye, hogy nemcsak a jelenről tud szólni, hanem a múlttól is képes megállapításokat tenni – hiszen a digitális média már Magyarországon is két évtizedes múltra tekint vissza, a korábbi szövegek digitalizációja pedig még szélesebb távlatokat nyithat. Az újságírói közléseken keresztül képesek lehetünk olyan képet rajzolni, amely legalább a professzionális diskurzus szintjén megmutatja a felmerülő korrupciós tematikákat.

Irodalom

Axelsson, Sofia & Stefan Dahlberg (2018): Corruption Talk: Mapping the Word Corruption in Online Text Data Across the World. General Conference of the European Consortium for Political Research. *Manuscript*.

Blei, David M. & John D. Lafferty (2009): Topic models, <http://www.cs.columbia.edu/~blei/papers/BleiLafferty2009.pdf>.

Bohn, Simone R. (2012): Corruption in Latin America: Understanding the Perception–Exposure Gap, *Journal of Politics in Latin America*, vol. 4, no. 3, pp. 67-95.

Chuang, Jason, Christopher D. Manning & Jeffrey Heer (2012): Termite. Visualization Techniques for Assessing Textual Topic Models. *Proceedings of the international working conference on advanced visual interfaces*, pp. 74–77, <http://vis.stanford.edu/files/2012-Termite-AVI.pdf>.

Fazekas, Mihály, István János Tóth & Lawrence King (2016): *An Objective Corruption Risk Index Using Public Procurement Data*. Springer Scinet Business Media Dordrecht.

Hajdu Miklós, Pápay Boróka, Szántó Zoltán & Tóth János István (2018a): A korrupció sajtómegjelenése nemzetközi összehasonlításban. *Magyar Tudomány*, 179. évf. 4. sz. 496–506. o.

Hajdu Miklós, Pápay Boróka, Szántó Zoltán & Tóth János István (2018b): Content analysis of corruption coverage: Cross-national differences and commonalities. *European Journal of Communication*, vol. 33, no. 1, pp. 7–21.

- Hlatshwayo, Sandile, Anne Oeking, Manuk Ghazanchyan, David Corvino, Ananya Shukla & Lamin Y Leigh (2018): *The Measurement and Macro-Relevance of Corruption: A Big Data Approach*. IMF Working Papers, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/08/31/The-Measurement-and-Macro-Relevance-of-Corruption-A-Big-Data-Approach-46157>.
- Katona Eszter & Németh Renáta (2021, megjelenés alatt): Automatizált szöveganalitika a korrupció kutatásában. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*.
- Kmetty Zoltán (2018): Incumbent party support and perceptions of corruption. An experimental study. *Szociológiai Szemle*, 28. évf. 4. sz. 152–165. o.
- Kostadinova, Tatiana & Kmetty Zoltán (2018): Corruption and Political Participation in Hungary: Testing Models of Civic Engagement. *East European Politics and Societies*, vol. 33, no. 3, pp. 555–578.
- Li, Jiawei, Wen-Hao Chen, Qing Xu, Neal Shah & Timothy Mackey (2019): Leveraging Big Data to Identify Corruption as an SDG Goal 16 Humanitarian Technology. *IEEE Global Humanitarian Technology Conference (GHTC)*, Seattle, WA, USA, pp. 1–4, <https://ieeexplore.ieee.org/document/9033129>
- Mear, Camilla (2016): An International NGO Startup's Use of Social Media Technology. The Case of Anti Corruption International: A Discursive Analysis on the Organizational Use of the Term 'Corruption' on Twitter. *Master's Thesis*, <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/2449754/Camilla%20Mear%20-%20MSGLOPOL%20-%202016.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Németh Erzsébet, Körmendi Gábor & Kiss Beatrix (2011): Korrupció és nyilvánosság. A média hatása a korrupcióra és annak társadalmi megítélésére. *Pénzügyi Szemle*, 56. évf. 1. sz. 57–65. o.
- Németh Renáta, Katona Eszter & Kmetty Zoltán (2020): Az automatizált szövegelmélet perspektívája a társadalomtudományokban. *Szociológiai Szemle*, 30. évf. 1. sz. 44–62. o.
- Niklander, Stefanie, Ricardo Soto, Broderick Crawford, Claudio León de la Barra & Eduardo Olguín (2016): Facilitating Analysis of Audience Reaction on Social Networks Using Content Analysis: A Case Study Based on Political Corruption. In: Stephanidis, Constantine (ed.): *HCI International 2016 – Poster's Extended Abstracts*. HCI 2016. *Communications in Computer and Information Science*, vol. 618. Springer, Cham, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-40542-1_10.
- Sievert, Carson & Kenneth E. Shirley (2014): LDAvis: A method for visualizing and interpreting topics. *ACL Workshop on Interactive Language Learning, Visualization, and Interfaces, Baltimore*, <https://www.aclweb.org/anthology/W14-3110.pdf>.
- Stevens, Keith, Philip Kegelmeyer, David Andrzejewski & David Buttler (2012): Exploring topic coherence over many models and many topics. In: *Proceedings of the 2012 Joint Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing and Computational Natural Language Learning (EMNLP-CoNLL '12)*. Association for Computational Linguistics, pp. 952–961, <https://www.aclweb.org/anthology/D12-1087.pdf>.
- Suphachalasai, Suphachalasai (2005): Bureaucratic Corruption and Mass Media. *Environmental Economy and Policy Research Working Papers*, University of Cambridge, Department of Land Economics.
- Tóth János István & Hajdu Miklós (2018): A korrupció mérési lehetőségei. Lehetséges objektív indikátorok bemutatása egy magyar példa alapján. *Magyar Tudomány*, 179 évf. 4. sz. 507–528. o.
- Touwe, Mochtar & M. Iqbal Sultan (2015): The Investigation of Tempo Weekly News Magazine in the Corruption Case of the Megaproject Hambalang Sport Facilities. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, vol. 20, no. 2, pp. 233–239.

Függelék

A korpusz forrásoldalainak listája: Index, Origó, NOL, HVG, atlatszo.hu, 444, 24.hu, MNO, Népszava, ATV, VS.hu, Blikk, napi.hu, Világgazdaság, Heti Válasz, Magyar Idők, mfor.hu, pestisracok.hu, fn.hu, HírTv, G7, 168 óra, Klubrádió online, bama.hu, Hírextra, Portfolio, Magyar Hírlap, Vasárnapi Hírek, Átlátszó Oktatás, Bors, délmagyar, Jogi Fórum, cink, abcúg, TASZ, Élet és Irodalom, Kitekintő, orszagszerte.atlatszo.hu, K-Monitor, Direkt36, Kisalföld, Nemzeti Sport, bács-kiskun online, Komment.hu, romnet.hu, Privátbankár, valasz.hu, RTL Klub, HEOL, vasarnapihitek.hu, KEMMA, Mandiner, Pécsi Újság, nyugat.hu, SZOLJON, Sonline, alfahir.hu, Forbes, Hetek, Mérce, TV2, haon.hu, Szabad Pécs, BOON, Magyar Hang, Qubit, Szabad Föld, Szabolcs Online,

Dunántúli Napló, BEOL, Napi Gazdaság, agrárszektor.hu, ÁSZ, BAON, Korrupcióinfó.hu, MIX, PécsMa.hu, Beszélő, ma.hu, Figyelő, Inforádió, Magyar Narancs, dontwasteit.hu, Dunaújváros Online, építészfórum, ezahir.hu, focitipp.hu, HWSW, IHO.hu, IT.news, ittlakunk.hu, Jobbik.hu, Magyar Építők, Médiapiac, mindennapi.hu, mmonline, NRG Report, Nyelv és Tudomány, nyugatmagyar.hu, Privátkopó, Propeller, Revizor, Szoboszlói Színes, Ténytár, totalcar, Transindex, Urbanista (Index), választasirendszer.hu, Város Szíve blog, vezess.hu, Zircinfo, Kárpátinfo, Reflektor, Észak Online, Hir6, Gazdasági Rádió, Zalai Hírlap, Pécsi Stop, TEOL, Kreatív, Hírszerző, Bank és Tőzsde, Eszmélet, HavariaPress, rakosmente.fidesz.hu, romaweb.hu, stop.hu, ZOOM, Magyar Rádió, MTV, msn, Manager Magazin, Vas Népe, Pénzcentrum, zóna, ingatlanmagazin.com, globusz.net, DH-online, Fejér Megyei Hírlap, samsungsport.hu, DunaTV, hirado.hu, Új Szó (Szlovákia), Om2, Deutsche Welle, Mozgó Világ, NPORT, Pwc.com, rakosmente.hu, Somogy TV, Szeged Kurir, turizmusonline.hu

Abstract in English

Applying natural language processing to analyse the representation of corruption in the Hungarian online media

This paper presents a thematic analysis of the representation of corruption in the Hungarian online media, using a text mining tool called dynamic topic modeling. The text corpus was provided by K-Monitor and includes online articles on corruption and issues related to the misuse of public funds. Our study is exploratory in nature: it is aimed at identifying the main topics of the articles and the dynamics of thematic changes in the period 2007–2018, including the meaning, the background and the changes of each corruption topic. The causal links revealed by this research lie in whether the medium is of an oppositional or of a pro-government position, and how election campaign periods affect the thematic structure of the representation of corruption. Owing to the fact that the ownership of the news portal Origó changed during the analysed period, a natural experiment has also been possible in an attempt to reveal the impact of this change on the thematic structure of the corruption discourse on the portal in question.

Keywords: automated text analytics, corruption, dynamic topic model, NLP, text mining

Katona Eszter survey-statisztikus, az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológiai Doktori Iskolájának hallgatója, a Társadalomkutatások Módszertana Tanszék tanársegédje, a Research Center for Computational Social Science kutatócsoport munkatársa. Kutatási témája a természetes nyelvfeldolgozás (NLP) alkalmazása a korrupciókutatásban. Jelenleg Fazekas Mihály témavezetésével UNKP-kutatást végez a közbeszerzési pályázatok korrupciókockázatát szövegbányászati módszerekkel vizsgálva.

Kmetty Zoltán szociológus, a Társadalomtudományi Kutatóintézet CSS-RECENS kutatócsoportjának munkatársa, az ELTE TÁTK adjunktusa és a „Társadalmi viselkedés megértése és modellezése digitális adatokkal” című MILAB-projekt szakmai vezetője. Az elmúlt négy-öt évben elsősorban CSS területen aktív, rendszeresen előad vezető nemzetközi konferenciákon, számos tanulmánya jelent meg Q1-es lapokban.

Németh Renáta az ELTE Társadalomtudományi Kar Empirikus Tanulmányok Intézetének vezetője, a Research Center for Computational Social Science kutatócsoport társvezetője. Alkalmazott matematika és szociológus szakon végzett az ELTE-n, ugyanitt szerezte doktori fokozatát a Szociológia Doktori Iskolában. Szakigazgatója a kar Survey Statisztika és Adatanalitika MSc programjának. Érdeklődése a kvantitatív társadalomkutatás különböző módszereire terjed ki, az utóbbi években az automatizált szöveganalitika szociológiai felhasználása foglalkoztatja. Számos D1-es és Q1-es folyóiratban publikált.

Sükösd Miklós

A cenzúra: gondolatgyilkosság

Táncsics Mihály a sajtószabadságról és a társadalmi nyilvánosságról

Milyen érveket fogalmazott meg Táncsics Mihály a cenzúra ellen és a sajtószabadság mellett nevezetes művében, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* című 1844-es kis könyvben? Honnan merítette szellemi inspirációját, kik voltak szellemi forrásai? Hogyan küzdött a cenzúrával, saját könyvei és lapjai megjelentetéséért? Táncsics a szó szoros, fizikai értelmében vett sajtó (a nyomda) állami korlátoktól mentes használatáért harcolt. Hogyan illeszkednek a sajtószabadság melletti elméleti érvei saját lapkiadói és aktivista tevékenységéhez? Hogyan tagolódnak elvei a sajtószabadságról folytatott 19. századi hazai vitákba?

Kulcsszavak: cenzúra, médiaszabadság, mély felvilágosodás, nyomda, nyomtatás, plebejus nyilvánosság, polgári nyilvánosság, sajtótörténet, szamizdat, tamizdat

„Hol szolgálélek nincs, zsarnok nem támadhat”

Táncsics Mihály: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* (1844/1846: 16)

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány egy rövid életrajzi vázlat után amellett érvel: Táncsics Mihályra az amerikai sajtószabadság-felfogás hatott reformkori kortársai és a felvilágosodás francia és német klasszikusai mellett. Táncsics egész élete összefonódott a szabad sajtóval és a cenzúra elleni harccal. A szabad sajtó melletti mozgalom vezére és jelképe lett elvi, politikai és gyakorlati értelemben is. Plebejus demokrataként egész életét a paraszti és a munkás-érdekvédelemnek, a művelődésnek, a népfelvilágosításnak szánta – és ez a sajtó nélkül, nyomtatott tankönyvei és néplapjai nélkül lehetetlen lett volna.

Táncsics célját új fogalommal *mély felvilágosodás*nak nevezhetjük. Ez a paraszti és a munkástömegek állampolgári-jogi, politikai és társadalmi felvilágosítását jelenti a cenzúrától mentes sajtószabadság alapján. A felvilágosodás mély hatását a magyar társadalomban: földművesek és kétkezi munkások felvilágosodását az elit-felvilágosodás mellett. Az eszköz ehhez a paraszti és a munkás olvasóközönség művelődése. Táncsics az elitek mellett a paraszti és a munkástömegeket akarta ellátni könyvekkel és lapokkal – a kritikus sajtó szabadságával, a nyilvánosság erejével jogtudatosságra, mozgalmi szerveződésre, demokratikus nyomásgyakorlásra, a feudális maradványok elleni fellépésre tanítva őket. (A magyar irodalom hagyományosan szűk olvasóközönségéről, a felvilágosodás íróinak magányosságáról lásd Komlós 1947/2006, vö. Darnton 1971, 1979).

E mély felvilágosodás és a nyomtatás, a sajtó (a könyv- és a lapkiadás) egymást feltételezi. A nyomtatás a felvilágosodás természetes médiuma. Táncsics felismeri: a népművelés csak szabad sajtóval és az elvek tömeges terjesztéséhez kötődő érdekvédelemmel, vagyis *plebejus társadalmi nyilvánosság* kialakításával lehetséges. Sajtó és népfelvilágosítás, tágabb értelemben média-kommunikáció és társadalmi érdekartikuláció kéz a kézben jár, egymás nélkül nem létezik. Táncsics cenzúrárt megkerülő kiadói tevékenységét 20. századi fogalmakkal pedig nemegyszer *szamizdat*nak (önkiadásnak) és *tamizdat*nak (Nyugaton kiadott és hazacsempészett kiadványoknak) nevezhetjük.

Táncsics a sajtószabadság magyar hagyományának legtisztább szószólója. A sajtószabadságról szóló felfogását, elméleti és lapszerkesztői munkásságát minden magyar újságírónak és médiakutatónak érdemes megismernie a médiaszabadságról és a média demokratikus feladatairól szóló nyugati források mellett. Táncsics *Sajtószabadságról* szóló könyvecskéjét pedig érdemes volna kötelező irodalomnak megadni minden hazai média és kommunikáció szakon.

2. Radikális, plebejus demokrata

Az általános iskolában mindnyájan megtanultuk, sőt talán el is játszottuk: 1848. március 15-én a forradalmi tömeg Táncsicsot kiszabadította börtönéből, a budai Várból, és nagy ünnepléssel lehozta Pestre. Arról már nemigen szólt a fáma, hogy ki volt Táncsics Mihály, és miért ült börtönben. És miért üdvivalogtak a forradalmi ifjak oly lelkesen, hogy saját magukat fogták be Táncsics hintájába, és emberi élőerővel húzták át kocsiját Pestre?

Remek ember volt Táncsics Mihály, ma is példakép a szabadságszerető demokratáknak. Igazi „közember”, hogy egy szép 19. századi szót használjunk. A közösség szolgálatát és nem a magánéleti élvezetek hajkurászását állította élete középpontjába. Elveit mindig őszintén képviselő író, tanár, tankönyvszerző, paraszt- és munkásújságok szerkesztője, újságírója és kiadója, radikális demokrata országgyűlési képviselő, baloldali gondolkodó. Egyenes ember, aki hosszú börtönbüntetéseket és nyolcéves bujkálást is bevállalt meggyőződéséért.

Táncsics parasztfiúból lett író, lapszerkesztő, országgyűlési képviselő és munkásvezető. Mai szociológiai fogalmainkkal: első generációs, részben autodidakta értelmiségi. Méghozzá társadalmi osztályához hű, a parasztság és a munkásság demokratikus jogi, politikai és társadalmi emancipációját szolgáló organikus értelmiségi (Gramsci 1979). A jogkiterjesztésben együttműködött liberális nemesi szövetségeseivel és radikális polgári elvbarátaival, de eltért tőlük konzekvens plebejus irányultsága. Egész életében az alsó osztályok egyenjogúsítását, a köznép felemelkedését, egyenlő érvényesülési lehetőségeit célozta és szolgálta elméleti munkáival, tankönyveivel és lapjaival.

Bakonyszéli jobbagycsaládban született 1799-ben, horvát származású apától és szlovák származású anyától. Takácslegényként dolgozott, majd elvégezte a tanítóképzőt, magántanítóként és gimnáziumokban tanított.¹ Részt vett az 1840-es évek reformmozgalmaiban, s ezek – Szinyeyi József (1909) szavaival – úgy „elragadták amúgy is szabad tollát”, hogy könyveivel elkövetett sajtóvétség és felségsértés miatt börtönre ítélték. 1846-ban a budai helyőrségi börtönbe zárták. Innen 1848. március 15-én a forradalmi nép szabadította ki. 1848-ban rövid ideig tagja lett az első népképviselői országgyűlésnek, és Munkások Újsága címmel a földműveseknek és a városi munkásoknak szóló, a lehető legszélesebb néptömeget célzó lapot adott ki (Kosáry 1985, Buzinkay & Kókay 2005, Buzinkay 2016).

A szabadságharc leverése után ismét elítélték, a Haynau-rémuralom és a Bach-korszak időszakában nyolc éven át a saját háza alatt kialakított pincegödörben rejtőzött. Itt történelem-tankönyveket írt, amelyeket Andorlaci Máté álnéven jelentetett meg. Csak 1857-ben kapott kegyelmet. De három évvel később, 1860-ban felségsértésért (az 1860. március 15-ei tüntetés szervezése miatt) megint 15 évi börtönre ítélték, és leültették. Innen 1867-ben, a kiegyezéskor amnesztiával szabadult – már félig megvakulva.

1869-ben az orosházi körzetben ismét parlamenti képviselővé választották, 1872-ig szóló mandátummal. Az országgyűlésben felszólalt a zsellérek földhöz juttatása ügyében. Érvelt az állam és az egyház szétválasztása mellett, a választójog bővítéséért és a virilizmus (a kiemelkedő adózók extra választási jogai) ellen, tervezetet nyújtott be a közoktatás gyökeres átalakításáról.

¹ 1835-től Táncsics magántanítványa volt az akkor 14 éves gróf Teleki Sándor (1821–1892), akit sikerrel oltott be a szabadság szeretetével. A kis Sándorból Európa egyik legkalandosabb életű szabadsághőse lett, akit kortársai „a vad grófnak” neveztek. Telekit az 1848–49-es szabadságharc önkénteseként Bem honvédezredessé, az erdélyi hadsereg felügyelőjévé nevezte ki. Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Liszt Ferenc, Victor Hugo barátja, Garibaldi kedvenc tábornoka, jelentős emlékiratíró (Teleki Sándor 1879–80/1958 és 1879–80/1973).

1869-ben Táncsicsot az első szociáldemokrata munkásszervezet, az Általános Munkásegylet elnökének is megválasztották. Táncsics Arany Trombita című hetilapját (az 1848-as Munkások Újsága utódját) is az egylet rendelkezésére bocsátotta. A Habsburg-ellenes, függetlenségi Arany Trombita igazi néplapként jelent meg: a parasztok, a munkások, a kisemberek újsága volt (Erényi 1985). Képviselői mandátuma lejárta után, élete utolsó időszakát nagy szegénységben, szinte teljesen vakon töltötte 1884-ben bekövetkezett haláláig Táncsics Mihály. Erről látogatója, a szinte szociográfusként szorgos dokumentátor Eötvös Károly számol be nekünk első kézből (Sükösd 2020). Eötvös – aki Jókaival együtt tisztelte és látogatta – gyűjtést is rendezett „a jó öreg Táncsics Mihálynak” (Eötvös 1884/1900). Táncsics több művében magyar nyelvészeti kérdésekkel és a nemzetiségek magyarosítási terveivel is foglalkozott (Táncsics 1831, 1833).

Termékeny szerzőként Táncsics mintegy negyven kisebb-nagyobb könyvet publikált: tankönyveket, politikai és nyelvészeti írásokat és szépirodalmat (Unger 1985, Szörényi 1985). Élete végén 12 vaskos kötetben összegyűjtött műveinek sajtó alá rendezésén dolgozott. Minden pénzét ennek és életrajzának megjelentetésére fordította, sőt kölcsönöket vett fel. Ezeket azonban nem tudta fizetni, ezért halála előtt házáat is elárverezték (Gerencsér 1985). Táncsics Mihály a szó szoros értelmében mindent beáldozott (szeme világát, szabadságát, minden ingóságát) és mindent bevállalt (sok év börtönt, nyolc év földalatti bujdosást, a legkeményebb szegénységet és nélkülözést) a népszabadságot meggyökereztető gondolatainak leírásáért és kinyomtatásáért. Azért, hogy életműve a célközönség – a parasztok, a munkások, a kisemberek és a jövő nemzedékek – kezébe kerülhessen. És ma palackpostaként a monitorunkra.

3. Börtön, rejtőzés, cenzúra vs. szamizdat, tamizdat, sajtószabadság

Táncsics életének külső mintáját – a hosszú börtönbüntetésekkel, a nyolc éves rejtőzéssel a pincelakásban – az önkényuralommal szembeni küzdelem alakította. Legnagyobb hatású művének, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* című kis könyvének kiadástörténete maga is jól mutatja a cenzúrával való évszázados harcot.

Az 1843-ban írt karcsú kis kötet 1844-ben Lipcsében jelent meg először nyomtatásban, de a hatóságok megfélemlítésére Párizst tüntették fel a címlapon. A második kiadás Hamburgban látott napvilágot 1846-ban (ezen pedig Londont jelölték meg a nyomozóhatóságok félrevezetésére, kiadóként a Paternoster Row megjelöléssel). E hamburgi 1846-os kiadás alapján készült Supka Géza polgári demokrata politikus, történész (1883–1956) előszavával a *Sajtószabadságról* hasonló kiadása 1947-ben Budapesten (Táncsics 1844/1947). A kis kötet ezután csak a késői Kádár-rendszerben jelent meg Szigethy Gábor gondozásában, a Gondolkodó Magyarok sorozatban 1984-ben (Táncsics 1844/1984).

A hidegháború idején oroszul „tamizdatnak”, vagyis „ott kiadottnak” nevezték a kommunista diktatúrákban az ellenzékiek által írt kéziratokat, amelyeket átcsempésztek a Vasfüggönyön, hogy Nyugaton jelenhessenek meg nyomtatásban. Aztán visszacsempésztek a nyomtatott műveket Nyugatról Keletre. Pontosan így jelent meg Táncsics műve 1844-ben Lipcsében, aztán 1846-ban Hamburgban. A visszacsempészett köteteket a keményen cenzúrázott Magyarországon olvasták a reformkori ellenzékiek. Méghozzá sokan: Táncsics ugyanis tamizdat sajtószabadság-könyvét a rendi országgyűlés minden követének eljuttatta.

Egy évszázaddal később, az 1947-es kiadás pedig az éppen készülő kommunista egypártrendszer új, totális cenzúrája elleni segélykiáltásként olvasható. A Rákosi Mátyás vezette Magyar Kommunista Párt 1947–48 során fokozatosan számolta fel az 1945–48 közötti koalíciós demokráciát, a sajtószabadságot és a médiapluralizmust. 1947-ben az utolsó pillanatban még éppen átcsúszott az MKP által is elfogadott, szocialistának minősített Táncsics sajtószabadságot éltető, cenzúraellenes könyvének újrakiadása, benne Supka Géza *A gondolatszabadság mártírjuma Magyarországon* kifejező című, a hazai sajtószabadság hattyúdalaként olvasható előszavával (Supka 1947).

Ehhez hasonlóan, az elaggó Kádár-korban, 1984-ben az értelmiség számára már megjelenhetett az első, hivatalos nyilvánosságban – tudatosan áthallásos előszóval – a szabad toll dicsérete, hiszen a balos Táncsicsból jött (Szigethy 1984, 1985). Ha ugyanezzel a tartalommal a sajtószabadság-dicséretet a demokratikus ellenzéki értelmiség egy tagja írja, az természetesen csak a cenzúra megkerülésével, a második nyilvánosságban (szamizdatban vagy tamizdatban) jelenhetett volna meg.

4. A sajtószabadságtól a társadalmi nyilvánosságig: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*

Táncsics 1844-es könyvének alapvetése: a politikai cenzúra nem más, mint gondolatgyilkosság. Ehhez pedig egyetlen politikai hatalomnak sincs joga. A sajtószabadság ugyanis a gondolatszabadság megjelenése, egyszerű, logikus kifejeződése az új technológia, a nyomtatás terében. A nyomtatott szöveg maga a papírra vetült gondolat. Az emberi gondolatokat betiltani pedig jogtalan és képtelen ötlet. „Míg és ahol cenzúra van, addig s ott teljes szabadság nem létezik. Aki pedig hiszi, hogy van, fogalma sincs a szabadságról.” A szabadság ellentéte a rabság. Magyarország a cenzúra, tehát a rabság hazája – erre utal a rab szó szerepeltetése a mű címében: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Táncsics ekkor még csak jelképesen rab, a cenzúra rabja. 1846-tól (s ezután többször) azonban valóban börtönbe zárják gondolatai miatt. Művének címe így immár a szó szoros értelmében is értendő. Szabadság nélkül nem létezhet értelmes emberi élet és társadalmi fejlődés:

Hiszen a népek szabadságuktól és jogaiktól megfosztottan nem fejlődhetnek azzá, amivé kellene: morális nagy nemzetekké, hanem nyomorult kalmárokká, kik előtt semmi szép, dicső nincs, csak az önhaszon. Ez politika s elromlott korunk szelleme.

A *Sajtószabadságról...* kis kötete 14 rövid fejezetre tagolódik. A könyv fejezeteinek címei: „Előszó”, „Bevezetés”, „A cenzúra története”, „Az embernek természetében van közlekedni”, „Az embernek tökéletesülnie kell”, „A cenzúra legnagyobb bűn”, „Szózatok a sajtószabadság mellett s a cenzúra ellen”, „Lehet-e mégis eset, ahol a cenzúra üdvös?”, „Mit mond a józan ész a sajtóról?”, „Hivatalbéliek, tisztviselők falun úgymint városban”, „A szabad sajtó minden általa történt hibát maga meg is orvosol”, „A szabad sajtó nem is véthet”, „Sajtótörvénynek a józan ész szerint nem lehet helye”, „Végszó”.

„A cenzúra története” című érezhetően mérges, ellenséges cenzúratörténeti áttekintés VI. Sándor pápa 1496-os, a szabad nyomtatás elleni fellépésétől indul. (Az egyház már néhány évtizeddel Gutenberg forradalmi találmánya, a mozgatható fémbetűkkel való nyomtatás után bevezette a cenzúrát, lásd Man 2002/2009.) Ezt a magyar cenzúra történetének rövid áttekintése követi. Táncsics emberfelfogása és kommunikációelmélete Rousseau természetjogi szemléletének hatását tükrözi. Táncsics fejtegetése szerint a beszéd, a közlésvágy, a kommunikáció (Táncsics korabeli szavával: „közlekedés”) emberi alapadottság, antropológiai állandó: „Az embernek természetében van közlekedni. Ki a közlekedést gátolja, a természet ellen bűnt követ el. [...] Minden tanítás, részvétel, intés közlés által történik.” Az emberi kommunikációt betiltani ember-, társadalom- és haladásellenes cselekedet.

E történeti és elméleti felfogás teszi érthetővé, hogy „A cenzúra a legnagyobb bűn” az egyik kulcsfejezet címe szerint! Hiszen

...Isten eleve az embert oly természetűvé alkotá, hogy tökéletesülhessen, sőt akarja, hogy tökéletesedjék. Lehet-e hát valami gonoszabbat gondolni, mint a cenzúra, mely azt mondja: nem szabad tökéletesednetek? Egyes embert büntetlenül megölni, igaz, nagy bűn. De hiszen így csak teste öletik meg, lelke fennmarad.

Ezzel szemben

...a cenzúra nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség lelkét öli, legalább szándékozik ölni, de testileg is milliókat öl. Mert ki képes fölszámlálni, hány ember lett a cenzúra által elnyomott jog és szabadság nélkül nyomor áldozatja?! Bizony-bizony mondom, az ember esze eláll ha meggondolja, mennyire süllyedtek a népek, midőn ők maguk fizetnek, maguk adnak katonát a zsarnok kezébe, hogy őket nyomja.

A cenzúra végső soron a fejlődést, a modernizációt, a szabadság-kiterjesztést öli, nyomja, gyilkolja. Hogyan zajlik mindez? A cenzúra nemcsak a kész műveket öli meg (csonkítja vagy zárja nemzedékekre fiókba), hanem megelőzi a gondolatok megformálását, a művek elkészítését. Ki akar abban a tudatban írni, hogy írása sohasem kerülhet a gondolkodótársak és a szélesebb olvasóközönség kezébe? A cenzúra visszahúz és demotivál. Ha tudjuk, hogy az asztalfióknak írunk, akkor – kevés kivétellel – inkább nem is írunk. A cenzúra ezért a csíráként megfogant, de meg nem született, világra nem jött gondolatokat is halálra ítéli. A cenzúra a gondolkodás abortusza, sőt preventív születésszabályozása.

A cenzúra és az öncenzúra minden egyes aktusa, minden el nem készült írás és abortált gondolat újabb gondolatok burjánzását és továbbhullámozását teszi lehetetlenné. A karmikus okozati láncok okafogyottá válnak. A gondolatok közös hullámozása, a polgári nyilvánosság pezsgése, a kommunikáció hálózatainak izzása helyett a hatalom halotti csöndet halljuk, a feudális hatalmi reprezentáció ismétlődő szertartásait látjuk:

Ti, kik a kormánynál vagytok s a cenzúrai gépet mozgatjátok, bűnnek veszitek, ha valaki nem böjtöl, ha szentegyházba nem megy, ha káromkodik, ha részegeskedik stb. Holott ezáltal senkinek, sem embernek, sem Istennek nem vét. De bezzeg bűn ám cenzúra által a szabadságot és jogot elnyomni, s így milliókat szegénységre kárhoztatni. Szülőknak és előljáróknak nem engedelmeskedni bűn, állítjátok. Én is azt mondom, ha a józan ésszel megegyező törvény szellemében parancsolnak. De micsoda bűn ez ahhoz képest, midőn önkényes cenzúra által a törvényt tapodjátok?

Baloldali létére Táncsics igazi liberális érvet használ: a sajtószabadság, az eszmék piaca a legjobb eszmék felemelkedéséhez, kiemelkedéséhez vezet. Csak a szabad nyilvánosságban jelenhet meg az igazság. Ez az európai társadalomfejlődés egyik kulcsösszetevője. A zsidó-keresztény megalapozás után, a józan ésszel bíró, tökéletességre törekvő, hálózati kommunikációban fejlődő ember a szabadelvűségben, az eszmék liberális piacán fejzheti ki álláspontjai, érvei, véleménye sokszínűségét. A sajtószabadság által lehetővé tett sokszínűség pedig a közérdek kialakítását és megfogalmazását szolgálja. Ez önmagában nem baloldali, szocialista érv.

De Táncsics számára magától értetődik: minden demokrata számára közös alap a sajtószabadság, a nyilvánosság követelése. A konzervatívok számára is van mondandója. A sajtószabadság ugyanis a fokozatos, nyilvános vitában formálódó, szerves fejlődés lehetőségét nyújtja. A feszültségek zsarnoki elnyomása, a cenzúra viszont társadalmi robbanáshoz vezethet, forradalommal fenyeget. Jobb a békesség, a szabad nyilvánosságban végbemenő szerves fejlődés. Az első a sajtószabadság, ez ad utat; ezt követi a jogegyenlőség, a demokrácia, a köztársasági elv érvényesítése és a társadalmi reform.

Táncsics számára a sajtószabadság a 19. században konkrétan a *fizikai sajtó, a papírt fémbetűkkel sajtoló nyomda birtoklását és szabad használatát* jelenti. A nyomtatás mint az első tömegkommunikációs platform szabadsága (a nyomda birtoklása, használata és a sajtótermékek terjesztése) elvehetetlen emberi jog a természetjog alapján:

Azt mondja a józan ész, hogy az ember minden tőle kigondolt és kigondolható módon közlekedhetik, beszélhet, írhat, gondolatait, véleményét, meggyőződését közzéteheti. Mert nincs más nagyobb jogokkal a természettől ellátott embernél, aki őt akadályozhatná. [...] Ha képességet is szerzett valaki magának, házában mindenki sajtót állíthat és nyomhatja irományait. Ha a földnek minden lakosa kívülem azt mondaná, hogy ezt tennem nem szabad, én mindnyájának ellenében állítanám, hogy szabad, állítanám, hogy ehhez teljes jogom van. Mert azért, hogy az egész világ ellenkezőt mondana, az én természetem, következésképp a természettől kapott jogom és szabadságom meg nem változott.

Nyomtatni (vagyis az adott korszakban elérhető technikai médiaplatformot szabadon használni) tehát emberi jog.

Ha van istenkáromlás, hát ez az, amikor azt mondjátok: a nép nem érett még meg arra, hogy szabadságot adjatok neki, hogy jogokat osszatok neki. Ha nem ért meg, nem ti akadályoztatok cenzúra által? És nem az-e célotok, nem azért folyamodtatok-e a cenzúrához, hogy soha meg ne érjen? Így játszani ki a természetet, és annak még szép szint adni, mintha ti atyai gondoskodásból vonnátok meg a nép szabadságát és jogait, ez szörnyű, ez borzasztó. Ugyan mi ez? Véteknek vagy bűnnek nem mondhatom, mert e szót, bűn, apróságokra vesztegetitek; itt valami új szót kell kigondolni.

Sajtótörvényre nincs szükség, az lényegében a cenzúra rejtett formában Táncsics tolmácsolásában:

Sajtótörvénynek józan eszű polgárokból álló polgári társadalomban helye nem lehet. És ha mégis lehetőknek tartjuk, csak ebből állhat: A sajtó tökéletesen szabad, ezenkívül más törvény rája nézve nem létezhet!

5. A társadalmi nyilvánosság elmélete

A sajtó által teremtett nyilvánosság remek eszköz a korrupció és a hatalommal való visszaélés leleplezésére. Táncsics könyvében társadalmi csoportokra lemenően részletezi, hogyan tárná fel és tenné lehetetlenné a korrupciót a szabad sajtó a falusi bíróktól az állami tisztviselőkig. A szabad sajtó így közvetlenül a népakaratot, a közérdeket fejezi ki a korrupció csökkentésével és az állami bürokrácia ellenőrzésével.

Táncsics konkrétan megszemélyesíti a Szabadsajtót, és mint egy szerepjátékban annak nevében beszél. Szabadsajtó-Táncsics leleplezi a kormánypárti papokat és professzorokat, akik a szószékről és a katedráról próbálják igazolni az igazolhatatlan, üres, a közérdekekkel szemben álló tekintélyt.

Táncsics annyira bátor, hogy 1844-es könyvében konkrétan és közvetlenül a királyhoz, V. Ferdinándhoz is szól. A Sajtószabadság nevében korlátozott, a demokráciának alárendelt szerepet ajánl a királynak. Lényegében formális szerepet, alkotmányossági felügyeletet:

Ha a szabad sajtó minden akadályok dacára előbb-utóbb mégis megszületik (mit én erősen hiszek), ekképp fog Felsőgedhez szólni: „Uram, Király, eddig kegyed volt a Felső, de e naptól fogva én csak a népfelséget ismerem el. Ezen kívül más felség nem lehet.”

Táncsics lényegében az alkotmányos monarchia korlátozott változatának jogkörét, mindössze a mai Egyesült Királyságban, Dániában vagy Japánban bevett ceremoniális és diplomáciai jogot kínálja az uralkodónak. Emlekezzünk: 1844-et írunk, a Habsburg Monarchiában, négy évvel az 1848-as forradalom előtt: „Kegyed, Uram Király, a népfelsőnek szimbóluma, jele leszen. [...] A haza közepén tehát lesz egy megbízott, s az a király, de ő semmit maga nem végez.”

És – mondani sem kell – az uralkodó csak Magyarország jelképes uralkodója lesz a függetlenségét kivívó országban.

A szabad média a népfelső hangja, a közvélemény kifejezése. A szabad média elnyomása ellen lázadni nemcsak jogunk, hanem emberlényünk kötelességünk Táncsics szerint (és persze szerintem is). Táncsics azt mondja: a szabad sajtó maga orvosolja esetleges hibáit. Hiszen a téves állítások szépen kikopnak a kommunikáció állandó helyreigazítási folyamatában, a nyitott végű eszmecsereben. Sőt a tévedések éppen azért szükségesek, hogy az érvek csatájából győzelmesen emelkedhessen ki az igaz állítás. A liberális kiindulás – az eszmék nyilvános piacán minden álláspont megméretik, és a legjobb emelkedik ki – Táncsicsnál radikális demokrata következtetéshez vezet. Az észszerű érvek erodálják és lerombolják a megalapozatlan, üres, feudális eredetű tekintélyeket. A nyilvánosság szabad sajtó által indított és mederben tartott reformfolyamata a tiszta közülethez, a társadalmi közérdek kialakulásához, a közjóhoz vezet. Racionalista, értékeltív (normatív), sőt utópikus nyilvánosságelmélet, Habermas (1962/1993) előtt 120 évvel.

A társadalom hibáit kritizálni a szabad sajtó minden írójának feladata:

Ha a társadalomnak tökéletesednie kell, a hibát is orvosolnia kell, különben nem tökéletesednék. Hibáit tehát megtámadni s orvosolni minden egyes tagjának kötelessége. De mindenki még nem ismeri, hol és miben a hiba, hanem csak némelyek. Amelyik előbb megismeri, tartozik a hibát felfedezni s tehetségéhez képest orvoslásához járulni. Így világos, hogy akármely hiányait rója meg az író, nem sértheti a társadalmat.

Ez máig minden tényfeltáró újságíró és demokratikus médiamunkás maximája lehet.

Nem így látták azonban a királyi ügyészek, akik 1846–47-ben hosszú vádiratot szerkesztettek Táncsics ellen. Táncsics visszaemlékezéseiben hat oldalon keresztül szóról szóra idézi a vádirat szövegét, s hozzáteszi: ez csak kivonata az eredetinek. (Lásd Az *Életpályám* 34., „A befogásomra s elítélésemre vonatkozó vádirat kivonata” című fejezetet, Táncsics 1873–1885/2011: 289–295). S a hat vádló oldal első részében jónéhány idézet éppen a *Sajtószabadságról*-könyvből való. Lényegében épp azokról a szövegrészletekről, gondolatokról van szó, amelyeket eddig idéztünk és elemeztünk. A vád alapját képező többi szöveg Táncsics más megjelent műveinek, illetve az ügyészség által megszerzett kéziratának részlete. A vádak Táncsics ellen:

...országglási rendszerünk feldúlása, – kommunizmus, – a köznép bizodalmanak előlése a felsőség iránt, – az úri és megyei hatóságok, országunk nagyjai és főpapjai, Ő Felsege kormánya gyanúba keverése, – a király szentségének megtámadása, – alkotmányunk felfogatása – stb. (Táncsics 1873–1885/2011: 607).

A *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* könyv címe mágikus realista módon beteljesedett. Bár művét Táncsics szabadlábbon írta, 1847-ben az íróat valóban bebörtönözték, méghozzá épp e könyve és más művei miatt. Olvasói a rab Táncsics tamizdat művéből szívták magukba a sajtószabadság szeretetét – hogy aztán több mint egy év múlva az eszméin nevelkedett polgári forradalmi ifjúság dicsőséggel kiszabadítsa börtönéből 1848. március 15-én. A cenzúra rabja aznap valóságosan és jelképesen is szabadult: börtönéből egyenesen a sajtószabadság birodalmába lépett.

6. Táncsics szellemi forrásai

Melyek voltak Táncsics eszmei, szellemi forrásai a *Sajtószabadságról...* írásakor? Táncsics eszmevilágának négy, egymással összefüggő forrásvidékét különíthetjük el. Mindehhez – kortársaihoz hasonlóan – a cenzúra csonkításairól és fullasztó hatásáról szerzett személyes tapasztatai adódtak.

6.1. A szólás- és sajtószabadság amerikai elve és gyakorlata

Ahogy a *Sajtószabadságról* szóló karcsú könyvecskét olvassuk, nem tudunk megszabadulni az érzéstől: mintha lapjairól a széleskörű, még a demokratikus sajtótörvény szükségességét is tagadó amerikai szólás- és sajtószabadság-koncepciót hallanánk visszhangozni. Hogyan lehetséges ez? Miért képviselné a plebejus, baloldali magyar a liberális amerikai álláspontot? Táncsics európai tanulmánykötetet tett ugyan, de sohasem járt Amerikában. És mégis – megérzésünk nem alaptalan.

Amerikában járt ugyanis Táncsics kortársa és későbbi barátja, Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) író, fordító, utazó, művelődésszervező, Kazinczy Ferenc mentoráltja. Bölöni Farkas 1830-as nyugat-európai útja után 1831-ben az Egyesült Államokban tett hosszabb tanulmányutat. Ennek alapján írt, *Utazás Észak-Amerikában* című népszerű könyve egy év alatt két kiadásban is megjelent (Bölöni Farkas 1834, 1835). Felfogató hatása miatt betiltották ugyan, de az eladott példányokat már nem lehetett visszaszerezni, és a tiltás csak növelte

a könyv nimbuszát. Az amerikai politikai és társadalmi rendszert bemutató, hétköznapi leírásokkal tagolt, élvezetesen megírt útirajz a reformkorban oly nagy hatást gyakorolt a közvéleményre, hogy a reformpolitikusok szinte kézikönyvként használták modernizáló, polgárosító törekvéseikhez. Hatvány Lajos (1934) kifejező, *Egy székelly nemes, aki felfedezte a demokráciát* című könyvében rajzolta meg az Amerika-elemző Bölöni Farkas portréját.

Bölöni Farkas *Utazás Észak-Amerikában* című könyve volt az első részletes, szinte tudományos igényű magyar leírás Egyesült Államokról. Elismeréseként a szerző megkapta a Magyar Tudományos Akadémia jutalmát és levelező tagságát. Az *Utazás Észak-Amerikában* IV. fejezetében Bölöni Farkas az „Újságok nagy száma Amerikában” című részben lelkesen számol be a dinamikus amerikai sajtóviszonyokról, a cenzúra teljes hiányáról, a pezsgő városi lappiacról és a sajtónak a modern társadalmi fejlődésben játszott szerepéről. Ezután szomorúan hasonlítja össze az amerikai sajtópiacot a csökevényes magyar és erdélyi sajtómegjelenésekkel, a lapok elenyésző itthoni számával (s ezzel Magyarországon alighanem először végez összehasonlító médiakutatást):

Európában szinte valamely varázslatnak hisszük azon eszközöket, melyek az amerikai népet egyes személyenként oly hirtelen a mívelődésnek ily magas pontjára emelték, s az egész nemzetet ily virágzó állapotba tették, s pedig azok Amerikában nézve csupa egyszerű és igen természetes eszközök. Oly egyszerűek és természetesek, hogy midőn az idegen utazó ezeket felfedi, nem tudja: ha földieinek vakságát bámulja, sajnálja vagy megvesse-e? Ezen varázslóeszközöknek egyike Amerikában az újságok kiadása. A nemzet törvényei szerint minden egyes amerikai polgárnak teljes és kérdés alá sem jöhető jussa lévén ott, ahol és mikor tetszik, nyomtatóműhelyt állítani, s abban minden engedelmekéregetés s cenzúrai felvigyázat nélkül, akármely – a több polgárok vele egyforma jussait meg nem sértő – írásait szabadon kinyomtatni, ezen egyszerű mód által születnek Amerikában a tudományok és tudnivalók minden nemében annyi újságok, s terjednek oly könnyen és olcsón mindenüvé a tudományosság, értelmesség és mívelődés. A különböző státusokbeli felszámítás szerint, most 1.015 újság és folyóírás jelenik meg esztendőnként az Egyesületben, melyekből egyedül a New York-i státusban 237, és ebből New York városában 54 jön ki. (The New York Annual Register for the Year 1831. 1. 94.)

Erdély népessége majd egyforma a New York-i státussal, s Erdélyben 1, azaz egyetlenben egy újság adatik ki, és a New York-i státusban 237. A magyar haza népessége majd egyforma az Egyesült Státusokéval, s a magyar hazában mindössze újság és folyóírás 10, azaz csak tíz teng-leng, és az Egyesült Státusban 1.015 adatik ki. *Peekskill faluban már rég újság nyomattatik, s Marosvásárhelyt és Debrecenben s magyar városainknak nagy részében a magyar polgár még hazug levélnek hiszi az újságot* (Bölöni Farkas 1834, kiemelés az eredetiben).

Bölöni Farkas amerikai útleírása akkora hatással volt Tánicsra, hogy felmerült benne: maga is áthajózik Amerikába (Tánics 1873–1885/2011). Erre ugyan nem került sor, de a dinamikus amerikai sajtóviszonyok és a cenzúra nélküli sajtószabadság liberális koncepciója élete végéig szóló pozitív hatást gyakorolt rá. Tánics 1834-ben ismertetést írt Bölöni Farkas Amerika-könyvéről egy tanulmánykötetében. Ennek megjelenését azonban a cenzúrahivatal nem engedélyezte (még a kéziratot sem adta vissza a szerzőnek, lásd Vörös 1958).

Tánics személyesen is felkereste az Amerika-utazó Bölöni Farkast, és barátságot kötött vele:

Bölöni munkája Tánics számára fontos gondolati forrás, életében Bölönivel való személyes barátsága meghatározó emberi mozzanat: *Rényképek* című, Kolozsvárott 1835-ben megjelent regénye első kötetét Farkas Sándor barátomnak ajánlotta (Szigethy 1985: 347).

A szimpátia kölcsönösnek bizonyult. Naplójában Bölöni Farkas is pozitívan emlékezett meg a fiatal Táncsicsról:

Stancsics nálam vala.² Erdélybe jött lakni mint nevelő. Ismertem már nyelvészeti munkájából, s feszes tudósnak képzeltem lenni; de éppen ellenkező. Igen szerény s nyíltnak találom. Ő egészen csak a magyar literatúrának él, s amint látszik, a nyelvészet ágaiban igen jártas. A tudósokat s munkáikat is mind ismeri (Bölöni Farkast [1982: 62] idézi Szigethy 1985: 347).

6.2. Reformkori kortársak: Széchenyi, Eötvös József, Kossuth

A Bölöni Farkas által közvetített amerikai sajtófelfogás mellett természetesen nagy hatással voltak Táncsicsra hazai nemzedéktársai, a reformkor (és a későbbi 1848-as forradalom) patrióta hősei: Széchenyi István, Eötvös József és különösen Kossuth. (Táncsics egyik lányának szokatlan módon a Lajoska nevet adta a Kossuth Lajos iránti tiszteletből.) Táncsics osztozott velük a nemzeti haladás és polgárosodás programjában, de azt szélesebb, plebejusabb alapon, gyorsabban, a feudális rend teljes elutasításával akarta megvalósítani (Vörös 1985; a reformkori nyilvánosságról lásd Pajkossy 1991, 2000). Az elvi különbségből aztán számos politikai konfliktus alakult ki Táncsics és kormányra került volt szövetségesei között már 1848–49 folyamán (Kosáry 1985). Az egyenlő jogok érvényesítésének követelésével, mély demokratizmusával, korlátlan sajtószabadság felfogásával, a parasztok terheinek elítélésével és a paraszti elégedetlenség dokumentálásával a Munkások Újsága című lapjában Táncsics irányzatát alighanem a forradalmi időszak legbaloldaliabb törekvésének láthatjuk.

6.3. A felvilágosodás: racionalitás, természetjog és a társadalmi szerződéselmélete

Táncsics még éppen a 18. század szülötte (1799-ben született), de nemcsak ebben az értelemben a felvilágosodás gyermeke (vö. Mortier 1983). A *Sajtószabadságról* elméleti alapozása Rousseau természetjogi felfogása. E felfogás szerint az emberi természet megfigyelésével felfedezhető, magában az emberi természetben rejlő értékeken alapuló jogok rendszere magasabb rendű a pozitív jognál (az állam törvényeinél és/vagy a társadalom elfogadott szokásainál). E jogokat nem az emberi törvény, hanem isten, a természet és az emberi értelem adja. Mint láttuk, Táncsics mindháromra hivatkozik: isten az embert értelmesnek (a racionális gondokodásra képesnek) alkotta – ez maga az emberi természet. Mélyen hatott Táncsicsra Rousseau – és tágabban a felvilágosodás – társadalmi szerződéselmélete is: az államhatalom csak akkor tekinthető legitimnek, ha az állampolgárok (nem feudális alattvalók) és a hatalmon lévő uralkodó közötti megállapodás az állampolgárok racionális döntéshozatalának eredménye. Ha vezetőik visszaélnének a rájuk ruházott hatalommal, akkor a polgároknak joguk, sőt kötelességük leváltani őket, és új vezetőket választani (vö. Pruzsinszky 2001).

Táncsics értelmiségi pályáját tanítóként kezdte, s egész életét meghatározta a néptanítói, népnevelői, népművelői szemlélet. Legtöbb műve tankönyv (nyelvtankönyvek – amelyekbe a cenzúra éberségét kijátszva politikai üzenetet hordozó példamondatokat csempészett –, történelemkönyvek és politikai ismeretterjesztő írások). Néptanítói felfogására nagy hatást gyakorolt Rousseau és Kant neveléselmélete. Táncsics a felvilágosodás mindkét klasszikusát eredetiben olvasta, és konkrétan idézi (Lukácsy 1985).

2 Táncsics Mihály születéskori neve Mihajlo Stančić, gyakran használt névalakja Stancsics Mihál volt, ezen a néven jelentek meg első művei. Nevét 1848-ban magyarosította Táncsicsra. Itt érdemes utalni a mindkét ágon szlovák származású Petőfira, aki 1842-ben, második verse megjelenésekor magyarosította nevét Petrovicsról. Mindkettejüket a reformkori magyar patriotizmus szelleme vezette a névmagyarosításra. Táncsicsot egész életében foglalkoztatta a nemzetiségek magyarosításának kérdése, több munkát szentelt a témának.

Mindez már a korai 1830-as években szélesebb körű politikai és történelmi olvasottságba illeszkedett. Táncsics

...a francia felvilágosodás legjelentősebb alkotásait, Voltaire, Montesquieu, Rousseau írásait ekkor már éppúgy ismerte, ahogy Volneyt vagy Börnet és Mignet, Lamartine vagy Rotteck munkáit, csakúgy mint Franklin és Washington életét vagy a francia forradalom történetét (Vörös 1958: 62).

Politikai érdeklődése tágabb irodalmi tájékozódásba ágyazódott. Egy 1835-ös nevelési regényében

[...] mottók szerzői: Seume, Bulwer, Rousseau, Schiller, a német Lafontaine, Kant, a bálványozott Volney, Trelawney, Cooper, akihez hozzáteszi, hogy amerikai, Fáy és Voltaire (Szörényi 1985: 70–71).

6.4. Utópikus szocializmus

Végül meg kell említeni Táncsics eszmevilágának negyedik forrását is: az utópikus közösségeket és az utópikus szocializmus irodalmát. Táncsics már az 1830-as években írt a német-amerikai George Rapp (1757–1847) keresztény Harmónia Társaságának amerikai reálutopista kisváros-alapítási kezdeményezéseiről. Tudott a walesi textilgyáros és társadalomreformer Robert Owen (1771–1858) amerikai utópikus közösség-alapítási kísérleteiről (később Owen a szövetkezeti és a szakszervezeti mozgalom egyik elindítója lett). Ezekről 1834-ben részletes ismertetést írt (bár írása a cenzúra miatt nem jelenhetett meg, lásd Vörös 1958). Ismerte Táncsics a francia Charles Fourier (1772–1837) utópikus szocializmusát, valamint Étienne Cabet szintén francia politikus, történész, utópikus szocialista író (1788–1856) műveit is. Cabet-vel később, 1846-ban személyesen is találkozott (Lukácsy 1985).

Fontos leszögezni, hogy Táncsics nem hirdetett osztályforradalmat:

Népirataiban Táncsics felvilágosít, oktat, érvel, ironizál, de nem lázít. Nem szólít fel forradalomra [...] csak akkor helyesli a forradalmat, ha „az egész nemzet indul fel valami újat kivívni”; az viszont nem revolúció, hanem „határozat” (Lukácsy 1985: 24–25).

Antropológiai optimizmussal a plebejus nyilvánosság és a racionális vita erejében, az önszerveződésben, a parlamenti törvénykezéssel végbevitt társadalmi és politikai reformokban hitt.

7. Következtetések

Táncsics két legnagyobb hatású művének – *Sajtószabadságról*-könyvének és önéletrajzának – történeti és életrajzi kontextusba helyezett 2021-es újraolvasása, valamint a korábbi Táncsics-irodalom hullámainak nyomán három következtetést fogalmazhatunk meg.

7.1. Mély felvilágosodás

Táncsics egész életműve a felvilágosodás értékeinek tömeges, a nemesi-értelmiségi elitnél jóval mélyebbre nyúló terjesztése szolgálatában állt. A plebejus rétegeket, a parasztokat, a kézműves és az ipari munkásokat, a falusi és a városi szegényeket akarta segíteni, kulturális, társadalmi, politikai és hálózati tőkájüket növelni, érdekérvényesítésüket lehetővé tenni és szervezni. Az elit felvilágosodása – az elitfolyóiratok, az elitértelmiségi könyvek, a nemzeti tudományos akadémia – mellett Táncsics sokkal szélesebb társadalmi körbe és jóval mélyebbre

próbálta vinni a felvilágosodás eszméit. A szabad sajtó segítségével az alacsonyabb státusú és népesebb, a magyar társadalom zömét, alapzatát jelentő rétegeket akarta beoltani a felvilágosodás eszméivel. A racionalizmus, a jogi és a társadalmi egyenlőség, a jogtudat, az alkotmányos monarchia és a köztársaság, a népszabadság, a közművelődés, az újítás és a haladás értékei mellett a zsarnokság, az irracionális tekintély, a jobbágyság és a feudalizmus egyéb örökségének megkérdőjelezése, elutasítása tartozik ezen eszmék körébe. Táncsics életének e központi törekvését *mély felvilágosodás*nak nevezhetjük.

7.2. Mély felvilágosodás, tömegnyomtatás, tömegközönség, plebejus nyilvánosság egymást feltételezi

A *Sajtószabadságról*-könyvben megfogalmazott értékek szerves egységben állnak Táncsics lapkiadói, tankönyvírói és más publikációs tevékenységével és az ezekhez kötődő mozgalmi aktivizmussal. A mély felvilágosodás, a tömegnyomtatás útján terjesztett népvilágosítás, a plebejus nyilvánosság egymást feltételezi, elgondolhatatlan egymás nélkül. A felvilágosodás és a könyvkultúra szerves egymásrataltsága közismert az Annales-iskola nyomtatástörténeti klasszikusa, Lucien Febvre és Henri-Jean Martin *A könyv születése: a nyomtatás hatása 1450–1800* című monográfiája (1958/2005), illetve Elizabeth L. Eisenstein *A nyomtatás mint a változás tényezője: kommunikáció és kulturális átalakulás a koraújkori Európában* című összefoglalása (1979/1980) nyomán. E közelítés a nyomtatás közegének elterjedését és hatását emeli ki. Azt is mondhatjuk, hogy e művek médiumelméleti szempontból tekintik át az újkor európai eszme- és társadalomtörténetét. Táncsics nyomtatást és mély felvilágosodást egységbe ötvöző életművének vizsgálata ebbe a paradigmába illeszkedhet. Míg Febvre és Martin, illetve Eisenstein elsősorban a nyomtatás elitkultúrára gyakorolt hatását dolgozza fel, Táncsics munkásságának tanulmányozása cenzúra elől illegalitásba menekülő tamizdat publikációs gyakorlatra, illetve a plebejus nyomtatáskultúra és a plebejus nyilvánosság kapcsolatára irányítja figyelmünket. (A 18. század francia könyvtörténetéről, a cenzúrárt kikerülő tiltott könyvek piacáról lásd Darnton 1982, 1995, 2014.)

7.3. Táncsics forrásai: az amerikai szólás- és sajtószabadság, a felvilágosodás klasszikusai, reformkori patriotizmus, utópikus szocializmus

Táncsicsra az amerikai szólás- és sajtószabadság-felfogás hatott elsősorban. Ezt ötvözte a felvilágosodás racionalizmusával, természetjogi és társadalmiszerződés-értelmezéseivel, radikális demokrata érvekkel, illetve a magyar reformkor patrióta, polgárosító törekvéseivel. Emellett a Marx előtti utópikus szocialisták is hatottak rá. Ezek az adatok a történeti szakirodalomban több helyütt szétszórva találhatóak meg, ám összegzésük egységes keretbe helyezi a *Sajtószabadságról*-könyv mai olvasatát.

Megjegyzés a nyomtatott és online forrásokról

A *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* több kiadása is ingyenesen elérhető az interneten. Ezek közül az 1846-os második kiadást (Táncsics 1844/1846), és az Országos Széchényi Könyvtár oldalán is megtalálható 1984-es kiadást használtam (Táncsics 1844/1984/2003). Emellett a Supka Géza-féle 1947-es nyomtatott újrakiadást forgattam (Táncsics (1844/1846/1947)).

A Táncsics-idézetekben a *Sajtószabadságról...* Szigethy Gábor által modernizált 1984-es helyesírását követtem, egyes szavak további pontosításával a mai fogalomhasználat és helyesírás szerint. Táncsics *Életpályám* című önéletrajza is elérhető e-könyv formájában (Táncsics 1873–1885/2011). Az online elérhetőség mellett mindkét alapmű több kiadása könnyen hozzáférhető az antikváriumokban.

Irodalom

- Bölöni Farkas Sándor (1834): *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Ifj. Tilsch János, <https://archive.org/details/tazsszakamerikb00farkgoog/page/n56/mode/2up?view=theater> <https://www.mek.oszk.hu/00600/00618/index.phtml>.
- Bölöni Farkas Sándor (1982): *Naplótöredék*. Budapest: Magvető.
- Buzinkay Géza & Kókay György (2005): *A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Buzinkay Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Darnton, Robert (1971): The High Enlightenment and the Low-Life of Literature in Pre-Revolutionary France. *Past & Present*, no. 51 (May), pp. 81–115.
- Darnton, Robert (1979): *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Darnton, Robert (1982): *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Darnton, Robert (1995): *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. New York: Norton.
- Darnton, Robert (1995): *The Corpus of Clandestine Literature in France, 1769–1789*. New York, NY: W. W. Norton.
- Darnton, Robert (2014): *Censors at Work: How States Shaped Literature*. New York, NY: W. W. Norton.
- Eisenstein, Elizabeth L. (1979/1980): *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eisenstein, Elizabeth L. (2005): *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eötvös Károly (1884/1900): Táncsicsnál. In: *Magyar Alakok (Eötvös Károly Munkái V)*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t, 294–306. o., http://www.gutenberg.org/files/62955/62955-h/62955.htm?fbclid=IwAR2iqsAohgt5_Jvp7tGA0YCrBDFCHvor0SopIwi1VuAbO3Fnmd5qLv1_mUs#Page_294.
- Erényi, Tibor (1985): Az Arany Trombita. In: Kosáry Domokos & Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1, 1848–1867*, 369–377. o.
- Febvre, Lucien & Henri-Jean Martin (1958/2005): *A könyv születése*. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gramsci, Antonio (1979): Pedagógia és politika. In: *Válaszút a pedagógiában*, 39–92. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gerencsér Miklós (1975): *Így élt Táncsics Mihály*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Habermas, Jürgen (1962/1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest: Századvég & Gondolat.
- Hatvany Lajos (1934): *Egy székelly nemes, aki felfedezte a demokráciát*. Budapest: Káldor Könyvkiadó.
- Kosáry Domokos (1985): A pesti forradalom és a sajtószabadság. In: Kosáry Domokos & Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1, 1848–1867*, 37–42. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Komlós Aladár (1947/2006): *Irodalmunk társadalmi háttere*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadása.
- Lukácsy Sándor (1985): Táncsics eszmevilága. In: Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek 1, 28–39. o. <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.
- Mályuszné Császár Edit (1985): *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Man, John (2002/2009): *The Gutenberg Revolution: The Story of a Genius and an Invention That Changed the World*. London: Bantam Books.
- Mortier, Roland (1983). *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pajkossy Gábor (1991): *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Pajkossy Gábor (2000): *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon Tanulmányok*. Budapest: ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék.

- Pruzsinszky Sándor (2001): *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon. Batthyány Alajostól Martinovicsig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek, <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.
- Stáncsics Mihál (1831): *A magyar nyelv*. Pesten: Beimel Ny., <https://mek.oszk.hu/18600/18603/18603.pdf>.
- Stáncsics Mihál (1833): *Magyar és német beszélgetések. Magyar és német beszélgetések s nyelvgyakorlások e két nyelv hirtelen megtanulására*. Pesten.
- Supka Géza (1947): A gondoltszabadság mártírjuma Magyarországon. In: Táncsics Mihály (1844/1846/1947): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Supka Géza tanulmányával, 3–19. o. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet RT. (Singer és Wolfner). (Az 1846-os kiadás faksimile újranyomása.)
- Sükösd Miklós (2020): A szó technológizálása és az emlékezet helyei. Eötvös Károly Balatoni utazása a médiuumelmélet és nyomtatás-kapitalizmus perspektívájából. *Médiakutató*, 21. évf. 3. sz. 23–43. o.
- Sükösd Miklós (2021a): DigiTáncsics. A cenzúra: gondolatgyilkosság. *Vírusnapló*, 2021. március 13. <https://www.magartukor.online/virusnaplo/digitncsics-a-cenzra-gondolatgyilkossag>.
- Sükösd Miklós (2021b): Sajtószabadságról nézetei egy rabnak – Táncsics a 21. században. *Mérce*, 2021. III. 16., <https://merce.hu/2021/03/16/sajtoszabadsagrol-nezetei-egy-rabnak-tancsics-a-21-szazadban/>.
- Szigethy Gábor (1984): *Non Admittur! Szigethy Gábor előszava*. In: Táncsics Mihály (1843/1984): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette: Szigethy Gábor, 3–8. o. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szigethy Gábor (1984/2003): *Non Admittur! Szigethy Gábor előszava*. In: Táncsics Mihály (1844/2003): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette Szigethy Gábor Budapest: Neumann Kht., <https://mek.oszk.hu/06100/06110/html/gmtancsics0001.html>.
- Szigethy Gábor (1985): Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. *Irodalomtörténet*. 67. évf. 2. sz. 335–352. o., http://www.epa.hu/02500/02518/00242/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1985_02_335-352.pdf.
- Szinnyei József (1909): Táncsics Mihály. In: *Magyar írók élete és munkái*, 13. kötet, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/t-AF349/tancsics-mihaly-AF74C/>.
- Szörényi László (1985): Táncsics szépirodalmi művei és önéletrajza. In: Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek 1, 68–82. o., <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.
- Táncsics Mihály (1844/1846): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Második kiadás. London: Paternoster Row.
- Táncsics Mihály (1844/1846/1947): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Supka Géza tanulmányával. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet RT. (Singer és Wolfner). (Az 1846-os kiadás faksimile újranyomása.)
- Táncsics Mihály (1984 [1844]): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. (Gondolkodó Magyarok) Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette: Szigethy Gábor.
- Táncsics Mihály (1844/2003): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette Szigethy Gábor Budapest: Neumann Kht., <https://mek.oszk.hu/06100/06110/html/http://mek.oszk.hu/06100/06110/06110.pdf>.
- Táncsics Mihály (1844/1846/2007): *A sajtószabadságról*. Budapest: Farkas Lőrinc Imre Kiadó. (A *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* újrakiadása.)
- Táncsics Mihály (1873–1885/2011): *Életpályám*. Budapest: Fapadoskönyv.hu, <https://www.scribd.com/book/303492751/Eletpalyam>.
- Teleki Sándor (1879–80/1958): *Teleki Sándor emlékezései*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Teleki Sándor (1879–80/1973): *Emlékezzünk régiekről*. Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Unger Mátyás (1985): A tankönyvíró Táncsics. In: Simonné Tigelmann Ilona (1985): *Táncsics Mihály. A Magyar Történelmi Társulat, az Irodalomtörténeti Társaság és a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága által 1984. május 7–8-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Tudományos Füzetek 1, 83–88. o., <http://mek.oszk.hu/09600/09600/09600.pdf>.
- Vörös Antal (1958): Táncsics Mihály kiadatlan cikke a sajtószabadságról és a cenzúráról. *Történelmi Szemle*, 1. évf. 55–75. o.

Abstract in English

Censorship murders ideas. Mihály Táncsics on press freedom and the public sphere: a 21st century perspective

This paper analyses the sources, historical and biographical context and political significance of *Freedom of the press: Views of a prisoner*, an influential book in 1844 by Mihály Táncsics (1799–1884). Táncsics was a radical democratic, left-wing Hungarian writer, teacher, publisher and politician. He played an important role in the 1848 anti-Habsburg democratic revolution and as the publisher of the first peasant and worker newspapers in Hungary. The American constitutional and press system served as Táncsics' main inspiration for the demand for unrestricted press freedom. His other sources included Enlightenment ideas (rationality, natural law and social contract theory), Hungarian progressive patriotic reformism of the early 19th century, and utopian socialism. Although Táncsics as a theorist of press freedom became rather influential, his plebeian press publishing efforts remained limited, due to low literacy rates among peasants and the slow post-feudal development of social structure in Hungary. In general, people's Enlightenment or deep Enlightenment (as opposed to elite Enlightenment) could not take place in the country. This pattern has *longue durée* consequences for media-politics relations and the chances for democratisation in Hungary.

Keywords: bourgeois public sphere, censorship, deep Enlightenment, media freedom, plebeian public sphere, press history, print culture, printing, samizdat, tamizdat

Sükösd Miklós médiakutató, politológus, szociológus, a Koppenhágai Egyetem Kommunikáció Tanszékének docense. Kutatási területei a posztkommunista média (Közép- és Kelet-Európában, Oroszországban és Kínában); sajtó-, média- és cenzúratörténet; zöld, környezeti kommunikáció. Legutóbbi könyve: Peggie Valcke, Miklós Sükösd and Robert Picard (eds.): *Media Pluralism and Diversity: Concepts, Risks and Global Trends* (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2015).

Sebestyén Attila

Advokáció saját újsággal

Egy 20. század eleji magyar kávé érdekképviseleti szaklap néhány tanulsága nyilvánosságelméleti megvilágításban

A 19. század végén és a 20. század elején a magyar vendéglátóiparban kifejezetten virágzott a (két)hetilap formátumú, advokációs célú (tehát egy adott fél vagy csoport érdekeit képviselő) szaklap. A széles kínálatból kutatásaimat egyelőre csak egy kiadványra, a Kávésok Lapjára fókuszáltam. Tanulmányomban e kisebb korpuszból is csak mutatványszerűen emelek ki egy-két cikket (és azok tanulságait). Célom az, hogy kibontsam és történeti anyagon szemléltessem a következő tételt: a saját tulajdonú érdekképviseleti lap megfelelő felület egy alapvető nyilvánosság-gondozási kötelesség megvalósítására. Egyfelől arra, hogy egy szervezet vagy szakmaterület egybefogó keretet teremtsen vele belső érdek-gazdái számára. Másfelől pedig arra, hogy az adott érdekcsoport szükség esetén fel tudja mutatni a külső közönség elé lépéshez, azaz egy saját téma közüggé tételéhez előfeltételként elvárt érvelési kulturáltságot és vitaképes nyitottságot. A tétel megalapozásához Walter Lippmann és John Dewey nyilvánosságelméleti munkáiból merítetek szempontokat. Emellett kapcsolódom az *advocacy journalism* irodalmának néhány megfontolásához is.

Kulcsszavak: advokációs újságírás, Dewey, érdekképviseleti sajtó, Kávésok Lapja, Lippmann, nyilvánosság

1. Felvezetés: a szaklapok

Napjaink sokféle lehetőséget kínáló médiakörnyezetében a vendéglátó-ipari cégek, vállalkozók és szakmai szervezetek – és ez közel sem csak rájuk jellemző – az iparági önszerveződés és a kommunikációmenedzselés során nem használnak vagy csak nem tudnak oly kitüntetett szerepben kihasználni egy fontos eszközt: az érdekképviseleti szervezetek saját tulajdonú médiumaként működő, rendszeres és sűrű periodicitással megjelenő, szerkesztőségi sajtótermékeket imitáló szaklapot (vagy ennek online környezetre aktualizált változatát). Ezzel szemben a 19. század végén és a 20. század elején az épp akkor intézményesült vendéglátóiparban – más iparágak, társadalmi és kulturális területek mellett – kifejezetten virágzott a (két)hetilap formátumú, advokációs célú (tehát egy adott fél vagy csoport érdekeit képviselő) szaklap. Bő kínálat volt – az elsődlegesen persze csak a szűkebb szakmai közönségnek szóló – ipartestületi, szakmai szövetségi, egyesületi és szakszervezeti újságokból. Külön-külön kiadványok reprezentálták a szektoron belüli legkülönbözőbb részérdekcsoportokat: a szállodásokat, a vendéglősöket, a kávéháztulajdonosokat, a főpincéreket, a pincéreket, a kávésegédeket. S ha az egyes szakmacsoportokon belül is további tagozódás alakult ki az egymással versengő szakszervezetek vagy szak egyesületek párhuzamossága miatt, akkor persze e testületek is saját sajtóterméket hoztak létre saját céljaik és tagságuk szolgálatára.¹

A széles kínálatból figyelmemet egyelőre csak egy kiadványra, a Kávésok Lapjára fókuszáltam. Tanulmányomban – az újság általam most elérhető húsz évfolyamát (1925–1944) vizsgálva át – e kisebb korpuszból is csak mutat-

¹ E lapok bibliográfiai gyűjteményeként lásd Saly (1996). Az EPA-ban több szaklap is elérhető könnyedén – ha nem is minden esetben egészében – a kutatók vagy az érdeklődő olvasók számára (míg az Arcanum Digitális Tudománytárban nem) itt: https://epa.oszk.hu/html/vgi/kereses/top_eredmeny.phtml?tema=szolgo080&mezo=dc_subjectSubtopic_.

ványszerűen és elsődlegesen a lap első tíz évére fókuszálva emelek ki egy-két olyan cikket (és azok tanulságait), amelyek két igen aktív szerzőhöz köthetők: a lapot üzemeltető kávé ipartestület egyik elnökéhez (Mészáros Győzőhöz) és a kiadvány egyetlen kiemelt rovatának vezetőjéhez (Katona Istvánhoz).

Fontosnak tartom leszögezni azt, hogy jelen fázisban még csak kutatásaim elején járok. De ezzel együtt is célom most az, hogy kibontsam és történeti anyagon szemléltessem a következő tételt. A saját fenntartású érdekképviseleti/szakmai írott sajtó kétségtelenül magas költségterhekkel jár, továbbá csak szűk és iparági közönségnek szól elsődlegesen. Ám a nyilvánosság-szervezési munkamegosztásban ez a médiumtípus mégis megfelelő felület lehet egy kétszintű feladat megvalósítására. Egyfelől arra, hogy egy szervezet vagy szakmaterület belső érdekgazdái számára egybefogó keretet teremtsen a saját újsággal. Másfelől pedig arra is, hogy az adott érdekcsoport szükség esetén fel tudja mutatni a külső közönség elé lépéshez, azaz a saját témák közügyggyé tételéhez előfeltételként elvárt érvelési kulturáltságot és vitaképes nyitottságot. A szaklap tehát abban segíthet, hogy egy szűkebb körű szakmai probléma vagy vita átláthatóan strukturálttá, ezért racionálisan átgondolhatóvá és legalább csak érthetővé váljon a külső és a belső közönségeknek egyaránt. Az advokációs funkciójú újság ugyan tartalmában specializált, mégis nyilvánosan hozzáférhető (előfizethető) formátumban jelenik meg, és nem csupán zárt szervezeti keretek közt disztributálódik, mint például a szervezeti belső hírlevél. Ezért a szak-sajtó kiinduló szintű publikus platformként – de mivel saját tulajdonú, egyben biztonságos kísérleti terepként is – szolgálhat arra, hogy még kibontakozó fázisú ügyekben az adott szakmai közösség képviselői teszteljék és kicsiszolják érveiket, a saját köreiken belül szétartó véleményeket integrálják, álláspontjaikat megerősítsék (már az előtt is, hogy az ügyek esetleg a szélesebb nyilvánosság szintjeire kerülnének).²

A tétel megalapozása során az érdekképviseleti kommunikáció kontextualizálásához szempontokat merítetek Walter Lippmann és John Dewey nyilvánosságelméleti köteteiből, amelyek a vizsgált forrásanyagomhoz hasonlóan a 20. század első harmadában jelentek meg (még ha kettejük munkásságának tudtommal nem is volt recepciója a korabeli Magyarországon). De kiindulásként előbb az elemzés tárgyául kijelölt szaklap rövid bemutatását végzem el, az *advocacy journalism* irodalmának néhány megfontolásához kapcsolódva.

2. Kontextus-kijelölés: a Kávésok Lapja és az érdekképviseleti újságírás

A Kávésok Lapja mostani tudomásom szerint 1925 és 1944 közt jelent meg, több más korabeli vagy még régebbi vendéglátó-ipari szaklaphoz hasonlóan kétheti rendszerességgel. Az első tíz évben berlini (háromhasábos) formátumban, váltakozva hat vagy nyolc oldallal; majd a jubileumi évfolyamot követően, azaz 1935-től már kéthasábos formában, de bővebb tartalommal (12 oldalon) jelentkezett (lásd: Tíz év után. *Kávésok Lapja*, 11. évf. 1. sz. 1–2. o. [1935]). Története során a Kávésok Lapja nagyrészt mindvégig a következő tartalomkínálattal és -struktúrával szolgált: kiemelt helyen az érdekképviseleti vezetők vagy iparági szereplők aktuális trendekről és problémákról szóló vezércikkei, elemzései, kommentárjai; kötelezően visszatérő elemként az érdekképviseleti szervezet eseményeinek előkészítése és utólagos, részletekbe menő dokumentálása; a lapszámok végén pedig iparági, gazdaságpolitikai és közigazgatási rövidhírek; rendszeresen ismétlődő hirdetésekkel kiegészítve.

Vizsgálati korpuszként azért a Kávésok Lapját jelöltem ki, mert viszonylag hosszabb (két évtizedes) története mellett rendelkezik egy különleges karakterjeggyel – legalábbis eddigi tudásom szerint, és legalábbis a vendéglátó-

2 Tételtemet most nincs tér és indok aktualizálva szemléltetni például épp a magyar vendéglátóipar jelenkori (2021 eleji) helyzetén is. De az kiegészítő megjegyzésként ideférhet még, hogy mivel nincs a szektorban a múltbélihez hasonló (kifejezetten érdekképviseleti szervezetek által üzemeltetett) szaksajtó-szcéna, nem is lehetett hasznosítani ezt az eszközt a korlátozások okozta krízis fokozatos elhúzódása során. Holott az érdekképviseleti lap (vagy ennek jelenkorunkra modernizált valamilyen online variánsa) gyors reagálású, de egyúttal a strukturáltabb és elmélyültebb társadalmi vita terepeként szolgálhatna, nem másra, mint például a szektor még intenzívebb önszerveződésének gondozására, illetve a különféle kármentő forgatókönyvek körüli társadalmi és kormányzati diskurzus aktívabb előkészítésére.

ipari szaklapok általam megismert körén belül. Ritka példává avatja az, hogy – több más hasonló újságtól³ eltérően – ennek fejlécében talákoztam olyan megjelöléssel, amely a felelős szerkesztő neve mellett külön utalt arra: a kiadványt az adott érdekképviseleti szervezet – jelen esetben A Budapesti Kávésok Ipartestületének – „sajtóbizottsága” szerkeszti.

De miért is lehet fontos ez a sajtóbizottsági keret? A válaszra a Kávésok Lapjának születéstörténete világíthat rá. A legelső lapszámban Steuer Marcell – az Abbazia Kávéház társtulajdonosa és a kávé szervezet alelnöke (lásd Schweitzer 1996) – érdekes módon már rögtön a lapinduláskor egy elbúcsúzó című cikkben afelett örvendezik, hogy az ipartestület sajtója végre felszabadult (Steuer Marcell: For ever! *Kávésok Lapja*, 1. évf. 1. sz. 6. o. [1925]). Magyarázata ennek az, hogy korábban (a századfordulón és az 1910-es években) a kávéháztulajdonosok csak a Magyar Vendéglős- és Kávés-ipar társbérleiként – és olykor épp a rokonszakkával érdeklődésben – juthattak hanghoz. Majd amikor 1920-ban látszólag sikerült önálló, független szaklaphoz jutniuk (ez volt a Barta Manó által tulajdonolt és szerkesztett Magyar Kávésipar), továbbra is csak „vendégnek” érezték magukat a kávé sok.⁴ Steuer panasza szerint ugyanis a Barta vállalkozásába kiszervezett – és így végső soron az ő üzleti magánérdekeit szolgáló – érdekképviseleti újság nem sok publikációs lehetőséget kínált az iparági szereplőknek, az ipartestület vezetése pedig sokszor nem tudta vállalni a felelősséget a lapban megjelent anyagokért. De a Kávésok Lapjának 1925-ös elindításával már valóban saját hatáskörbe vont médiafelületet, a nyilvánosságban közvetlen megszólalási lehetőséget nyert a kávé ipartestület (mint Steuer írta: „...kevésbé lesz szükségünk arra, hogy a napisajtó lapjait vegyük igénybe”). Ezt az iparági szaklapot nem beszállító lapkészítők menedzseltek, hanem az érdekképviseleti szervezeten belülről, annak munkatársai. A felelős szerkesztő Dr. Havas Nándor, az ipartestület főtítkára/főjegyzője lett. Igaz, őt később a zsidótörvények kényszerű hatására egy új felelős szerkesztő váltotta, akkor már egy hírlapíró, Gosztonyi Jenő, a Nemzeti Újság volt ipari rovatvezetőjének személyében (lásd: Előljárási ülés 1939. szeptember 22-én. *Kávésok Lapja*, 15. évf. 19. sz. 3. o. [1939]).

Persze korábban is volt arra példa, hogy egy ipartársulat/ipartestület ön maga volt saját szaklapjának kiadója, és a szervezet titkára vagy a szakma kiemelt képviselői vezették az újságot;⁵ miközben az is közkeletű gyakorlattá vált, hogy nem a vendéglátóiparból, hanem az újságírói pályáról érkezett szerkesztők és lapkiadók (illetve ezek saját vállalkozásai) beszállításában készült az érdekképviseleti lap.⁶ Az azonban már ritka volt a vendéglátó-ipari újságok körében, hogy egy iparági szervezet testületileg oly átfogó ívű, tudatos és organizált formát adjon nyilvánosságpolitikájának, aminek végeredményeként – szakkiadványa fejlécén is jelezve – külön sajtóbizottságot szentel az ügynek. Kutatásaim jelen állása szerint egyedül a Kávésok Lapjánál talákoztam ezzel a megoldással

3 Az általam most elért kiadványok közül csak a több évtizedet megélt példaként kiemelve: A Budapesti Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Ipartársulatának Értesítője; Fogadó (fogadós-, vendéglős- és kávé-ipar, a borgazdaság, az idegenforgalom és a pincérek érdekeit képviselő szaklap, továbbá az Országos Vendéglős Egyesület hivatalos közlönye); Magyar Kávésipar (a Budapesti Kávésipartársulat és a Budapesti Kávésok Szövetsége hivatalos lapja); Magyar Szállodás és Vendéglős (a Budapesti Szállodások és Vendéglősök ipartestületének, a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetségének hivatalos lapja); Magyar Vendéglős- és Kávésipar (a szállodás, vendéglős, kávé-ipar, a pincérek és kávésegédek érdekeit előmozdító szaklap); Vendéglősök Lapja (a hazai szállodások, vendéglősök, kávé sok, pincérek és kávéházi segédek érdekeit felkaroló szakközöny).

4 1920. május 1-jétől a Magyar Vendéglős- és Kávés-ipar szétvált: az egyik szakmaterületet A vendéglős, a másikat a Magyar Kávésipar képviselte a továbbiakban. Az utóbbi lap elindítására a kávé ipartestület a Magyar Vendéglős- és Kávés-ipar akkori szerkesztőjét, Barta Manót kérte fel (ehhez lásd: Olvasóinkhoz! *Magyar Kávésipar*, 23. évf. 9. sz. 1. o. [1920]; illetve Közgyűlések. *Magyar Kávésipar*, 23. évf. 9. sz. 2. o. [1920]). Steuer cikkében ezért is pozícionálhatta külső, iparágon kívüli szereplőként Bartát, aki viszont saját lapjában így védekezett: „...az iparhoz tartozónak vallom magam ezentul is.” Am röviddel ezután mégis arra figyelmezteti önmagát, újból megerősítve ezzel a bedolgozó sajtómunkás és a megbízó szakmai érdekcsoport szétválasztottságát: „...nehogy azt kérdezzem magamtól, vajjon okosan és jól cselekedtem-e, hogy egész életemen át tehetségemet s tudásomat más érdekek védelmére használtam fel” (lásd Barta Manó: Az ipartestület új lapja. *Magyar Kávésipar*, 28. évf. 21. sz. 3. o. [1925]).

5 Erre példa A Budapesti Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Ipartársulatának Értesítője; illetve a Magyar Szállodás és Vendéglős.

6 Ilyen volt a Fogadó, a Magyar Kávésipar, a Magyar Vendéglős- és Kávésipar, valamint a Vendéglősök Lapja. Ezeknél Barta Manó, F. Kiss Lajos és Ihász György szerkesztők neveit lehet kiemelni. Az ő munkásságukhoz és sajtópiaci előéletükhöz gyors tájékozódásként lásd (az említési sorrendhez igazodva): Olvasóinkhoz! *Magyar Vendéglős- és Kávés-ipar*, 22. évf. 9–10. sz. 4. o. (1919); Gundel Károly: F. Kiss Lajos emlékének. *Magyar Vendéglős- és Kávés-ipar*, 22. évf. 7. sz. 2–3. o. (1919); Szinnyei (1897: 20–21).

hosszabban fennmaradó intézményi formaként.⁷ Igaz, csak az első tíz évfolyamon keresztül – tehát az újság fentebb már említett 1935-ös formátumváltásig – volt ez érvényben. Tanulságos azt megfigyelni, hogy e fordulóponthoz után némileg megritkulnak a korábban közreműködő szerzőként aktív vezetőségi tagok és egyéb iparági szereplők vita- és véleménycikkei (még ha nem is tűnnek el végleg), s megnő a név nélküli, inkább már hírszerű vagy hivatalos közleményjellegű szerkesztőségi anyagok szerepe és terepe (miközben persze az ipartestületi elnök írásai kötelező és rendszeres elemként megmaradnak).

A Kávésok Lapja többségében iparági szereplőkből álló szerzőgárdával dolgozott, közülük a dolgozatomban csak két meghatározó figurát emelek majd ki. Egyfelől Mészáros Győzöt, azért, mert kezdetben az ipartestület sajtóbizottságának vezetőjeként, majd később a teljes ipartestület elnökeként rendszeresen vezércikknek beillő írásokkal szerepelt a lapban, nem mellesleg a híres Centrál tulajdonosa volt, és – intellektuális kifinomultsága, kultúraszeretete miatt – széles körben nagy tekintélynek örvendett (vö. Saly 2008: 40, Sárosi 1996, továbbá Jánk 2014). Másfelől Katona Istvánt választottam, őt azért, mert a lap egyetlen külön kiemelt – de csak rendszertelen időközönként, és döntően inkább az újság történetének első felében felbukkant – rovatát vezette („Szakkérdések” címmel), továbbá komoly családi örökséggel bírt az iparágon belül: második generációs kávé volt – a korabeli Club, majd a Savoy kávéházak üzemeltetője (lásd: Bodor 1992, továbbá: Egy jó ember halálára. Katona Gyula. *Kávésok Lapja*, 8. évf. 13. sz. 1. o. [1932]).

Mind a sajtóbizottsági keret, mind pedig az ipartestületi-iparági szereplők minél szélesebb körű és rendszeresebb bevonása közreműködőként egy sajátos, átmeneti pozíciót és munkavégzést teremtett. Jól szemlélteti ezt az előbb kiemelt két szerző. Ugyanis Mészáros Győző (egy ideig az ipartestület sajtóbizottságának vezetőjeként, majd az egész szervezet elnökeként) és Katona István (alkalmi rovatvezetőként) olyan amatőr – hisz nem hivatásszerűen dolgozó – újságkészítőnek tekinthető, aki csak elsődleges tevékenysége (vendéglátó-ipari vállalkozó) és másodlagos (ipartestületi-érdekképviseleti) szerepköre mellett végzett sajtóipari feladatokat, mégis egy üzemszerűen működő és önállóan megálló orgánus részese volt. Ezt a hibriditást nevezem dolgozatomban advokátor-újságírói szerepkörnek, a napjainkban az *advocacy journalism* fogalma körül kialakult szakirodalom alapján. Van olyan megközelítés, amelyben a *képviseleti újságírás* a civil szervezetek és aktivista csoportok médiatartalom-alkotási tevékenységét fedi el (vö. Waisbord 2009: 371, lásd még Smith 2014, Gillmor 2014, 2010: 55–58). De létezik olyan perspektíva is, amely inkább azt emeli ki, hogy az *advocacy journalism* (vagy az *advocacy in journalism* jelensége) az újságírás és a public relations viszonyában – a két tevékenységkör sokszor kijátszott szembeállítás helyett – egyfajta kontinuitást és egybekapcsolódást teremt (Fisher 2016: 713). Vizsgálataim során ezt a látásmódot alkalmazom történeti példákra. Azaz egy olyan átmeneti jelenség érdekel a 20. század első harmadából, amely (még?) az újságíró és az érdekképviseleti kommunikátor szereplehetőségeinek egymásba olvadását mutatja: olyan példákban, amelyekben nem-professzionális sajtómunkások konkrét szervezeti/iparági érdekeket kommunikálva váltak tartalomalkotóvá, elsősorban véleményjellegű és nem hírjellegű anyagokat előállítva.

E jelenség körüljárásakor elgondolkodtató lehet a következő összevetés. Az Egyesült Államokban épp az 1920-as évekre vált fontossá az újságírói önértelmezés számára az, hogy a kereskedelmi és a politikai propaganda kiterjedtségével szembesülve leválassa saját szakmájáról a *járvékos újságírás* (*parajournalism*) propagandista/péeres képviselőit, akik a hírelvűség logikájába beilleszkedve igyekeztek megbízóikról kedvező sztorikat elhelyezni a sajtóban (lásd Schudson 2003: 83). Ehhez képest Magyarországon a Kávésok Lapja még egy jó ideig (történetének első tíz évében) egy korábbi, kevésbé hírközpontú újságkészítési gyakorlatot követett. Azt tehát, amely a terjedelmesebb eszmefuttatásokra és a közvetlenül befolyásoló-nevelő célzatú véleményműfajokra alapult (vö. Buzinkay 2008: 66), és amelyet akkorra már itthon is háttérbe szorított a rövidhírek, a kapuóri szerepkör és a szakma bürokratizálódása által meghatározott újságírás (vö. Sipos 2002, Buzinkay 2016: 245). A Kávésok Lapjának ez az aszinkronitása rávilágít arra, hogy nem elsődlegesen az újságírói professzionalizálódásra (a szakmai önállósodás fejlődéstörténetére) fókuszáló klasszikus sajtótörténeti logikával érdemes vizsgálni ezt

7 A Kávésok Lapja mellett még A vendéglős című szakújságban találtam sajtóbizottsági megjelölést, ám e lap esetében is csak négy évfolyam erejéig, 1920 és 1923 közt.

az érdekképviselési újságot (legalábbis történetének első felét). Ugyanakkor a modern értelemben vett péér korai magyarországi formájaként sem azonosítható megnyugtató módon, hisz e szakma intézményesülése hazánkban egészen az 1980–90-es évekig elhúzódott, még ha szakirodalma megjelent már az 1960-as években, gyakorlata pedig a könyvtári közönségkapcsolat-ápolásban az 1970-es évek során (ehhez lásd Szondi 2009, 2014). Ezen túlmenően a nyilvánosság-gondozás 19. század végi és 20. század eleji magyarországi képletét egyelőre olyan jelképes/híresebb, de a szakirodalomban is csak említésszerűen tárgyalt sajtókapcsolat-ápolási példákra tudnám alapozni, mint a miniszterelnöki sajtóosztály létrejötte (lásd Buzinkay 2008: 60–61, 2016: 179–182) vagy a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének jól megszervezett viszonya a sajtóval (vö. Fráter 1996: 45, Szita 1996: 22, 37–38). Ezért a 20. századi eleji magyar érdekképviselési sajtón végzett elemzéseimet most a szintén az 1920-as években (igaz, Magyarországtól földrajzilag távol) megfogalmazott nyilvánosságelméleti belátásokra építem.

3. Nyilvánosságelméleti alapozás: Lippmann, Dewey és az issue-formálás

3.1. A „Lippmann–Dewey vita”, ami meg sem történt

A két szerző nagyhatású nyilvánosságelméleti munkái egy évtizeden belül jelentek meg: Walter Lippmanntól 1922-ben a *Public Opinion* és 1925-ben a *The Phantom Public*, John Dewey-től 1927-ben a *The Public and Its Problems*. Kettejük viszonyának árnyalására mindenképp érdemes némi teret szentelni, ugyanis magyar nyelven vagy csak alig, vagy a nemzetközi szakirodalomban megcsontosodott – de már egy ideje meg is cáfolt – klisék keretezésében lehet tájékozódni e témáról.⁸

Lippmannt és Dewey-t jó ideig az iparosodott-technologizált környezetben elképzelt demokratikus közélet és nyilvánosságszervezés két egymással gyökeresen szembenálló teoretikusaként olvasták. A kormányzatban és a szervezetekben információhivatalok felállítását szorgalmazó Lippmann lett a technokrata szakértőiség elitista és tudományelvű képviselője; a közösségi szellemiséget és a társalgás logikáját középpontba állító Dewey pedig a részvételiség idealizmusának populista és humanisztikus prófétája (vö. Marres 2007: 766). Gondolkodás-módjuk ellentétét azonban nem érzékelték sem a korabeli, sem a néhány évtizeddel későbbi fogadtatás. Egészen az 1980-as évekig nincs jele annak, hogy éles szembeállítás keretébe foglalják a két szerző viszonyát, de ezt követően a 20. század végére a polarizálás megtörténik, és toposszá válik a „Lippmann–Dewey vita” – amely viszont ilyen formában/felállásban egész egyszerűen sohasem alakult ki (vö. Jansen 2009: 225–229). Ha nem is lehet már egyetlen végső felelőshöz kötni ezt az újrakeretezést, James W. Careynek és Christopher Lasch-nek mindenképp fontos szerepe volt benne (lásd Lasch 1995: 165–168, Schudson 2008: 1032–1039, Carey 2009: 57–63, Jansen 2009: 230–232).⁹

A 2000-es évektől kezdenek megjelenni olyan értelmezések, amelyek már nem ellenfelekként, hanem „szövetségként” állítják be két szerzőt. Az 1920-as években megjelent nyilvánosságelméleti munkáik e megközelítésben nem vitatkoznak, hanem szintézist alkotnak. Felerősödik annak fontossága, hogy Lippmann és Dewey szellemi szocializálódása közös gyökerekre nyúlik vissza, és végső soron világlátásuk mégiscsak közel állt egymáshoz: mindketten olyan „demokratikus pragmatistának” tekinthetők, aki az értelem és érdek összehangolásának lehetőségeit

⁸ Lásd például Boros János (2000: 67) szikár és semleges összefoglalóját, vagy egy olyan eszmetörténet-népszerűsítő cikket, amely már csak műfajából következően is felületesebben szól a témáról (Leimeiszter 2019).

⁹ Igaz, úgy méltányos, ha rögzítjük: Carey az 1970-es évek végén még egy közös célban – a demokrácia megőrzésében – meg egyezőnek látta Lippmannt és Dewey-t (Jansen 2009: 231). De később, miközben a *Public Opinion* az amerikai médiatudomány alapító munkájaként ismert el (lásd Carey 2009: 57), a diszciplína jövőjét kizárólag már a Lippmann meglátásaival szembeállított Dewey kommunikáció-felfogására javasolta építeni (Carey 2009: 63).

keresi.¹⁰ Közös pragmatizmusuk abban állt, hogy a demokráciáról nem – a közjót középpontba állító – ideálként, hanem mint praktikus szükségszerűségről gondolkodtak (vö. Marres 2007: 770). Lippmann mindkét kötetéről elismerő (és egyáltalán nem harcosan szembenálló) kritikát írt Dewey, épp a – mások mellett – Lippmann által alapított *The New Republic* című politikai-kulturális folyóiratba.¹¹ Dewey már a két könyvrecezenzió megírásakor sem leegyszerűsítetten a szakértőiség-fetisizta technokratát látta Lippmannban. E helyett úgy tekintett munkáira, mint amelyek a demokratikus nyilvánosság újragondolásának megindítói. Ezért is adhatta Dewey a „Practical Democracy” címet a *The Phantom Public*-ról írott kritikájának, ezzel is talán jelezve: érti, hogy Lippmann a tömegtársadalmi és tömegkommunikációs keretekben elvégezhető demokráciareform olyan szószólójaként lép fel, aki megpróbálja a közönség szerepét valamiképp visszaállítani, még ha csak a demokrácia *működőképesre ésszerűsített* szűkösebb keretében is (vö. Jansen 2009: 234–235). A *The Public and Its Problems* pedig tulajdonképp Dewey kollaboratív bejelentkezése ebbe a megújítási projektbe.¹²

3.2. A nyilvánosság issue-formáló funkciója és a kommunikáció szervező hatása

Közelebről most már a nyilvánosságszervezés kérdéseivel kapcsolatban: mindkét szerző kiindulópontja az volt, hogy az emberi kapcsolatok 20. századi új világában már nem lehetnek érvényesek azok a múltból örökölt demokratikus politikaszervezési metódusok és eszmék, amelyek az önmagukba zárt és kis létszámú közösségekre voltak eredetileg optimalizálva (vö. Goodwin 2014: 144–145). Ugyanakkor sem Lippmann, sem Dewey nem volt defetista: a tömegtársadalom tömegmédiá-környezetét nem pusztán hátráltató tényezőnek látták, hanem úgy vélték, hogy az összetett ügyek médiabeli megjelenése kifejezetten a demokrácia modernkori megújításának biztosítéka lehet. Ezért mondhatjuk azt, hogy mindkét szerző a demokráciát ugyanúgy – sőt: egymást kiegészítve – az „issue-formálás” egyedi gyakorlataként (lásd Marres 2007: 766–767) írta le.

Jelen bekezdésben – nagyon kivonatossan – azt mutatom be, miként fészülhetők egymásba Dewey és Lippmann meglátásai annak szükségességéről, ahogy a tömegtársadalmi és tömegmediatizált demokratikus együttélésben egy-egy szűkebb téma/probléma szélesebb nyilvánosság előtt társadalmi üggyé (*issue*) válhat. A 20. századra kialakult „nagy társadalomban” a közös ügyek intézése egyetlen integratív közösségen belül már nem lehetséges, helyette inkább sok kis részközösség párhuzamos viszonyaiban szóródik szét (Vö. Dewey 2016: 175). Mivel pedig a tömegdemokráciában az egyének nagy többsége a részcsoportok közti ellentétek és problémák jó részében nem érintett, nem érdeklődik irántuk, vagy ha tudomást is szerez róluk, a szükséges speciális tudás híján nem érti az adott témákat (Lippmann 2015: 153; Lippmann 1993: 67).¹³ Illúzió tehát azt remélni, hogy a mindent látó és mindent tudó közvélemény bölcsen eldönthetné a társadalmi vitákat; mégis szükség van valamiféle realisan megvalósítható konfliktuskezelési keretre (Lippmann 1993: 68), és ez nem más, mint a nyilvánosság. Az eltérő társadalmi érdekcsoportok összeütközései ugyanis saját körükön belül nem mindig rendezhetők, s legtöbbször nem mérhetők valamilyen morális mintához (lásd Lippmann 1993: 24, 88–89). Folyamatosan adódhatnak ezért olyan eredendően szűk körű vagy szakmai konfliktusok, amelyek végül oly túlfeszítettek és összetetté válnak, hogy az elsődleges szereplőkkel és az eredendően adott szervezeti/szakmai keretek közt már nem kezelhetők (vö. Lippmann 1993: 121). Ezekben az esetekben a nyilvánosságra lépés lehet a konfliktus

10 Az életrajz szintjén is megvolt a többszöri érintkezés köztük. Levelezésben álltak egymással, még ha ritkán is. Továbbá a Dewey hetvenedik születésnapját megünneplő esemény szervezőbizottságának tagja volt maga Lippmann is, és ez alapján azt feltételezhetjük, hogy Dewey legközelebbi munkatársai a filozófus tisztelőjeként tarthatták számon Lippmann (Jansen 2009: 233, Goodwin 2014: 142–143).

11 Dewey egyébként külön Lippmannnak írt szívélyes magánlevélben is kifejezte dicséretét és háláját a *Public Opinion* megjelenése után: „There is no book I’ve read in a very long time from which I learned so much or rec’d so many suggestions” (saját fordításomban: „Rég olvastam olyan könyvet, amelyből oly sokat tanultam és oly sok meglátást nyertem”, idézi Jansen 2009: 234).

12 Dewey saját könyvében többször is hivatkozott Lippmannre, szó szerint elismerve azt, hogy nemcsak egyes szöveghelyeken, hanem munkája egészének kidolgozásában tartozik hálával kollégájának – még ha önmaga szerint következtetéseiben más irányba is haladt tovább (vö. Dewey 2016: 169).

13 Ezért sem elképzelhető egy olyan közvélemény, amely állandóan adott, mindig ugyanolyan összetételű és széleskörű, folyamatosan jól informált és bölcs belátásra képes, objektívan kiegyensúlyozott (vö. Lippmann 1993: 54–55).

kanalizálásának megfelelő módja, de ez nem ígéri rögtön a probléma megoldását is. Csupán azt jelzi, az ügy eljutott odáig, hogy köré közönséget kell építeni, ami tulajdonképp azt jelenti: a közvetett következmények által érintettek köre és súlya is már olyan mértékűvé vált, hogy az rendszerezett törődést igényel (Dewey 2016: 68). Ez a gondozás pedig – mint ahogy Dewey szerint minden emberi cselekvés – csak akkor válhat társadalmi formában szervezetté, ha tudatosított, közössé tett és hozzáférhető a kommunikáció médiumában (vö. Dewey 2016: 177–178). Ezért különösen nagy a tétje annak például, hogy a gazdasági szereplők milyen mértékben ismerik fel és el azt a meghatározó (mert szervezettséget adó) szerepet, amellyel a kommunikáció bír az ipari tevékenységek és az ezek hatásai közé beékelődött médiumként (Dewey 2016: 181–182).

Tömörített nyilvánosságelméleti felvezetőm után konkrét történeti példákon – az általam választott 20. század eleji szaklap néhány cikkének elemzésével – azt vizsgálom, hogy az érdekképviseleti újságkészítők gondolkodásában vagy tartalomalkotási gyakorlatában miként érvényesült a fentebb összefoglalt nyilvánosságelméleti alapvetés, vagyis az a felfogás, amely szerint a publikusság elsődlegesen nem egy probléma lezáró megoldását biztosítja, hanem *pusztán* az ügy megjelenítését/artikulálását segíti adott (belső szakmai és külső laikus) közönségszoportok előtt; ezért a nyilvánosságteremtő kommunikáció funkciója alapvetően nem több, mint szervezett formát adni szakmai ügyeknek.

4. A Kávésok Lapjának néhány rövid példája: az advokátor-újságírók nyilvánossággondozó szereplehetőségei

4.1. Képviselet, megszervezettség és reflektáltság

Egy szűkebb szakmai ügy vagy egy érdekcsoport problémájának publikussá (társadalmi vitatémává) válása során döntő fontosságú legitimitációs szempont a *reprezentáció* kérdése, vagyis az, hogy a megszólalók milyen felhatalmazottsággal képviselnek egy adott érdeket (Lippmann 1993: 111). Ezért érdemi eredménye lehet a nyilvánosságra lépésnek már az is, hogy e legitimitási kérdésre előre készülve az ügy belső közönsége és képviselői igyekeznek előzetesen minél jobban *megszervezni* magukat (integrálni a még széttartó hangokat, és gondoskodni a megfelelő reprezentáció formáiról vagy személyeiről). Emellett az érintett ügygazda- vagy érdekcsoport pontosabban felmérheti azokat az áttételes hatásokat is, amelyeket más érdekcsoportokra kifejt (Dewey 2016: 74–75), de legalábbis teret és felületet kaphat a *reflexióra* ahhoz, hogy szembesüljön saját helyével és lehetőségeivel a világban.

Ennek bizonyosságául a Kávésok Lapja legelső számának legelső cikke – amelyet az ipartestületi sajtóbizottság elnöke és a lap felelős szerkesztője (mellesleg a testület titkára) közösen jegyzett – több fázisban, fokozatosan bontja ki a frissen induló lap misszióját (Mészáros Győző és Dr. Havas Nándor: *Beköszöntő! Kávésok Lapja*, 1. évf. 1. sz. 1–2. o. [1925]). A szerkesztőbizottság nevében nyilatkozó szerzők először még *pusztán* a tulajdonolt média fontosságát nyilatkoztatják ki prózai egyszerűséggel, közvetlen kísérfőmagyarázat nélkül: „Szükségesnek láttuk, hogy a magyar kávéipar életet és fejlődést jelentő problémáit a saját orgánumunkban szólaltassuk meg.” A következő bekezdésben már-már úgy látszana, gyorsan le is zárják a kiadvány szükségességének indoklását: „Az ipari szaksajtó fontosságáról e helyen elmélkedni teljesen fölösleges.” Egy további szöveghely azonban – rejtetten, azaz feladatleírásokba ágyazva – mégiscsak belekezd az önlegitimáció kibontásába:

„A szaksajtó kíséri figyelemmel az egész ipari fejlődés fázisait, ő ad hangot a hozzájutó és összegyűjtött panaszoknak és kívánságoknak és messzehangzó szócsóként, a nyomtatott betű erejével hozza az intézkedésre hivatottak tudomására.”

Még ha kizökentő képzavar is a hangerősítő tölcser és az írott szó médiumainak egymásra mosása, a „messzehangzó” jelző mindenképp figyelmet érdemel. Ugyanis a hang-felerősítés metaforája még csupán leegyszerűsítve és absztrahálva vetíti előre azt a nyilvánosságbővítési szándékot (az tehát, hogy az érdekképviseleti lap az országos tömegsajtóba is becsatornázhassa magát, és esetleg majd ügyeit is), amelyet a későbbi években a szerkesztőség és az ipartestület vezetősége már szerény, de különféle módokon meg is valósított a sajtópiaci háttérkapcsolat-építés

terén.¹⁴ Fő tanulása a legutóbb idézett szöveghelynek mégiscsak az, hogy benne *expressis verbis* megfogalmazódik az iparági belső közönség *reprezentálásának és integrálásának* feladata („ő ad hangot a hozzájutó és összegyűjtött panaszoknak és kívánságoknak”). Ám igazán a közvetlenül ez után olvasható bekezdésben csúcsosodik ki a lap önpozícionálása, amelyben reflektált és árnyalt megfogalmazás olvasható a szaklap médiumfunkciójáról, azaz tényleges közvetítő szerepéről:

Amíg az ipartestületi munkásságot a szakajtó közléseivel a nyilvánosság előtt megismer-teti, addig kezdeményezéseivel az ipartestület munkásságára serkentőleg hat és megte-remti azt a szükséges kapcsolatot, amelynek a törvény paragrafusai által szabályozott testületi tevékenység és a gyakorlati életnek a bürokratikus formákat nem respektáló kö-vetelményei között meg kell lennie.

E passzus tovább erősíti a külső – a szakmai körön túlnyúló – nyilvánosságépítés fentebb említett intencióját. De legfőbb hozadéka az a szerepdefiníció, amely az érdekképviseleti újságírás számára a szabályzatok kötöttsége/szervezettsége és az üzleti élet hétköznapi valósága közti közvetítést jelöli ki az egyik legfontosabb funkcióként.

Az ipartestületileg kötött keret és az egyéni üzleti érdekek viszonyának kezelése természetesen közel sem könnyű. Egy másik cikk példázhatja ezt. Az írás megmutatja ugyanis, hogy egy szakterületen vagy szervezeten belüli reprezentációs/érdekképviseleti struktúra kiépítése után az nem tekinthető véglegesítettnek. Ezért működésével kapcsolatban meg-megújulóan érdemes edukálni, ezzel pedig remélhetőleg minél inkább *reflektált gondolkodású* egyesületi/testületi tagságot lehet kialakítani: olyat, amely tudja, mikor és mire való az érdekképviselet, s ezért tudatosan képes azt használni. A Kávésok Lapjának fejléce az 1932. június 15-ei számtól megváltozott, és a ko-rábbi hosszabb leírás helyett már csak ez szerepelt önmeghatározásként: „A Budapesti Kávésok Ipartestületének hivatalos lapja.”¹⁵ A váltással nem foglalkozik sem ennek, sem a közvetlenül megelőző vagy következő számnak bármelyik anyaga. Ám az új fejléc alatt jelent meg Mészáros Győzőnek akkor már az ipartestület elnökeként jegyzett „Közérdek” című vezércikke (*Kávésok Lapja*, 8. évf. 12. sz. 1. o. [1932]). Általánosító gondolatmenete miatt ugyan nem olvashatunk benne nyílt utalásokat, de a témaválasztás miatt elképzelhető, hogy a cikk rejtetten még akár a fejlécben régen egymás mellett szerepelt szervezetek közti (vagy azokon belüli) esetleges konfliktu-sokból is inspirálódhatott: „Vannak iparúzó, akik legkisebb ügyes-bajos dolgukat közérdekűnek tartják, testületi fellépést és eljárást követelnek, holott legsajátosabb egyéni dolgaikról van szó.” Fontosabb azonban, hogy a vá-lasztott témát miként dolgozza fel ez az írás. A köz- és az egyéni érdekek különbségeit és egymásba fordításuk lehetőségét egyszerre mutatja meg a szerző. A szétválasztást így: „A közérdek fogalma természetesen azt jelenti, hogy a testület egyéni érdekeket nem szolgálhat.” Az összekapcsolást pedig emígy:

Vannak olyan kérdések, amelyek látszólag magánérdekűek és mégis a közcélú munkásság keretébe vonatnak, ha az idők és viszonyok kívánatosá teszik. [...] Ezekben az ügyekben

14 Ilyen mikroszintű eszköz volt például a legelső lapszám elküldése „a napisajtó nagytekintélyű orgánumai” számára (*Kávésok Lapja*, 1. évf. 1. sz. 12. o. [1925]), vagy a jubiláló Pesti Napló és Az Est levélbeli üdvözlése (*Kávésok Lapja*, 7. évf. 6. sz. 4. o. [1931]), eseményszervezési megoldásként a Pesti Napló szerkesztőjének (Magyar Elek gasztronómiai szakírónak) és a Pesti Hírlap szerkesztőségének meghívása az ipartestület saját vacsorabemutatójára (*Kávésok Lapja*, 14. évf. 1. sz. 4. o. [1938]). Ezek mellett a lap az országos sajtó tartalomfolyamába kapcsolódást a maga oldaláról igyekezett előkészíteni olyan – jelölt vagy nem jelölt – cikk-átvételekkel, amelyek keretében a már említett újságokban (Az Estben, a Pesti Naplóban, a Pesti Hírlapban) megjelent írásokat közölt újra, esetenként Karinyth vagy Márai szövegét (lásd *Kávésok Lapja*, 9. évf. 5. sz. 1. o. [1933]; *Kávésok Lapja*, 13. évf. 1. sz. 2. o. [1937]; *Kávésok Lapja*, 14. évf. 16. sz. 1. o. [1938]). De Tábori Kornél – a kor kiemelkedő újságírója – is kétszer feltűnik a szerzők közt; először épp a legelső számban, ám egyik alkalommal sem tisztázott, hogy átvett vagy eredeti cikkről van-e szó (*Kávésok Lapja*, 1. évf. 1. sz. 7. o. [1925]; 13. évf. 11. sz. 6–7. o. [1937]). Ide tartozhat még annak esete, amikor az ipartestület gondozásában megjelent kávéháztörténeti könyv sajtórepcióját szervezi és dokumentálja a lap: recenziós és tiszteletpéldányokkal árasztja el a szerkesztőség a különféle országos orgánumokat, illetve korabeli kormányzati és kulturális dignitásokat; majd a kritikákról és köszönőlevélbeli visszajelzésekről számol be (lásd *Kávésok Lapja*, 13. évf. 10. sz. 3–6. o. [1937]; 14. évf. 5. sz. 12–13. o. [1938]).

15 Igaz, a fejlécben továbbra is megmarad a következő leírás: „A lapot a Budapesti Kávésok Ipartestületének és a Magyar Kávésok Országos Szövetségének tagjai tagdíjuk fejében ingyen kapják.”

látszólag egyes esetekből kell kiindulnunk – olyanokból, amelyek alkalmasak arra, hogy rendszerré válva az ipar jogkörét károsítsák és csorbítsák.

De a két kategória közti szétválasztás különutas kezelésére is tanítja olvasóját:

Így amikor a testület egy új adónem bevezetése vagy általános adóemelése ellen szólal fel, annak a tudatában teszi, hogy az ily intézkedés az összes iparúzó érdekeiben történik, de semmi esetre sincs jogában egyéni sérelmek dolgában (p. o. ha valakinek adóját sérelmesen állapították meg) eljárni. Erre való a törvényben megszabott fellebbezési és panasz eljárás.

Végül pedig a cikk konklúziója így szól:

A közérdeket szolgálni pedig nem csak a megválasztott vezetőknek kötelessége, de emiatt érdeke minden egyes iparúzóé. Jogában és módjában áll mindenkinek felszólalni, gondolatait közölni, az összesség bizalmából megválasztott vezetők kötelessége a felvetett eszméket kivihetőség szempontjából elbírálni.

Mészáros tehát arra tanítja itt belső/szakmai közönségét (az ipartestületi tagságot), hogy a köz- és az egyéni hasznosságú ügyek közti határvonalak és egymásra épülések alakításába maga is aktívan bekapcsolódhat.

4.2. Proceduralitás: legitimáció racionalizáltan szakmai, de közérthető érvformálással

A köz- és az egyéni érdekek imént említett határvonala azért is izgalmas kérdés, mert a tömegtársadalom sajtófogyasztói döntően inkább csak olyan hírekre és bemutatásmódokra kíváncsiak, amelyek a már jól megszokott élményviláguk rendjébe törések nélkül illeszthetők be (lásd Lippmann 2015: 127–128). Például egy bármilyen iparágon belüli konfliktusra külső szemlélőként az újságolvasó elsődlegesen abból a szempontból tekint, hogy az ő életében ez zavarokat okozhat-e, és ha igen, milyeneket (vö. Lippmann 2015: 134–135). Ezért félreértés lenne, ha azt gondolnánk, hogy a publicitásteremtés feladata pusztán a közvélemény információval való ellátása volna (vö. Lippmann 1993: 33), amely alapján az majd önállóan meghozza egy adott kérdésben a végső szónak számító bölcs értelmezését.

Ahhoz, hogy egy téma jelentős – jelentéssel telített – üggyé váljon (akár külső/távoli/idegen érdekcsoportok számára is), „megszervezettnek” kell lennie: a tét az, hogy a témaformálás miként tud a klasszikus újságírói szenzacionalizmuson túllépve a gondolatmenet összehangoltsága és folyamatossága révén „intellektuális formában reprezentálódni” (Dewey 2016: 200–201). Azonban az így elképzelt nyilvánosságszervezés csak szerény, korlátozott és áttételes célokra vállalkozhat. A feladat nem az, hogy az ügygazdák valamiféle bölcs és végső döntőbíróként idealizált általános közvéleményt szólítsanak meg. E helyett egy nyilvánossá vált konfliktusban tulajdonképp csak a vita *proceduralitása* lesz megítélhető a sajtófogyasztó közönség számára: az tehát, hogy az elsődlegesen érintett érdekcsoportok álláspontjainak ütköztetése kiegyenlítően, szabályozott vitakeretek közt és zökkenőmentes koreográfiával zajlott-e le (vö. Lippmann 2015: 153). Ezért az ügygazdák legfőbb feladata az, hogy önlegitimációjuk biztosítékaként „törvényes és rendezett” formáját dolgozzák ki saját pozícióik és érdekeik kinyilatkoztatásának („lawful and orderly method of asserting themselves”, lásd Lippmann 2015: 135). Ennek során mindvégig érdemes az értelemre apellálni (lásd Lippmann 2015: 158–160), indulatvezéreltségtől mentesen az észérvek összemérhető kimunkáltságára törekedni, kerülve a nyers és erőszakos akarat-kinyilatkoztatást (Lippmann 1993: 59). A nyilvánossá vált vitában tehát végső soron a legfontosabb szempont az, hogy a társadalmi együttélés szabályozott rendje biztosított maradjon egy-egy társadalmi üggyé szélesített szakmai/szűkkörű konfliktusban (vö. Lippmann 1993: 94, Dewey 2016: 99–100).

Azonban – és ezt pragmatistaként látta Lippmann és Dewey is – a proceduralitásnak is megvannak a maga korlátai (Marres 2007: 770). Nyilvánosságelméletük számol azzal, hogy a publikussá vált viták és ügyek nagy

része végül nem hoz érdemi eredményt/döntést.¹⁶ De ennek ellenére is közvetett haszna lehet a nyilvánosságra való kilépésnek. Az egyik legfőbb lehetőség az, hogy az elsődleges érintetteket/vitafeleket *érveik racionalizáló kicsiszolására és álláspontjaik védhető megerősítésére* készíteti (Goodwin 2014: 155), ami Lippmann fentebb hivatkozott meglátása szerint azt támogathatja, hogy könnyebben beilleszkedhessenek a törvényes rendre és értelemre apelláló – a szélesebb és közvetlenül nem érintett közönség által jobb híján biztosítékként elvárt – diszkurzív keretek közé.

A saját (jelen esetben iparági) érdekek stabilitás- és jogelvű legitimációjára lehet izgalmas példa Katona István egyik közleménye. A Katona által vezetett „Szakkérdések” rovat az 1929-es évfolyamban volt a legtermékenyebb.¹⁷ Az akkor megjelent cikkek sorából különösen kiemelkedik a „Bank és virstli” című írás (*Kávésok Lapja*, 5. évf. 8. sz. 1–2. o. [1929]). Ugyanis ebben Katona a kávésiipar egy épp akkor kialakulóban lévő problémáját (az állami és fővárosi szubvenciókból működő büfék térnyerését) sajátos – bár tőle nem idegen¹⁸ – karikírozó hangnemben alakítja a már szélesebb/laiikus közönség által is fogyasztható, könnyen átlátható és netán még érdekes témává. A cikk anekdotázással indul: egy Amerikába szakadt hazánkfia egy virstlis mozgóbüfét üzemeltető honfitársával találkozik, és tőle kölcsönt kér saját karrierjének elindításához; ám ezt a büfés furfangosan azzal üti el, hogy saját működésének feltétele egy – a vele átellenben lévő bankkal kötött – olyan kölcsönös megállapodás, amelynek értelmében – ahogy a pénztintézet sem árul virstlit – a büfés nem foglalkozik hitelezéssel. Ezt a csattanót még jobban továbbblendíti Katona István, és – a korban vélhetően tekintélyes és népszerű referenciának számító – G. B. Shaw-ra alapozva megállapítja: „A törvény igazságos, mert egyaránt megtiltja szegénynek, gazdagnak, hogy a híd alatt háljanak.” Majd végül szatirikusan-társadalomkritikusan így summáz:

A törvény a gazdasági életben is igazságos, egyaránt ad jogokat a garasnak és az ezresnek és ha a garas az ezresrel szemben nem boldogul, hát édes Istenem, ez aztán igazán az ő baja lehet csupán.

De bármennyire is karikírozó ez a megfogalmazás, a cikk további érvmenei éppenséggel az itt még kigúnyolt törvény/jog/szabályok/megállapodások garantálta – jóllehet a méretarányok különbségétől független, ezt épp nem kompenzálni, hanem ignorálni akaró – neutralizált egyenjogúságot legitimálja rendszeralkotó és stabilizáló elvi alapként. Hisz miután Katona a kis és a nagy piaci szereplők („garas” és „ezres”) eltérő érdekérvényesítő képességéről panaszkodik (az egyéni kávé vállalkozó kiszolgáltatottságát állítva szembe a beszállító kartellek zsarolópotenciáljával), mégiscsak arra a következtetésre kell jutnia, hogy „valami gyöngye magyarázatát” meg lehet adni ennek felállásnak. A cikk érvelése szerint a kartell-megállapodásokkal¹⁹ rögzített szervezőelv nélkül teljes káosz és könyörtelenség uralkodna egy piacon, de megléte rendezett és egységesítő – még éppen elfogadható – keretet ad, hisz legalább kiszámíthatóságot teremthet, még ha a kereten belül az imént említett méretkülönbségeket nem is számolja fel, csupán kapcsolódási pontokat kínál a kis és a nagy szereplők számára.

Ezzel ellentétben a büféüzemek Katona (és rajta keresztül a kávésiipar) által sérelmezett térnyerése azt eredményezi, hogy új (trónkövetelő) szereplők a törvényesen rendezett *status quot* fenyegetik: a büfék kávéház-venéglői iparendedélyért folyamodnak. Elszaporodásuk persze korábban is negatív (árromboló) hatású volt, de csak áttételesen (hisz nem nyújthattak kávéházi szolgáltatásokat). Ám az engedélykérelmezés következtében az a helyzet állhat elő, hogy két eltérő, korábban más-más keretben működött szereplő ugyanazon a versenyterepen találkozik (ráadásul az egyik állami támogatásokat is élvez). A rögzített és megszokott joghelyzet felborul:

16 Voltak persze hangsúlybéli különbségek a két szerző közt abból a szempontból, hogy a társadalmi ügyek nyilvános megbeszélését milyen szellemiségűnek (konfliktusvezéreltnek vagy kooperatívnak) látták szívesebben (lásd Goodwin 2014: 149–152).

17 Saját rovatában kilenc saját cikke és öt más szerző írása jelent meg, továbbá két saját szövege még rovaton kívül.

18 Az ipartestület újévet köszöntő gyűlésein – az 1930-as években több alkalommal is – szellemes, humoros, karikatúrisztikus előadásokban „perszifálta” hol a szilveszteri éj, hol az egész megelőző év eseményeit, mindig tagtársai nagy tetszésére (lásd *Kávésok Lapja*, 9. évf. 2. sz. 2. o. [1933]; 12. évf. 2. sz. 2. o. [1936]; 13. évf. 2. sz. 3. o. [1937]; 14. évf. 2. sz. 2. o. [1938]).

19 A két világháború közt megszorodó kartellekkel kapcsolatban Katona írása után két évvel (1931-ben) születik meg egy – ha nem is tiltó, de a gyakorlatot feltételekhez kötő – törvénycikk (vö. Páhi 2018: 20).

a jogbitorló – ahogyan Katona is írja, „illegitim” – büfé betör a tradicionális/szerzett jogokkal bíró kávéház felségterületére.

A cikk tehát a törvénysértő (a rendszerezett kereteket megbontó) és törvényes (stabilizáló) helyzetek e megkülönböztetésére alapozva kínálja fel az ügy értelmezését a döntéshozóknak és az olvasóknak. A gondolatmenet *jól megformáltságában* könnyen követhető, szellemességében *olvasóbarát*. Ám e sajátosságok sem fedik el, hogy Katona István egy nagy súlyú (megélhetési/versenyiaci) problémát a pozícióvesztés indulati reakciói helyett – és egyúttal a naiv igazságérzetet is kicselezve²⁰ – egy *racionalizáló igazgatási/szakmapolitikai – persze laikusok számára is érthető – érveléssel* mutat be. A szakma (kávéház-tulajdonosok) védekező álláspontjának pedig erős alapozást biztosít ügyesen azáltal, hogy a szabályozók és a kívülálló közönség feltételezhető stabilitásigényére apellálva *a már eleve meglévő és megszokott status quo törvényi garanciájának objektív kérdésévé alakítja át* a saját üzleti érdek védelemét.

A kávéháztulajok érdekképviselőinek szakmapolitikai önpozicionálásában, iparági diplomáciájában érdekes lehet – most csak említés szintjén – még az a dinamika is, amely a partnerszövetségi szívélyes nyitottság és az együttműködési korlátok határozott kijelölésének váltakozásaként valósult meg, épp Mészáros Győző és Katona István cikkírói munkásságában. Mészáros a kávéház-tulajdonosok (tehát a munkáltatói oldal) lapjában oly „megdönthetetlen igazsággal” szólalt fel a főpincéri rendszer – azaz egy speciális munkavállalói csoport – érdekében (Mészáros Győző: Tallózás. Nyári reflexiók. *Kávésok Lapja*, 4. évf. 18. sz. 1–2. o. [1928]), hogy a Főpincérek Lapja a cikket köszönetnyilvánítással kiegészítve át is vette saját felületére: a „megbecsülés dokumentumának” nevezve, az újracímzéssel Mészárost a pincéri érdekcsoport saját advokátoraként ismerve el (Értünk – helyettünk. *Főpincérek Lapja*, 1. évf. 6. sz. 4–5. o. [1928]). Az összekapcsolódást, az egymásra utalt munkáltatók és munkavállalók közti közvetítést emelte ki Katona István a Mészáros ötvenéves köszöntésére írt cikkében (Katona István: Mészáros Győző jubileuma. *Főpincérek Lapja*, 2. évf. 8. sz. 2. o. [1929]), amelyet kivételes módon – és erre ő maga is reflektált – nem a saját, hanem a másik foglalkozáscsoport érdekvédelmi orgánumban publikált, ezzel is erősítve a gazdaságdiplomáciai együttműködés szellemiségét:

Mészáros Győző, akinek munkás életére a becsületben és köztisztelésben állás közegette teszi fel a kor a jubilánsi koszorút, nem olyan munkaadó, aki pusztán saját társadalmi és érdekcsoportjának tagja. [...] Mészáros Győző volt, ha nem is megalapítója, de mindenesetre erős megszilárdítója annak a harmónikus összefüggésnek és szeretetteljes megértő szellemnek, amely jellemzője a kávé- és főpincérestületek mai együttthaladásának.

A partnerség szívélyessége azonban nem akadályozza meg, hogy szükség esetén ne lehetne kijelölni a különbségeket és a kooperáció feltételeit. Mészáros Győző ezt tette meg például egyik cikkében (Mészáros Győző: Nem értem egészen... vagy miről ír a Főpincérek Lapja? *Kávésok Lapja*, 10. évf. 18. sz. 1–2. o. [1934]):

De, mint a szakma ezidőszerinti vezetője, magasabb szempontból kell a dolgokat néz-nem. A főpincérek szerepe nem az ipar felett, sem mellette nem állhat meg, a főpincérnek — és ezzel az ő érdekképviselőjüknek — bele kell illeszkednie az ipar általános érdekeibe. [...] A fegyverbarátság és kölcsönös lojalitás tehát megvan mindaddig, amíg az az ipar általános érdekeibe ütközik.

Azaz – önmagát az iparág legfőbb vezetőjeként pozicionálva – a főpincéri részecsoport érdekképviselője és a szektor közérdekű szempontjai közti viszonyt markáns hangon hierarchiába rendezve, de az iparági szövetséget nem véglegesen felrúgva.

20 Hisz például az – amúgy sokszor kellemetlen – kartellkérdés értelmezésében sem a kicsi és nagy szereplők viszonyát egalitáriusan újrendező idealista megoldást keresi, hanem a kiszámítható és érdekelvű együttélés elfogadását szorgalmazza.

5. Lezárás

A jelen tanulmány keretein túl természetesen még tágabb körű elemzésekben kell majd foglalkoznom a Kávésok Lapja – most csak rövid példákban érintett – véleményműfaji anyagával (vezércikkekkel, helyzet- és háttér-elemzésekkel). További vizsgálódások tárgyai lehetnek még a szakmai élet mindennapi fejleményeiről szóló apróhírek, az ipartestület tevékenységével kapcsolatos részletes beszámolók és hivatalos dokumentációk, illetve az országos sajtóorgánumokba becsatornázódást segítő kapcsolatszervezési kísérletek is; valamint az, hogy egy-egy kifejezetten tartós üggyé vált probléma (például a borraivaló szabályozása, a főpincéri óvadék, a kávéházak élőzenei szolgáltatásainak vagy az üzletbérlok jogi helyzetének kérdése) miként formálódott számról számra vagy akár éveken keresztül a Kávésok Lapja hasábjain.

Most elsődlegesen csak azt akartam megmutatni, hogy reflektált és írástudó érdekképviselők az advokátor-újságírói pozíció hibriditásában tartalomgyártásukkal miként valósítottak meg a gyakorlatban néhány alapvető Lippmann- és Dewey-féle nyilvánosságelméleti megfontolást. Eközben bizonyosságot nyújtottak arról is, hogy jól látták, milyen missziót és miként érdemes teljesítenie egy szervezet/iparág saját üzemeltetésű érdekképviselési médiafelületének – mind a szakmán belüliek, mind pedig a külső közönség/partnerek felé.

Irodalom

- Bodor Ferenc (1992): A pesti polgárság XX. századi színterei. *Ökotáj*, 1. évf. 1. sz. <http://www.okotaj.hu/szamok/01/korny5.html>.
- Boros János (2000): *A demokrácia filozófiája*. Pécs: Jelenkor.
- Buzinkay Géza (2008): *Magyar hírlaptörténet (1848–1918)*. Budapest: Corvina.
- Buzinkay Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Carey, James W. (2009): *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. New York & London: Routledge.
- Dewey, John (2016): *The Public and Its Problems. An Essay in Political Inquiry*. Athens, Ohio: Swallow Press [Kindle eBook].
- Fisher, Caroline (2016): The Advocacy Continuum. Towards a Theory of Advocacy in Journalism. *Journalism*, vol. 17, no. 6, pp. 711–726.
- Fráter Zoltán (1996): *A Szövetség szelleme. A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége.
- Gillmor, Dan (2010): *Mediactive*, <https://mediactive.com/book>.
- Gillmor, Dan (2014): In Praise of the Almost-Journalists. *Slate Magazin*, 28 March, <https://slate.com/technology/2014/03/human-rights-watch-and-other-advocacy-groups-doing-great-journalism.html>.
- Goodwin, Jean (2014): Walter Lippmann, the Indispensable Opposition. In: Brian Jackson & Gregory Clark (eds.): *Trained Capacities. John Dewey, Rhetoric and Democratic Practice*, pp. 142–158. Columbia, South Carolina: The University of South Carolina Press.
- Jánk István (2014): Helyben írt versért jár majd kávé a Centrál Kávéházban, *Nyelv és Tudomány*, november 12., <https://m.nyest.hu/hirek/helyben-irt-versert-jar-majd-kave-a-central-kavehazban>.
- Jansen, Sue Curry (2009): Phantom Conflict. Lippmann, Dewey, and the Fate of the Public in Modern Society. *Communication and Critical/Cultural Studies*, vol. 6, no. 3, pp. 221–245.
- Lasch, Christopher (1995): *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- Leimeiszter Barnabás (2019): Alkalmazkodni a rohanó világhoz? – egy neoliberais dogma története. *Mandiner*. hu, július 31., https://mandiner.hu/cikk/20190731_alkalmazkodni_egy_rohano_vilaghoz.
- Lippmann, Walter (1993): *The Phantom Public*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Lippmann, Walter (2015): *Public Opinion*. Start Publishing LLC [Kindle eBook].
- Marres, Noortje (2007): The Issues Deserve More Credit. Pragmatist Contributions to the Study of Public Involvement in Controversy. *Social Studies of Science*, vol. 37, no. 5, pp. 759–780.

- Páhi Barbara (2018): A versenyt korlátozó megállapodás tilalmának jogtörténeti előzményei az 1931. évi XX. törvénycikk tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 36. évf. 1. sz. 19. 3. o.
- Saly Noémi (1996): Kávéházi kisbibliográfia. *Budapesti Negyed*, 4. évf. 2–3. sz., <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/bibel.htm>.
- Saly Noémi (2008): Jean becsukta az ablakokat... A *Nyugat* és „nyugatosok” kávéházai. *Múlt és Jövő*, 4. sz. 34–46. o.
- Sárosi Boglárka (1996): A Centrál kávéház tükörcserepei. *Budapesti Negyed*, 4. évf. 2–3. sz., <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/central.htm>.
- Schudson, Michael (2003): *The Sociology of News*. New York & London: W. W. Norton & Company
- Schudson, Michael (2008): The “Lippmann-Dewey Debate” and the Invention of Walter Lippmann as an Anti-Democrat 1986–1996. *International Journal of Communication*, vol. 2, pp. 1031–1042.
- Schweitzer Gábor (1996): Lapok az Abbazia kávéház történetéhez. Az 1888-as alapítástól az 1944-es ideiglenes bezárásig. *Budapesti Negyed*, 4. évf. 2–3. sz., <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/abbazia.htm>.
- Sipos Balázs (2002): Irodalom és újságírás viszonya a 20. század első felében Magyarországon. *Médiakutató*, tél, 65–77. o.
- Smith, Ernie (2014): “Almost Journalism”: Advocacy Groups Try Their Hands at News. *Associations Now*, 3 April, <https://associationsnow.com/2014/04/almost-journalism-advocacy-groups-try-their-hand-at-news>.
- Szinnyei József (1897): *Magyar írók élete és munkái. V. kötet*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala.
- Szita Szabolcs (1996): *A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. A GYOSZ kiépítése és tevékenysége 1902-től 1948-ig*. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége.
- Szondi, György (2009): A Hungarian Rhapsody. The Evolution and Current State of Hungarian Public Relations. In: Krishnamurthy Sriramesh & Dejan Verčič (eds.): *The Global Public Relations Handbook. Theory, Research, and Practice*, pp. 627–654. New York & London: Routledge.
- Szondi, György (2014): Hungary. In: Tom Watson (ed.): *Eastern European Perspectives on the Development of Public Relations: Other Voices*, pp. 41–53. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Waisbord, Silvio (2009): Advocacy Journalism in a Global Context. In: Karin Wahl-Jorgensen & Thomas Hanitzsch (eds.): *The Handbook of Journalism Studies*, pp. 371–385. New York & London: Routledge.

Abstract in English

Advocacy through Owned Journal. Some Publicity Lessons of a Coffee Shop Owners’ Trade Journal in the First Half of the 20th Century

In the late 19th and early 20th centuries, the era of fortnightly trade journals, advocating different professional groups, was thriving in the Hungarian hospitality industry. So far, I have focused my research only on one journal, *Kávésok Lapja* (“Café Owners’ Journal”). In this paper, I reveal the lessons of an even narrower material, by picking up just a couple of articles. My aim is to expand and exemplify with historical precedents the following thesis statement: the owned trade journal is an appropriate platform for realising a twofold function. On the one hand, it is capable of providing an integrative framework for the inner stakeholders/public of an organization or an industry. On the other hand, through the trade journal, an interest group may prove to outside audiences its reasoning abilities and openness to debate, which are the prerequisites of turning one’s own topic into a public affair. To establish my thesis statement, I use some considerations from Walter Lippmann’s and John Dewey’s theories of the public. Besides, my argument is linked to a couple of insights based on the literature on advocacy journalism.

Keywords: advocacy journalism, Café Owners’ Journal, Dewey, Lippmann, publicity, trade journals

Sebestyén Attila (PhD) a Debreceni Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének adjunktusa. 2015-ben szerzett doktori fokozatot. Fő érdeklődési területe a menedzsment és a humán műveltség kapcsolata. *A Menedzser humanizmus. A szervezeti és üzleti élet „átlelkésítettsége”* című könyv szerzője (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015).

Takács Róbert

„A jó tanuló felel” – a magyar külpolitika a Helsinki utáni nemzetközi sajtó- és információs vitákban (1975–1983) II.

Belgrádtól Madridig*

Az 1975-ös Helsinki Záróokmányt, az 1945 utáni európai *status quo* rögzítését akkor és ott a szovjet diplomácia sikerének tartották. Annak harmadik kosara azonban az emberek és az eszmék szabad mozgásának kimondásával, illetve azzal, hogy az emberi jogok tiszteletben tartását a nemzetközi kapcsolatok egyik alapszabaként ismerte el, a nyugati hatalmaknak adott támadási felületet az államszocialista országok ellen. A fenti körbe tartoztak az újságírók utazási lehetőségeit, munkafeltételeit, a nyugati sajtó elérhetőségét is magukban foglaló „információs kérdések” is. Ezek a szovjet blokk országai számára alapvetően kedvezőtlen ügyek a hidegháborús ideológiai küzdelem egyik fontos csataterévé léptek elő az 1975 utáni nemzetközi politikában. E két részes tanulmány azt követi nyomon és elemzi, hogy a magyar külpolitika miképp viszonyult ezekhez a témákhoz, képes volt-e kilépni egy defenzív alapállásból, és hogyan illesztette az információs terület kérdéseit a harmadik kosár számára kiemelt ügyeivel kapcsolatos törekvéseihez. A tanulmány jelen, második részében a madridi utókonferencia diplomáciai előkészületeit és a közel három éves tárgyalássorozat alkuit tekintjük át.

Kulcsszavak: belgrádi konferencia, harmadik kosár, Helsinki Záróokmány, hidegháború, kulturális csere, madridi konferencia, magyar külpolitika, médiakapcsolatok, nyugati sajtó elérhetősége, tájékoztatás

Magyar offenzíva újratöltve – Madrid előtt

A magyar külügy nem látta negatívan a helyzetet Belgrád után sem. A gazdasági és részben politikai okokból a Nyugattal való nyitásban érdekelt magyar vezetés azt tartotta fontosnak, hogy a szűkszavú záródokumentummal és a következő állomások kijelölésével sikerült megőrizni az enyhülési folyamatot. A külpolitika feladatául azt jelölte ki, hogy fő törekvéseit a kétoldalú kapcsolatokban is képviselje, az eredményes végrehajtás érdekében pedig célszerűnek ítélte visszatérni a 19 írásos javaslatához, és a magyar ajánlatokat a belgrádi találkozó tapasztalatainak fényében megújítani.¹ Várható volt, hogy a Belgrádban forszírozott témákat a nyugati kormányok nem engedik nyugodni, és Magyarország információs témákban és a kulturális kapcsolatok bizonyos aspektusaiban – ilyen volt a nyugati sajtó terjesztése vagy idegen nyelvű könyvesboltok nyitása – is számíthat erre.² A relációs javaslatok felújítását a Külügyminisztérium már csak azért is fontosnak tartotta, hogy a kezdeményezés nála

* A tanulmány a „Nyugati hatások és transzferek a magyar kultúrában és tudományban az 1970-es és 1980-as években” című, NKFI-125374. számú kutatási program keretében készült. Első része a *Médiakutató* 2020. nyári számában jelent meg („A jó tanuló felel.” A magyar külpolitika a Helsinki utáni nemzetközi sajtó- és információs vitákban (1975–1983) I. Helsinkitől Belgrádig”).

1 A magyar delegáció értékelése a belgrádi találkozóról (1978. március 17.) MNL OL XIX-J-1-j-1978-145 d.

2 Összefoglaló a belgrádi találkozóról (1978. március 9.) MNL OL XIX-J-1-j-1978-145 d.

maradjon Madridig.³ Viszont ezúttal arra törekedtek, hogy a javaslatcsomagok az egyes partnerországokhoz legyenek szabva, ezért az előkészítésbe a nagykövetségeket is bevonták.

Az információs területen elsősorban rádiós-televíziós és az újságírók, újságíró-szervezetek közötti együttműködés területén láttak módot további előrelépésre. Kanadai, dán, svéd és portugál vonalon is felvetődött a már létező egyezmények, munkatervek, más együttműködési formák jobb kihasználása (például nemzeti estek rendezése, koprodukciós filmek gyártása, tévéfilmcsere, televíziós vezetők találkozói), illetve a meglévő kapcsolatok magasabb, hivatalos szintre emelése. Az újságírók együttműködése pedig jelenthette az újságíró-szövetségek közti kontaktusok kiszélesítését, újságírócserét, vezető újságírók közti megbeszéléseket az újságírók helyzetéről, munkafeltételeiről. Több magyar diplomata is úgy látta, hogy a kölcsönös tájékoztatás kérdését – a kulturális csere aránytalanságához hasonlóan – a magyar külügy bátran felvállalhatja, ott nem a magyar fél kerülne defenzív pozícióba. Spanyol relációban azt a formulát javasolták felvetni, hogy a spanyol sajtóban és médiában Magyarországról adott tájékoztatás közelítse meg a magyar közvéleménynek Spanyolországról nyújtott információk szintjét. Ottawa kapcsán is kiemelték, hogy e téren a kanadai félnek van komoly „adóssága”. Ausztriával szemben pedig a lapterjesztés arányaival a magyar külügy érvelhetne, hiszen 1975-ben Magyarország 9 osztrák sajtóterméket importált esetenként 2750 példányban, míg Ausztriába ugyan eggyel több, 10 magyar időszak kiadvány jutott el, ám mindössze 348 példányban. Így Ausztriát lehetne arra ösztönözni, hogy emelje meg a behozott lapok példányszámát.⁴

A konkrét javaslatokban a fentiekkel összhangban elsősorban a rádiós és televíziós együttműködés fejlesztése szerepelt, benne a törekvés, hogy a kulturális aránytalanságok mérséklése jegyében a felek kölcsönösen tájékoztassák egymást a felhasznált műsorpercekről, illetve az arra nyitottabb országok felé az a javaslat, hogy szervezzenek a másik ország kultúráját bemutató műsorokat. Több relációban javasolták, hogy a külügyminisztériumok sajtófőosztályai vagy tájékoztatásért felelős kormányzati szervei folytassanak megbeszéléseket, támogassák az újságírók kölcsönös fogadását, tegyenek a külföldi újságírók munkafeltételeinek javításáért. Több ilyen jellegű találkozóra sor is került, így Bányász Rezső 1980 májusában Svédországba látogatott, 1980 szeptemberében Bajnok Zsolt, a Tájékoztatási Hivatal elnöke volt Herbert Neumayer, az Osztrák Szövetségi Kancellári Hivatal Sajtószolgálat vezetőjének vendége, majd fogadta Jacques Bille-t, a francia miniszterelnök tájékoztatási és terjesztési szolgálatának vezetőjét.⁵ A magyar kezdeményezés e pontja a nyugati partnerek egyik központi információs követelésének ment elébe olyan módon, hogy a cselekvőnek hivatalos állami szerveket tett meg, és így lényegében az együttműködés, a lehetőségek bővítéséről folyó külügyi konzultációt mutathatta fel mint a Zárónyilatkozat teljesítését.

Egyes relációkban – mint Kanada felé – a vízumügyeket is napirenden tartották, hiszen a magyar és a nyugati vízumkiadási gyakorlat, valamint a már ismert reakciók fényében kockázat nélkül javasolhattak három napos ügyintézési határidőt vagy a többszöri ki- és belépésre jogosító vízumok használatát.⁶ Az újságírók ki- és beutazása előtt érdemi akadályok nem voltak, számos tudósító érkezett Magyarországra: 1979-ben 832-en, 1980-ban 902-en – köztük 65 televíziós forgatócsoport tagjai – kaptak beutazási vízumot az úgynevezett fejlett tőkés országokból. A szám elérhette az ezret is, hiszen a két vízummentes semleges állam, Ausztria és Finnország újságírói, illetve a 21 kettős akkreditációval rendelkező tudósító ebbe nem számított bele.

A továbbra is létező tiltó névjegyzék sem okozott diplomáciai problémákat: 11 feketelistás újságíró kért vízumot 1980-ban, és közülük nyolcan – egyéni elbírálás alapján – megkapták azt.⁷ Ez alapján Magyaror-

3 Feljegyzés: A belgrádi találkozó értékelése és további feladataink az európai biztonság és együttműködés terén (1978. október 30.) MNL OL XIX-J-1-j-1978-146 d.

4 Külügyminisztérium feljegyzései – osztrák, spanyol, portugál, francia, kanadai, svéd, dán – relációban a kétoldalú javaslatok kidolgozása előtt. MNL OL XIX-J-1-j-1978-147 d.

5 Bajnok Zsolt jelentése a nyugati tájékoztatási kapcsolatokról (1980. október 6.). MNL OL XIX-A-24b 136. d.

6 A magyar Külügyminisztériumban készült kétoldalú javaslatok - MNL OL XIX-J-1-j-1980-145 d.

7 A Külügyminisztérium Sajtófőosztályának feljegyzése az 1980-ban Magyarországon járt újságírókról (1981. február 2.) MNL OL XIX-A-24b 143. d.

szágnak nem lehetett hatásosan felróni azt, hogy akadályozná a sajtó és média működését, még ha a politikusok, hivatalvezetők továbbra sem voltak könnyen megközelíthetők, a KÜM Sajtófőosztályát nem lehetett megkerülni.

A nyugati válaszok jellemzően nem zárkoztak el az együttműködés továbbfejlesztése elől. Azzal a magyar külügyminisztérium is tisztában volt ajánlatai megtételekor, hogy a nyugati tárgyalópartnerei nem utasíthatják el direkt módon a magyar felvetéseket, hiszen azok úgymond „a Záróokmány szellemében” készültek. A rádiós és televíziós együttműködésnél így aztán általános fogadókészségük hangoztatásán túl az jelenthetett menekülőutat számukra, hogy ezen intézmények kormánytól való függetlenségére hivatkoztak, így háritva el azt, hogy a műsorszerkesztésre vonatkozó kötelezettségeket vállaljanak. Ilyennek számított a nemzeti estek szervezése, a másik félről szóló információk arányának, „objektivitásának” javítása vagy a műsorcsere keretében átadott anyagok felhasználásának kölcsönös „elszámolása”. Emellett a kétoldalú tárgyalásokon világossá tették, milyen területen szeretnének Madridban eredményeket felmutatni, ezen belül információs kérdésekben milyen javaslatok sikerét tekintenék egy kompromisszumos záródokumentum feltételének. A kétoldalú tárgyalásokon ugyanis az is kirajzolódott, hogy az Egyesült Államok nyugat-európai szövetségesei és a semleges nyugati államok is azzal az elvárással utaznak Madridba, hogy ott „eredményt mutassanak fel” saját közvéleményük előtt is. Ez azt jelentette, hogy a belgrádi kompromisszumképtelenség után az afganisztáni válság nyomán feszültebbé váló szovjet–amerikai viszony ellenére is egy átfogó, „tartalmas” zárónyilatkozatot alkudjanak ki. A szuperhatalmak szövetségesei Keleten és Nyugaton is érdekeltek voltak az enyhülés, a gazdasági érintkezés fenntartásában, és ez a Szovjetunió és az USA feszültebbé váló szembenállásával fokozott jelentőséget kapott (Békés 2016).

A magyar diplomácia joggal bízhatott abban, hogy Madridban sem igyekeznek majd a szégyenpadra ültetni. Ez nemcsak a kétoldali megbeszéléseken volt érezhető, hanem ismerhették az Egyesült Államok kormányzata által készített féléves jelentéseket is. Ezek az összeállítások azt vizsgálták, mely pontokon sértik meg amerikai értelmezés szerint a szovjet blokk országai a Helsinki Zárónyilatkozatot. Információs kérdésekben lényegében az államilag ellenőrzött, cenzúrázott sajtó működését eleve annak tekintették, ám Helsinki kapcsán konkrétabb támadási felületet nyújtott a sajtótermékek és médiatartalmak hozzáférhetősége, terjesztése. Az amerikai fél is tisztában volt azzal, hogy nyugati újságokat Magyarországon továbbra is csak a nagyobb hotelek recepcióin lehetett kapni, és az ottani választék is erőteljesen meg volt szűrve. A könyv- és filmkínálat kapcsán az amerikai jelentés nem foglalkozott azzal, hogy hány kelet-európai film tekinthető meg az amerikai mozikban, ez a csere arányosításának magyar követeléséhez vezetett volna. Ellenben felrótta, hogy – filmátvételi politikájuk alapján – elsősorban azokat az alkotásokat vetítik, amelyek a nyugati élet fonákját ábrázolják (Gál 2015, Takács 2018). Igaz, elismerően jegyezték meg, hogy Magyarországon, amelynek éves amerikai filmimportja meghaladta a 20 filmet, olyan hollywoodi sikereket is telt házak előtt mutattak be, mint a *Csillagok háborúja* vagy a *Júlia*. Bár általánosságban felróták, hogy a nyugati politika és társadalom bemutatása erősen negatív irányban elfogult (ami természetesen kölcsönös vádpont volt), Magyarországot e téren is pozitív (ellen)példaként említették. Így azt, hogy a Magyar Televízióban időnként nyugati véleményeknek is teret adnak vitaműsorokban, összeállításokban. Példaként az MTV 1979. október 21-ei főműsoridőben látható adását említette, ahol – az amerikai értékelés szerint is – minimális szerkesztéssel vezető amerikai politikusokat, véleményformálókat szólaltattak meg a SALT-megállapodás és a szovjet–amerikai viszony tárgyában.⁸ A beszámoló – bár nem említette – A Hét műsoráról szólt, és ez a fajta információkat ütköztető, a másik fél álláspontját is felmutató szerkesztés a desztalinizált magyar külpolitikai újságírástól (Takács 2013) nem volt idegen (példaként említhető a Magyarország című hetilap), sőt – ahogy a lábjegyzetben idézett tévékritika is rámutat – a megfelelő szerkesztéssel, ellenpontozással a hatalom számára kívánatos

8 Az amerikai elnök féléves jelentése a Kongresszus Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottsága részére (1979. november 30.) MNL OL XIX-J-1-k-1980-101 d.

értelmezést igyekezett szolgálni.⁹ Magyarországot a nyugati rádióadások zavarása kapcsán sem érte kritika, nem is érthette, hiszen azzal már az 1960-as évek első felében felhagytak.¹⁰

A külügyminisztérium arról is képet szeretett volna kapni Madrid előtt, hogy a sajtó- és médiaszervek részéről mi „számolható el” a Helsinki Záróokmány teljesítéseként. A legkézzelfoghatóbb terület a lapterjesztés volt, itt lehetett az adatokat a legkevésbé úgy csavarni, hogy azokból az rajzolódjon ki: a nyugati sajtóhoz a lakosság viszonylag széles körben hozzáfér.

1. táblázat

A magyar lapimport és lapexport a legfontosabb tőkés országokba a politikai és gazdasági lapok között

	Import		Export	
	1975	1979	1975	1979
Ausztria	3400	4200	190	101
Olaszország	150	50	26	nincs árusítás
Franciaország	450	810	7	10
Nagy-Britannia	537	740	228	375
NSZK	381	770	294	240

Forrás: Tájékoztatói Hivatal

A legjelentősebb nyugati államok irányában azonban a magyar pozíciók így is védhetőek voltak. Egyrészt volumenében is nagyobb volt a magyar lapimport a nagyobb világnyelveket képviselő kiadványok között, mint a magyarul megjelent lapok exportja (lásd az 1. táblázatot). Az adatokat árnyalja, hogy a statisztikai összegzés eleve nem kalkulált az egyéni előfizetésekkel, csak a nyilvános forgalomba kerülő lapokat vette figyelembe, márpedig az anyag is megjegyzi, hogy a csekély és szórt keresletre való tekintettel az újságárusítással foglalkozó nyugati vállalatok nem szívesen rendeltek magyar sajtótermékeket. Így elsősorban csak kisebb, magyar kötődésű cégek terjesztették azokat. Az is kiolvasható az adatokból, hogy a magyar fél tett erőfeszítéseket arra, hogy előrehaladást igazoljon 1975-höz képest, és növelje a behozott lapok mennyiségét: nyugatnémet relációban 102 százalékos, francia relációban 80 százalékos, míg brit irányban 38 százalékos, osztrákban 23 százalékos növekedést tudtak kimutatni a politikai és gazdasági lapok területén.¹¹ Azt feltételeznénk, hogy a nyugati mérvadó politikai és gazdasági lapok körén kívül egyszerűbb lett volna növelni a nyugati sajtó importját, hogy magyar részről ezzel is a záróokmány megvalósítását lehessen bizonyítani. Ám az nemcsak valutáris megfontolásokból nem számított kormányzati érdeknek, hanem propagandaszempontról is voltak hátulütői. Ahogy az Agitációs és Propaganda Osztály egyik vezetője, Pálos Tamás megjegyezte, az első pillantásra semlegesnek tűnő lapok,

9 A Hét aktuális adásáról így írt a Zalai Hírlap: „A műsorban Baló György riportja a *Külpolitikai fórumhoz* szolgált illusztrációul. A SALT II. szerződés ratifikálása körüli huzavona okait, mozgató rugóit tárta fel. De tágabban az Egyesült Államok egész különös kormányzati gépezetét is megmutatta ez az igazán nagyvonalú készültségű és nagy információértékű riport. Baló a nyílt véleményütköztetésnek azt a példáját szolgáltatta, amely követendő lehet nemcsak a külpolitikai, de méginkább – az ezen a téren annyiszor bírált – belpolitikai riportárszban. A riporter imponáló felkészültséggel, »slágfertig« figyelemmel beszélgetett és vitázott az amerikai kormányzat számos neves személyiségével, köztük például Brzezinskivel. Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadójával, Harrimannal, az amerikai politika nagy öregével. Nyugodtan és udvariasan formulázta vitatkozó kérdéseit, de mindvégig magabiztosan kezében tartotta a beszélgetést akkor is, amikor a SALT szerződést ellenző két szenátorral beszélgetett. Ez valóban nem lehetett könnyű, hiszen a stupid elvakultságnak, a politikai rövidlátásnak, s az emberi ostobaságnak olyan megnyilvánulásait produkálta, nem a szerződés ellenzésével, de a miéltre adott válaszaival, a két férfiú, hogy a néző hűledezve meredt a képernyőre: »Ezek valóban tagjai a törvényhozásnak egy olyan országban, amelynek magatartásától a világ sorsa függ?!«” Hári Sándor: Igazságok és vélemények. *Zalai Hírlap*, 1973. október 23.

10 Jelentés a nyugati rádióadók zavarásának beszüntetéséről (1963. december 14.) MNL OL XIX-J-1-k 1945-1964 USA 39. d.

11 Kisignác Ferenc levele Berényi Pál (APO) részére (1980. október 20.) MNL OL XIX-J-1-k-1980-102 d.

divat- és lakáskultúra-magazinok egy magasabb életszínvonal propagálói. Mivel többségük német nyelvű volt, a lehető legmagasabb európai (nagy)polgári életminőséget jelenítették meg, olyan időszakban, amikor Magyarországon a kádári életszínvonal-politika két évtizednyi nyugalom után súlyos kihívások elé került.¹²

A Magyar Újságírók Szövetsége (MÚOSZ) és a Magyar Távirati Iroda (MTI) is elküldte tevékenységének az európai biztonság és együttműködés szellemében készített összegzését. A MÚOSZ alaptevékenységének számos aspektusát sorolta fel teljesítésként – így azt, hogy az újságíróképzés tananyagába felvették az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet kérdését, a szakosztályi rendezvényeken visszatérően szerepelt e tematika. Lényegében a MÚOSZ nemzetközi kapcsolatainak gondozása is az alaptevékenységeihez sorolható, ahol – akár kétoldalú tárgyalásokon nyugati újságíró-szervezetekkel, akár a Nemzetközi Újságírók Szövetségében (NÚSZ), akár szakújságírói szervezetekben (FIJET, AIJPE, FIPREGA, FIPRESCL, AIPS) – a magyar külpolitika érdekeivel összhangban léptek fel, mint ahogy az újságírói kapcsolatok elmélyítéséért volt interpretálható az az évi mintegy 50–60 nyugati utazás is, amely újságíró-szervezetek közti csereként valósult meg, már jóval 1975 előtt is.¹³

Az MTI pedig a Magyar Televízióhoz és Rádióhoz hasonlóan a szerződéses kapcsolatainak bővülését immár a Helsinki Zárónyilatkozat teljesítéseként értékelhette. Ez sem volt újdonság, hiszen a spanyol, a finn, a norvég, a dán, a belga és a portugál hírügynökséggel kötött megállapodás nyomán Európában már csak a görög fél maradt hátra.¹⁴ Ezek a szerződések a normális hírügynökségi működés részeként jöttek létre, ahogy a vezetők tárgyalásait, a nemzetközi hírügynökségi szervezetbeli tagságot (Európai Hírügynökségek Szövetsége) és a hírek átvételét, idegen nyelveken – angol és német mellett immár spanyolul és franciául – való kiadását is, a Budapest–Bécs kábeles összeköttetés fejlesztését is csak 1975 után helyezték Helsinki kontextusába.¹⁵ Az összegzés említi a BUDAPRESS sajtószolgálatot is, amely 1969-ben alakult meg, 1971-ben helyezték az MTI keretei közé (a MÚOSZ-tól), és 1977-ben lett önálló sajtóügynökség (Borvendég 2016). Helyét, szerepét a külföldre irányuló propaganda keretei jelölték ki.¹⁶

Taktikai harc a javaslatokkal Madridban

A madridi utóértekezlet feszült nemzetközi helyzetben kezdődött 1980. november 11-én. A hidegháborús szembenállás a Helsinki Záróokmány aláírása utáni években éleződött, ám 1979 decemberében a NATO kettős határozata, majd a Szovjetunió afganisztáni bevonulása nyomán félő volt, hogy az 1975-ös megállapodást is lehetővé tevő *détente* időszakának vége. A súlyos ellentéteket jelezte az 1980-as moszkvai olimpia bojkottja is. A szovjet blokk országainak képviselői Belgrádhhoz hasonló célokkal utaztak el a spanyol fővárosba: a közvetlen összeütközéseket minimalizáló, a nyugati számonkérő törekvéseket elhárító, a lépcsőzetes előrehaladást dokumentáló taktikával szerették volna elérni a Helsinki záróokmányban foglaltak megerősítését, úgy, hogy a záróokmány „továbbfejlesztésére” ne kerüljön sor, vagyis további kötelezettségvállalásokkal ne adjanak újabb támadási felületet a nyugati partnereknek. Szovjet érdek mindenekelőtt egy EBEÉ keretében szervezendő le-szerelési konferencia megrendezésében állt (ami az első kosárhoz tartozott), ezt kívánták elfogadtatni a lehető legkevesebb ellentételezéssel. Szintén inkább a szovjet blokk országainak – így Magyarországnak – voltak fontosabbak a második kosár kérdései, a gazdasági, a kereskedelmi és az ezzel összefüggő tudományos ügyek. Az USA és szövetségesei viszont újra csak a VII. elv, illetve a humanitárius kérdések – harmadik kosár – egy kiemelt területét, az emberek közti kapcsolatokat (kivándorlás, családegyesítés) és az információ szabad áramlását

12 Pálos Tamás levele Bajnok Zsolt részére (1981. április 2.) MNL OL XIX-A-24b 140. d.

13 Áldott Zoltán főosztályvezető levele Papp Istvánné részére (1980. október 2.) MNL OL XIX-J-1-j-1980-146 d.

14 Az MTI és az ANA görög hírügynökség között 1982. áprilisában, a madridi konferencia alatt írtak alá együttműködési megállapodást Budapesten. Az MTI-nek ez a 75 ilyen jellegű szerződése. – Magyar–görög hírszolgálati megállapodás. Népszava, 1982. április 16.

15 Tájékoztató az MTI 1978–1980 közötti, a madridi találkozóval összefüggésbe hozható tevékenységéről (1980. szeptember 23.) MNL OL XIX-J-1-k-1980-102 d.

16 Lásd: Az APB határozata a Budapest munkájáról (1983. február 22.) MNL OL XIX-A-24b 149. d.

helyezték előtérbe. A fő kérdés Madridban az volt, lehetséges-e bármilyen kompromisszum (a tárgyalások során sűrűn alkalmazott kitétel „tartalmas dokumentum” elfogadása) a két szuperhatalom közti viszony elmérgesedése ellenére, és ha igen, milyen árat lehet rákényszeríteni a Szovjetunióra a leszerelési konferenciáért?

Az ár egy részét pedig előreláthatóan az információs területen kellett megadni. A magyar nyitófelszólalás is kitért erre. Nagy János külügyminiszter-helyettes felrótta a nyugati résztvevőknek, hogy „időről időre úgy tűnik, mintha a »harmadik kosár« mást sem tartalmazna, mint ajánlásokat az emberi kapcsolatokról és az információ áramlásáról”. A harmadik kosárral kapcsolatban éppen ezért a kulturális csere aránytalanságát emelte ki, mint ahol a nyugati félnek van adóssága, az emberi jogoknak pedig a szocialista országok számára kedvező értelmezését adta, a munkához, illetve a létbiztonsághoz való jog hangsúlyozásával.¹⁷ A szovjet blokk országainak taktikájával összhangban a magyar felszólalás alaphangja nem volt támadó, míg a nyugati – főleg az amerikai – nyitóbeszéd, majd a plenáris ülés későbbi felszólalásai éles és konkrét bírálatokat fogalmaztak meg a szovjet blokk országai, mindenképp a Szovjetunió és Csehszlovákia, továbbá az NDK ellen. Az USA delegációját vezető Griffin B. Bell nyitófelszólalása információs téren a nyugati rádióadások zavarását rótta fel a Szovjetunióknak, ami előre is vetítette, mi lesz az egyik legnehezebben áthidalható ellentét a harmadik kosárban.¹⁸ A nyugati kifogások között szintén szerepelt az újságírók munkája akadályozásának, valamint a nyugati sajtótermékek terjesztése korlátozásának ismert panasza. A bolgár külügytől érkezett augusztus végi jelzés például előrevetítette, hogy az előbbi területen nyugati kritikára lehet számítani.¹⁹ Igaz, a nyílt vitában ismétlődően elhangzó vádak között a harmadik kosarat illetően nagyobb hangsúlyt kapott az állampolgárok szabad mozgásának – mindenképp a kivándorlásnak, a családegyesítésnek – az akadályozása, valamint az emberi jogi vállalások betartásáért küzdő monitoring csoportok, ellenzékiek elleni hatósági fellépések.²⁰ A harmadik bizottságban november és december folyamán élesebb pengeváltásokra került sor információs témában is. A nyugatiak összehangoltan kritizálták a szovjet blokk országainak teljesítményét az újságírók munkafeltételeit és a nyugati sajtó importját, terjesztését illetően, valamint a rádiózavarás gyakorlatát, például azt, hogy a nyugati tudósítók az Elbától keletre nem tudnak közvetlenül a párt- és állami vezetőkhez fordulni, ehelyett az állami szervek programszervezésére vannak utalva, valamint azt, hogy ha nem gyakorolnak öncenzúrát, írásaikért kiutasítás is lehet a büntetés. A semleges államok – Ausztria, Svédország, Svájc – képviselői is határozott kritikát fogalmaztak meg a fenti kérdésekben.

Az információk „ideológiák felett álló szabadságával” szemben a szocialista országok azzal érveltek, hogy a záróokmány sem ad menlevelet bármiféle információnak, különösen nem az enyhülésellenes, a szocializmussal szemben ellenséges, háborúra uszító tartalmaknak. A nyugati megszólalók kitartottak amellett, hogy az információ „felelős terjesztésének” fogalma csak a cenzúra fedezésére szolgál.

Ám – ahogy a magyar delegáció is hangsúlyozta – az átvett információk, a terjesztett sajtótermékek mennyisége számos esetben továbbra is a nyugatiak számára maradt kedvező, így e téren is felvetették a kulturális egyenlőség, az arányosítás kérdését. A magyar delegációt nem érték támadások, sőt a felszólalásokban inkább ellenpéldaként, jó gyakorlatként említették. A madridi konferencia kezdeti szakaszában a nyugati felszólalásokban Magyarország és Lengyelország volt a szovjet blokk két „jó tanulója”, amelynek gyakorlatát szembeállították szövetségeseikével. Így említették az MTI-vel kialakított hírügynökségi együttműködést (Belgium, Dánia), illetve az újságírók problémamentes akkreditációját (Ausztria, Svájc). Része lehetett a szovjet tömbön belüli feszültségcsökkentés taktikájának az is, hogy a nyugati sajtótermékek magyarországi visszafogott terjesztését annak ellenére sem rótták fel, hogy az nem különbözött érdemben más szocialista államok gyakorlatától.²¹

17 Nagy János beszéde a madridi konferencián. MNL OL XIX-J-1-k-1980-102 d.

18 Griffin B. Bell nyitóbeszéde Madridban. MNL OL XIX-J-1-k-1980-102 d.

19 A bolgár külügyminisztérium megbeszélésre hívta az európai szocialista országok sajtóattaséit, miután több tőkés állam nagykövetsége kérte, hogy adják át neki a külföldi tudósítók tevékenységére, jogaira vonatkozó jogszabályok gyűjteményét. A külügyminisztérium sajtófőosztálya válasza szerint Magyarországon nincsenek külföldi tudósítókra vonatkozó jogszabályok, de az általános gyakorlat ismert és megfelel a Záróokmány elveinek. – A szófiai magyar nagykövetség jelentése (1980. szeptember 1.) MNL OL XIX-J-1-j-1980-146 d.

20 A magyar delegáció jelentése a madridi konferencia első szakaszáról (1980. december 19.). MNL OL XIX-J-1-j-1980-144 d.

21 Jelentés a madridi találkozó harmadik munkabizottságának munkájáról (1981. január 6.). MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

1980 decemberére az is világossá vált, hogy a résztvevők miként képzelik el a vitákban megmutatott törekvéseik konkrét megvalósítását, azaz milyen kötelezettségeket igyekeznek a másik félre kényszeríteni a záróokmányban. Madridban a belgrádinál valamivel kevesebb, összesen 87 javaslat érkezett, a legtöbb – 37 – plenáris javaslatként, amely tárgyát tekintve szintén valamelyik munkabizottsághoz tartozott. A második (gazdasági) és a harmadik (humanitárius) munkabizottsághoz azonos nagyságrendben (22, illetve 21) érkeztek javaslatok, míg témája alapján végül 31 javaslat került a humanitárius munkabizottság elé.²² A magyar külpolitika is aktívan kivette a részét ezekből, négy javaslatnak is a benyújtói között volt, igaz háromnak társszerzőként. A harmadik kosár legfontosabb magyar ügye a kulturális csere egyenlőtlenségének mérséklése volt. Belgrádhhoz képest fontos változásként értékelhető, hogy azóta a kis és kevésbé ismert nyelvek kultúrájának jobb megismertetése blokkokon átívelő kezdeményezéssé terebélyesedett, sikerült megnyerni a semleges Finnországot, majd a NATO-tag Izland is csatlakozott hozzá. Így komoly esély volt arra, hogy ez a pont a konferencia záródokumentumába is bekerüljön. Két közös szocialista kezdeményezés²³ mellett az egyetlen önállóan benyújtott magyar javaslat az információs területet érintette, ám összhangban volt a kulturális cseréről szóló magyar javaslattal és a kétoldalú anyagokból megismert törekvéssel, hogy egymás jobb megismerésének, a különböző kulturális termékek áramlásának intézményes kereteket adjanak. A tömegkommunikációs eszközöknek a kultúrák kölcsönös jobb megismerésére szolgáló felhasználására tett javaslat az intenzívebb és arányosabb rádiós és televíziós műsorcserere ösztönözte a résztvevőket. E törekvés már a magyar kétoldalú javaslatokban is szerepelt. A konkrét javaslat a kiemelkedő művészeti programokról való rendszeres információcserére, e programok átvételre ajánlására, a magas művészi értékkel bíró produkciók kölcsönös bemutatásának növelésére, koprodukciós kulturális műsorok gyártására, országismereti vetélkedők rendezésére, a partnerországról szóló kulturális műsorok segítésére, valamint televíziós nemzeti napok szervezésére vonatkozott.²⁴ Vagyis a harmadik kosár központi magyar javaslatához hasonlóan a kulturális javak áramlásának kiegyenlítését szolgálta.

A szovjet blokk országainak további információs javaslatai egyértelműen azzal a taktikai céllal fogalmazódtak meg, hogy a NATO-tagországok és más nyugati semleges államok delegációinak javaslatait semlegesítsék velük, és a végső kompromisszum jegyében ejtsék őket. Így az ez ügyben leginkább elmarasztalt Szovjetunió és Csehszlovákia közös javaslatot nyújtott be a Szovjetunóban fogható Szabadság Rádió és a szovjet blokk más országaiba sugárzó Szabad Európa Rádió tevékenységének felfüggesztéséről.²⁵ Ezzel egy az egyben párba állítható volt az a nyugati javaslat, amely e két adó zavarásának megszüntetését követelte, és amely Magyarországot kevésbé érintette, hiszen itt a müncheni székhelyű SZER adásainak vételét már több mint másfél évtizede nem akadályozták (Takács 2011: 84). Az NDK és a Szovjetunió közösen fogalmazott meg javaslatot az információ felelős terjesztéséről, amely a szocialista államok jellemző érvelésével összhangban – miszerint náluk nem létezik cenzúra, de nem adnak teret a fajok, a népek elleni uszításnak, illetve a pornográfiának – a tömegkommunikációs eszközöknek a rasszizmust, az apartheid gondolatát, illetve háborút népszerűsítő felhasználását ítélte volna el. Egyúttal a nemzetközi információs és kommunikációs rendszer „demokratikus átalakítását” is szorgalmazta.²⁶ Egy román előterjesztés ennél szűkebb területet – a záróokmány szellemével ellentétes, háborús propaganda tilalmát – vett célba. A pártközpont a szovjet–NDK kezdeményezést támogatandónak tartotta, kiemelve, hogy a mellette való érvelésben az enyhülés, a leszerelés és a kölcsönös tájékoztatás megjavításának összefüggéseit érdemes kiemelni. Ahogy a kulturális tárgyú ügyeknél, itt is kimutatható a Belgrád utáni „tanulási folyamat”, így a Pálos Tamás által jegyzett anyag aláhúzta, hogy nem az állam, hanem a szerkesztőségek felelősségét tanácsos kimondani, összhangban a média nyugati magánvállalkozáson alapuló rendszerével.²⁷

22 A KÜM Nemzetközi Biztonsági Osztályának feljegyzése a Madridban beterjesztett javaslatokról (1981. január 5.) MNL OL XIX-J-1-k-1981-99 d.

23 E kettő: magyar–szovjet javaslat az ifjúsági turizmus támogatásáról, illetve magyar–lengyel javaslat egymás állampolgárainak kölcsönös védelméről.

24 Magyar javaslat a tömegkommunikációs eszközök felhasználására a kultúrák kölcsönös jobb megismerésére (1980. december 11.) MNL OL XIX-J-1-k-1980-103 d. – KÜM

25 Jelentés a madridi találkozó harmadik munkabizottságának munkájáról (1981. január 6.) MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

26 Szovjet–NDK javaslat az információról. MNL OL XIX-J-1-k-1980-103 d.

27 Pálos Tamás levele az NDK információs javaslat kapcsán (1980. december 12.) MNL OL XIX-J-1-j-1980-144 d.

A nyugati javaslatok az információk, a médiumok elérhetőségének és az újságírók mozgásának a korlátozásait vették célba. A Szabad Európával kapcsolatos javaslat esetében világos volt, hogy azok elsősorban a kezdeményezők saját közvéleményének szólnak, és az alkukban beáldozhatók. A kiadványok szabad(abb) terjesztését egy több ország által jegyzet nyugati javaslat vetette fel. Ezzel olyan kötelezettségvállalásra igyekeztek rábírni a szovjet blokk államait, hogy növeljék a náluk eladott és előfizetett nyugati sajtótermékek mennyiségét, egyúttal azok helyi pénznemben is megvásárolhatók legyenek. Szorgalmazták a médiacégek közötti egyezményeket, kapcsolatokat, kimondták volna az újságírók kiutasításának a tilalmát, egyúttal a hivatalos szervek képviselőivel, valamint az egyszerű állampolgárokkal való érintkezés, az ország területén való szabad mozgás jogát. Szintén e javaslat karolta fel a külföldi tudósítók érdekvédelmi szervezetének ügyét. A témában nemcsak a NATO-országok nyújtottak be javaslatot, hanem a semleges Ausztria és Svájc is, Spanyolországgal közösen. A javaslat részletesebben szólt az aláíró államok sajtótermékeinek szélesebb körű terjesztéséről, szinte minden eleme egy-egy létező vitapontot vett célba. Így azt is, hogy ne csak szállodákban, hanem nyílt elárusítóhelyeken is megtalálhatók legyenek a nyugati kiadványok; minden – nyugati – vélemény megismerését biztosítsák, vagyis a nyugati jobboldali-konzervatív lapok is a kínálat részét képezzék; az eredeti ártól ne térjenek el lényegesen, vagyis ne lehessen terjesztési vagy postaköltség címén megemelt árakkal elzárni a lapokat az olvasóktól, majd a kereslet hiányára hivatkozva alacsony szinten tartani az importot. Szintén felvetették az előfizetések – köztük a nyugati ismerősök által adott ajándék-előfizetések – korlátlan engedélyezését, ami például Magyarországon nemcsak cenzurális, de valutáris probléma is volt. Az osztrák–svájci–spanyol előterjesztés felelevenítette a nyilvános olvasósobák kérdését is, amelyet egy általánosabban a kultúráról és a könyvek terjesztéséről szóló javaslat is felkarolt: szintén széles lapválasztékkal, szabad hozzáféréssel. Ám a javaslat szinte minden újságírással kapcsolatos kérdésre kiterjedt, a szerkesztőségek, a hírügynökségek, a rádiók, a televíziók közti kapcsolatokról, cserékről és a vízumkönnyítésekről (amely ügyeket – persze a saját megfogalmazásaiban – a magyar fél is rendre szorgalmazott) kezdve az újságírók szabad munkavégzésén át (a belső utazási korlátozások feloldása, a hivatalos személyek szabad megkeresése, a saját felszerelés, dokumentáció szabad szállítása és használata) egészen a kiutasítás tilalmáig és a külföldi tudósítók érdekvédelmi szerveződéséig.²⁸

Holtpont és kompromisszum az elhúzódo konferencián

1981 elején a magyar delegáció úgy ítélte meg, hogy a magyar információs javaslat bekerülhet a záróokmány szövegébe is, bár eleinte egyes szocialista országok is fenntartásokkal fogadták: Csehszlovákia és az NDK azt jelezte, hogy náluk a televízió szerkesztési gyakorlatába „nem illeszkednének” a nemzeti estek. Nyugati részről pedig – a megszokott érveléssel – egyrészt a televíziók függetlenségére hivatkoztak, így próbálva elhárítani, hogy kimondják e téren az állam szerepvállalását, másrészt – szintén nem előzmény nélkül – a piaci elvű működésre és a nézők érdektelenségére. Ugyanakkor a javaslatot támogatta az NSZK, Franciaország, illetve Ausztria.²⁹ Ez abból a szempontból nem volt meglepő, hogy ekkor a kelet-európai, illetve a nyugat-európai televíziózás modellje még nem vált élesen szét, a közszolgálati televíziók a legtöbb európai országban állami monopóliumként működtek.³⁰ A magyar fél a berlini szocialista egyeztető értekezleten is azt az álláspontot képviselte, hogy van esély a kompromisszumra, ehhez azonban információs téren is kell engedményeket tenni. Erre leginkább az osztrák–svájci–spanyol javaslatot látta alkalmas kiindulópontnak.³¹

Ám a következő hetekben nyilvánvalóvá vált, hogy amíg a kelet–nyugati viták tengelyében álló kérdésekben nincs kompromisszum, addig a kevésbé konfliktusos kérdésekben is nehéz előrejutni. Március végéig a harmadik

28 Az osztrák–svájci–spanyol javaslat. MNL OL XIX-J-1-k-1980-103 d.

29 Jelentés a harmadik kosárban magyar, illetve a magyar társszerzőséggel beterjesztett javaslatok feletti vitáról (1981. február 13.) MNL OL XIX-J-1-k-1980-104 d.

30 A kereskedelmi televíziók pont ezt követően, az 1980-as évtizedben terjedtek el Nyugat-Európában. (Bajomi-Lázár et al. 2010)

31 Nagy János felszólalása a berlini szocialista tanácskozáson (1981. január 19–20.) MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

kosár témáiban kölcsönösen elfogadott három bekezdésből kettőben a magyar javaslatok – a rádiók és televíziók együttműködése és a kis nyelvek kultúrája tárgykörében – alapján állapodtak meg.³² A szovjet–keletnémet és az annál szűkebb tartalmú román javaslatot a nyugati államok mereven elutasították, eleve összeegyeztethetetlennek nyilvánították a nyugati média működésével, hogy az állam ilyen formán avatkozzék be a szerkesztőségek, kiadók munkájába. Így aztán meddő viták folytak az információ politikai jellegéről, és kölcsönösen egymást vádolták a felek a Helsinki záróokmány megsértésével, háborús és államilag támogatott propagandával, valamint az információáramlás akadályozásával.³³ A nyugati javaslatok viszont nagyon távol álltak a szovjet és szocialista elképzelésektől, így a nyugati sajtótermékek importja, terjesztése, előfizetése kapcsán nem volt konszenzus várható.³⁴ Mivel a NATO-tagállamok és a semleges országok javaslata nagymértékben átfedte egymást, a szocialista küldöttségek arra a logikus álláspontra helyezkedtek, hogy csakis a nekik kedvezőbbnek ítélt semleges javaslatról hajlandók tárgyalni, lehetőleg összekötve a saját, a média felelősségteljes munkáját megkövetelő javaslatukkal. Azonban ennek is voltak olyan pontjai, amelyeket kategorikusan elutasítottak, így a szabad hozzáférésű „EBEÉ-olvasótermek” létesítését,³⁵ a külföldi tudósítók érdekvédelmi szervezeteinek létrehozását, valamint a külföldi tudósítók munkakörülményei kapcsán sem akartak az 1975-ösnél szélesebb körű kötelezettségvállalást.³⁶

A kora tavaszi viták után a szovjet blokk taktikáján változtatni kellett, miután a nyilvánvalóan ellenjavaslatként felvetett szocialista előterjesztések nem „rettentették el” a nyugati államokat: nem sikerült rábírní őket, hogy ezeket a javaslatokat vonják kölcsönösen vissza. Sőt a két szembenálló tömböt a semleges országok egy kompromisszumos átfogó tervvel igyekeztek kimozdítani a merev szembenállásból, ami információs téren a szovjet érdekszféra államait hozta lépésenként szerbe, mivel ezen a területen a semlegesek érdekei és értékei a NATO-államokéhoz álltak közel.³⁷ Így a szocialista országok delegációi elsősorban a legkevésbé elfogadható pontok (a nyugati rádióadások zavarásának beszüntetése, az újságírók kiutasításának tilalma) elhárítására és menekülő klauzulák beiktatására koncentráltak. Az utóbbiak – amelyek a Helsinki Zárónyilatkozatban is előfordultak – például az adott állam fennálló törvényeinek megtartására utalva mentették fel az egyes tagállamokat az érdemi nyitás alól.

A fenti fejlemények ellenére 1981 májusától június végéig 40 ülésen a mintegy 15 bekezdésből mindössze ötöt sikerült egyeztetni. Ezek alapját többnyire kompromisszumosnak szánt semleges javaslat képezte. Elfogadták, hogy a magáncéllal utazó újságírók más utazókkal azonos bánásmódban részesüljenek; hogy az állandó tudósítók családtagjai is kapjanak egy évre szóló, többszöri beutazásra jogosító vízumot, hogy a külföldi újságírók rendszeres tájékoztatást kapjanak az úgynevezett „zárt övezeteket” érintő változásokról. Támogatásról biztosították az újságírók kettős – vagyis több államra szóló – akkreditálását és a külföldi tudósítókat kiszolgáló sajtóközpontok létesítését. Nem látszott lehetetlennek a megállapodás a lapterjesztésről szóló szövegrészben. A szocialista delegációk hajlottak a szabadabb, szélesebb körű terjesztés és árusítás, az olvasótermek létesítése, a lapkínálat-bővítéséről szóló tárgyalások ösztönzésének kimondására, valamint arra, hogy ígéretet tegyenek az előfizetési lehetőségek javítására és arra, hogy nem drágítják meg mesterségesen a külföldi lapok árait. Ám visszaverték azt, hogy saját pénznemben, tehát Budapesten forintban lehessen a nyugati lapokhoz jutni, és hogy bármiféle hivatalos engedély nélkül lehessen ajándék-előfizetéseket kézbesíteni. A Tájékoztatási Hivatal Kádár Jánosné által vezetett részlege ugyanis Helsinki után is változatlanul cenzúrázta a Magyarországra érkező

32 Lásd a magyar delegáció heti jelentéseit a bizottsági munkahetekről (1981. február–március). MNL OL XIX-J-1-k-1981-99 d.

33 A magyar delegáció összefoglalója a madridi találkozó 3. bizottságának benyújtott javaslatok vitájáról (1981. február 20.) MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

34 Jelentés a madridi munkabizottságok 1981. június 17–23-i munkahetéről. MNL OL XIX-J-1-k-1981-99 d.

35 A valamelyest rugalmasabb magyar hozzáállás az olvasótermek létesítését el tudta képzelni kölcsönös alapon – ezzel is csökkentendő a kulturális aránytalanságokat –, de nem kívánt elfogadni olyan kötelezettségvállalást, amely túlságosan szélesen határozza meg a hozzáférés lehetőségét. – Javaslat a magyar álláspontra a madridi találkozó harmadik bizottságánál előterjesztett nyugati javaslatokra (1981. január 13.). MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

36 A magyar delegáció összefoglalója a madridi találkozó 3. bizottságának benyújtott javaslatok vitájáról (1981. február 20.) MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

37 Jelentés a madridi találkozóról a Politikai Bizottságnak (1981. április 24.). MNL OL XIX-J-1-j-1981-155 d.

nyomtatott anyagokat (Takács 2011: 101–102). Nem jutottak dűlőre viszont a vatikáni javaslat kapcsán, amely a vallási felekezetek médiajelenlétének növelését célozta, valamint az újságírók munkafeltételei címén tárgyalt kérdésekben, így például abban, hogy a külföldi újságírók szabadon érintkezhessenek magánszemélyekkel. Az utóbbi persze nem arra vonatkozott elsősorban, hogy szabadon kérdegethessék az utca emberét, hanem hogy intézményes biztosítéka legyen az ellenzéki aktivistákkal való találkozásnak. Abban sem, hogy a beutazó újságírók saját dokumentációjukat maguk hozhassák, hiszen abban akár tiltott irodalom, Nyugaton nyomott szamizdat stb. is lehetett. A saját jegyzetek ki- és behozatalát a szocialista delegációk sem vitatták. Ezen felül a szocialista országok a külföldi újságírók érdekképviselői szerveződésére sem találtak a saját jogrendszerükben helyet. Mindezeket azonban a magyar diplomácia még kezelhetőnek, kellően megengedő megfogalmazásokkal felpuhíthatónak tartotta, a rádiózavarások leállítása, valamint az újságírók kiutasítása tilalmának követelését már „provokációnak” minősítette.³⁸

A következő, 1981 őszi forduló alkalmával nem közeledtek az álláspontok. A nyitva hagyott információs kérdések számítottak az egyik legfontosabb ütközőpontnak, amelyben az USA és szövetségesei engedményeket vártak volna. A magyar delegáció világosan látta, hogy bármiféle kompromisszum csak akkor lehetséges, ha az első kosár kérdéseiben, mindenekelőtt a leszerelési konferencia ügyében sikerül megegyezni. Az e két kosárról folyó alku szorosán összefüggött. Így bár körvonalazódott a hosszas viták során, merre lehetne elmozdulni egy-egy megfogalmazás esetén, és milyen formulákkal volnának hajlandók megelégedni például a vallási információk cseréje, az egyéni lapelőfizetések vagy a magánszemélyekkel való kapcsolattartás terén, odáig nem jutottak el, hogy véglegesítsék ezeket. Máshol – mint a tudósítói érdekképviselők vagy az olvasótermek ügyében – átmeneti megoldást kínált, ha ezeket csak perspektivikusan megvitandó és rendezendő tárgyként említik. Ugyanakkor azonban az olyan ügyeket, mint az újságírók teljes kiutasításának vagy a Szabad Európa és a Szabadság Rádió zavarásának tilalma, a semlegesek áthidaló javaslata is elhagyta, mert nem láttak esélyt a megegyezésre.³⁹

A lengyel válság után kiéleződő nyugati támadások ellenére a konferencia folytonossága nem szakadt meg, de az 1981 márciusától tartott hosszabb szünetet követően, 1982 november-decemberében sem oldódott a patthelyzet. Így a szocialista országok nem tudták elfogadtatni a számukra lényeges pontokban – a lapelőfizetéseknel, a magánszemélyekkel való kapcsolattartásnál – az érvényes belső jogszabályok megtartására vagy a kapcsolatok szakmai jellegére vonatkozó mentesítő klauzulák beiktatását, míg a NATO-államok kitartottak az elfogadásra esélytelen követeléseik mellett, amíg a minden kosarat átfogó alku pillanata nem érkezett el.⁴⁰ Mégis, 1982–83 fordulóján már érezhetővé vált, hogy nemcsak a semleges államok, hanem az USA európai szövetségesei is érdekeltek a párbeszéd fenntartásában, ennek megfelelően egy kompromisszumos madridi zárónyilatkozat megszövegezésében. Mindez az információs kérdésekben is a megegyezés felé tolta a szuperhatalmakat – igaz, a két függő kulcskérdés egy-egy EBEÉ-keretekben rendezendő konferencia elfogadása volt: egyrészt a Szovjetunió által követelt leszerelési konferencia, másrészt az ellentételezésül a „torkán lenyomandó” emberi kapcsolatokról szóló szakértői értekezlet.

1983 márciusában a semleges résztvevők újabb zárónyilatkozat-tervezettel álltak elő, amely sikeresen billentette át a tárgyalásokat: bár több nyugati módosító indítványnak helyt adtak, a megfogalmazásokat lekerekítették, úgy, hogy végül a szocialista országoknak is elfogadhatókká váltak. Igaz, néhány szocialista ország számára az információs részben a külföldi újságírók nagyobb mozgási szabadságának kimondása vagy a külképviseletekre bejutás könnyítése kellemetlen fejlemény volt.⁴¹

38 Jelentés a humanitárius és egyéb kérdésekről folyó madridi szerkesztő munkáról a (1981. július 30.) MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

39 Jelentés a harmadik kosár 1981. október 27. és december 18. közötti tárgyalásairól a madridi találkozón (1981. december 19.). MNL OL XIX-J-1-j-1981-153 d.

40 Jelentés a humanitárius és információs kérdések tárgyalásáról Madridban 1982. november 9. és december 17. között. MNL OL XIX-J-1-k-1982-109 d.

41 Az MSZMP KB Külügyi Osztályának tájékoztatója a madridi találkozó munkájáról (1983. augusztus 9.) MNL OL XIX-J-1-j-1983-128 d.

Összegzés

1975, a Helsinki záródokumentum aláírása az enyhülési folyamat tetőpontjának tekinthető. Az abban vállalt kötelezettségek alapvetően meghatározták az aláíró államok közti diplomáciai párbeszéd tartalmát, kijelölték a romló szovjet–amerikai viszonytól nem függetlenül élesedő ideológiai vita főbb csomópontjait. Az USA és szövetségesei – különösen Carter megválasztását követően – az emberi jogokban találták meg azt a témát, amellyel nyomás alatt tarthatták a szovjet blokk országait, és amely a több szocialista országban is élenkülö ellenzéki aktivitás külső támogatásához is érveket szolgáltatott. Az ehhez közvetve – például a nyugati rádióadások kérdésén keresztül – kapcsolódó információs problematika szintén a nyugati kormányzatok kedvelt témája volt. Két eltérő társadalmi berendezkedést tükröző eltérő nyilvánosság-szerkezet, sajtó-, média- és közléspolitikai állt egymással szemben, ahol a felek a nemzetközi ideológiai küzdelemben egymás társadalmának megnyerésére is törekedtek. Az információk Helsinkiben kimondott szabad áramlása mindkét félnek csak saját értelmezésében volt érdeke, ám a nyilvánosság kontrollja tekintetében eltérő volt alapállásuk: a keleti típusú cenzúra jóval direktbb, láthatóbb módszer volt, mint a nyugati kultúra és nyilvánosság piaci alapú, áttételesebb, ám hatásában legalább olyan hatékony elzárkózása. Éppen ezért az újságírók szabad mozgását és munkavégzését, a sajtótermékek forgalmazásának bővítését, a nyugati rádióadók zavartalan vételét a nyugati résztvevők képviselték, és próbáltak a nemzetközi információáramlásban még kedvezőbb pozíciókat kivívni a Szovjetunióval és szövetségeseivel szemben.

A zártabb államszocialista rezsimek óhatatlanul védekező helyzetbe kényszerültek mind az információs, mind általánosabban a nyitottsághoz kapcsolódó harmadik kosár és az emberi jogok területén. Ezen belül a magyar pozíciók jobbak voltak, a desztalinizáció és a reformok nyomán kialakuló magyar gyakorlat alapvetően megfelelt Helsinki követelményeinek, Magyarország – és 1980–81-ig Lengyelország – a „jó tanuló” szerepkörébe került: a blokkon belüli egységes fellépés sokszor jobban kötötte, mint a nyugati nyomás. Ez is közrejátszott abban, hogy 1975 után a magyar külpolitika offenzív fellépést választott, a 35 aláíró közül egyedüliként minden jelentős – nyugati – partnerét kétoldalú javaslatokkal kereste fel, amivel elérte, hogy a vita a magyar vezetés számára előnyös felvetésekről folyjon. A belgrádi találkozó után, annak tapasztalataival gazdagodva a magyar külügy kitarzott az aktív Helsinki-politika mellett. Legfőbb ügyévé a kulturális aránytalanságok csökkentését tette meg, amely – a kis nyelvek támogatására vonatkozó javaslat formájában – elsősorban irodalmi-művészi téren tűzte ki célul a szocialista magyar kultúra külföldi képviseletét, és ennek mentén az országpropagandát. Ám ehhez ezúttal az „információs blokkban” is talált kapcsolódási pontokat, offenzívebben lépett fel a sajtó hozzáférhetőségének vagy a kölcsönös információáramlásnak a kérdésében. E területeken – akárcsak a könyvkiadásban, a színházi darabok vagy a filmek átvételénél – szintén rámutatott a magyar szempontból hátrányos aránytalanságokra, amelyek kapcsán elsősorban rádiós és televíziós együttműködésben igyekezett eredményeket elérni. Mind a kulturális cserére, mind a rádiós- és televíziós együttműködésre vonatkozó javaslata bekerült a madridi konferencia zárónyilatkozatába, ami a magyar külpolitika sikereként értékelhető. Mindezt úgy érte el, hogy a szovjet blokk államainak többségével összevetve nagyobb kulturális és információs nyitottsági szintjén és létező cenzorális megoldásain nem kellett érdemben változtatnia.

Irodalom

Bajomi-Lázár Péter, Stetka, Vaclav & Sükösd Miklós (2010): Közzolgálati televíziózás az Európai Unióban. *Médiakutató*, 11. évf. 4. sz. 7–25. o.

Békés, Csaba (2016): Détente and the Soviet bloc. In: Rasmus Mariager, Helle Porsdam & Poul Villaume (eds.): *The 'Long 1970s'. Human Rights, East–West Détente, and Transnational Relations*, pp. 165–183. London: Routledge.

Borvendég Zsuzsanna (2016): „Hírügynökségek”. A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében. *Betekintő*, 10. évf. 3. sz., http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_3_borvendeg.pdf.

Gál Mihály (2015): „A vetítést vita követte”: A Filmátvételi Bizottság jegyzőkönyvei 1968–1989. Budapest: Gondolat Kiadó.

Takács Róbert (2011): *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Takács Róbert (2013): A sztálini modell átalakítása a magyar tömegkommunikációban. *Múltunk*, 58. évf. 3. sz. 68–103. o.

Takács Róbert (2018): Hollywood Ascendant: American Films in Hungary in the 1970s. *Hungarian Journal of English and American Studies*, vol. 24, no. 1, pp. 191–218.

Abstract in English

“The Good Pupil tested.” Hungarian Foreign Policy in the International Debates on Press and Media Affairs after Helsinki (1975–1983) II. From Belgrade to Madrid

The 1975 Helsinki Final Act, the anchorage of the post-1945 European *status quo* was considered the success of Soviet diplomacy. However, its Basket III, by declaring the free movement of people and ideas, and by admitting the respect of human rights as a basic principle of relations between states, gave a trump card for Western powers against communist countries. Issues of information – including the travel opportunities and working conditions of journalists, the availability of Western press in communist countries – also belonged to this circle. These topics, which were rather unfavourable for the members of the Soviet bloc, turned into an important battlefield of the Cold War ideological struggle in international politics after 1975. Hungarian foreign policy succeeded in running an offensive foreign policy campaign between 1975 and 1983 regarding Helsinki issues and managed to build coalitions over military blocs in cultural issues such as the promotion of the culture of small languages and the exchange of radio and television broadcasts.

Keywords: availability of Western press, Belgrade conference, Cold War, cultural exchange, Helsinki Final Act, Hungarian foreign policy, information, Madrid conference, media relations, third basket

Takács Róbert az ELTE Új- és Legújabbkori Doktori Iskolájában szerzett PhD-fokozatot 2011-ben. A Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa, a „Nyugati hatások és transzferek a magyar kultúrában és tudományban az 1970-es és 1980-as években” című OTKA-projekt vezetője, a *Múltunk* című folyóirat felelős szerkesztője. Kutatási területe az 1945 utáni kulturális külkapcsolatok és transzferek története, a sajtó- és médiatörténet, a politikai humor története. Legutóbbi írása a *Médiakutató*-ban: „»A jó tanuló felel« – a magyar külpolitika a Helsinki utáni nemzetközi sajtó és információs vitákban (1975–1983) I. Helsinkitől Belgrádig” (2020. nyár). Email: takrobi78@gmail.com

Horváth Dorka

Az interaktív könyv mint hibrid médium

Az online világ egyre mélyebben szövi át a társadalmat. Ez a folyamat nem hagyja érintetlenül az olvasás területét sem, és eddig nem ismert, új jelenségekre irányítja figyelmünket. Az olvasás módjának átalakulása a történelem során soha, talán még Gutenberg találmányának köszönhetően sem volt olyan mértékű, mint napjaink online technológiáinak hatására. A könyvnyomtatás nemcsak az olvasás módozatát változtatta meg (Briggs & Burke 2002), hanem új dimenzióba helyezte terjesztésének lehetőségét is, hiszen a tudásmegosztás sosem látott mértékben gyorsult fel. Ma az információs társadalom kialakulásával ez a folyamat még inkább érvényesül, ami hatással van a Gutenberg-galaxisra is (vö. McLuhan 1962), és eredményezheti a könyv és az olvasási szokások átalakulását. Írásomban arra teszek kísérletet, hogy egy új hibrid médium – a Gutenberg- és az internet-galaxis között elhelyezkedő – interaktív könyv létrejöttének körülményeit és használhatóságának egyes aspektusait mutassam be.

Kulcsszavak: digital literacy, e-könyv, Gutenberg-galaxis, hibrid médium, innováció, interaktív könyv, internet-galaxis, olvasásfejlesztés, újmédia

Kiindulópontok

Európában a 15 és a 65 év közöttiek mintegy 10 százaléka küzd valamilyen jellegű olvasási nehézséggel (EPALE 2015). Pedig napjainkban az olvasás mint a munkaerőpiacon való érvényesüléshez szükséges, sőt elengedhetetlen képesség jelenik meg; talán még sosem volt ilyen magas az elvárás az írásbeliség területén. Különösen fontos figyelemmel kísérnünk a népesség 6–14 éves korosztályának esetében az olvasási szokásokban végbemenő változásokat, értelmeznünk a korcsoporton belül megjelenő tendenciákat, és feltérképeznünk a várható rövid és hosszú távú következményeket, mert mindaz, amit ebben a korosztályban tapasztalunk, előrevetíti a jövő felnőtt olvasójának szellemi profilját. A tanulási problémák hátterében az esetek többségében megfigyelhető valamilyen, az anyanyelvhez, az olvasáshoz, a szövegértéshez, a beszédhez kapcsolódó elakadás vagy zavar, a szókinccs fejletlensége. A Programme for International Student Assessment legutóbbi kutatása szerint Magyarországon a 15 éves diákok negyedét helyettesítheti mesterséges intelligencia, mert szövegértési szintjük nem éri el egy számítógép ez irányú kapacitását. További 25 százalékuk funkcionális analfabéta, vagyis nem képes értő olvasásra (PISA 2018).

Az említett korosztályban egyértelműen ki lehet mutatni, hogy csökken az elolvasott könyvek száma, az olvasás intenzitása, valamint az erre fordított idő (Erdős & Lak 2019). *Az olvasással kapcsolatos problémákon pedig csak olvasással lehet segíteni.* Evidenciának tűnik, mégis e folyamat elősegítése a gyermekkorban a 21. század egyik legégetőbb kihívása. Paradox módon éppen az lehet a megoldása is a problémának, ami részben az okozója: az internet és az online technológiák segíthetnek a negatív olvasói tendenciák megfordításában. Hiszen *olvasás* és *olvasás* között is érdemes különbséget tenni, és kitérni az olvasás egy másik aspektusára is, amely nem feleltethető meg a *klasszikus* könyvolvasással; inkább „betű-fogyasztásként” definiálható. Ez nem más, mint a közösségi médiában zajló írás-olvasás, amely az online médiumokban való részvétel elengedhetetlen feltétele. A chat és a különböző – a vizsgált generáció körében igen nagy népszerűségnek örvendő – közösségimédia-alkalmazások esetében, mint a TikTok, az Instagram vagy a Facebook, szintén elengedhetetlen valamilyen szintű olvasási

és írási készség. Az Alfa és a Z generáció ezáltal rengeteg betűt fogyaszt, ami akár egy olyan új típusú olvasási vagy inkább dekódolási mód kialakulását vetítheti előre, amely a következő állomása lehet a Nielsen-féle (2008) F-jelenségnek. Eszerint a képernyőn való olvasás egyfajta kulcsszó-dekódolás, azaz a szemünk a szövegben szinte automatizált módon a megértéshez elengedhetetlenül szükséges kulcsszavakat kutatja.

Az angol nyelvű szakirodalom általában a *literacies* szóval határozza meg az írni és az olvasni tudás fogalmkörét, jellemző módon többes számú alakban, mert a témát illetően az írás és az olvasás típusaira vagy formáira többnyire egyszerre hivatkoznak a kutatók. Ahogy David Bawden (2001) fogalmaz esszéjében: az írástudás fogalma a különböző időszakokban mást és mást jelentett. Volt, hogy a nyomdatermékek dekódolására koncentrált, máskor a kinyomtatott szó kulturális feltételrendszerének, etikai normáinak és esztétikai értékeinek tudatos és kritikus ismeretét is jelentette. Természete így tulajdonképpen mindig is kettős volt (Koltay 2010). Egyfelől nyilvánvalóan jelentette az írni-olvasni tudás képességét, másfelől magában foglalta a megértésre törekvő olvasást is, amely a logikus gondolkodás, az érvelés és a kritika megfogalmazásának képességét is magában hordozza (*reading literacy*, OECD 2003).

Az írni-olvasni tudás technikájának vizsgálata során ki kell térnünk negatív megfelelőire is, így az analfabétizmusra, amely az írás- és olvasáskészség teljes hiányát jelenti, valamint az enyhébb, ám közel ugyanolyan súlyos változatára: a funkcionális analfabétizmusra (*functionally illiteracy*), amely esetében az írás- és olvasáskészség mint technika elsajátítása önmagában nem elegendő, ha nem kellően fejlett a mindennapi élet követelményeinek teljesítéséhez. Másként fogalmazva: az a felnőtt tekinthető funkcionális analfabétának, aki a saját társadalmi és szakmai közegében nem tud megfelelni a vele szemben támasztott elvárásoknak (Koltay 2010). Ennek egy magasabb tudásszintet megkívánó kategóriája az angol nyelvben használt *critical literacy*, amely tulajdonképpen a kritikai szövegértés képességét jelenti (Briggs & Burke 2002).

Az olvasás tehát a kreativitás és a kritikai gondolkodás fejlesztésének elengedhetetlen eszköze, amely segíti a világ árnyaltabb észlelését, mintákban és modellekben való elmélkedésre ösztönöz, vagyis elengedhetetlen feltétele a hálózatos gondolkodásnak (Harsányi 1991). Ennek ellenére – ahogy feljebb a riasztó számadatok is mutatják – az olvasás válságát éli (*literacy crisis*, Wetzel 2018). Ez az ellentmondás már önmagában indokoltá teszi, hogy átgondoljuk, miként érthetnénk meg jobban az olvasás átalakuló és átértékelődő társadalmi szerepét, valamint változásának irányát és természetét a 21. század elején. Ez az írás is erre tesz kísérletet.

Írásom alapvetően leíró szemléletű, ugyanakkor érint normatív kérdéseket is, hiszen az ember kritikai érzéke, szociális-emocionális képességei, érzelmi intelligenciája, kreativitása, modellekben való gondolkodásra való képessége részben a történetek, a könyvek olvasásán keresztül fejlődik. Az olvasási képesség, illetve az értő, értelmező olvasás hiánya így rengeteg hátrányt okozhat, ami a teljesítmény csökkenésében nyilvánul meg, először iskolai környezetben, majd a munkaerőpiacon. Ezért is foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy az e-könyv megjelenése miként befolyásolhatja a felhasználók olvasási szokásait.

A könyv evolúciójának egy új lehetséges állomása: az interaktív könyv

A nyomtatott könyvek tartalmának digitális formába öntése, azaz az *e-book* megjelenése nem hozott áttörést a gyermek- és az ifjúsági könyvek piacán. A felnövekvő generáció megszólításához – amelynek a digitális ökoszisztéma már mindennapi, természetes közeget jelenti – új formátum megjelenésére volt szükség (Briscoe & Wilde 2007). Erre kínál megoldási kísérletet az interaktív könyv, amelyet többféle modalitás – az írott szöveg, a (mozgó)képi megjelenítés, a hang –, valamint az ezeket időben koordináló interakció együttes alkalmazása jellemez (Varga 2019). Az interaktív könyv esetében – ahogy az elnevezés is sugallja – az olvasó egyéb tevékenységekkel is befolyásolhatja a tartalmat, illetve az olvasás sorrendjét, és mivel a tartalom érintőképernyőn vezérelhető, az interaktivitásra sokkal nagyobb tér nyílik. (Hasonló olvasói logikára épültek a kilencvenes évek nagy sikerű „kaland-játék-kockázat-könyvei”, amelyek tulajdonképpen az interaktív könyvek előképeként is értelmezhetőek.) A vizuális tartalmat hangzóanyag (narráció, zene, hangeffekt) is kísérheti, megmozdulhat a kép, sőt a szöveg is, és ezek az „események” akár az olvasó közreműködésével, érintő és egyéb mozdulatok alkalmazásával is indíthatók. Az interaktív könyvek fejlesztése – mint a hibrid médiumoknál általában – egyfajta

kísérletezés, hiszen a műfaj újszerűsége miatt lehetetlen standardokról beszélni, és ahogy a technika/technológia fejlődik, úgy változnak a benne rejlő lehetőségek is. A nagy kiadóknak és a tradicionális könyvvásároknak mind foglalkoznak a témával; ezt mutatja, hogy a mérvadóknak számító Bolognai Gyermek- és Illusztrációs Könyvvásáron 2012 óta külön mezőnye van az interaktív könyvnek, ahol a legjobbnak talált digitális alkotások a nyomtatott könyvek díjaival azonos presztízsű kitüntetésekben részesülnek.

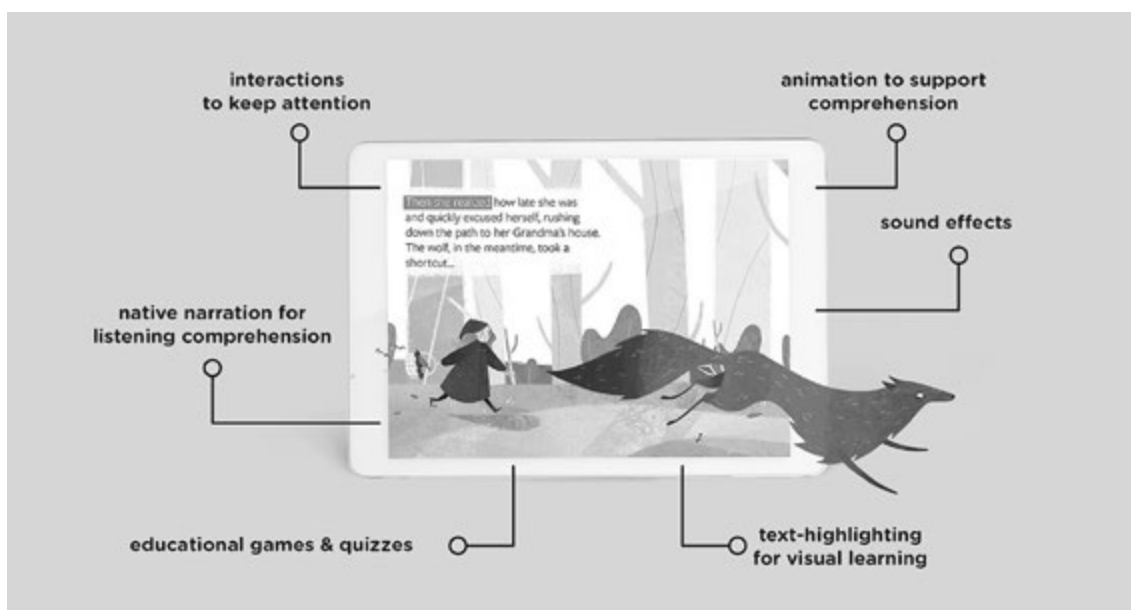
Az interaktív könyvek funkciói

Earl Aguilera (2016) szerint az interaktív könyv olyan szoftveres alkalmazás (angol kifejezéssel *application* vagy *app*), amely digitalizált formátumú szöveges, képi és (opcionálisan) hangzó tartalmakból áll, és a felhasználó érintőképernyős készüléken olvassa és kezeli a könyvet. E mobilalkalmazások az online áruházakból vagy önálló weboldalakról érhetők el, letöltés útján. Az interaktív könyv műfaji sajátossága nem csupán az extraként hozzáadott *feature*-ökben rejlik, hanem elsősorban abban, hogy alapjaiban változtatja meg az olvasó és a könyv viszonyát, az olvasás élményét. Az alábbi funkciók tartoznak egy interaktív könyv alkotóelemei közé:

1. **Animációk és zoomolás:** Az interaktív könyvek egyes képeinek megfelelő mértékű és idejű mozgatása ráirányítja az olvasó figyelmét a történet szempontjából fontos mondanivalóra, és fejleszti a megértési képességet anélkül, hogy túlságosan elvonná a figyelmet magáról a szövegről (Takacs & Bus 2018).
2. **Szövegkiemelés:** A szövegkiemelés felhívja az olvasó figyelmét az olvasott szavakra, és segíti a narrátorral azonos tempóban való „belső” olvasásban.
3. **Narráció:** A professzionális narrátorok, színészek által felmondott szöveg megkönnyíti a szöveg értelmezését, valamint segíti a szép kiejtés elsajátítását.
4. **Edukációs játékok:** Az életkornak megfelelő és szórakoztató jellegű edukációs játékokat segítik az olvasói motiváció fenntartását (Varga 2019). A szövegértés átfogó ellenőrzése mellett a feladatok elvégzése után kinyert adatokból fejlesztési program készíthető, amely a differenciálás egyik eszköze is lehet.
5. **Interakciók:** Hotspotok, szótárak, definíciók beépítése segítheti a szöveg értelmezését, illetve a bevonódás mértékét, ám ha ezek nem megfelelően vannak elhelyezve a képen/szövegben, az elterelheti az olvasó figyelmét, és „kiemelheti” őt a történetből (Takacs et al. 2015; lásd még az 1. ábrát).

1. ábra

Az interaktív könyvek funkcióinak egy magyar példán, a *BOOKR Kids* könyvön való ábrázolása

A befogadó tehát immáron nem „passzív” használója az adott médiumnak, hanem az akciója révén képes reakciót szülni (Sargeant 2015). A könyv lapjai között rejlő interakciók, az animációk, a hanghatások bővítik az olvasó lehetőségeit. Ezek a funkciók különösen fontosak az olvasástanulás folyamatában. Ha egy gyereknek például alacsony szintű a szövegértelmezési képessége, mind a szöveg dekódolása, mind a megértése értelmében, akkor általában olvasás közben más kognitív folyamatok alkalmazásával kompenzál (Stanovich 1980). Így ha nem képes az automatikus szövegfelismerésre, további „tudástárat” aktivizálhat, például a kiegészítő illusztrációkat hívhatja segítségül a kontextus értelmezésében. Ha ezek az illusztrációk még mozognak is, az további receptorokat stimulálhat, és még hatékonyabb lehet az extra erőforrás támogatása.

A gyermekek, akik beleszületnek a digitális korszakba, el is várják, hogy aktívan részt vegyenek egy mese, egy történet befogadásában, különösen akkor, ha az képernyőn jelenik meg. A digitális környezetben a befogadónak az olvasnivalóhoz fűződő kapcsolata dinamikusabb, mint a nyomtatott könyvek esetében, mivel itt az olvasó beavatkozhat a történetbe, és valamennyire meg is változtathatja azt az ábrázolt világot, amely a szöveg cselekményének megfelelően jelenik meg (Boldog et al. 2018). Az ábrázolt világ tehát nem egyértelmű és nem rögzített, mint a legtöbb nyomtatott szöveg esetében. Az interakció eleve játékos, sőt akár varázslatos élmény, amelyet a gyerekek nagyra értékelnek. Ösztönző forrás lehet, és olyan olvasókat vonzhat, motiválhat, akiknek egy nyomtatott szöveg elolvasása, értelmezése még nehézséget okoz (Takacs et al. 2015).

Az interaktív könyv olvasásának lehetősége ugyanakkor olcsó technológiát feltételez, ráadásul *digital literacy* is megkíván. A digitális írástudás azt jelenti, hogy annak birtokában képesek vagyunk használni a digitális eszközöket (*functional digital literacy*), míg a *critical digital literacy* képessége azt is magában foglalja, hogy birtokosa képes a digitális források azonosítására, elérésére, kezelésére, integrálására, értékelésére és szintetizálására, továbbá új tudás létrehozására, valamint arra, hogy másokkal kommunikáljon és reflektáljon az őt elérő üzenetekre (vö. Bajomi-Lázár 2020).

Az interaktív könyv mint hibrid médium

Az új médiumok – azon túl, hogy életünk majd’ minden területére hatást gyakorolnak – megváltoztatják a médiakörnyezet struktúráját, és alakítják a társadalmi és kulturális környezetet is. Mindennapjaink komplex és hibrid médiumok olyan kibogozhatatlan hálózatában telnek, amely a társadalmi és kulturális környezettel természetes kölcsönhatásban a felhasználói tapasztalat egyfajta tárházaként működik, s amelynek fő mozgatórugója az aktív, jelentés- és identitáskonstruáló médiahasználó és az általa termelt végtelen mennyiségű adat.

A hibrid médiumok fogalmát Andrew Chadwick (2013) vezette be. Érvelése szerint ezek alkotóelemei és külféle aktorai állandó kölcsönhatásban, egyfajta függőségi rendszerben működnek, s e folyamatos interakció hatására formálódnak maguk a médiumok is. Chadwick szerint az aktorok sokfélék lehetnek: médiumok, politikai, gazdasági szereplők, írók és természetesen a fogyasztók. Az interakciós hálózatban különböző *hatalmi* érdekek dominálnak, a régi típusú médialogikák már nem eléggé szilárd pozíciót képviselnek ahhoz, hogy az új médialogikák jelentette nyomásnak teljesen ellenálljanak, így például az új technológiák és eszközök okozta kihívások kezelése érdekében az új logikákat részben adaptálniuk kell. Így a hibrid médiarendszert a folyamatos átalakulás, a régi és az új médiumok együttélése jellemzi, tehát sohasem tekinthető befejezettnek, miközben a médiumok társadalmi, kulturális szerepe és a befogadók médiahasználata, a médiumokhoz való viszonyulása szintén folyamatosan változik. Egy hibrid médium megértéséhez így mindenképpen szükség van arra, hogy a társadalmi és kulturális kontextusban, a médiahasználati stratégiák függvényében vizsgáljuk.

A médiatartalmak klasszikus műfaji határai elmosódnak, egyre értelmetlenebb a hagyományos kategorizálás. A rádió, a televízió, a nyomtatott sajtó és az internet külön kategóriaként való kezelése idejét múlta, hiszen a tartalmak átúsznak a platformok között, a felhasználók adott fogyasztási szükségleteihez és technikai igényeihez igazodva. Tévéműsorokat „élőben” nézhetünk az interneten, rádiót hallgathatunk a mobilunkon, vagy a közösségi médiában néhány kattintással könnyen létrehozhatjuk saját beszélgetős műsorunkat vagy

rádiócsatornákat. Úgy vélem, a könyv is hasonló átalakuláson megy keresztül. Az e-bookok, a hangoskönyvek, a videomegosztók struktúráját követő könyv-streaming platformok (Vooks), a csak szerkesztett kivonatokat tartalmazó podcastoldalak (Blinkist) népszerűsége mind-mind erről tanúskodik. A technológiai változások, a médiafogyasztás módjai, a médiatudatosság szintjének változásai új kihívások elé állítják a könyvet, illetve a már bevált e-könyvet: változnia kell!

Vajon valóban a könyv újabb forradalmáról beszélhetünk (vö. Kovarik 2011)? Kevés olyan technikai-technológiai újítás van, amely az egész világon történelmi jelentőségű társadalmi változást idézett volna elő. A könyv ilyen. Egyes innovációk akkor lépnek elő invenciókká, amikor kedvező piaci körülmények között az újdonságok könnyen illeszkednek be a kiegészítő technológiák rendszerébe (Tófalvy 2017). Az interaktív könyv mint az e-book immerzív megvalósulása ennek a kedvező együttállásnak a következménye. A könyv- és a játékpiacon átalakulása, a Z és az Alfa generáció megváltozott tartalomfogyasztási szokásai és a mobiltechnológiák fejlődése egymást erősítő mechanizmusok. Az elmúlt évtizedek távlatában azt figyelhetjük meg, hogy azok a technológiák maradnak fent, amelyek a társadalom mindennapi tevékenységeinek szerves részévé váltak – ám ezt minden esetben egy olyan időszak előzte meg, amikor használatuk még alkalmoszerű, felhasználási módjuk pedig változó volt (Tófalvy 2017). Az interaktív könyvek esetében az előbb felvázolt „megelőző” időszakban járunk. Az úgynevezett *early adopterek* már aktívan használják az új médiumot, ám különböző módokon, mind az iskolai nevelésben, mind az otthoni használatban, mind pedig a fejlesztési gyakorlatokban. Felhasználói szinten az új technológiáknak társadalmi jelentést kell kapniuk, hiszen nincs egzakt „használati leírás” az innovációhoz. A technológiák folyamatosan változnak, és velük változnak a kulturális jelentések is. Az elképzelt felhasználási mód kevés esetben találkozik a valós funkcióval. Feltalálásakor a telefont műsorszolgáltatási eszköznek tekintették, és sokszor e szerint is alkalmazták (Høyer 2001). A távirót is azért találták fel, mert késtek a vonatok, s csak később derült ki, hogy híreket is lehet vele közvetíteni (Briggs & Burke 2004). A táviró megjelenése a hírparadigma kialakulásával átalakította az újságírást is. Fontos a nem szándékolt hatásokat is megfigyelni. A könyv természete is kezd megváltozni.

Az interaktív könyvek a „célzott” és a „hagyományos” olvasói részvételt megkívánó típusba tartoznak – azaz diszkréten animáltak, és korlátozott mértékben teszik lehetővé a felhasználói gesztusok alkalmazását –, vagyis lényegében korunk „átmeneti” kommunikációs helyzetének egyik új, hibrid műfaját testesítik meg.

Az új formátum megjelenése reflektál Chadwick már említett hibridmédia-elméletének egyik értelmezésére, miszerint a vizuális képek folyamatos és egyre növekvő fontossága a média hibriditásának történetében maga után vonja az információ és a szórakozás integrációját is. Egy más típusú értelmezéshez Marshall McLuhan (1962/1994) korábbi, *hot* és *cool media* kategorizálása kínál alapot. A „forró média” és a „hideg média” kifejezéssel a befogadók médiafogyasztásában való részvételi fokozatát és az adott médium által közölt információk mennyiségét írja le. Van olyan médium (például a mozifilm), amely csak egy érzéket mozgat meg, s bár nagy mennyiségű adattömeget zúdít a befogadóra, a nézőnek nem jelent szellemi kihívást az információ összegyűjtése. A nyomtatott könyv, a rádió vagy a fénykép szintén csak egyetlen érzékszervet mozgósít, ezért forró médium. Ezzel szemben az interaktív könyv többirányú, több érzéket mozgat meg, hiszen a befogadót további cselekvésre ösztönzi az interakciók által. „A forró médium kisebb részvételt enged meg, ahogy egy előadás is kevesebb részvételt egy szemináriumnál, és egy könyv is kevesebbet egy élőszavas párbeszédnél” (McLuhan 1962/1994: 25). Az interaktív könyv McLuhan elméletét követve *langyos* médiumként aposztrofálható, mert a felhasználótól több érzékszerv használatát igényli. Paul Hodkinson (2010) bírálata is erre reflektál, mivel szerinte több médium akár mindkét csoportba is tartozhat. McLuhan elmélete nem tudja a hibrid médiumokat megfelelően osztályozni. Hodkinson szerint a technológia a felhasználás módját és hatását határozza meg, de nincs összefüggésben magával a tartalommal és a kontextussal. A technológiákat olyan eszközöknek kell tekinteni, amelyek fejlesztése és felhasználása a társadalmi kontextustól és az emberi tényezőtől függ, és nem a bennük rejlő technológiai „előítéletektől”. Az 1930-as években például a rádió mint médium egyaránt jelentette a BBC-féle demokratikus tartalmakat közvetítő eszközt és a Harmadik Birodalom náci propagandacsatornáját.

Az interaktív könyv médiaelméleti kontextusban

A kommunikációs technológiák időbeliségének különböző korszakait vizsgálva érdemes megkülönböztetnünk átmeneti korszakokat is, amelyek sokszor észrevétlenül olvadnak bele a technológiai fejlődés következő állomásába. E rövid szakaszok inkább a felhasználóknak a technológiához kapcsolódó komfortérzetét hivatottak erősíteni. Egy technológia elméleti, majd műszaki fejlesztése után időbe telik, mire annak kommunikációs célú, az adott társadalmi kontextusban működő és tömegesen elérhető felhasználási lehetőségei kifejlődnek, vagyis médiummá válik, mert a társadalomnak időre van szüksége ahhoz, hogy használatba vegye. Amikor egy technológia mint médium megjelenik, még nem feltétlenül értékelhető McLuhani értelemben önálló médiumként, hanem inkább elődjének – egy korábbi médiumnak – részben továbbgondolt, „újracsomagolt” változataként. Egyrészt a technológiai fejlesztője is egy korábbi változathoz indult ki, másrészt a fogyasztó is egy korábbi használati módhoz nyúl vissza az új értelmezésekor; „visszapillantóba” tekintve a korábbi szokásait alkalmazza. McLuhan ezt úgy fogalmazza meg, hogy amikor egy új helyzettel találkozunk, a közelmúlt tárgyaihoz, ízeihez kötjük magunkat; a jelenre visszapillantó tükrön keresztül nézünk; a jövőbe hátrafelé (nézve) haladunk (McLuhan & Fiore 1967). Ez a McLuhani *rear-view-mirrorism*, azaz visszapillantó hatás. A nyomtatott könyv első olvasója még nyomtatott kódexet olvas, a Théatrophone hallgatója „láthatatlan színházban” van, az első tévéző még „otthon” ül a moziban, miközben rádiót hallgat képpel, az e-könyvet „forgató” könyvet olvas a képernyőn animált lapozó funkcióval. Önállóvá egy új médium akkor válik, ha olyan innovatív tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek a korábbi felületen nem voltak elképzelhetők. Az interaktív könyv már túllépett a könyv digitális árnyékán, az e-bookon az új funkciók megjelenésével, és inkább hasonlít interaktív videóhoz, mint digitalizált könyvhöz.

Az innováció társadalmi megalkotásában nagyon fontos tényező, hogy az új technika milyen módon képes kapcsolódni a régivel. Everett Rogers (2003) innovációterjedés-modellje azt vizsgálja, milyen mértékben befolyásolja az új technika terjedését a társadalomban az, hogy mennyire kompatibilis a korábbi technikákkal/technológiákkal. Hiszen az újítások nem elszigetelt entitásként jelennek meg a fogyasztói palettán, hanem a közönség által megalkotott együttállások formájában. Ezeket a hálózatokat nevezi Rogers klasztereknek, amelyek azért játszanak nagyon fontos szerepet az új technikák/technológiák fejlődésében, mert egy nagyobb csoport tagjaként értelmezhető innovációt hatékonyabban lehet közvetíteni a befogadó felé – természetesen akkor, ha az adott klaszter megítélése pozitív. Az interaktív könyvek a hagyományos könyvek kiterjesztett változatai, amelyek társadalmi megítélése évszázadok óta egybefolyt a tudás és a tartalom fogalmával, így az innovációterjedés modellje szerint befogadói beágyazódásuk és terjedésük viszonylag könnyű és gyors átmenettel történhet meg.

A média történetéből megtanultuk, hogy az új médium ritkán váltja teljesen fel a régit. Az interaktív könyv sem fogja teljesen felváltani a könyvet, csakúgy, ahogy az újság, a film, a rádió és a televízió sem tűnt el az internet és az általa megjelenő hibrid médiumok térhódításával. Ahogy a hírportálok is alkalmazkodnak a felhasználói igényekhez, extratartalmakkal (például nagyobb szubjektivitást engedő blogokkal, azonnali visszacsatolásra alkalmas fórumokkal) egészítik ki a nyomtatott lap struktúráját, úgy a könyv is új funkciókat kap az online térben az animációk, a hangos felolvasás, az interaktív szömagyarázat, a jegyzetkészítés lehetőségével kiegészülve.

A technológiák történetét nem lehet lineáris fejlődési görbeként értelmezni, mert maga a fejlődés definíciója és az azt meghatározó elvárások is folyamatosan formálódnak, úgy, ahogy a technológiát övező társadalmi konstrukció is. Hogy milyen tagozódással zajlanak le az új technológiák társadalmi konstrukciójának részfolyamatai, az a jó és a rossz fogalmához hasonlóan történeti és szerkezeti folytonosságot mutat (Pinch & Bijker 2005).

A modell felállításához Trevor Pinch és Wiebe Bijker (2005) három szakaszt különít el. Az első szakasz olyan időintervallum, amelyben az új technológia megjelenését követően egyfajta értelmezési flexibilitás figyelhető meg, a társadalmi szereplők állandó vitát folytatnak, keresik a kapcsolódási pontokat és az új technológiához köthető értékeket. Az interaktív könyv kapcsán most éppen ebben a szakaszban vagyunk. Az új, hibrid műfaj a felnőtt társadalmat szembesíti mindazokkal az ellentmondásokkal és feladatokkal, amelyek a mediális változásokat mindig is kísérték; a konzervatív közvélemény bizalmatlan volt az új médiatechnológiával szemben (lásd Hammer 2006). Ahogy Bajomi-Lázár Péter (2017) is írja, a kortárs média kapcsán keletkező osztálytársadalmi aggodalmak sokszor nem is magáról a médiumról szólnak, hanem a változásról és az „újtól” való félelemről és ellenérzésről, hiszen a mindenkori új média egyfajta tükör, reakció a társadalmi változásokra, miközben maga is

változásokat generálhat, így az egyik legfontosabb értékünket, a rendet, a kiszámíthatóságot forgathatja fel. Sokan hajlamosak szembeállítani a régi „jót” az új „rosszal”. A médiatechnológiák történetében először az írásbeliség soha nem látott kulturális periódusváltásának kezdetén jelentek meg az olyan értelmezések (például Platón *Phaidroszában*), amelyekben az írásra mint a szellemiséget elsekélyesítő, a társadalomra és ezáltal a kultúrára veszélyes technológiára hívták fel a figyelmet. Napjainkban az írástudás és az olvasottság a műveltség általános metaforájává vált. A nyomtatás megjelenésével is hasonló félelmek és vádak láttak napvilágot, miközben ma egy impozáns könyvtár az értelmiség szimbólumát jelenti. Esetünkben a szülők és a tanárok egy csoportja idegenkedik az új műfajtól. Az interaktív könyv formátumát elemző, tanári és szülői kérdőíveket is tartalmazó kutatásokat vagy akár a témához kapcsolódó cikkek kommentárát olvasva sokszor találkozhatunk a szülők és a pedagógusok idegenkedésével, a gyerekek képernyőtől való „elbutulásától” való aggodalommal, a félelemmel, hogy a könyvet felcserélheti a tablet, vagy hogy a tanár egy új oktatási eszköz hatékonysága miatt esetleg „feleslegessé” válik (Wolf & Barzillai 2009, Durant & Horava 2015, Varga 2018). A médiapesszimista retorika a kulturális konzervativizmus szerves része. Pedig az interaktív könyvek hidat képeznek a könyvek és a digitális világ között, céljuk a történetekkel való átható ismerkedés, az olvasás megszerettetése, a tartalom átörökítése egy új platformra.

A hibrid médiumok vizsgálata során a tömegkommunikáció-elméletek klasszikus befogadója helyett az immáron adóként is viselkedő, jelentéskonstruáló felhasználót kell kiindulási pontnak tekintenünk, aki a médiatudatosság szintjének megfelelően „poroszkál” a hibrid médiumok között, és kedvére válogat az őt érdeklő tartalmakból. Nem más a jelen olvasója sem, akinek immáron nemcsak a nagyszobában található könyvespolcán, hanem annak virtuális megfelelőjén is egymás mellett sorakoznak a frissen letöltött könyvek. Vagy vegyük a Spotify zenemegosztó közösségi platformjának funkciójában igen hasonló könyves megfelelőjét, a Goodreads portált, ahol nyomon követhető, hogy ki mit olvas éppen, mit ajánl, és hogyan vélekedik egyes tartalmakról. A felhasználó aktivitását befolyásolja a médiumok aktivitási szintje is (Myat 2010), ugyanis az egyes médiumok eltérő szinten teszik lehetővé a befogadói visszacsatolást és a tartalomhoz kapcsolódó interakciót. A Z és az Alfa generáció tagjainak, akiknek elsődleges kommunikációs felületük már nem is az email, hanem a közösségi háló, lételemük az interakció. Így a már hibrid műfajnak tekinthető e-könyv a társadalmi nyomás és a megnövekedett ingerigény miatt további változásokon megy keresztül. Úgy kezd viselkedni, mint a többi új, népszerű médium. Chadwick szerint a média alkotóelemei folyamatos interakcióban állnak, küzdenek a figyelemért, a közönségért és természetesen a bevételekért, így a mindent elsőprő célok érdekében egymásra is vannak utalva a tartalomgyártás és a technikai/technológiai újítások terén. Az újonnan belépő elemek így ehhez az együttálláshoz csatlakoznak, és ezek is folyamatosan továbbformálják a hálózatot, mivel az innovatívnak tekinthető, sikeres gyakorlatok hatást gyakorolnak a hálózat régebbi szereplőire is, azaz a digitális bennszülött generáció igényei hatással vannak a már hibridnek tekinthető elektronikus könyvpiac szereplőire is, és életre hívják az interaktív könyveket. Az aktorok kölcsönhatásából fakadóan a könyv tartalma tovább áramlik az e-könyv-olvasókból a mobilalkalmazás-piac felé.

Az interaktív könyv lehetséges felhasználási módjai

Az interaktív könyv mint hatékony információs és kommunikációs technológiai (IKT) eszköz eredményesen vonható be az olvasástanulás és az olvasástanítás különböző szakaszaiba is (Sargeant 2015, Varga & Daróczi 2018). A leghatékonyabban az olvasás elsajátításának korai szakaszába, illetve azon tanulók körébe, akik valamilyen azonosított olvasási nehézséggel küszködnek (McKenna & Zucker 2009). Ha az olvasási problémával küzdő diákok jó időben találkoznak a hasonló funkciókkal kiegészített elektronikus oktatási célú könyvekkel, az nagyban segítheti a minél gyorsabb visszatérésüket a „normál” olvasói folyamathoz, illetve a kiterjesztett e-bookok nemcsak átmeneti, hanem állandó segítségül szolgálhatnak azoknak, akik a kognitívprofil-teszten diszlexiásnak minősültek (Walpole & McKenna 2007). Az olvasás nem fejlődik folyamatos motiváció nélkül, a játékosított interaktív könyvek ebben is segítenek, és folyamatos motivációs forrást szolgáltatnak a legfiatalabb olvasó korosztálynak. Tény, hogy a tudás megszerzése mint folyamat megváltozott a technológiai fejlődés miatt (Benedek 2007). Az interaktív könyv prezentációs módjait bemutató, illetve az interakciók hatásait

bemutató tanulmányok is azt jelzik, hogy az új mediális környezetben a gyermek olvasási stratégiája is új, más törvényszerűségek szerint alakul (Fenyvesi & Kiss 2008). Maga a befogadói alaphelyzet viszont nem változott a gyermek feladatát tekintve, miszerint képesnek kell lennie arra, hogy a látottakat, a hallottakat összefüggő történetként tudja leképezni. Viszont az interaktív könyvek esetében az interaktív elemek fokozottan segítik ebben az olvasót, hiszen a mediatisált történetvilágok résztvevőivé válik, és a befogadás során integránsabb módon lesz jelen: „A történeten való áthaladás élménye jóval intenzívebbé válhat ahhoz a helyzethez képest, mint amikor a befogadó performancia-aktusa annak a fejében játszódott le” (Grodal 2008: 226).

Az interaktív-kompenzációs folyamatok, amelyek alatt az olvasónak több típusú mentális reprezentációt kell nyelvi reprezentációvá formálnia, a magyar nyelv és irodalom szövegfeldolgozó óráinak igen fontos részét képezik. Ebben az úgynevezett konvertáló szituációban az olvasóvá válás mindenkori elemi feltétele épül és erősödik: az átélés, az átélő tudati működés (Ruttkay & Daróczi 2018). Ebben a folyamatban tudnak segíteni a gazdag jelrendszerrel ellátott, játékosított interaktív könyvek, bár fontos leszögeznünk, hogy ha nem alakult ki a megfelelő fogalmi keret az olvasóban, akkor még az interaktív történetek segítségével sem fogja tudni dekódolni a történetet.

Összegzés és következtetések

Az interaktív könyvről összegzésként elmondható, hogy az új hibrid formátum alkalmas annak az olvasási és mesehallgatási tradíciónak a megőrzésére és kiterjesztésére is, amelynek lényege az elmélyült, értő, jelentésteremtő olvasás és a történet érzékeny átélése. Az interaktív könyv jelen formája – amely tulajdonképpen egy megelőző hibrid médium, az e-book továbbfejlődött, kiterjesztett változataként értékelhető – nem fogja teljesen felváltani a nyomtatott könyvet (ahogy az e-book sem tette), hiszen nem idegen szereplőként avatkozik be kultúránkba, hanem a meglévő motivációknak és társadalmi konfliktusoknak nyújt új teret. Az interaktív könyv illeszkedik a Gutenberg-galaxis konzervatív világába is, hiszen a tartalom linearitása és formai keretei adottak, viszont a közvetítő platform és az intenzív élmény az interakcióknak köszönhetően válaszol a fiatal olvasógeneráció igényeire. A nyomtatott és a digitális könyvek együttes használata hívja életre a *biliteracy* fogalmát (Wolf 2009).

Ha tehát az interaktív könyv az e-book után csak egy újabb állomásnak tekinthető a Gutenberg- és a internetgalaxis köztes területén, mi lehet a virtuális könyv következő formája? Vajon a jövő társadalmá ragaszkodni fog-e egyáltalán a betű világához? Ha igen, akkor az interaktív könyveknek vélhetően stabil helyük lesz az olvasói palettán, hiszen mindazt biztosítják a jövő olvasójának, amire jelenlegi tudásunk szerint igénye lehet: az intenzív vizuális élményt, az aktív befogadói részvételt, az azonnali elérhetőséget, valamint a nagy mennyiségben való elérés és terjedés lehetőségét. Az emberi agy számára egyfajta tréning a betűk dekódolása, az átvitt értelem megfejtése, a kézirás gyakorlata.

Irodalom

- Aguilera, Earl, Dani Kachorsky & Elisabeth Gee (2016): Expanding Analytical Perspectives on Children's Picturebook Apps. *Literacy Research: Theory, Method, and Practice*, vol. 65, pp. 1–3.
- Bajomi-Lázár Péter (2020): Analogue meets Digital. EU-CAB Identities Behaviour In Europe blog, <https://identities-behaviour-in-europe.eu/analogue-meets-digital/>.
- Bajomi-Lázár Péter (2017): Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 4. sz. 61–79. o.
- Barbier, Frédéric & Catherine Bertho Lavenir (2000/2004): *A média története. Diderot-tól az internetig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Boldog Anna, Daróczi Gabriella, Horváth Dorka, Ruttkay Zsófia & Varga Emőke (2018): *A könyvek életre kelnek – Bevezetés az interaktív könyv elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Móra & BOOKR Kids Kiadó.
- Briggs, Asa & Peter Burke (2002/2004): *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig*. Budapest: Napvilág Kiadó.

- Briscoe, Gerard & Philippe Wilde (2007): *Digital Ecosystems: Evolving Service-Oriented Architectures*. New Jersey: IEEE.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of Network Society*. Cambridge: Blackwell Publishers Inc.
- Castells, Manuel (2001): *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford University Press.
- Chadwick, Andrew (2013): *The hybrid media system: Politics and power*. New York: Oxford University Press.
- Durant, David & Tony Horava (2015): The Future of Reading and Academic Libraries. *Libraries and the Academy*, vol. 15, no. 1, pp. 5–27.
- Erdős Attila & Lak Ágnes Rozina (2019): *Olvadási szokások a PIRLS-eredmények tükrében*. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Fenyvesi Kristóf & Kiss Miklós (2008): Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, 9–20. o. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Grodal, Torben (2008): Történetek szemnek, fülnek és izmoknak. Videojátékok, médium és a megtestesült tapasztalás. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, 226–256. o. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Hammer Ferenc (2006): A közvetlen médiahatásokról való beszéd természetéről. *Médiakutató*, nyár, 97–102. o.
- Hodkinson Paul (2017): *Media, Culture and Society: An Introduction*. USA: Sage Publications Ltd.
- Nielsen, Jakob (2008): How Little Do Users Read? Nielsen Norman Group, <https://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content/>.
- McLuhan, Marshall (1994) *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill.
- McLuhan, Marshall (1989): *The Global Village. Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press.
- McLuhan, Marshall & Fiore, Quentin (1967): *The Medium Is the Massage: An Inventory of Effects*. New York: Penguin Books.
- Mckenna, Michael & Walpole Sharon (2017): *How to Plan Differentiated Reading Instruction*. London: The Guilford Press.
- Myat Kornél (2010): Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. Miért nem jók a modernista megközelítések a késő-modern médiakörnyezet vizsgálatához? *Médiakutató*, 2. sz. 47–63. o.
- Sargeant, Betty (2015): What is an ebook? What is a Book App? And Why Should We Care? An Analysis of Contemporary Digital Picture Books. *Children's Literature in Education*, vol. 48, no. 4, pp. 454–466.
- Pinch, Trevor & Bijker, Wiebe (2005): Tények és termékek társadalmi konstrukciója, avagy hogyan segítheti egymást a tudományszociológia és a technikasociológia? *Replika*, 51–52. sz. 57–87. o.
- PISA (2018): https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_HUN.pdf.
- Rogers, Everett M. (2003): *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press.
- Takacs, Zsófia & Adriana Bus (2018): How pictures in picture storybooks support young children's story comprehension: An eye-tracking experiment. *Journal of Experimental Child Psychology*, vol. 174, pp. 1–12.
- Takacs, Zsófia, Adriana Bus & Elise Swart (2015): Benefits and Pitfalls of Multimedia and Interactive Features in Technology-Enhanced Storybooks: A Meta-Analysis. *Review of Educational Research*, vol. 85, no. 4, pp. 698–739.
- Tófalvy Tamás (2017): *A digitális jó és rossz születése. Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása*. Budapest: L'Harmattan.
- Varga Emőke (2020): *Az interaktív könyv*. Budapest: L'Harmattan.
- Varga Emőke (2019): Az interaktív mesekönyv medialitása. *Studio Literaria*, 1–2. sz. 194–28. o.
- Wolf, Maryanne & Barzilla Mirit (2009): The Importance of deep reading. *Educational Leadership*, vol. 40, no. 1, pp. 47–87.
- Zucker, Tricia & Michael C. McKenna (2009): The Effects of Electronic Books on Pre-Kindergarten-to-Grade 5 Students' Literacy and Language Outcomes: A Research Synthesis. *Journal of Educational Computing Research*, vol. 40, no. 1, pp. 47–87.

Abstract in English

The book as an interactive medium

The impact of new technological mediums upon the young population is indisputable, and so is the growing popularity of digital devices among children. The sources of media content have multiplied, affecting young children's reading habits and the way they listen to stories. The interactive book as a new hybrid medium helps to identify and to develop potential new methods that support reading education by communicating storybooks in new, more attractive ways for children. Meanwhile, it could also result in a transformation of the book and reading habits. This paper attempts to present the circumstances and various aspects of the usability of the interactive book, which is located in the grey zone between the Gutenberg Galaxy and the Internet Galaxy.

Keywords: digital literacy, e-book, Gutenberg-galaxy, hybrid medium, innovation, interactive book, Internet-galaxy, literacy improvement, new media

Horváth Dorka a Budapesti Corvinus Egyetem doktorjelölt hallgatója, a BOOKR Kids, egy gyermekeknek szóló nemzetközi díjakat nyert interaktív könyvtár-applikáció megálmodója, projektfelelőse.

Szeidl Orsolya

Hogyan uraljuk a médiát?

Marco Morini *Lessons From Trump's Political Communication – How to Dominate the Media Environment* című könyvéről

Marco Morini *Lessons From Trump's Political Communication – How to Dominate the Media Environment* című tanulmánya a Political Campaigning and Communication könyvsorozat egyik kiadványaként jelent meg, amelynek egyes részei elsősorban a politikai szervezetek „önpromotálásának” és a nyilvánosság erre adott reakcióinak témakörét tárgyalják. Morini könyve a 45. amerikai elnök, Donald Trump politikai kommunikációjának és médiadominanciájának hátterében álló sajátos és „átvett” stratégiákat igyekszik feltárni.

Trump kommunikációját – kiütöző életpályáján túl – elsősorban egyedi médiahasználata és -eszköztára különítette el elődeiétől. Morini mellett érvel, hogy a korábbi elnök politikai kommunikációs „napirendjét” öt stratégia integrálásával építette fel.

Az első stratégia a sajtó „hírhitelesítő” szerepének kikerülésén és a közönség közvetlen megszólításán alapul, amelyet a szerző az „önmediatizáció” fogalmával magyaráz (*Disintermediator-in-Chief*). Politikai kommunikációs kontextusban az *önmediatizáció* azt a jelenséget írja le, amelynek során az egyes politikai szereplők – általában közösségi médiaprofiljukon keresztül – már közvetlenül, a hagyományos médiaszűrőket mellőzve is képesek kommunikálni a nyilvánossággal.¹ A fejezet a korábbi elnökök által preferált kommunikációs fórumoknak és Trump Twitter-használatának elemzésén keresztül azt állapítja meg, hogy a 45. elnök kiemelkedő közösségi-média-kompetenciái és retorikai jellemvonásai a politikai diskurzus érzelmi dimenziójának megerősödéséhez és visszhangkamrák, „zárt és önreferenciális közösségek” kialakulásához vezethetnek. A politikai vezetők aktív közösségimédia-jelenléte a „kívülállóknak” is bepillantást nyújthat a politika magasabb szintjeinek kulisszái mögé – akár a nap 24 órájában.

A szerzőt idézve: „A kampány a meggyőzés gyakorlata, míg a kormányzás a döntés tevékenysége.” Az „állandó kampányoló” (*The Permanent Campaigner*) stratégia rávilágít Trump kommunikációjának ciklikus mivoltára: párbeszédének „kampányszerű” elemei (például a politikai riválisok állandó lejáratása, a lakosság egyes szegmenseinek „támadása”) megválasztását követően sem mérséklődtek, amit elsősorban pozíciójának fenntartása indokolt a közönség figyelméért folytatott médiaversenyben. 2016-os kampányszlogenjének („*Make America Great Again*”) szüntelen használata és dinamikus gyűléseinek kitartó megszervezése hivatalba lépését követően is segítette elterelni a figyelmet a „mainstream” média eseményeiről és az elnök negatív sajtóvisszhangjáról.

Az „állandó kampányolás” eszköztárán kívül eső „népszerűségfokozó” módszerekkel a könyv harmadik fejezete (*The Clowning Performer*) foglalkozik. A szerző itt alapvetően Trump valóságshow-k világában elsajátított figyelemfelkeltő és -fenntartó technikáit és állandó médiavisszhangját vizsgálja. Kiderül, hogy a figyelem eredményes irányításában különös jelentőségű az adott korszak kommunikációs és médiakörnyezetének felismerése, körülményeinek felhasználása. A régi típusú politikai kommunikáció egyes elemeit az *infotainment* (az információ szórakoztató módon történő átadása, közvetítése) és az érzelmi alapú interakciók térnyerése váltja fel. Politikai környezetben az érzelemalapú kommunikáció és a „nevetés ereje” kulcsszerepet játszhat a politikai vezetők és a közönségük közötti empatikus viszony kialakításában, az eltérő természetű tömegek összetartásában és a bonyolult politikai diskurzusok „beárnyékolásában”. Ez alapján elmondható, hogy Trump tévés tapasztalataiból eredő karizmatikus megjelenése eredményesen váltotta fel a hagyományos politikai reprezentációs formákat.

1 Lásd még Merkovity Norbert (2016): A figyelemalapú politika és Donald Trump, *Médiakutató*, 16. évf. 3–4. sz. 7–13. o.

A negyedik stratégia (*The Fascist Rhetor, the Incendiary Populist*) a „populista retorika” egyes ismérvein keresztül szemlélteti Trump kommunikációs stratégiai motivációit. A szerző itt párhuzamot von néhány történelmi vezető kommunikációjával, és újfent hangsúlyozza az érzelmi dimenzió jelentőségét. Amellett érvel, hogy a populista vezetők az „átlagembert” helyezik retorikájuk középpontjába, ugyanakkor ellenséggé tekintenek a „vágyaik útjába álló” politikai és gazdasági elitre. A „tömeg” nyelv- és szóhasználatának széleskörű ismerete és használata, a tömör és agresszív véleménynyilvánítás, a „bűnbakkeresés” és a gyakori ismétlések rámutatnak a trumpi kommunikáció és a populista retorika analógiáira.

A könyv utolsó fejezete (*Exploiting the Media Ecosystem*) az aktuális amerikai hírmédiában uralkodó közhangulattal foglalkozik, amely lényegében a felsorolt stratégiák aktív és integrált felhasználásának eredményeként írható le. Az amerikai közvélemény bizalomvesztése és a „rég” médiacsatornák technológiai kihívásokból adódó háttérbe szorulása kedvező légkört biztosított – ahogy a szerző fogalmaz – a média ökoszisztémájának „kiaknázásához” és Trump figyelmet mágnesként vonzó imázsának megerősödéséhez. A közösségi média platformjainak elterjedésével a hagyományos értelemben vett média csatornáin túl a politikai kommunikáció egyéb szereplői is információkibocsátókká, „hírelőállítókká” válhattak, az említett platformok információs túltelítettsége pedig (a végtelen információszolgáltatás és -szerzés árnyoldalaként) hátráltathatja az állampolgárok hiteles politikai tájékozódását.

Morini tanulmánya alapvetően a médiával és a politikai kommunikáció egyes szereplőivel kialakult sajátos viszonyának, a közösségi platformokon megfigyelhető interakcióinak és médiamegjelenésének szemszögéből ismerteti Trump kommunikációs napirendjének legfőbb összetevőit, valamint a személye körül kialakult politikai-közéleti diskurzust. A könyvben megjelenő egyes stratégiák hosszú múltra visszatekintő, voltaképpen „bevett” módszereknek mondhatók, ám akadnak köztük a „rég” típusú politikai kommunikációtól idegen, „korszakalkotó” technikák is. A Trump elnökségét követő periódusban érdekes lehet utódainak médiaeszköztárát vizsgálni: mely stratégiák épülnek be tartósan a mindennapi politikai párbeszédbe, és melyek szorulnak háttérbe a politikai arculatváltást követően? (Marco Morini: *Lessons from Trump's Political Communication – How to Dominate The Media Environment*, Palgrave Macmillan, Cham, Svájc, 2020, 42,79 € (eBook))

Szeidl Orsolya a Budapesti Gazdasági Egyetem nemzetközi tanulmányok szakos hallgatója. Érdeklődési köre a közösségi média és a politikai kommunikáció kapcsolata, kutatási témája a 45. amerikai elnök, Donald Trump kommunikációja és médiahasználata, valamint ennek hatásai a 21. századi politikai és médiakörnyezetre. Email: szeidlorsolya99@gmail.com

Jele Ágnes

Mi a magyar politikai kommunikáció?

Kiss Balázs (szerk.) *A szavakon túl. Politikai kommunikáció Magyarországon 1990–2015* című könyvéről

A rendszerváltás utáni 25 év magyar politikai kommunikációjáról szóló könyvet az olvasó kétféleképpen veheti a kezébe: emlékezetként vagy történelemként. Az előbbi esetben várakozással és prekonceptciókkal fogadja: vajon a saját emlékezete konzisztens-e a kutatási eredményekkel? Az utóbbi esetben – talán a jelenhez vezető út megértéséhez – a közelmúlt politikatörténeti mozzanatait próbálja aprólékosan összeilleszteni, és az érdeklő képesek-e a könyvben leírtak kifügázni a történelmi mozaikok közötti réseket?

Az MTA Politikatudományi Intézetében működő Politikai Kommunikáció Kutatócsoport több évnyi munka és ezernél több publikált kutatási anyag megírása után szűkítette le eredményeit egy jól forgatható, olvasmányos könyvvé. *A szavakon túl. Politikai kommunikáció Magyarországon 1990–2015* című kötet célja nem a „normatív elmarasztalás és politikai üzenetek” megfogalmazása, hanem a legszigorúbb értelemben vett leíró, történetírói munka közreadása. Az arra emlékezők számára jól ismert mikrotörténeteket a szerzők úgy rakják egymás mellé, hogy a politikai kommunikációt sem a politikatörténetnek, sem a médiatörténetnek nem rendelik alá. E tekintetben szigorú elhatárolódás is a könyv: normatív megközelítés és teleologikus hozzáállás helyett azt vallják a kutatók, hogy „nincsen szükség a politikai kommunikáción kívüli, külsődleges morális vagy filozófiai végpontra”² ahhoz, hogy egyedülálló módon írják le a magyar politikai nyilvánosságot.

A historiografikus megközelítés a műfajában szokatlan olvasói élményt eredményez: a könyv nem mutat a ma irányába, a szerzők nem akarják a mai politikai nyilvánosság gyökereit, korai jeleit megtalálni a múltban. A kutató jeleket keres, és fogalomról fogalomra haladva teszi a hatalmas empirikus anyagot bemutathatóvá annak érdekében, hogy az író – az anyagnak teljes mértékben alárendelve magát – narrátorként vezesse az olvasót a politikai kommunikáció tér–idő-tengelyén.

A könyv a módszertani alapok leírásával kezdődik, nem véletlenül: a társadalomszemiotika és a hálózatelemzés nemcsak a kutatás menetét határozza meg, hanem a szöveg törzsét is. A társadalomszemiotika a jelkészítőt (a politikust, a stábot, a politikai cselekvőt) és a jelet (a szavakat, a képeket, az arckifejezéseket) helyezi a középpontba, és a társadalmi interakciókat vizsgálja, amelyek folyamatosan változtatják, újratelemzik a jeleket. Középpontjában az esemény áll, vagyis az a politikai szituáció, amely „médiavihart” (vagyis a szokásosnál több politikai kommunikációs tevékenységet) generál, vagy amely körül intenzív kommunikációs aktivitás alakul ki a politikai megszólalók részéről.

A hálózatelemzésre azután kerülhetett sor, hogy a kutatók feltérképezték, egy-egy eseményt a megszólalók milyen értelmezési keretben tárgyaltak, mert ez alapján lehetett megrajzolni annak hivatkozási és diszkurzív hálózatait. Az azonos értelmezési kereteket használók hálózatait segítettek elkülöníteni olyan csoportokat, amelyekből lehetséges definiálni, körülírni, identifikálni a politikai közösségeket. Ezek a közösségek egyedi szemiotikai erőforrásokat alkalmaznak, vagyis az aktorok, az ügyek, a metaforák, a diskurzusok, a csatornák és a látványvilág különböző kombinációival egy adott időszakra meghatározott szemiotikai konfigurációkat alkotnak, amelyek mentén azonosítani lehet a politikai közösséget. Ezek az identifikáló szemiotikai erőforrások aztán a politikai küzdelmekben is szerepet játszanak, lehetővé teszik „a politikusok és szervezetek, állampolgárok és

2 Kiss Balázs, szerk. (2016): *Politikai kommunikáció Magyarországon 1990–1997. Tanulmányok egy korszak kommunikációs jellegzetességeiről*. Budapest: MTA TK PTI, <http://mek.oszk.hu/16900/16981/16981.pdf> (letöltés: 2020. V. 25.), 5. o.

mozgalmak összekapcsolódását, közös fellépését, azonos irányba történő szavazását”.³ Ezzel a megközelítéssel lehetővé válik a politikai közösségekhez való másfajta viszonyulás, mivel számba veszi, hogyan konstruálódnak folytonosan újra a kommunikáció által ezek a közösségek.

A technológiai változások az 1990-es évektől napjainkig rendkívüli különbségekhez vezettek: míg a rendszerváltás után a televízió és a rádió néhány csatornája és a napilapok szolgálták ki a közönséget, a 2000-es évekre a közösségi média közvetítette kommunikáció vált a legfőbb információterjesztővé. A közösségi média – eltérően a hagyományos csatornáktól, amelyek fix közönségben gondolkodnak – a viralitáson alapul, vagyis azon, hogy a tartalmak miként tudnak a megosztásokon keresztül áramlani (29. o.). A kampányok is megváltoztak bizonyos mértékben, mert a hagyományos kampánystratégiák mellett megjelent az adatvezéreltség, a választói csoportokra optimalizált politikai üzenetközvetítés, az állampolgárok pedig meggyőzhetőbbek lettek, pártpreferenciáikban rugalmasabbak, de emellett kritikusabban és szkeptikusabban viszonyulnak a politikához (33. o.).

Az empirikus anyagot a szerzők az ötféle szemiotikai erőforrás alapján mutatják be, vagyis az aktorok, az ügyek, a metaforák és a diskurzusok, a csatornák, valamint a látványvilág szerint. Ezek közül a leghosszabb – és egyben talán legizgalmasabb – fejezet az aktorokról szól. Az aktor – mint termék – politikai cselekvőnek van megkonstruálva. Cél, hogy az aktor a nyilvánosságban mint a politikai élet aktív alakítója jelenjen meg. A negyedszázad alatt a hangsúlyok a szervezetközpontú aktorkonstrukciókból a személyközpontúak felé mozdultak el, „az Orbán Viktor nevű konstruktum kiemelkedésével” (67. o.). Ennél korábban a személyes aktorok – Antall József kivételével – normasértőnek minősültek, mint például Torgyán József vagy Csurka István. Antall más okból is kivétel, ahogy arra a vele készült „pizsamás interjú” kapcsán rámutatnak a szerzők: „A betegség és a pizsama egyszerre a gyengeség és az erő jele, s e kettő feszültsége teszi izgalmassá és a hétköznapokból messze kiemelkedően jelentőssé a vonatkozó kommunikációs aktusokat” (70. o.).

Az időszak fő aktorainak jellemzése után (amelyben Németh Miklóstól a mai zöldpártokig megjelennek a magyar politikai élet 25 évének fő aktorai) a szerzők különböző aktorgeneológiákat mutatnak be, vagyis azt, hogy miként módosulnak ma is fontos aktorkonstruktumok az időben. Így megismerhetjük az Orbán Viktor, a Gyurcsány Ferenc, a Fidesz és az MSZP nevű konstruktumok változásait. Az aktortípusok – vagyis azok a szerepek, amelyek azonosítják az adott politikai aktort – négy csoportba osztva fedik le a magyar politikai kommunikáció időszakát: vannak az intézményes aktorok (a nemzeti közép-kormány, a szakértőkormány, programpárt stb.), a politikustípusok (vezér, autentikus politikus, megtért, kiábrándult stb.), az ellenfélkonstrukciók (ellenség, populista stb.) és a köztes aktorok (mozgalom, holdudvar, közösség, civil).

Az elmúlt 25 év politikai kommunikációjának vizsgálata egyedülálló elméleti és empirikus vállalkozás, kivételes kutatói teljesítmény. Több éves kutatómunka utolsó darabja került a helyére ezzel a kötettel, de érzékelhetően nehezen bírtak a szerzők az anyagmennyiség megszelídítésével: bár a kutatók gondolatban ki tudják tölteni a mondatok közötti részeket, az olvasónak, aki nem ismeri az egész kutatást, néha túlságosan leegyszerűsítőnek tűnik a megfogalmazás. Ez a kutatás érdemeiből nem, inkább az olvasásélményből vesz el, ennek ellenére a könyv kihagyhatatlan mindenkinek, aki szeretné megtudni, milyen volt a rendszerváltás utáni politikai kommunikáció Magyarországon, kik voltak a fő politikai aktorok, melyek voltak a közélet leggyakoribb ügyei, szavai, jelenségei. (Kiss Balázs szerk.: *A szavakon túl. Politikai kommunikáció Magyarországon 1990–2015*, Társadalomtudományi Kutatóközpont & L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019, 215 oldal, 2790 forint).

Jele Ágnes a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Kutatási területe: jegybank és kommunikáció, a politikai hatalom és a pénz hatalom kapcsolata, az EU kritikai vizsgálata. Email: jeleagnes@hotmail.com

3 Kiss Balázs, szerk. (2017): *A polarizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon 1997–2006*. Budapest: MTA TK, 18. o.

Jele Ágnes

Politikus megosztaná

Bene Márton *Virális politika: Politikai kommunikáció a Facebookon* című könyvéről

Barack Obama első elnökválasztási győzelme óta nagyobb érdeklődés övezi a politikusok és a közösségi média kapcsolatát. Ahogy azonban Bene Márton rámutat, mást és másként kell keresniük azoknak a kutatóknak, akik a közösségi média és a politikusok kapcsolatát tanulmányozzák, mint ahogy eddig tették. Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy a politikus a közösségi médián keresztül hatást gyakorol a választóira, aminek következtében az egyéni választó (az „egyszeri” Facebook-felhasználó) élve választójogával a jelölt mellett vagy ellen döntene. Ennek a kapcsolatnak aktív szereplője a közösségi médiát használó állampolgár, aki hozzászólásaival, lájkjaival és megosztásaival alakítójává válik a politikai kommunikációnak. A web 2.0 politikai kommunikációjában így érvényét veszti az a hagyományos sematikus modell, amelyben az egyik fél (a politikus) létrehozza az üzeneteket, amelyekkel hatást gyakorol az állampolgárokra (a szavazókra). E modell lényege az aktorok elkülönítettsége, amit azonban Bene Márton szerint újra kell gondolni: túl kell lépni az aktor csoportokra összpontosító megközelítésen.

Bene szerint a közösségi oldalak politikai kommunikációra gyakorolt hatásával kapcsolatos eddigi válaszok azért nem kielégítőek, mert nélkülözik a holisztikus szemléletet, azaz nem a politikai kommunikáció egésze felől közelítenek a vizsgálatuk tárgyához. Ugyanakkor túlságosan nagy elvárással tekintenek a közösségi oldalakra: a politikai versengéssel kapcsolatos hatásaitól azt várják, hogy a közösségi média megváltoztatja a politikai verseny struktúráját és dinamikáját, a politikus és a választó közötti interakcióval kapcsolatban pedig szintén irreális elvárásaik vannak. Az előbbi – Bene Márton szerint – figyelmen kívül hagyja annak kérdését, hogy az intézményes szereplők másként kezdenek-e működni a közösségi oldalak használatával. Az utóbbi pedig nem foglalkozik azzal, hogy az állampolgári kommunikáció a mai politikai kommunikáció központi elemévé vált.

A szerző a 2014-es magyarországi országgyűlési választások egyéni választókerzeteiben induló erősebb jelöltek utolsó két hetének Facebook-kampányát és az arra érkező reakciókat vizsgálja. Hatalmas empirikus anyaggal dolgozik: 187 jelölt több mint 7000 posztjának az elemzésén keresztül tárgyalja a kampány formai és tartalmi elemeit, ezen kívül 25 virálissá váló poszt és a hozzájuk tartozó megosztások elemzését végzi el. Három, saját készítésű adatbázisára támaszkodva arra keres a kérdésre választ, hogy a megosztások száma hatással van-e a jelöltek választási eredményére.

A szakirodalom elégtelensége miatt a szerzőnek az empirikus anyag vizsgálata előtt meg kellett küzdenie az elméletek fogalmi pontatlanságaival és hiányos megközelítésmódjával. Ezért a kutató a politikai kommunikáció olyan sematikus modelljét látja szükségesnek megalkotni, amely a politika viralizációját is képes figyelembe venni. Feltételezése szerint a virális politika jelensége, amely során az állampolgárok ismerőseikkel folytatott virtuális kommunikációjának befolyásolása is céljá vált, megváltoztatja a stratégiai kommunikáció szemléletét.

A közösségi oldalak megjelenésével korábban nem létező információs csomópontok (például Facebook-oldalak, -események, -csoportok, YouTube-vloggerek, Instagram-influencerek) jelentek meg. Ám Bene Márton szerint a virális politikai kommunikáció természetének megértéséhez az állampolgári aktivitást kell megérteni, amelynek bár egyéni szinten jóval kisebb az információs kapacitása, a hálózat egészét tekintve meghatározó. Ugyanis látható, érzékelhető pozícióba tudtak kerülni az állampolgárok a politikai kommunikációban, és „a stratégiai kommunikáció szempontjából nagy jelentőséggel bíró információs karakterre is szert tettek” (92. o.). Mivel ezeknek a felhasználóknak a Facebookon folytatott kommunikációja nagy hatást gyakorolhat a közönségre, úgy tűnik, hogy amennyiben politikai kommunikációt folytatnak, hasonló karakterjegyekkel bírnak, mint a véleményvezérek, sőt sokszor magukat is kifejezetten véleményvezéreknek tartják (100. o.). Az e típusba tartozó Facebook-felhasználók

sok esetben a közösségi médián kívül is véleményvezérnek számítanak, és az általuk közvetített információ nagyobb hatással tud lenni az átlagfelhasználók politikai viselkedésére és valóságérzékelésére. Emellett a Facebookon történő állampolgári politikai kommunikáció képes arra, amire egyéb szereplők és csatornák nem: az ismerősi hálón keresztül eléri a politikailag inaktívakat vagy a másként gondolkodókat.

Amennyiben a politikai kommunikáció ilyen változáson megy keresztül, a stratégiai kommunikációnak (mint a politikai kommunikáció legfontosabb részének) is alkalmazkodnia kell a változásokhoz (miközben aktívan igyekeznie kell alakítani is ezt a környezetet). A virális tartalomterjesztési modellben tehát a stratégiai politikai kommunikációnak kell utat törnie és hatást gyakorolnia az állampolgári kommunikációra ahhoz, hogy elérje célját.

A politikai viralitás fogalmához közeledve a szerző az expresszivitás és a konnektivitás jelenségével foglalkozik. Az előbbit a közösségi oldalak is táplálják, ugyanis normává tettek közvetlen visszacsatolásokat, és bevezettek minimális erőfeszítést igénylő reakcióformákat, s mivel a Facebook a társas életet is jócskán áthatja, „az innen származó benyomások általánosságban is a szociális kapcsolatok fontos nyersanyagát jelentik” (119. o.). Az identitás mások előtti megjelenítése felértékelődött, és azt sokkal inkább a másokhoz és a dolgokhoz való kapcsolódásai és az azokból kirajzolódó hálózatok határozzák meg, semmint a társadalmi és a fizikai környezetben betöltött szerepe (mint például az osztályhelyzet, a munkahelyi pozíció, a lakóhely stb.). A társas közegből érkező visszacsatolásoknak tehát kiemelt szerepük van az identitásformálásban, és a Facebook ebben támasza az egyénnek: úgy alakít az identitásán, amilyen visszaigazolást, elfogadást, elismerést kap a felhasználó. Ehhez az expresszív igényhez kapcsolja a szerző a konnektív cselekvés elméletét, amelyet kiterjeszt az állampolgári politikai kommunikációra. Vagyis a közösségi oldalakon a felhasználó expresszív módon, tehát az identitás felmutatása céljaként politikai kommunikációt folytat, így nyilvánvalóan az identitásának legjobban megfelelő tartalmakhoz fog kapcsolódni. A viralitásra törekvő stratégiai kommunikációnak ehhez alkalmazkodva kell „biztosítani a nyersanyagot” (122. o.), és a felhasználó által kinyilvánított reakciók segítségével lesz képes viralitásra a közösségi oldalakon.

Bene Márton empirikus kutatása ez alapján teszi meg az első igen fontos lépést a politikai kommunikációt érintő állampolgári reaktivitás vizsgálatában. Mind az elméleti megközelítés (modellépítés), mind a minta, mind pedig az alkalmazott módszerek (kvantitatív és kvalitatív tartomelemzések) újszerűek a politikai kommunikáció és a közösségi média kapcsolatát vizsgáló szakirodalomban. És nemcsak újdonság, hanem kiemelkedően igényes elméleti és empirikus kutatás is, amelyet a könyv követhetően és logikusan mutat be. A létező elméleti kereteket bátran áthágó, azok eredményeire építő, de gyengeségeit elvető elméleti modell és az erre épülő empiria külön-külön is értékes, eredeti munka. (Bene Márton: *Virális politika. Politikai kommunikáció a Facebookon*. Könyvpont & L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020, 244 oldal, 2990 forint)

Jele Ágnes a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Kutatási területe: jegybank és kommunikáció, a politikai hatalom és a pénzhatalom kapcsolata, az EU kritikai vizsgálata. Email: jeleagnes@hotmail.com